

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu: 3. serija - sv. V

Other document types / Ostale vrste dokumenata

Publication year / Godina izdavanja: **1971**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:300:417056>

<https://doi.org/https://doi.org/10.52064/vamz>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-27**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

VJESNIK

ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

3. SERIJA — SV. V

ZAGREB
1971

Dosadašnje serije »VJESNIKA«:

VIESTNIK NARODNOG ZEMALJSKOG MUZEJA U ZAGREBU, 1870 (IZVAN SERIJE)
VIESTNIK HRVATSKOGA ARKEOLOGICKOGA DRUŠTVA, I—XIV (1879—1892)
VJESNIK HRVATSKOGA ARHEOLOSKOGA DRUŠTVA, N. S. I—XXII/XXIII (1895—1941/1942)
VJESNIK ARHEOLOSKOG MUZEJA U ZAGREBU, 3. SBRIJA (od 1958. dalje)

Redakcioni odbor:

STRUCNI KOLEGIJ ARHEOLOSKOG MUZEJA U ZAGREBU

Odgovorni urednik:

DUJE RENDIC-MIOCEVIC

SADRŽAJ

CONTENTS — INHALT — SOMMAIRE

ARHEOLOŠKE RASPRAVE I CLANCI

KSENIJA VINSKI-GASPARINI

- Srednje i kasno brončano doba u zapadnoj Jugoslaviji (tab. I—IV) 1
Zur Beachtung 14

MARCEL GORENC

- Antičko kiparstvo jugoistočne Stajerske i rimska umjetnost Norika i Panonije (tab. I—XXX) 15
Antike Bildhauerarbeiten Sudoststeiermarks und die römische Kunst Norikums und Pannoniens (Taf. I—XXX) 40

ZDENKO VINSKI

- Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine 47
Zur Beachtung 71

IZ MUZEJSKIH ZBIRKI — GRADA

VALERIJA DAMEVSKI

- Crvenofiguralne vaze iz apulskih radionica u Arheološkom muzeju u Zagrebu (tab. I—XVI) 75
Red-figured Vases from the Apulian Workshops in the Archaeological Museum in Zagreb (Pl. I—XVI) 80
Katalog 83

BRANKA VIKIC-BELANCIC

- Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu (tab. I—XXVIII) 97
Antike Lampensammlung im Archäologischen Museum in Zagreb (Taf. I—XXVIII) 125
Katalog 129

NOVI NALAZI I ISTRAZIVANJA — IZVJESTAJI

VERA VEJVODA — IVAN MIRNIK

- Istraživanja prehistorijskih tumula u Kaptolu kraj Slavonske Požege (tab. I—XIV) 183
Excavations of Prehistoric Barrows at Kaptol (PL I—XIV) 208

PRILOZI

VLADIMIR GVOZDANOVIC

- Sv. Dimitrije u Brodskom Drenovcu 211
St. Demetrius at Brodski Drenovac 221

KSENIJA VINSKI-GASPARINI

SREDNJE I KASNO BRONČANO DOBA U ZAPADNOJ JUGOSLAVIJI*

Srednje brončano doba jedno je od najslabije istraženih prehistorijskih razdoblja zapadne Jugoslavije (SR Slovenija, SR Hrvatska s područjem Srijema, SAP Vojvodina, SR Bosna i Hercegovina), te je ono, osim općih konstatacija, ostalo gotovo potpuno neobrađeno. Izuzetak čini teritorij južne Bosne te donekle područje istočnog međuriječja Drave, Dunava i Save, tj. Srijema i njemu graničnog pojasa istočne Slavonije. Na području zapadne Jugoslavije u vrijeme srednjeg brončanog doba može se uglavnom lučiti nekoliko širih kulturnih skupina, vezanih za određene geografske cjeline: na prostor međuriječja Drave, Dunava i Save, koji je podijeljen na dvije veće kulturne sfere, istočnu, sa Srijemom i graničnim područjem istočne Slavonije, i zapadnu, sa Slavonijom, Prigorjem, Zagorjem i Podgorjem, na istočnoalpski i predalpski prostor, te južno od Save i Kupe na prostor Balkana, unutar kojega opet treba razlikovati nekoliko kulturnih skupina.

Karakteristika srednjeg brončanog doba srijemskog područja jesu nekropole sa žarama (tipični predstavnici Surčin i Belegiš) i naselja (srednjobrončanodobni kulturni sloj na Gomolavi kod Hrtkovaca i Dalj-Banjkas s nalazom poznatog idola) što pripadaju skupini rasprostranjenoj također i u dijelu Banata (nekropole Ilanda, Orešac, naselje Feudvar), inventar koje je veoma srodan onome skupina Vatin, Dubovac-Žuto Brdo. Ove nekropole imaju dug raspon trajanja od prijelaznog vremena Br A₂ na Br B₁ (Surčin) do kraja Ha A stupnja, pa se mogu lučiti dva osnovna horizonta povezana kontinuiranim razvojem: stariji srednjobrončanodobni, unutar kojeg nije zasad moguće provesti užu podjelu, — početak kojega je približno istodoban završetku skupine Mad'arovec, — srodan skupinama Vatin,

* Ovaj je rad, pisan u vidu kraćeg sintetičnog pregleda, prvotno tiskan na francuskom jeziku pod naslovom *Age du Bronze — Régions del' Ouest*, u ediciji *Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie — Recherches et résultats*, Beograd 1971 (str. 312-323), koju je izdao Nacionalni organizacioni komitet VIII međunarodnog

kongresa za prehistorijske i protohistorijske znanosti, što se održao u Beogradu u rujnu 1971. godine. Ovdje se taj rad, proširen i nadopunjen, te popraćen izborom značajnijih ilustracija i karata rasprostranjenost ponovno objavljuje (bez uobičajenog résuméja) kako bi bio pristupačan širem krugu zainteresiranih stručnjaka.

Dubovac-Žuto Brdo, Gírla Mare, Verbicioara u jugoistočnom dijelu Karpatske kotline, i mladi horizont kasnog brončanog doba, koji obuhvaća vrijeme starije kulture polja sa žarama. Odnos starijeg horizonta ove skupine, datiranog od prijelaza Br A₂ na Br B₁ do pred završetak Br C stupnja i njegovih ostava Koszider tipa (Lovas i Vukovar), prema skupinama Vatin, Dubovac-Žuto Brdo, čijim se faciesom može smatrati, i drugim skupinama Karpatske kotline (naročito Mad'arovce), s kojima pokazuje stanovite veze, nije još dovoljno objašnjen. Na području zapadnog Srijema i njemu graničnom pojasu istočne Slavonije može se uočiti i postojanje pojedinačnih skeletnih grobova (grob s parom igala s glavom u obliku čavla iz Orolika i grob s iglama »srpastog« tipa iz Erduta-Staro brdo), slično kao i unutar skupina Vatin, Dubovac-Žuto Brdo. Ovdje treba posebno istaknuti biritualnu uništenu nekropolu iz Bijelog Brda, smještenu na desnoj obali Drave nedaleko od Osijeka, na samom graničnom pojasu između istočne i zapadne skupine međuriječja, s poznatim skeletnim grobom 121, ali bez etažne urne, koja nije pripadala ovom grobu, što se redovito u literaturi zajedno interpretira kao grobna cjelina, već je pripadala susjednom oštećenom žarnom grobu (vidi tab. I), keramika kojeg ima značajke skupina Dubovac-Žuto Brdo. Istoj kulturnoj skupini treba pripisati i nesistematski istražene žarne grobove iz nekropola u Erdutu s položaja Parlog i Veliki Varad, ova potonja, međutim, s dužim rasponom trajanja do kasnog brončanog doba. S teritorija Baranje poznato nam je jedino naselje iz Belog Manastira, datirano u Br A₂ do u prijelazno vrijeme u Br B₁ stupanj, koje je izričit predstavnik grupe inkrustirane keramike južne Transdanubije, dok su suprotno tome pokusna ispitivanja u Kozarcu pružila podatke koji upućuju na to da ovo naselje uglavnom ima srodnosti s dubrovačko-žutobrdskom skupinom. Svakako se područje Baranje u vrijeme srednjeg, pa i starijeg, razdoblja kasnog brončanog doba donekle razlikuje od onoga istočnog, a uvelike od onoga zapadnog međuriječja Drave, Dunava i Save, iako je zasad, uslijed nedovoljnih istraživanja, nemoguće donijeti određenije zaključke

Zapadni dio međuriječja Drava—Dunav—Sava—Kupa uklapa se u krug srednjopodunavske kulture srednjeg brončanog doba, koliko se može zaključiti po veoma skromnim, većinom slučajnim i pojedinačnim, nalazima: nakitu iz Križevaca (narukvica srodna onoj iz Bijelog Brda, grob 121), bodežima s rombičnom (Bizovac) i okruglom (Sigetec, Sv. Jana) pločicom za pričvršćivanje drška, zlatnoj ostavi iz okolice Zagreba, te maču tipa Boiu varijante II, odnosno Keszthely, iz Doline na Savi. Kulturnom krugu istočnoalpskog i predalpskog prostora pripadaju pak rijetki nalazi iz Slovenije: mač s pločicom za pričvršćivanje drška iz Lavrice, mačevi s drškom u obliku jezička iz Studenec-Iga i Drnova, grob iz Vrhlike s mačem tipa Povegliano II-Joševa i keramikom domaće regionalne izradbe, te lokalna skupina u štajerskoj Podravini s humcima pod Brinjevom gorom u Pohorju i srodnim nalazima na Turnišču kod Ptuja.

Srednje brončano doba na balkanskom tlu južno od Save i Kupe u Hrvatskoj dokumentirano je jedinim nama dosad poznatim nalazom, i to mačem tipa Sauerbrunn iz Gospića. Najnovija, još neobjavljena, istraživanja naselja i groblja u ličkim spiljama indiciraju da se na tom teritoriju može očekivati regionalna skupina s obilježjem kulture srednjeg brončanog doba Podunavlja, ali s veoma dugim traja-

njem kroz Br D, a vjerojatno i Ha A₁ stupanj, koja je predstavljala temelj za oblikovanje i razvoj kako etnikona, tako i materijalne kulture Japoda na tom balkanskom ilirskom području. Slična se situacija u vrijeme srednjeg brončanog doba može očekivati i na tlu sjeverne Dalmacije, Hrvatskog primorja sa zaleđem te Istre, ali tu nam nedostaje materijal za stvaranje širih i određenijih zaključaka. Južna Bosna, naprotiv, gdje je udomaćena poznata kultura na visoravni Glasinac, s pogrebnim obredom skeletnog pokapanja u humcima, dokumentira svojim kontinuiranim trajanjem od ranog, preko srednjeg i kasnog brončanog doba, te punog halštatskog razdoblja, do sredine 3. stoljeća pr. n. e., autohtoni razvoj i evoluciju ilirskog etnikona i kulture na središnjem dijelu Balkana. Faze IIa i IIb Glasinca vremenski uglavnom sinhroniziraju s Br B i Br C stupnjevima srednje Evrope i Karpatske kotline. One pokazuju izvjesnu povezanost Glasinca s Podunavljem i srednjom Evropom, a označavaju protoilirski period unutar kompleksa glasinačke kulture. Fizionomija i karakteristike gradinskih naselja na području južne Bosne u vrijeme srednjeg brončanog doba, gdje se na većini gradinskih naselja može pratiti, iako ponekad u skromnim tragovima, kontinuitet života od ranog do kasnog brončanog doba (Varvara, Debelo Brdo, Kotorac, Košutica, Kusače), pruža mogućnost fiksiranja i izdvajanja tzv. južnobosanske skupine. Podaci o naseljima srednje i sjeverne Bosne mnogo su skromniji, pa slika srednjeg brončanog doba na tom području nije još dovoljno jasna. Ono se može slijediti ponajviše na građi keramike tipa Vatin, Dubovac-Žuto Brdo (Vis, Pivnica, Pod, Alihodže), koja je odraz širenja iz istočnog međuriječja, a možda i sjeverozapadne uže Srbije.

U vrijeme kasnog brončanog doba podijeljen je teritorij zapadne Jugoslavije u dvije osnovne kulturno-etničke sfere, koje se podudaraju s bitnim geografskim razlikama tog prostora: nizinsko područje južno od Save, što uključuje sjevernu Bosnu, pa od rijeke Kupe na sjever i sjeverozapad, znači međuriječje Drave, Dunava i Save, tj. južni dio Panonske nizine, te jugoistočni predalpski i alpski prostor, pripadaju u osnovnim crtama srednjopodunavskom kompleksu kasnog brončanog doba; južno od njega teritorij Balkana predstavlja prailirsku i ilirsku regiju, s kojom kultura polja sa žarama dolazi u dodir slivovima rijeka Gline, Korane i Dobre s infiltracijama preko Bosne do srednje Dalmacije. Stariji period kasnog brončanog doba u sjevernoj Dalmaciji je prailirskog, odnosno od prijelaznog vremena Ha A na Ha B stupanj (1050—1000. godine) ranoliburnskog obilježja (nalazi Đevrske, Privlaka, Vrsi, Galovac, Piramatovci, Sali i dr.). Slična je situacija i u srednjoj Dalmaciji, tj. na delmatskom teritoriju, s nizom nalaza srodnih onima iz ranoliburnske faze, pretežno iz skeletnih grobova u tumulusima (Vranjic kod Splita, Solin, Topolje kod Knina, Donja Krička u Petrovom polju, Vojnić kod Garduna, Balina Glavica kod Drniša, Banje kod Vrgorca i dr.). Isto vrijedi i za područje Like, gdje su od početka Ha B stupnja fiksirane mnogobrojne japodske nekropole i gradinska naselja (npr. Vrebac, Kompolje, Prozor i dr.). Arheološki fundus kasnog brončanog doba sa šireg ilirskog teritorija u Istri, s poznatim kulturnim centrom na Nesakciju kod Pule, nije do danas sustavno revidiran i obrađen, kao ni ilirska regija Hercegovine i južne Dalmacije. Glasinačka izrazito prailirska kultura u jugoistočnoj Bosni nastavlja za kasnog brončanog doba svoj razvoj, te u fazama IIIa i IIIb (Br D i Ha A stupanj) pokazuje vidne utjecaje oblika svoj-

stvenih kulturi polja sa žarama (npr. fibule u obliku violinskog gudala, igle s masivnom makovom glavicom i dr.); tijekom faze IIIc (Ha B stupanj) evoluirala je i započela svoju ranoilirsku epohu.

Potrebno je naglasiti da se starije razdoblje kasnog brončanog doba na području sjeverozapadne Jugoslavije, izuzevši balkanski prailirski i ilirski kompleks, od prijelaznog vremena Br C na Br D do završetka Ha A stupnja, može relativno-kronološki podijeliti u tri razvojne faze (I—III), unutar kojih treba lučiti nekoliko osnovnih kulturnih skupina, i to: skupinu kulture polja sa žarama u Sloveniji, kulturno povezanu s ostalim istočnoalpskim prostorom; skupinu kulture polja sa žarama u zapadnom međuriječju Drave, Dunava i Save s Međumurjem, Prekomurjem i približnom granicom prema Sloveniji na rijekama Krki i Sutli, koja kulturno tendira širokom zapadnom bazenu srednjeg Podunavlja; skupinu istočnog međuriječja Drave, Dunava i Save na prostoru Srijema, njemu graničnog pojasa istočne Slavonije od ušća Drave u Dunav, koja predstavlja zapravo mlađi horizont nekropola i naselja tipa Surčin, Belegiš, što se evolutivnim putem razvio na osnovama srednjobrončanodobnog starijeg horizonta, a povezana je s velikom porodicom obilježenom uglavnom skupinama Vatin, Dubovac-Žuto Brdo i srodnim skupinama istočne Karpatske kotline; skupinu sjeverne Bosne, koja je pod utjecajem kako one zapadnog, tako i one istočnog međuriječja.

Kultura polja sa žarama zapadne skupine međuriječja Drave, Dunava i Save na području sjeverozapadne Hrvatske od rijeka Mure, Dravinje, Sutle i Kupe do približno ušća Drave u Dunav, počiva na osnovama kulture srednjeg brončanog doba zapadnog Podunavlja. Njezina najstarija faza I manifestira elemente nastale daljnjim razvojem i izrastanjem jugozapadne skupine srednjopodunavske kulture srednjeg brončanog doba u kulturu polja sa žarama, s početkom tog procesa već u prijelazno vrijeme Br C u Br D stupanj potkraj 14. i do početka 13. stoljeća, uz nove impulse vidljive na materijalu koji nije svojstven tom kulturnom krugu. Rezultat tog genetičkog procesa pokazuje se u oblikovanju kulturne skupine obilježene ključnim nalazima: novoistraženim nekropolama u srednjoj Podravini, u Virovitici (tab. II, 4, 5, 6) i Sirovoj Kataleni (tab. II, 1, 2, 3), kao i ostavom Peklenica u Međumurju. Ova faza I zapadne skupine međuriječja dokumentirana je obilnim, uglavnom neobjavljenim, materijalom pretežno iz nekropola i pojedinačnih grobova, dok su nalazi iz naselja i ostava veoma rijetki. Faza I zapadne skupine međuriječja povezana je vremenski i kulturno u prvom redu s nekropolama kasnog Br C i Br D stupnja zapadne i južne Transdanubije (nekropola Jánosháza, mlađi nalazi nekropole Csabrendek i dr.). Ona je donekle istovremena i s horizontom Blučina-Cezavy južne Moravske, s pretčakanskim i Čaka horizontom u jugozapadnoj Slovačkoj i s nalazom ostave keramičkih posuda iz Herzogenburga u Donjoj Austriji. Faza I kulture polja sa žarama u sjeverozapadnoj Hrvatskoj jest razdoblje u kojemu se ona formirala i kada nije vršila intenzivniju ekspanziju na okolne oblasti, a pogotovu ne u smislu seoba prema Egeji i istočnom Sredozemlju. Donju granicu njezina trajanja treba fiksirati u vrijeme oko 1230. godine.

Početak kasnog brončanog doba istočne skupine međuriječja Drave, Dunava i Save na teritoriju od istočnog ruba Slavonije, tj. od ušća Drave u Dunav, Srijema pa i južnog Banata, određuje grob 3 iz Ilande i stratigrafija naselja Gomolava

kod Hrtkovaca u Srijemu u vrijeme kasnog Br C, odnosno prijelaza Br C na Br D stupanj. Faza I kasnog brončanog doba ove skupine, obilježena mlađim horizontom nekropola sa žarama tipa Surčin, Belegiš, Ilanda, što ima stanovite značajke skupina Vatin, Dubovac-Žuto Brdo, kontinuirano nastavlja svoj tok, koji počiva na starijem srednjobrončanodobnom horizontu povezanim s kulturnim skupinama Karpatske kotline tog vremena, ali uz to poprima tipološka obilježja karakteristična općenito za srednju Evropu. Tu se svakako mora registrirati pojava žara cilindričnog vrata ukrašenog horizontalnim kanelurama, pri kraju faze I pseudo-protovillanova žara i oblika keramike tipa Baierdorf-Velatice (nekropola Orešac u Banatu), te ostava (Hetin, Uljma i Banatski Karlovac, također u Banatu).

Teškoću u sagledavanju početka kasnog brončanog doba i najstarije faze kulture polja sa žarama u Sloveniji, na području od rijeka Mure, Dravinje, Sutle, Krke i Kupe do jugoistočnog predalpskog i alpskog prostora, čini dosad veoma slabo istraženo razdoblje srednjeg brončanog doba, kao i pomanjkanje primjerene građe grobnih cjelina ili naselja. Raspoloživi fundus s područja Štajerske i Kranjske svodi se uglavnom na slučajne nalaze tipološki vezane za kasni Br C i Br D stupanj, što donekle upućuje na vremenski i kulturno srodan proces geneze onome zapadne skupine međuriječja, s kojom je i geografski povezan. Ostave Br D stupnja Slovenije: Čermošnjice, Cerovec i Sv. Janez kod Tomišlja dovoljna su dokumentacija za fiksiranje faze I na tom prostoru, koji spaja zapadno međuriječje i Međumurje s Gradišćem i Donjom Austrijom, odnosno i s ostalim istočnoalpskim prostorom.

Geneza i postojanje najstarije faze kulture polja sa žarama u sjevernoj Bosni nisu još objašnjeni, jer je njezina pojava dosad bila uglavnom pripisivana tek vremenu Ha A stupnja i utjecajima grupe Baierdorf-Velatice. Zahvaljujući najnovijim istraživanjima gradinskih naselja, izdvojene su u sjevernoj Bosni dvije skupine: skupina sjeverozapadne Bosne (naselja Zecovi-Kekića Glavica) i skupina sjeveroistočne Bosne (naselja Vis-Pivnica), obje s obilježjem južnopanonskog kruga, u kojima se u horizontu kasnijeg razdoblja srednjeg brončanog doba pokazuju elementi skupina Vatin, Dubovac-Žuto Brdo. Na osnovi toga može se pretpostaviti da tipološki mlađi elementi skupine Vatin, Dubovac-Žuto Brdo indiciraju za naselja sjeverne Bosne kontinuitet i postojanje jedne starije faze kulture polja sa žarama od one Ha A stupnja. Ovi su elementi mogli doseći teren sjeverne, a naročito sjeveroistočne, Bosne iz sjeverozapadne Srbije, ili još vjerojatnije iz istočnog međuriječja Drave, Dunava i Save. Oni dopuštaju mogućnost sagledavanja faze I kasnog brončanog doba u sjevernoj Bosni, a siguran dokaz za to pruža nalaz fibule u obliku violinskog gudala iz spilje Hrustovače, otkrivene u nasebinskom sloju zajedno s masivnom narebrenom narukvicom, velikom iglom »barokno« rovašene glavice u obliku vaze i ulomkom spiralnog rukobrana, karakterističnog za ostave tipa Rimavska Sobota, sve materijal tipološki vezan za Br D stupanj.

Terminus a quo faze II kasnog brončanog doba i kulture polja sa žarama u međuriječju teško je precizno utvrditi, jer je ona nastala ispreplitanjem postojećih s novim oblicima materijalne kulture. Svakako faza II u međuriječju u srednjoevropskom smislu zahvaća kasnije vrijeme Br D i Ha A₁ stupanj, jer se u zatvorenim cjelinama, naročito ostavama koje nju obilježavaju, uz tipične Ha A₁ oblike

javlja i materijal tipološki vezan za Br D stupanj. U fazi II dosegla je kultura polja sa žarama zapadnog međuriječja najveći uspon i zamah te se s tog područja širila u susjedne oblasti. Treba istaknuti da je faza II zapadne skupine obilježena prodorom oblika tipa Baierdorf-Velatice I, nalazi kojih su naročito izraženi u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Elementi iz prethodne faze, koja je genetički i tipološki bila jače povezana sa zapadnom srednjopodunavskom skupinom srednjeg brončanog doba, u ovom se procesu stapaju s pridošlima, a njezini se reziduumi ispoljavaju naročito u onim oblicima keramike, koji odstupaju od klasičnih oblika tipa Baierdorf-Velatice, te mu na taj način daju regionalno obilježje (nekropola Zagreb-Vrapče). — U istočnom međuriječju mlađi horizont skupine tipa Surčin, Belegiš, Ilanda u fazi II kasnog brončanog doba, za koju su karakteristične tzv. pseudoprotovillanova žare, poprima iz zapadnog međuriječja primjese materijala također tipa Baierdorf-Velatice (naselja Jakovo-Ekonomija Sava i Gomolava). Mnoge ostave tog vremena s područja istočnog međuriječja, koje pripadaju radioničkom središtu Slavonije i u suštini se razlikuju od onih iz Banata i općenito istočne Karpatske kotline, povezuju vremenski, a donekle i kulturno, istočnu skupinu međuriječja s fazom II zapadne skupine, što se osobito vidi na materijalu naselja Jakovo-Ekonomija Sava.

Glavninu cjelokupnog fundusa faze II međuriječja Drave, Dunava i Save čine uglavnom neobjavljene, pretežno velike, ostave, i to 27 ostava zapadne i 15 ostava istočne skupine, tj. ukupno 42 ostave. Ovaj broj ostava faze II daleko je najveći u odnosu na ostave ostalih faza kulture polja sa žarama međuriječja, od kojih faza I broji 2 ostave, faza III 6 ostava, faza IV 8 ostava i faza V 8 ostava. Ostave faze II pokazuju, bez obzira na njihov geografski položaj unutar međuriječja, homogenost i tijesnu povezanost prvenstveno s ostavama Transdanubije tipa Kisapáti-Lengyeltóti, kako ih je definirao v. Brunn, a manifestiraju i pojedine elemente iz inventara ostava tipa Rimavska Sobota istočno Karpatske kotline, ne samo na području specifičnom za skupinu tipa Surčin, Belegiš, nego i na čitavom prostoru međuriječja, uključivši i Hrvatsko zagorje. Najveća je gustoća nalaza ostava u Posavini oko Slavanskog Broda, gdje treba locirati jedno od proizvodnih središta južnapanonskog prostora. Inventar ostava faze II međuriječja Drave, Dunava i Save tipološki je vezan kako za Br D, tako i za Ha A₁ stupanj, uz tradiciju pojedinih oblika kasnijeg razdoblja srednjeg brončanog doba, ali ipak statistički s težištem na oblicima ranijeg Ha A stupnja. Treba u prvom redu istaknuti velik broj fibula u obliku violinskog gudala sa žljebastom nožicom i ravnim lukom (ponekad s dugmastim zadebljanjima na krajevima) ili kosim lukom, te onih sa spiralnom nožicom (25 primjeraka, pretežno iz ostava, uključivši najnovije nalaze) i fibula s ovalno raskucanim lukom (13 primjeraka), a od oružja mačeva tipa Sprockhoff Ia i IIa (tipa Nenzingen), mnogo mačeva s balčakom u obliku jezička »slavonskog« tipa (po Cowenu), te onih s produženjem na vrhu jezička. Fibule u obliku violinskog gudala međuriječja, uključivši i slovensku Posavinu, zajedno s onima iz sjevernog i sjeverozapadnog balkanskog područja južno od Save čine jedinstvenu podravsko-posavsko-podunavsku radioničku skupinu (ukupno broji 33 primjerka), koja se tipološki evidentno razlikuje od fibula u obliku violinskog gudala Vinče, Konjuše i Glasinca (s ovog po-

tonjeg jedna je fibula import iz međuriječja), što stilski čine zasebnu glasinačko-sjevernosrpsku skupinu (ukupno broji 8 primjeraka zajedno s fibulom iz Malenca u Sloveniji, koja pripada ovoj skupini). Za uvid u gustoću nalaza fibula u obliku violinskog gudala i onih s raskucanim lukom vidi karte rasprostranjenosti tab. III i IV. Zaštitna oprema ratnika u ostavama međuriječja, i to ulomci šljemova u obliku kalote, zvonolikih šljemova »mađarskog« tipa i onih s ukrašenom krestom (u ostavama Veliko Nabrđe, Poljanci, Bizovac, Podcrkavlje-Slavonski Brod), kne-mida s oputama (geschnürte Beinschienen) u ostavama Poljanci, Veliko Nabrđe, Brodski Varoš i štitova (tipa Nyirtura) (u ostavi Otok-Privlaka), bacaju novo svjetlo na njihovo datiranje i podrijetlo, te potvrđuju Merhartov hipotetičan zaključak da su najstariji primjerci zaštitne opreme ratnika nastali neovisno i samostalno na prostoru između Karpata, istočnih Alpa i sjevernog Balkana. Zaštitna oprema ratnika iz ostava međuriječja i množina oružja, naročito mačeva s drškom u obliku jezička, najvjerojatnije su pripadali onim nosiocima koji su u prvom valu egejske seobe ugrozili Mikenu i istočnomediteranski svijet u drugoj polovici 13. stoljeća, krenuvši s prostora srednjeg Podunavlja, prvenstveno iz jugozapadne Panonije, što potvrđuje velik broj fibula u obliku violinskog gudala podravsko-posavsko-podunavske radioničke skupine, otkriven zajedno sa spomenutom zaštitnom opremom i naoružanjem ratnika u ostavama faze II međuriječja. Pojava tog materijala u nalazima kasnomikenskog horizonta III B i III C 1, i to prvenstveno fibula u obliku violinskog gudala (završetak horizonta III B i horizont III C 1) radionički i tipološki srodnih navedenoj skupini međuriječja, upućuje na to da je on na terenu gdje je nastao, u jugozapadnoj Panoniji, bio u upotrebi posljednjih desetljeća 13. i u 12. stoljeću, na osnovi čega se trajanje faze II može smjestiti u vremenski raspon od oko 1230. do 1100. godine.

Faza II kasnog brončanog doba, odnosno kulture polja sa žarama na području Slovenije s fundusom pretežno Ha A₁ stupnja, može se donekle vremenski povezati s istom fazom zapadnog međuriječja, međutim s daleko skromnijim inventarom i po broju i po vrsti nalaza. Materijal nekropola na tlu Slovenije (stariji grobovi nekropola Bled na Žalah i Dobova) upućuje na utjecaje kulturnog kruga Baierdorf-Velaticice; posebno je značajna nekropola iz Dbove; njezini grobovi ranog Ha A vremena (2 fibule u obliku violinskog gudala, grob bez oznake broja i grob 289) predstavljaju osnovu iz koje su se pri kraju Ha A stupnja počele oblikovati nekropole tipa Ruše, Hajdina, Bled-Pristava. Nalazi ostava, koje tendiraju skupini istočnoalpskog prostora, veoma su skromni (Peklo, Hočko Pohorje, Zgornji Log i Bled), u njima potpuno nedostaju elementi opreme ratnika poput onih iz ostava međuriječja, fibule u obliku violinskog gudala (osim primjeraka iz nekropole Dobova, koja zapravo pripada geografski sklopu međuriječja) i inventar tipičan za panonski prostor; izuzetak čini poznata ostava iz špilje kod Škocijana.

Izdvajanje faze II u sjevernoj Bosni, koja bi tipološki i vremenski odgovarala fazi II međuriječja, moguće je provesti jedino na nekropolama lociranim u bosanskoj Posavini (starija faza Donje Doline, Barice, Mala Brusnica, Kulaši) i na ostavama koje imaju vidna obilježja radioničkog kruga međuriječja. Nasebinski sloj kulture polja sa žarama na lokalitetima sjeverne Bosne sa značajkama zapadno-panonskog prostora obuhvaća, na osnovi dosadašnjih istraživanja, razdoblja Ha A

i Ha B, unutar kojih nije moguće provesti stratigrafsku distinkciju. Za faze II utjecala je kultura polja sa žarama međuriječja, preko sjeverne Bosne, i na ilirski teritorij Balkana (npr. na područje Glasinca).

Za razliku od faze II kasnog brončanog doba, koja je na čitavom panonskom prostoru zapadne Jugoslavije, a naročito u međuriječju Drave, Dunava i Save, označila nagao uspon kulture polja sa žarama, njezino konačno formiranje, pojavu niza oblika materijalne kulture koji su joj dali obilježje te njezinu ekspanziju, faza III je u biti samo nastavak i daljnja etapa jednog kontinuiranog toka bez velikih promjena, ali koja ipak ima svoje specifičnosti, dovoljno karakteristične da je označe kao nov razvojni stupanj. Ovu je distinkciju, međutim, dosta teško primijeniti na nalaze istočne skupine međuriječja tipa Surčin, Belegiš. Unutar naselja i nekropola ove skupine, koja traju kontinuirano duže vrijeme, teško je precizirati što se može smatrati specifičnim za fazu III, jer dosadašnja istraživanja nisu još odredila kriterij za provedbu uže podjele Ha A stupnja na ovom teritoriju, a taj kriterij nisu pružile ni ostave, od kojih se ni jedna ne može pripisati ovoj fazi. Međutim, zahvaljujući stratigrafiji sustavno iskopavanog naselja na Gomolavi kod Hrtkovaca, gdje se iznad sloja s nalazima mlađeg horizonta skupine Surčin, Belegiš neposredno nadovezuje sloj s keramikom tipa Dalj (rani Ha B stupanj), moguće je kraj faze III kasnog brončanog doba istočne skupine međuriječja u Srijemu i graničnom pojasu istočne Slavonije fiksirati u završetak Ha A stupnja s donjom granicom u vrijeme drugog vala egejske seobe potkraj 11. stoljeća. — Faza III kulture polja sa žarama zapadne skupine međuriječja Drave, Dunava i Save dokumentirana je nekropolom Zagreb-Horvati, tipološki vezanom za Ha A₂ stupanj i kulturni krug Baierdorf-Velatice. Za izdvajanje faze III ove zapadne skupine osobito su značajne ostave tipološki veoma srodne ostavama Trandanubije tipa Jaszkarajenö-Uzsavölgy, prema definiciji v. Brunna, ali je njihov broj u odnosu na one iz prethodne faze II mnogo skromniji, što je inače opća pojava u srednjoj Evropi.

Na jugoistočnom predalpskom i alpskom prostoru razdoblju faze III kulture polja sa žarama zapadne skupine međuriječja Drave, Dunava i Save odgovaraju grobne cjeline nekropola koje se uglavnom tipološki uklapaju u Ha A₂ stupanj južnog dijela srednje Evrope. Zanimljivo je da vrijeme faze III u nekim nekropolama Slovenije obilježava njihov daljnji razvojni tok (Dobova, Ljubljana SAZU), dok se neke u to vrijeme tek pojavljuju (Brinjeva gora i Rifnik), a u neprekinutom kontinuitetu poprimaju kasnije karakteristike skupine Ruše u širem smislu tog pojma. Ovo zapažanje navodi na zaključak da između Ha A₂ i ranog Ha B stupnja, odnosno potkraj 11. i na početku 10. stoljeća, na ovom predalpskom i istočnoalpskom prostoru ne postoji prijekid ili promjena koji bi indicirali veća etnička pomicanja ili nemire u vrijeme drugog vala egejske seobe. Nalazi ostava, iako su skromni (Čermožišće, Jurka Vas i Selišće), po svojem sadržaju odgovaraju također inventaru ostava Ha A₂ stupnja južnog dijela srednje Evrope, baš kao i nekropole.

Distinkcija faze III kasnog brončanog doba, odnosno kulture polja sa žarama, u sjevernoj je Bosni otežana slično kao i na području istočne skupine međuriječja. Na naseljima, čiju su keramiku utjecali zapadnopanonski oblici, i na onima obilježja skupina Vatin, Dubovac-Žuto Brdo, nije zasad moguće lučiti razdvajanje slojeva unutar Ha A stupnja. Rezultati istraživanja pokazali su, da materijal na-

selja i grobova iz Donje Doline faze Ia obuhvaća također 12. i 11. stoljeće u jednu nedjeljivu razvojnu cjelinu. Jedino skromni nalazi ostava pružaju mogućnost njihova opredjeljivanja za fazu III, odnosno kasnije razdoblje Ha A stupnja. Donju granicu trajanja ove razvojne etape kulture polja sa žarama u sjevernoj Bosni indicira ostava Lukavac, koja sadrži lučnu fibulu s dugmastim zadebljanjima na stranama luka. Inventar ostave Lukavac ima inače sve karakteristike ostava faze III međuriječja, a njezina lučna fibula s dugmastim zadebljanjima na stranama luka poligonalnog presjeka jedan je od najstarijih primjeraka tog tipa koji se razvio od fibule u obliku violinskog gudala, također s dugmastim zadebljanjima na luku, i to na južnom rubu Panonske nizine, dakle na teritoriju kulture polja sa žarama, slično kao i odgovarajući primjerci iz Slovenije (Malence, Slovenske Gorice, Škocijan). Prema tome, lučna fibula s dugmastim zadebljanjima nije vezana isključivo za teritorij sjeverozapadnog Balkana. Srodni primjerci lučnih fibula na egejskom području datiraju se u kasnije 11. i u 10. stoljeće u submikenski i u protogeometrijski period. Ostava iz Lukavca sa svojim inventarom, tipičnim za horizont ostava srednjeg Podunavlja kasnog Ha A stupnja, pripada prema tome na teritoriju na kojemu je nastala vremenu oko 1050—1000. godine, što ujedno determinira završetak faze III kulture polja sa žarama, kako u međuriječju Drave, Dunava i Save, tako i sjeverne Bosne.

Teritorij zapadne Jugoslavije u vrijeme mlađe kulture polja sa žarama, odnosno od Ha B stupnja u smislu srednjoevropske kronologije, može se teritorijalno i kulturno okvirno podijeliti u tri osnovne skupine, i to: skupinu Ruše, uglavnom na području Štajerske, koja na osnovi rezultata dosadašnjih istraživanja manifestira tri razvojne faze, Ha B₁, Ha B₂ i Ha B₃; skupinu gornje i srednje Posavine i ostalog zapadnog međuriječja Drave, Dunava i Save s razvojnim fazama IV i V; skupinu Dalj—Vukovar—Donja Dolina istočnog međuriječja Drave, Dunava i Save i sjeverne Bosne, gdje nekropole traju veoma često do 3. stoljeća, ali se njihov tok u okvirima kulture polja sa žarama i kasnog brončanog doba može obuhvatiti dvjema razvojnim fazama IV i V, koje traju do svršetka 8. stoljeća. Na čitavom balkanskom prostoru zapadne Jugoslavije od Ha B stupnja dalje razvijaju se izrazito ilirske kulturne skupine, od kojih su arheološki najjasnije definirane liburnska u sjevernoj Dalmaciji i Hrvatskom primorju, japodska sa središtem u Lici i zapadnoj Bosni u Pounju, donekle delmatska između rijeka Krke i Cetine, te glasinčaka u južnoj Bosni (od faze IIIc dalje), sve s kontinuiranim trajanjem do vremena rimskog osvajanja. U Istri su poznate ilirske utvrde-castellieri, a u srednjoj Dalmaciji i njezinu zaleđu gradinska naselja, međutim prema dosadašnjem stanju istraživanja, njihova cjelovitija kronološka slika nije razrađena.

Da bi se razvoj kasnog brončanog doba i mlađe kulture polja sa žarama u zapadnoj Jugoslaviji mogao slijediti, potrebno je imati u vidu povijesna zbivanja u vrijeme drugog vala egejske seobe. Trajanje istočne skupine međuriječja moguće je sagledati na osnovi stratigrafije naselja na Gomolavi kod Hrtkovaca u Srijemu, na kojemu, nakon mlađeg horizonta skupine Surčin-Belegiš, slijedi horizont s keramikom tipa Dalj-Vál. Skupina Dalj je na području istočne grupe međuriječja Drave, Dunava i Save, osobito u Podunavlju, od početka Ha B stupnja zauzela uglavnom onaj prostor na kojemu je ranije bila rasprostranjena skupina Surčin-

-Belegiš (nekropole Dalj, Vukovar, Šarengrad). Ovo smjenjivanje kulturnih skupina uslijedilo je na prijelazu Ha A u Ha B stupanj oko 1050—1000. godine, potaknuto vjerojatno seobom unutar skupine Vál iz Transdanubije, koja se niz Dunav proširila k jugu, potisnuvši nosioce skupine Surčin-Belegiš u međuriječju, naročito uz Dunav, uzrokujući etnička pomicanja u susjednim krajevima srednjeg, pa i istočnog, Balkana prema jugu. O tim zbivanjima svjedoči prisutnost keramike i plastike ukrašene motivima specifičnim za skupine Surčin, Vatin, Dubovac-Žuto Brdo, Girla Mare, Cirna u grobovima s Kerameikosa i s Atike u vrijeme protogeometrijskog perioda, nadalje malih brončanih kopalja i onih s facetiranim tuljkom tipa Grapska, kao i lučnih fibula s dugmastim zadebljanjima na stranama poligonalnog luka, a koje su specifične i za južni rub Panonske nizine (sjeverna Bosna), kao i za jugoistočni predalpski prostor. Prema tome, u ovoj seobi s jugoslavenskog područja prvenstveno je imao udjela teritorij južnog dijela Panonske nizine, i to istočno međuriječje Drave, Dunava i Save, i sjeverni pojas zapadnog i srednjeg Balkana, a ne i zapadno međuriječje ili prostor uže ilirske regije, kako se to uglavnom dosad smatralo, a na što je već ukazao A. Benac.

Kultura polja sa žarama zapadne skupine međuriječja Drave, Dunava i Save za vrijeme i poslije drugog vala egejske seobe nije doživjela većih nemira i promjena; ona je proširila teritorij svoje rasprostranosti preko Sutle i Krke i povezala se s posavskim pojasom Slovenije. Nekropole Velika Gorica, Krupače i Treščerovac u zapadnoj Hrvatskoj, te mlađi horizont nekropola Dobova, Bršlin, Ostrožnik, Slepšek, Ljubljana SAZU i Bled-Pristava u Sloveniji, čine skupinu s međusobno veoma srodnim materijalom, koja u fazi IV pokazuje neposrednu daljnju evoluciju pretходne faze, što najbolje ilustrira kontinuitet nekropole Dobova, dok se faza V može pratiti na najmlađem horizontu nekropola Dobova, Ljubljana SAZU, na nekropoli Mokronog, Novo Mesto i dr. Ova skupina s brojnim nalazima ostava i s donjom granicom trajanja do druge polovice 8. stoljeća, obilježene pojavom tzv. tračko-kimerijskog udara, pripada južnom ogranku širokog kulturnog kompleksa tipa Podol, Chotin, Stillfried, Ruše. Skupina Ruše u Štajerskoj i njezine najistaknutije nekropole Ruše, Maribor, Pobrežje, Hajdina, naselje Ormož i dr. pokazuje, međutim, tri razvojna stupnja s trajanjem do svršetka 8. stoljeća.

Skupina tipa Dalj, Vukovar, Donja Dolina u istočnom međuriječju Drave, Dunava i Save s faciesom u sjevernoj Bosni ima najtipičnije predstavnike u nekropolama uz desnu obalu Dunava s lokaliteta Batina, Dalj, Vukovar, Šarengrad. Ove su nekropole, za razliku od nešto starijeg Vála, u svojim počecima istodobne s nekropolama tipa Podol, Stillfried i ne mogu se datirati prije godine 1000. Grobne cjeline vukovarske nekropole daju uporište za lučenje razvojnih faza IV i V u vremenskom okviru od početka 10. do pred završetak 8. stoljeća. Međutim raspon trajanja svih nekropola tipa Dalj prelazi vremenski okvir kasnog brončanog doba i kulture polja sa žarama u srednjoevropskom smislu, s obzirom na to da se mogu slijediti u Ha C (nekropola Vukovar) i Ha D stupnju do 3. stoljeća (nekropole Dalj i Batina). U drugoj polovici 8. stoljeća uočljiv je prodor novih elemenata, kako materijalne, tako i duhovne kulture, stranih kulturi polja sa žarama, poput slične pojave na prostoru Dolenjske, a za razliku od kontinuiranog trajanja skupine Ruše u Štajerskoj tijekom čitavog 8. stoljeća, unutar koje nisu uočljive infiltracije

tračko-kimerijskog stila. To potvrđuje pojava skeletnih grobova u vukovarskoj i daljskoj nekropoli, a ovi su odraz prodora stranog življa koji se počeo širiti u međuriječje u drugoj polovici 8. stoljeća. Prilozi tih grobova sa skeletnim pokapanjem, i to rekviziti opreme konja »tračko-kimerijskog stila«, fibule tipa »Vače«, antropomorfni privjesci i dvopetljaste željezne lučne fibule s trokutastom nožicom, slično priložima žarnih grobova 110 i 148 Ha B₃ stupnja, po Müller-Karpeovoj nomenklaturi, nekropole Ruše ili lučnim dvopetljastim željeznim fibulama skeletnih grobova faze IVb s Glasinca, ukazuju na to da je ova ekspanzija započela od sredine 8. stoljeća. Prodor ovog novog življa u drugoj polovici 8. stoljeća označuje donju granicu trajanja kulture polja sa žarama u užem smislu pojma te kulture, odnosno kasnog brončanog doba na području čitavog međuriječja Drave, Dunava i Save, uključivši i Baranju, slično kao i u Dolenjskoj u jugoistočnoj Sloveniji, te početak novog razdoblja, što se može označiti Ha C stupnjem a za vrijeme kojega je na području zapadne skupine međuriječja karakteristična pojava tumulusa, katkad veoma velikih razmjera.

U sjevernoj Bosni donja granica trajanja kasnog brončanog doba i kulture polja sa žarama nije dosad određena, jer su istraživanja pokazala da je isti etnikon u kontinuitetu nastavio život kako na gradinskim naseljima kroz 8., 7. i 6. stoljeće, tako i u Donjoj Dolini do početka 1. stoljeća n. e. Međutim to ipak ne isključuje oblikovanje nove epohe, koja je nastala kao posljedica i odraz utjecaja i dubljih kulturnih infiltracija iz susjednih, u to vrijeme jačih, kulturnih središta, u ovom slučaju s ilirske uže regije u drugoj polovici 8. i na početku 7. stoljeća. Taj proces nadslojavanja i evolucije može se pratiti u to vrijeme na nalazima faze IIa Donje Doline, a označuje pojavu nove epohe i završetak trajanja kulture polja sa žarama i kasnog brončanog doba u sjevernoj Bosni. Ovu cezuru obilježuje prodor iz ilirskog područja južne i jugoistočne Bosne, osobito s Glasinca, prema sjeveru i preko Save u međuriječje (npr. skeletni grobovi iz Vukovara, Sotina i Hrtkovaca), s inventarom specifičnim za fazu IVb Glasinca, kao što je npr. pojava lučnih željeznih dvopetljastih fibula i narukvica s prebačenim krajevima »glasinačkog« tipa.

Proces etničke infiltracije i kulturnog nadslojavanja međuriječja, uključivši i pojas južno od desne obale Save, što je potkraj 8. stoljeća uslijedio s istočnoalpskog halštatskog i balkanskog ilirskog prostora, označuje zapravo završetak kasnog brončanog doba u sjeverozapadnoj Jugoslaviji. U jugozapadnoj Jugoslaviji, na balkanskom tlu, formirale su se od 10. stoljeća, kako je već navedeno, ilirske kulture proprie dictu. Njih nismo pobliže razmatrali, jer one po svojem kontinuiranom trajanju do rimskog osvajanja (npr. Liburni, Japodi itd.) i po kulturnom obilježju izlaze iz tematskog okvira ovog pregleda.

LITERATURA

- S. BATOVIĆ, Iz željeznog doba Liburnije, Diadora 1, Zadar, 1959. — Prehistorijski mačevi u Arheološkom muzeju u Zadru, Vjesnik Split LV, Split, 1953. — Brončani mač iz Islama Grčkog, *Adriatica praehistorica et antiqua* (Miscellanea G. Novak dedicata), Zagreb, 1970.

- A. BENAC, Slavonska i ilirska kultura na prehistorijskoj gradini Zecovi kod Prijedora, Glasnik Zemaljskog muzeja n. s. XIV, Sarajevo, 1959. — Prediliri, Protoiliri i Prailiri. Simpozij o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, Naučno društvo B. i H., pos. izd. knj. IV, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 1, Sarajevo, 1964. — Kameni kalup iz Pivnice, Glasnik Zemaljskog muzeja n. s. XXI—XXII, Sarajevo, 1966—1967. — O učešću Ilira u egejskoj seobi, Arheološki radovi i zaslave JAZU 4—5, Zagreb, 1967.
- A. BENAC i B. ČOVIĆ, Glasinac, Katalog prehistoriske zbirke Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1, Sarajevo, 1956; 2, Sarajevo, 1957.
- W. A. v. BRUNN, Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit (Röm.-German. Forsch. 29), Berlin, 1968.
- J. COWEN, A correlation of some Late Bronze Age hoards within the Carpatian Ring, Atti del VI Congresso internaz. delle scienze preistor. e protoistor. (Roma, 1962) II, Roma, 1965.
- B. ČOVIĆ, Preistorijski depo iz Lukavca, Glasnik Zemaljskog muzeja n. s. X, Sarajevo, 1955. — Barice — nekropola kasnog brončanog doba, Glasnik Zemaljskog muzeja n. s. XIII, Sarajevo, 1958. — Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni, Glasnik Zemaljskog muzeja n. s. XX, Sarajevo, 1965.
- S. FOLTINY, Neue Angaben zur Kenntnis der urnenfelderzeitlichen Keramik im südlichen Teile des Karpatenbeckens, Apulum VI, Alba Iulia, 1967.
- S. GABROVEC, Prazgodovinski Bled, SAZU Dela 12, Ljubljana, 1960. — Bronastodobni grob iz Vrhnike, Arheološki vestnik XVII, Ljubljana, 1966.
- M. GARŠANIN, Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien, 39. Bericht d. Röm.-German. Komm., Berlin, 1958. — Arheološki prilozi problemu velike egejske seobe, Diadora 2, Zadar, 1962.
- A. GNIRS, Istorija praeromana, Karlsbad, 1925.
- V. HOFFILLER, Corpus Vasorum Antiquorum, Yougoslavie, fasc. 2, Beograd, 1938.
- F. HOLSTE, Hortfunde Südosteuropas, Marburg/Lahn, 1951.
- T. KNEZ, Žarno grobišče v Novem Mestu, Arheološki vestnik XVII, Ljubljana, 1966. — Žarni grobovi v Bršljinu, Arheološki vestnik XVIII, Ljubljana, 1967.
- Z. MARIĆ, Vis kod Dervente, naselje kasnog brončanog doba, Glasnik Zemaljskog muzeja n. s. XV/XVI, Sarajevo, 1961. — Donja Dolina i problem etničke pripadnosti predrimskog stanovništva sjeverne Bosne, Glasnik Zemaljskog muzeja n. s. XIX, Sarajevo, 1964.
- M. MARIJANSKI, Groblje urni kod Ilande, Rad vojvođanskih muzeja 6, Novi Sad, 1957.
- I. MAROVIĆ, Brončani mač iz Međina kod Sinja, Vjesnik Split LVI—LIX/2, Split, 1954—1957. — Prahistorijski nalazi na području Solina, Vjesnik Split LXII, Split, 1960. — Nekoliko nalaza iz halštatskog perioda u Dalmaciji, Vjesnik Split LXIII—LXIV, Split, 1961—1962.
- G. v. MERHART, Donauländische Beziehungen der früheisenzeitlichen Kulturen Mittelitaliens, Bonner Jahrbücher 147, Darmstadt, 1942.
- H. MÜLLER-KARPE, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen (Röm.-German. Forsch. 22), Berlin, 1959.
- S. PAHIĆ, Nekaj najdb iz žarnega grobišča na Pobrežju pri Mariboru, Arheološki vestnik V, Ljubljana, 1954. — Drugo žarno grobišče v Rušah, SAZU Dissertationes IV/3, Ljubljana, 1957. — Bronastodobna gomila pod Brinjevo goro, Arheološki vestnik XIII—XIV, (Serta Brodariana), Ljubljana, 1962.
- R. PERONI, Zur Gruppierung mitteleuropäischer Griffzungendolche der späten Bronzezeit, Badische Fundberichte 20, Freiburg i. Br., 1956.
- I. PUŠ, Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani, SAZU Dissertationes VII/1, Ljubljana, 1971.
- B. v. RICHTHOFEN, Bronzezeitliche und früheisenzeitliche illyrische Brandgräber aus Zagreb-Horvati, Vjesnik Zagreb n. s. XVIII—XXI (Serta Hoffilleriana), Zagreb, 1940.

- F. STARE, Bronaste najdbe iz pećine Hrustovače, Arheološki vestnik IV, Ljubljana, 1953. — Ilirsko grobišče pri Dobovi, SAZU Dissertationes III, Ljubljana, 1953. — Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani, SAZU Dela 9, Ljubljana, 1954. — Polmesečne britve iz Jugoslavije, Arheološki vestnik VIII, Ljubljana, 1957. — Tombes plates à urne à Dobova en Slovenie et à Velika Gorica en Croatie, Inventaria Archaeologica, Jugoslavija, fasc. 1, Bonn, 1957. — Grob 108 iz Dobove, Situla 1, Ljubljana, 1960.
- W. ŠMID, Die Bronzezeit in Krain, Carniola II, Ljubljana, 1909.
- N. TASIC, Pozno neolitski, bronzanodobni i sloj starijeg gvozdenog doba na Gomolavi, Rad vojvođanskih muzeja 14, Novi Sad, 1965. — Problem kulture ravnih polja sa urnama u Vojvodini, Rad vojvođanskih muzeja 17, Novi Sad, 1966.
- V. TRBUHOVIĆ, Praistorijska nekropola u Belegišu, Starinar n. s. XI, Beograd, 1960.
- K. VINSKI-GASPARINI, Iskopavanje prehistorijskog naselja u Belom Manastiru, Osječki zbornik V, Osijek, 1956. — Najstarija brončana vedra jugoslavenskog Podunavlja, Vjesnik Zagreb 3. s. III, Zagreb, 1968. — Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj s posebnim obzirom na njezino starije razdoblje, disertacijski rad, Zagreb—Zadar, 1970 (u rukopisu). — Mačevi s glavom balčaka u obliku čaške na području sjeverozapadnog Balkana, Adriatica praehistorica et antiqua (Miscellanea G. Novak dedicata), Zagreb, 1970. — Mač tipa Mörigen iz Draganića u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Vjesnik Zagreb 3. s. IV, Zagreb, 1970.
- Z. VINSKI i K. VINSKI-GASPARINI, Prolegomena k statistici i kronologiji prehistorijskih ostava u Hrvatskoj i u vojvođanskom području Srijema, Opuscula Archaeologica 1, Zagreb, 1956. — O utjecajima istočnoalpske halštatske kulture i balkanske ilirske kulture na slavonsko-srijemsko Podunavlje, Arheološki radovi i rasprave JAZU II, Zagreb, 1962.
- Z. VINSKI, Brončanodobne ostave Lovas i Vukovar, Vjesnik Zagreb 3. s. I, Zagreb, 1958. — O prehistorijskim zlatnim nalazima u Jugoslaviji, Arheološki radovi i rasprave JAZU I, Zagreb, 1959. — Ausgrabungen in Vukovar, Archaeologia Jugoslavica 3, Beograd, 1959.

POPIS I SADRŽAJ TABLI

Tabla I

Bijelo Brdo, skeletni grob 121 i oštećeni žarni grob. — Iskopavanje J. Brunšmid.

Tabla II

Sirova Katalena: sl. 1, grob 1; sl. 2, grob 2; sl. 3, grob 3. — Virovitica: sl. 4, grob 1; sl. 5, grob 4; sl. 6, grob 5. — Iskopavanje K. Vinski-Gasparini.

Tabla III

Karta rasprostranjenosti fibula u obliku violinskog gudala u Jugoslaviji.

Tabla IV

Karta rasprostranjenosti fibula s raskucanim lukom u Jugoslaviji.

ZUR BEACHTUNG

Vorliegender Aufsatz »Die mittlere und späte Bronzezeit im westlichen Jugoslawien«, konzipiert als kürzere synthetische Übersicht, erschien erstmalig in französischer Sprache unter dem Titel *Age du Bronze — Régions de l'Ouest* S. 312—323, in der Sonderpublikation *Epoque préhistorique et proto-historique en Yougoslavie — Recherches et résultats* (Beograd 1971), die das Nationale Organisations-Komitee des VIII. Internationalen Kongresses für Vor- und Frühgeschichte herausgegeben hat, der in Beograd im September 1971 abgehalten wurde. Hier wird dieser Aufsatz in kroatischer Sprache mit einigen Ergänzungen und Abbildungen, bzw. Verbreitungskarten, veröffentlicht. Als Zusammenfassung gilt der Aufsatz in der angeführten Kongress-Publikation.

ABBILDUNGSNACHWEIS

Tafel I

Bijelo Brdo, Skelettgrab 121 und das beschädigte Urnengrab. — Grabung J. Brunšmid.

Tafel II

Sirova Katalena: Abb. 1, Grab 1; Abb. 2, Grab 2; Abb. 3, Grab 3. Virovitica: Abb. 4, Grab 1; Abb. 5, Grab 4; Abb. 6, Grab 5. — Grabung K. Vinski-Gasparini.

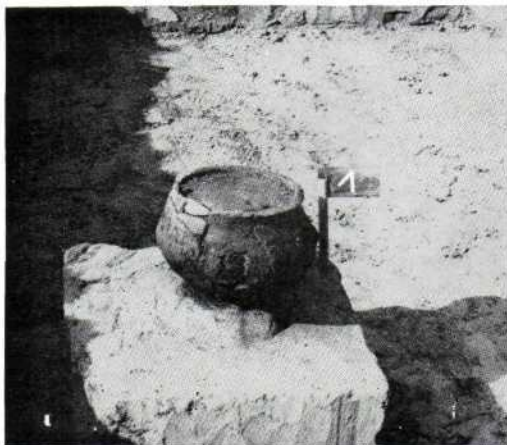
Tafel III

Verbreitungskarte der Violinbogenfibeln in Jugoslawien.

Tafel IV

Verbreitungskarte der Blattbügelfibeln in Jugoslawien.

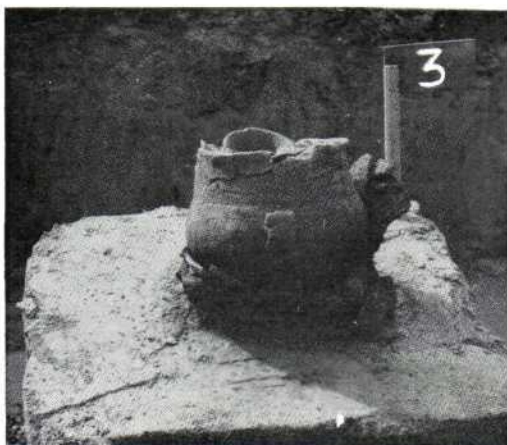

1

2

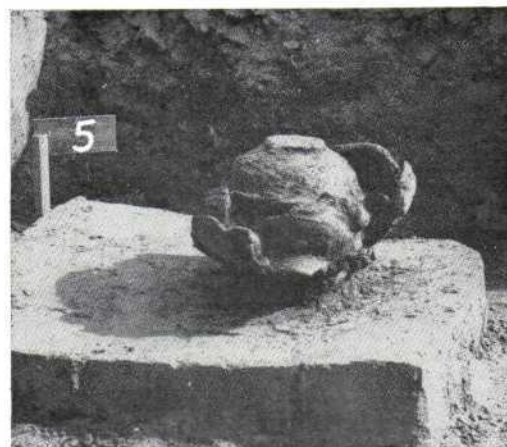
3

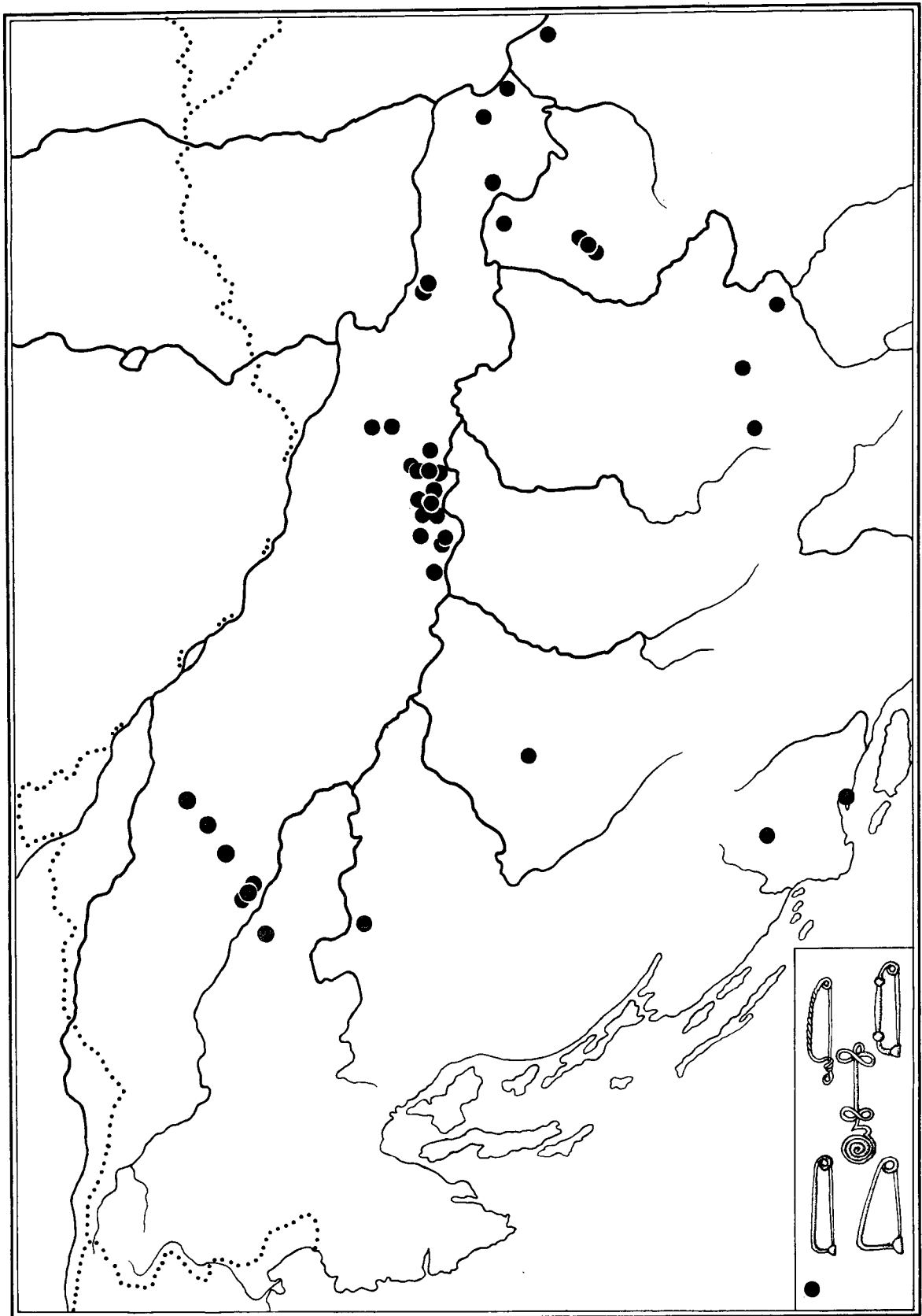
4

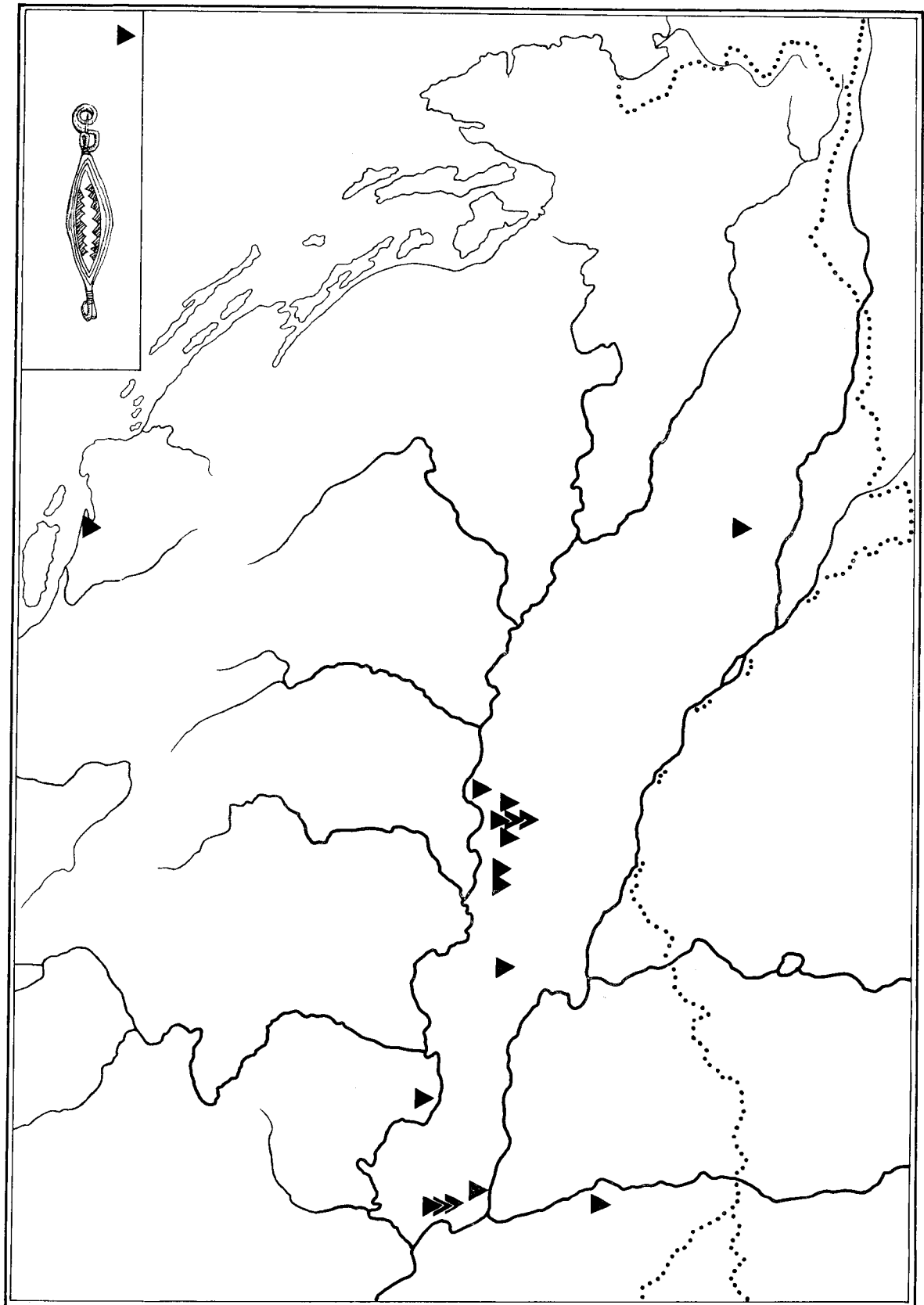

5

6

MARCEL GORENC

ANTIČKO KIPARSTVO JUGOISTOČNE ŠTAJERSKE I RIMSKA UMJETNOST NORIKA I PANONIJE

i UVOD

U razdoblju od 1964/65. istraživalo se u nekoliko smjerova, kojima je zajednički cilj određivanje genetičke, kreativne i historijske povezanosti triju kiparskih i umjetničkih središta: Šempeter kraj Celja, *Flavia Solva* — Leibnitz i *Aquae Iasae* — Varaždinske Toplice. — Zbog različitih terenskih uvjeta i stanja istraženosti, okvirne su analize potvrdile neke ranije pretpostavke,¹ kompletirale naše spoznaje,² odnosno ukazale na činjenice i faktore djelovanjem kojih se ne mijenjaju samo detalji naših predodžbi,³ nego i metode i rezultati naših istraživanja.⁴

Mnogobrojni plastični spomenici iz Flavije Solve uzidani u dvorcu Seggau⁵ ili smješteni u lapidariju Johanneuma u Grazu,⁶ izdvojeni su iz svojega prvobitnog ambijenta. Kao dekorativni elementi (Seggau), uza svu životopisnost uslijed nezgodna smještaja, prežbukavanja i slično, do danas su sasvim nedovoljno publicirani i reproducirani. Ipak su već prvi dodiri s originalima nesumnjivo potvrdili da ovdje nije riječ samo o slučajnom ikonografskom poklapanju nego o regionalnoj stilskoj zajednici, odnosno krugu, kojemu zasad ne možemo sigurno odrediti stva-

¹ B. Vikić — M. Gorenc, Arheološka otkrića o kulturnim vezama Štajerske i Hrvatskog Zagorja iz najstarijih vremena, »Naprijed« časopis za društvena i kulturna pitanja, Zagreb, od 12. XII 1952. s ilustracijama.

² M. Gorenc — B. Vikić, Die Aquae Iasae und ihr Verhältnis zum Panonischen Limes. — **Predavanje** održano na V kongresu istraživača rimskog limesa u Varaždinskim Toplicama 1961. god., a štampano u: Arheološki članci i rasprave III J. A. Z. U., Zagreb, 1963. str. 111-117 s ilustracijama.

A. Schober, Die Römerzeit in Oesterreich von Noricum und Panonien, Wien, 1923.

A. Schober, Die Römerzeit in Oesterreich und in den agrenzenden Gebieten, Wien, 1955.

⁴ R. Ložar, Ornamenti noriško-panonske kamnoseške industrije. Časopis za zgodovinu in narodopisje (Č.'Z. N.), god. 29. sv. 2 str. 99-147 s ilustracijama, Maribor, 1934.

⁵ E. Diez, Flavia Solva, Die Römischen Steindekmäler auf Schloss Seggau, Wien, 1959.

⁶ W. Modrijan — E. Weber, Die Römersteinsammlung im Eggenberger Schlosspark, I Teil Venvaltungbezirk von Flavia Solva, Graz, 1965.

ralačke i produkcijske centre i određene navike kojima se služe pojedini majstori u etapama kontinuiranoga rada odgovarajuće radionice.⁷

Međutim, uza sve spomenute ograde i ograničenja, bavljenje originalima upoznao nas je s nizom činjenica i učvrstilo u uvjerenju da je u tom nedovoljno poznatom i evidentiranom materijalu vjerojatno fiksirana ranija stilska i stvaralačka faza ovoga kiparskog i klesarskog kruga.

Na osnovi stečenih iskustava i zapažanja daljnja nas je analiza uputila na to da na području naše Štajerske na liniji Šempeter—Celje i okolica te Ptuj i okolica postoji također polje djelatnosti spomenutog kiparskog kruga, koji obuhvaća i Varaždinske Toplice.⁸ Također je primjećeno da preko Save prema jugu nema spomenika ovoga kiparstva. Pri tom je zanimljivo da se u antičkom celjskom i ptujskom materijalu jače nazrijevaju spomenici s ranim i kasnim stilskim karakteristikama, dok u kontinuiranom šempeterskom materijalu prevladava oslobođena stilska karakteristika, koja navješćuje blizinu najvišega stvaralačkog i umjetničkog dometa.⁹ — Prilikom obilaska arheoloških lokaliteta i zbirki u Sloveniji, izvršeno je konfrontiranje originalnog rimskodobnog kiparskog materijala iz Štajerske i ostalih krajeva, pa su statistički podaci i materijal pokazali da nema nikakva stilskeg prelijevanja između evidentiranih krajeva i teritorija Štajerske i Varaždinskih Toplica. Tako je za Ljubljanu (Emonu) dosta karakteristična lokalna radionica koja jednako odstupa od karakteristika službene carske umjetnosti, kao i dosad uočenih karakteristika spomenutog štajersko-zagorskoga kruga.

Radi daljnjeg prostornog i povijesnog sagledavanja analizirali smo i plastiku Istre te Hrvatskog primorja s pozadinom do Kupe prema sjeveru i Siska na sjeveroistoku, pa smo i opet mogli ustanoviti da uz spomenike službenog, carskog stila i anonimnih lokalnih radionica, odnosno majstora, ni ovdje nema vidljiva presizanja štajerskoga kruga južnije od Save. *Andautonia* — Zagreb¹⁰ i *Siscia* — Sisak¹¹ za sada su najistočniji i najjužniji lokaliteti u kojima se još javljaju, iako osamljeni, spomenici spomenutog kruga.

U čitavom tom kompleksu rasprostiranja zauzimaju, po našem mišljenju, izuzetno važan položaj Varaždinske Toplice. Fragmenti njihova nimfeja bez sumnje predstavljaju izvanredno važne kiparske spomenike, koji su u proteklom razdoblju bili analizirani te detaljno i dokumentarno fotografirani.¹²

⁷ J. Cabrian — M. Gorenc — B. Vikić, Pregled povijesti Varaždinskih toplica. Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. 15. br. 5. str. 8 s ilustracijama, Zagreb, 1966.

⁸ M. Gorenc, Antika—Mala povijest umjetnosti, Jugoslavija, Beograd 1967. str. IX-X s ilustracijama. — Isto preštampano pod naslovom: Na putevima Antike, Umetničko blago Jugoslavije, Beograd. 1970. str. 95-126 s ilustracijama.

* J. Klemenc, Rimske iskopine v Šempetru, Ljubljana, 1961, s biografijom.

¹⁰ M. Gorenc, **Ostaci** antiknog groblja u Držičevoj ulici i počeci urbanizacije užeg područja grada *Zagreba*. Iz Starog i Novog Zagreba II, Izdanje Muzeja grada Zagreba 3, Zagreb, 1960. str. 27 i ilustracije str. 25.

¹¹ V. Hoffiler — B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien, Zagreb, 1938. nr. 528. str. **241-2** sa ilustracijom

¹² Umjetničko-dokumentarno fotografiranje mr M. Grčević i mr N. Grčević iz Zagreba.

Godine 1966/67. studijska putovanja, rad na foto-dokumentaciji i ostaloj dokumentaciji, te konzultiranje i konfrontiranje mišljenja i radova R. Knabla,¹³ A. Schobera, R. Ložara, E. Diezove, J. Klemenca i drugih autora koji su obrađivali likovnu proizvodnju i umjetnost na širem i užem području Norika, Panonije i Ilirika, a u relacijama Rimskoga carstva, učvrstili su naše stanovište da se iz općeg noričko-panonskoga kulturnog i umjetničkog kompleksa može izdvojiti teritorijalni i umjetnički kiparski krug s odlikama koje do sada nisu bile vrednovane.

Teritorijalna cjelokupnost s naseljima i gradovima *Flavia Solva* — Leibnitz, *Poetovio* — Ptuj, *Celeia* — Celje, *Aquae Iasae* — Varaždinske Toplice i njihovom okolicom ukazuju na proizvodni i stvaralački kontinuitet od I—IV st. n. e. — U ovom krugu s odgovarajućom ekspanzijom i radijacijom, kao i prostornom i stilskom ograničenošću, pokazuje se razvijanje i izmjenjivanje određene kulturne i umjetničke navike, stilske karakteristike, u međusobnoj povezanosti i vremenskoj postupnosti.

Godine 1967/68. usporedno se nastavljaju radovi na dokumentarnom fotografiranju i komparativnim analizama. Nakon što je ranije dovršeno fotografiranje materijala iz Varaždinskih Toplica, definitivno je pregledan, na terenu izabran te fotografiran sav evidentirani materijal s našega područja Štajerske.¹⁴ Rezultati ovoga rada pružili su nesumnjive dokaze za konkretno i neslučajno povezivanje kiparstva i umjetničke proizvodnje jugoistočne Štajerske i zapadne Hrvatske. Iskustva i rezultati višegodišnjih studija bili su preliminarno sažeti u predavanju koje je održano u Celju prilikom kolokvija »O antici u Sloveniji«. Očitost prikupljenog i izražajnost poredbenog materijala izazvale su i zanimanje prisutnih stručnjaka iz Austrije i Mađarske.¹⁵

U međuvremenu, prigodom nastavka sistematskih terenskih istraživanja u Varaždinskim Toplicama u novootkrivenom hramu kapitolinske Minerve, pronađen je njezin kip u natprirodnoj veličini.¹⁶ Ovo izvanredno umjetničko djelo izrađeno je također od domaćeg pohorskog mramora te svojom umjetničkom kvalitetom i ikonografskom osebnosti predstavlja jedinstven novi prilog sveukupnoj problematici antičkog štajerskog kiparstva i njegova odnosa prema antičkoj umjetnosti Norika i Panonije. — Na temelju toga i ranije prikupljenih podataka organiziran je obilazak arheoloških lokaliteta i muzeja u Austriji i Mađarskoj. Ponovno je detaljno reambulirano uže i šire područje antičke Fl. Solve u Leibnitzu, Gamlitzu, Waltersdorfu i Hartbergu u istočnoj Štajerskoj. Osim konzultacija i dokumentarnog snimanja na spomenutim terenima, isto je učinjeno i u muzejima Graza, Beča i Carnuntuma. Nastavak rada u zapadnoj Mađarskoj i Budimpešti

¹³ R. Knabl, Wo stand das Flavium Solvense?, Schriften des hist. Vereins f. Innerösterreich I. Graz, 1848. str. 1-108 i table I-XXIX.

" Ponovno fotografirali mr M. Grčević i mr N. Grčević.

¹⁵ M. Gorenc, Klesarske i kiparske manufakture u našim krajevima i njihov odnos

prema drugim noričkim i panonskim radionicima iz doba rimskog carstva, Arheološki Vestnik XIX. str. 198-199. Ljubljana, 1968.

» B. Vikić - M. Gorenc, Varaždinske Toplice, Aquae Iasae-istraživanja u 1967. godini. Arheološki pregled 9. str. 102-105 i tabla XXXV, Beograd, 1967.

s okolicom pokazao je također neposredno i posredno koliko je i ostala Panonija povezana s područjem koje smo prvenstveno zahvatili našim istraživanjima. Radi toga su evidentirani arheološki spomenici u Szombathelyu-Savariji, Šopronu-Scarbantiji, Tihanyu, Gorsiumu te u Szentendreyi i Aquincumu kod Budimpešte. Na taj je način prvi put dobiven jedinstven uvid i pregled materijala kojim je obuhvaćena velika količina kiparskih radova iz Austrije, Mađarske i Jugoslavije i stvorena podloga za daljnje sustavno istraživanje.¹⁷

Komparacija i neposredan uvid u likovni materijal Akvileje (1969. i 1970.) uvjerali su nas da se u odnosu na naše područje istraživanja ovaj, inače neobično važan inicijativni centar sjeverne Italije, može isključiti iz uloge odlučujućeg činioca u oblikovanju ove specifične umjetničke proizvodnje.

II ANTIČKE RADIONICE JUGOISTOČNE ŠTAJERSKE I KIPARSKI SPOMENICI U VARAŽDINSKIM TOPLICAMA

A) Za kiparski krug, koji smo uspjeli izdvojiti iz općega kompleksa noričko-panonske umjetnosti, a središta kojega su centri u Jugoslaviji *Celeia* (Celje) — Šempeter, *Poetovio* (Ptuj) — Maribor u Štajerskoj i *Aquae Iasae* (Varaždinske Toplice) u Hrvatskom zagorju, proizvodnu podlogu čini pohorski mramor¹⁸ i prvenstveno interes za arhitektonsko-plastično oblikovanje nadgrobnih spomenika kubičnog i pločastog oblika, te nadgrobnih i drugih obrednih edikula s reljefnim ili slobodnim plastičnim ukrasom.

Na nedavno otkrivenom antičkom groblju u Šempetru kod Celja, koje traje od I—III st. n. e., zastupljena su tri tipa oblikovanja spomenutoga arhitektonsko-plastičnoga objekta (tab. I, 1). — Čini se, da nije slučajno da svaki pojedini od ovih tipova predstavlja ujedno stilsku i vremensku fazu razvoja ove vrste spomenika. — Najstariji Vindonijev iz I st. koncipiran je u obliku zatvorenoga kristaličkoga bloka nadgrobne are s arhitektonskom profilacijom vijenaca i istaka i likovima koji ornamentalno ispunjavaju određene plohe (tab. I, 1, sredina gore). — Na škrinji za pepeo, fragmentu drugoga spomenika, s prikazom Herakla i Alkeste, iako okvirni floralno-ornamentalni ukrasi izborom motiva dominiraju, kompozicijom i fakturom ne pretendiraju da se izdvoje iz temeljne mase arhitektonski određenoga volumena spomenika (tab. I, 1, sredina dolje). Istom načelu podvrgnute su sve reljefne-figuralne kompozicije simboličkoga i mitološkoga sadržaja. — Radi se o pojedinačnim likovima zaustavljenih pokreta, konture kojih se podređuju principu plošnosti, okvirnom ornamentu te odsječenosti bridova cijeloga spomenika. — Kada je u pitanju složenija figuralna kompozicija Herakla i Alkeste, onda

¹⁷ vidi bilješku 14.

¹⁸ B. Šaria, Saxonu posvećen napisni kamen iz Šmartna na Pohorju. Časopis za zgodovinu in narodopisje (C. Z. N.) god. 30. str. 62-65, Maribor, 1935.
— J. Klemenc, Kronologija dveh kamenih rimskih napisov iz Št. Vida. jiad. Vitanjem.

Arheološki Vestnik IV/2 str. 227-233, Ljubljana, 1953.

¹⁹ Miki-Curk, Gospodarstvo na ozemlju današnje Slovenije v zgodnji antiki, Arheološki Vestnik XIX str. 307 i dalje, a naročito str. 312-13. sa si. 1.

je i ona komponirana po istom principu s jasno naglašenim ritmom aditivnih pojedinačnih figura u jednom jedinom planu (tab. I, 2). Prema svemu, ornamentalni i figuralni dijelovi u jednolikom ritmu prekrivaju cijeli sačuvani dio spomenika, kojemu arhitektonski profilirano podnožje i vijenac naglašavaju čvrstoću konture (tab. I, 1, sredina dolje).

Na nešto mlađem mauzoleju Enijevaca (tab. II, 1) i dalje je naglašena arhitektonska struktura cijeloga spomenika te konstruktivna i funkcionalna dvodijelnost s obzirom na visinsku i dubinsku raščlanjenost. Okvirni su ornamenti bogatiji i puniji oblikom, ali još uvijek održavaju ravnotežu s kompozicijama u poljima, koje su postale dinamičnije i složenije. U tretmanu ljudskih figura osjeća se želja za živošću konture, zaobljavanjem detalja, pa se likovi sve slikovitije odvajaju od pozadine, koja nije više zaravnano klesana, nego nemirom površine blagih neravnina pojačava iluziju prostornosti. Isto je riješena i niša s baldahinom; čvrste vertikale čeonih stupova i bočnih pilastara ne pojačavaju toliko faktičnu dubinu prostora, koliko stvaraju reprezentativni arhitektonski okvir kojim je obuhvaćena figuralna kompozicija pokojnika sa simboličkim likovima genija smrti — sve izvedeno višim reljefom. Ako uvažimo da čitav spomenik predstavlja arhitektonsko-plastičnu transpoziciju grobnoga biljega i škrinje za pepeo, onda njegova monumentalizacija u sva tri navedena slučaja ide lagano, ali dosljedno, k rastvaranju ideje zatvorenoga prostora kuće-paviljona.

U najvećoj Priscijanovoj grobnici u Šempetru ovaj je proces završen definitivnom pobjedom osjećaja plastičnosti detalja, nasuprot prvobitnoj tematskoj i faktičnoj podređenosti istih elemenata principu arhitekture — kuće (tab. II, 2). — Figuralni pilastri i razdjelni okviri zajedno sa središnjim mitološkim scenama, svojom živahnošću i plastikom nadbijaju i pomalo izoliraju izdvojene kipove pokojnika, iznad kojih lebdi obao svod niše s nemirno tordiranim stupovima i naglašeno detaljizirano slikovitim pilastrima i završnom krovnom konstrukcijom. Nije slučajno da ove barokne tendencije predstavljaju i posljednju razvojnu etapu nadgrobnih edikula u Šempetru.

Vremenski najmlađa arhitektonska grobnica Sekundijana iz sredine III st. ne samo što je skromnija po figuralnom i ornamentalnom ukrasu, nego se ponovno vraća ideji zatvorenoga kamenog bloka (tab. III, 1). Pitanje je da li je to samo radi ekonomskoga i likovnoga osiromašenja, ili je nadgrobní spomenik s edikulom u međuvremenu bio stvarno preživljen te je njegovo mjesto ponovno zauzimala nadgrobna stela. Čini se da ovaj oblik više naglašava ideju biljega prolaznosti, koja je bila misao vodilja filozofije Marka Aurelija, mitreizma i kršćanstva od II do IV st. — Jedan od odgovora na to daje nam nadgrobna ploča Statutija Sekundijana iz Šempetra (tab. III, 2), koja je kompozicijski i likovno šablonizirana, kao i mnoge druge iz ostalih krajeva Rimskoga carstva. Međutim pogriješili bismo pomislivši, da je time zatvoren krug koji se iscrpio u materijalnoj i stvaralačkoj nemoći oblikovanja i rješavanja ovakvih zadataka. Treba, naime, naglasiti da je motiv edikule već u početku bio uvjetno preuzet iz repertoara službene carske umjetnosti, jer je odgovarao želji i potrebi da se arhitektonskim oblikom naglasi bogatstvo i razlika između domorodačkih veleposjednika i mogućnika, koji su edikulom simbolički označavali i prastaru ideju pokojnikove kuće-stana i posjeda.—

Međutim osobito pod utjecajem istočnjačkih religioznih spekulacija rano se javila ideja koja je pokojnika i njegovu dušu iz stanja tjelesnosti podvrgavala složenom postupku transsubstancije i promjena, što je uvjetovalo potenciranje alegorija i obrednih navika do konačne spiritualizacije. Sve je to ponovno stvorilo uvjete za dematerijalizaciju nadgrobne edikule i za stvarno i simboličko vraćanje grobnoga znaka obliku kamenoga bloka ili ploče (tab. III, 1, 3).

Zato nam monumentalna Orfejeva nadgrobna ploča iz Ptuja — (tab. IV, 1) nedvoumno pokazuje put kojim je definiran i razrađen tip i program novoga plastičnoga objekta koji je svjesno zamijenio edikulu. Prema tome, u spomenutoj steli imamo posve neslučajnu sintezu raznih magijsko-simboličkih motiva, koji su našli originalni primjeren likovni oblik kakav u ovoj kulturnoj sredini nije osamljen, kao što dokazuju sačuvani fragmenti u Ptuju¹⁹ i u Sv. Martinu na Pohorju.²⁰ — Od sredine II st. nova je forma rezultat općeg visokog dometa misaonih apstrakcija i likovnih mogućnosti kipara umjetnika, koji su za svoj rad imali povoljnu stimulaciju naručitelja i izvrsnu kvalitetu pohorskog mramora od kojega su djela i izvezili. Na taj način stvarali su se preduvjeti kako za propagandu novih ideja, tako i za populariziranje novih umjetničkih oblika.

Prema tome, likovna i meditativno simbolička kompozicija Orfejeve stele i njezinih blizanki ne mogu predstavljati samo objekt formalno-faktoloških ili ikonografskih motiva, za koje se inače s pravom može pretpostaviti i potvrditi da potječu iz repertoara uzoraka jedne radionice ili cijeloga radioničkog kruga. Treba, međutim, uočiti one likovne i kreativne momente koji su uvjetovali upravo specifičan izbor likovnih i ikonografskih elemenata, stvaralačka sinteza kojih se manifestira u sugestivnoj i cjelovitoj konkretnosti svakoga pojedinačnog umjetničkog ostvarenja. Radi mogućeg varijabiliteta formata objekata, treba uočiti upravo one činjenice i odnose formalnih i sadržajnih komponenata koje se javljaju stalno i, bez obzira na vještinu i nadarenost majstora, čine okosnicu svakoga umjetničkog ostvarenja i zadatka što ga pojedinci rješavaju.

Stoga je Orfejeva stela (tab. III, 2) komponirana u strogoj frontalnoj projekciji, ali u njoj nema suzdržanosti i plošnina koje bi mogle biti ostatak arhajske borbe s materijalom podloge ili sputanosti majstora da dijelove i čitavu kompoziciju bez ikakvih teškoća smjesti u okvire i koordinate određene ili pretpostavljene kompozicijske sheme — pozornice široka raspona. I baš se na toj životnoj i mitološkoj pozornici koriste svi arhitektonsko-grafički konstruktivni elementi. Oni sada ne dijele nego povezuju pojedine teme i detalje, među kojima nema podređenosti ni nadređenosti, već svi zajedno kao jednako vrijedni partneri sudjeluju u sazimanju mnogolike spoznaje prolaznosti života. — Bočni okomiti nizovi plesača i plesačica dinamičnih i potpuno slobodnih pokreta ne uokviruju plastičnu konturu masivne i visoke ploče spomenika, nego vode pogled i misao gledaoca (počotovo antičkoga!) do njezina dvostrukog završetka. Tu se u sceni Endimiona i Selene, ili Venere i Adonisa, pod trokutastom atikom kondenzira misao o bezizglednosti želje za životom i trajnom srećom. Iznad toga nalaze se simboličke figure strasti i neu-

¹⁹ Abramić, Poetovio, str. 148-149 ur. 179, Wien, 1925.

^a M. Abramić, Poetovio, str. 137-138 i si. 98.

mitnoga Usuda. Bogati životinjski nizovi i skupine koje neposredno okružuju Orfeja u središnjoj kompoziciji također ističu istu misao o prolaznosti, koja se doimlje to jače što se kod svakoga pojedinačnog lika inzistira na animalističkoj karakterizaciji, a s antropomorfnim pokretom i izrazom u grupiranju prema Orfeju. Formalno likovni elementi ove vrlo kompleksne simboličke kompozicije jednostavni su i svode se na vodoravne i okomite nizove i njihove isječke u međusobnom nadovezivanju. Jedinstvo misaono-simboličkoga sadržaja zaokruženo je cjelovitošću likovne kompozicije, koja je ekonomična, pregledna i jednostavna, pogotovo ako se uvaži da izražava najkompliciraniju čovjekovu problematiku — njegovo razmišljanje o postojanju i smislu života. U cijelosti sagledana pohorsko-štajerska skupina klesara i kipara našega antičkog umjetničkog kruga predstavlja se kao stvaralačka zajednica kolektiva koji su bili u stanju udovoljiti svim potrebama svojih naručitelja u rasponu od najjednostavnije želje obična čovjeka do složenih zadataka i interesa društvene i kulturne elite.

Stvaralački kontinuitet može se pratiti tri stoljeća, kada uz neprekinutu liniju zajedničkih formalno-likovnih i ikonografskih karakteristika postoje ostvarenja u kojima su pojedini majstori dosegli i najviši individualni domet. Kao poseban izraz vitalnosti i saživljavanja s njihovom životnom sredinom smatramo činjenicu da su se majstori pri rješavanju svakog pojedinačnog zadatka služili ne samo naslijeđenim i stečenim iskustvom, nego su nastojali da inovacijama upotpune i variraju izvedbene programe cijelih kompozicija i likovno-ilustrativnu interpretaciju pojedinih motiva i pojedinosti. Stoga između različitih spomeničkih zadataka i njihova rješavanja postoji nutarnja životna i stilska povezanost i sličnost, ali nikada istovjetnost, kojom bi se mogla naslutiti ili potvrditi doslovnost mehaničke i virtuosne reprodukcije. Za takav pošten i originalan odnos prema zadacima zaslužna je po našem mišljenju, ne samo radionička disciplina i nadarenost majstora izvođača, nego i kultura sredine pojedinih naručitelja. — Provincijalizam se u ovom slučaju nije izživljavao u pukoj imitaciji predložaka iz Italije ili drugih bližih središta, nego je svojim specifičnim stavom i ukusom izbora sudjelovao u generalizaciji kulture i umjetnosti cjelokupnog Rimskog carstva.

Raspon potreba i mogućnosti realizacije jednostavnih oblika kulture i umjetnosti i složenih vrhunskih želja i ciljeva u primjeni kiparskog umijeća, nesumnjivo dokazuje da je nasuprot pretpostavljenom uniformnom provincijalizmu postojalo dovoljno izdiferencirano društvo. Ono je u svojim običajima i nazorima oblikovalo životni ambijent na temelju stvaralačkoga sintetiziranja regionalnih i imperijalnih poticaja i predispozicija. Na vjekovnom križanju između sjevera i juga te istoka i zapada ovakva nas situacija ne bi smjela čuditi, pogotovo ako tome dodamo i solidnu ekonomsku bazu bogatog Norika i Panonije u cjelini. Za poseban razvoj klesarstva i kiparstva također su od neprocjenjive vrijednosti bili kamenolomi mramora u Pohorju²¹ i drugim istočnim obroncima Alpa,²² koji su radili neprekidno od I — IV st. n. e., pa i kasnije, i zadovoljavali ne samo potrebe uže štajerske regije, nego i graničnih krajeva današnje Hrvatske, Austrije i Mađarske.

²¹ vidi bilješku 18.

^a E. Diez, Flavia Solva, Wien, 1959. str. 22.

I kao što je nezamislivo da bi se mogla razvijati jedna regionalna umjetnička produkcija bez neposrednih upliva općeg ukusa i tendencija službene umjetnosti Rimskoga carstva kao cjeline u toku od nekoliko stoljeća, tako je i specifičan izraz i kvaliteta pohorsko-štajerskog kiparstva, koristeći prisne veze stanovništva i službenih predstavnika vojno-upravnih organa antičkih provincija Norika i Panonije, krčila sebi put do pograničnih naručitelja i središta u kojima je djelovala i na rad lokalnih majstora i radionica. Zbog toga u sredinama udaljenijim od Pohorja, na upravno-političkim područjima Siscije i Andautonije, nailazimo na spomenike ovoga kiparskog kruga pojedinačno, dok je u antičkim toplicama Aquae Iasae, koje su bile neposredno povezane s Ptujem, njihov broj veći i pokazuje neposredan kontinuitet s razvojem matičnoga područja u Štajerskoj.

B) Zavjetni žrtvenik Kv. I. Rufinijana i njegove žene Rufine, posvećen Herkulu, iz antičke Siscije, svojim kompozicijskim karakteristikama i slučajnom osamljenošću sačuvani predstavnik svoje vrste i radioničke djelatnosti, višestruko je zanimljiv za sagledavanje situacije u kojoj možemo pratiti ne samo rasprostiranje, nego i proizvodni kontinuitet ove vrste spomenika (tab. V, 1, 2).

Sva kasnija oštećenja, oklesavanje cijeloga jednog boka s figurom te profilacije podnožja i vijenca ne mogu poremetiti temeljnu arhitektonsku kvalitetu vitkoga mramornog bloka, na okvirima kojeg se skladno izmjenjuje ritam ravnih i valovitih kontura. Unutar uokvirenih polja uklesani tekst i figuralni prikazi vrlo su odmjereni raspoređeni i sljubljeni s glatko-ravnom podlogom. Danas još dobro vidljiva i sačuvana figura stoji ležerno na karakterističnom postamentu. Lik je u cijelosti komponiran tako da mu široki slikovito-mekani nabori blago prelaze u zaobljenu konturu tijela i odijela, s kojom se stapaju i predmeti što ih čovjek drži u rukama. Slikovitost i mekoća glavne su odlike ovoga spomenika, u kojem se sintetiziraju opće tendencije umjetnosti kraja II st. n. e. s majstorovom željom da se oslobodi ranije oštrobrične plošnosti likova i prenaplašenih rubova profilacije cjelokupnog žrtvenika. Iz navedene analize ovoga prosječnog djela možemo lijepo pratiti razvijanje problematike radionice i majstora u drugoj polovici II st. pri oslobađanju od spona tradicija, odnosno njihove stvaralačke transpozicije, i traženja novih mogućnosti, izraza, toliko karakterističnoga za cijeli pohorsko-štajerski krug.

Ali osim tendencija kontinuiteta razvoja od plošno-arhitektonskoga kiparstva do plastično-slikovitoga, upravo se u toku II i III st. može uočiti zametak i razvijanje novog likovnog stremljenja. U njemu su sadržani elementi plošno-orijentalizirajućega stila, koji ponovno razbuđuje donekle zapostavljenu tehniku linearno-grafičkog ili rovašenoga načina obradbe kamena, što se nesumnjivo nastavlja na domorodačku umjetničku tradiciju korištenja i obrađivanja drva. U ovom slučaju nije riječ samo o primjeni novih ili oživljavanju starih likovno-kompozicijskih motiva ili shema, nego o proturječnostima koje potpuno ispunjavaju duhovnu atmosferu života i likovne umjetnosti Rimskoga carstva i njegovih pokrajina. Prema tome se paralelizam ili konfrontacija likovnoga htijenja ne javlja ni u vremenskoj ni u prostornoj isključivosti, nego kao ravnopravni i kvalitetni činoci sinkronizirano kompletiraju dijalektičku strukturu složenoga života njegovih nosilaca.

Djelomično sačuvana nadgrobna ploča sa šireg područja Andautonije, a današnjeg užeg područja Zagreba (nekropola u Držićevoj ulici (tab. V, 3, XXII, 4, 5) najbolje nam ilustrira složenost likovne situacije i dalekosežnost posljedica povezivanja ovoga područja u doba antike sa pohorsko-štajerskim kulturnim i umjetničkim krugom. Od kutnog završetka (antefiksa) sačuvan je manji dio boka u profilu i frontalno okrenuta lavlja glava. Tijelo je modelirano snažno, te se razvedene površine boka i uvijena linija leđa naglašenom plastikom odvajaju od pozadine. Glava nemani oblikovana je snažnim lomom planova te je postignut izraz koji graniči s herojskim grčem i groteskom, što je, uostalom, izvorna funkcija ove i njoj sličnih figura drugih spomenika (tab. IV, 1, 2). Natpisno polje gotovo je potpuno nestalo, a od okvirne niše sačuvan je donji dio stupića, koji je bočno flankirao čeonu fasadu. Stupić je oblo plastično modeliran te dvostrukom prstenastom profilacijom prelazi u pravokutno podnožje baze, koja se bez posebna prijelaza stapa sa širokim vodoravnim i okomitim okvirom donjega dijela spomenika; od nekadašnje figuracije sačuvana je samo ležerno uzdignuta i blago povijena ruka. Na gornjem užem prstenastom nastavku profilacije baze stupića centriran je trbušasti kantares, iz kojeg se izvija grančica vinove loze; stabljika, listovi i grozdovi u blagom spiralno vrpčastom ritmu prekrivaju i obavijaju sačuvano deblo stupića. Specifičnost djelovanja reljefa vinove loze postignuta je sustavno primijenjenom tehnikom kosoga reza dljeteta u oblikovanju odgovarajuće konture kantarosa grančice, peteljki listova, dok su grozdovi oblo glatko oblikovani. U sačuvanom vodoravnom dijelu donjega okvira geometrijski se ornament sastoji od simetrično položenih uvijeno-izduženih šara sa spiralnim završecima, pozadina kojeg je oživljena kosim rezotinama, a simetrično grupiranje po dva para spiralnih završetaka, odnosno nastavaka čini kružno četverolatičnu rozetu (tab. XXII, 4). Ovaj se ornamentalni dio okvira i tehnikom plitkoga reza i elementima od kojih je sastavljen jednako posebno izdvaja iz likovnog tretmana stupića s vinovom lozom, kao i iz vertikalnog dijela donjega okvira, površinu kojega prekriva stručak plošno mesnatih i kopljastih listova, odnosno latica (tab. XXII, 5).

U cijelosti, fragmentirani zagrebački nadgrobni spomenik djelo je III st., koje kontrastom svojih pojedinih detalja informira o mnogostрукim likovnim i tehnološkim zahvatima, koji bi se izolirani mogli isključivati. Međutim u ovom konkretnom slučaju oni bez sumnje potvrđuju mnoga iskustva pohorskih majstora. Pri tom se stječe dojam da izbor tehnike i motiva nije ni ovdje bila samo stvar majstora, nego da ju je usmjeravao ukus naručitelja. On je u pojedinostima odabirao očito ono što je odgovaralo ne samo općoj modi vremena, nego i simpatijama kruga u kojemu je i majstor i pokojnik živio. — Prema tome, elementi oficijelne carske i provincijalne umjetnosti prožimaju se s pučkima, ne zbog toga što bi potonji svojom navodno nižom umjetničkom kvalitetom označavali ustupak i korak do dekadanse, nego kao dokaz kvalitetne širine i dubine kojom je opća kultura prožimala sve slojeve aktivnoga stanovništva, pa i naših pokrajina.

Karakteristično je da se ova pozitivna likovna tendencija odražava i pri izboru figuralnih motiva, koji od ranije izolirane jednoznačnosti postaju sada nosioci različitih, usporednih pa i kontradiktornih mitoloških i simboličkih intepretacija. Sve je to predstavljalo stalno vrelo svježine; njegova blagotvorna djelatnost često

se vrlo uspješno i stvaralački aktivno suprotstavljala negativnim posljedicama vojno-političkih i ekonomskih neuspjeha Carstva. — To se osobito pozitivno odražava na likovnu djelatnost III i IV st., kada je gospodarski život u cijelom Carstvu već bio prilično unificiran i opterećen znakovima ekonomskih kriza. Tada se u kulturnom i likovnom životu javljaju tolike pozitivne i mnogolike proturječnosti, koje svojim postojanjem i našom pravilnom ocjenom ruše ukorijenjene predrasude o starenju, iznemoglosti i umornim rukama umjetnika u kritičkim momentima povijesti Carstva.

C) Na prilično velikom upravnom području antičke Fl. Solve evidentirani su spomenici kamene plastike s njezinoga užeg urbanoga područja, koji se nalaze u današnjem Leibnitzu kao i oni iz muzeja u Grazu. Osim toga uzeti su u obzir i spomenici iz Waltersdorfa i Hartberga²³ u istočnoj Štajerskoj. Ovi se potonji namjenom, tematikom i stilom uklapaju u cjelovitu geografsku i umjetničku područnu skupinu s onima iz užega područja Fl. Solve. — Već je ranije bilo istaknuto da je kod većine spomenika cijeloga ovoga područja riječ o nadgrobnim spomenicima koji pripadaju tipu žrtvenika i obredne edikule, a manjim dijelom pločama-stelama. Određeni dio ovih spomenika izravan je proizvod pohorsko-štajerskog radioničkog kruga, pripadnost kojemu potvrđuje i pohorski mramor. Za ostale spomenike cjelokupnog spomenutoga područja Fl. Solve zanimljivo je spomenuti da su izvedeni iz mramora lokalnih kamenoloma u Gleinskim Alpama, jugoistočnim izdancima kojih možemo smatrati i naše Pohorje, pa je prema tome po samom kamenom materijalu često vrlo teško odrediti pripadnost gleinsko-štajerskom ili pohorsko-štajerskom lokalnom krugu. Uz korištenje neposrednih epigrafskih podataka u stilskoj analizi pomažu i uvjetne razlike, rezultat utjecaja iz unutrašnjega Norika, koji je svoje specifičnosti često povezivao s direktnim i indirektnim italiskim uzorima. To se osobito zapaža kod oblikovanja spomenika s medaljonima i antefiksima kružnoga oblika s portretnim bistama ili njihovim pojedinačnim ili skupnim kompozicijama u frontalnim nišama. Ipak, stilska i vremenski-prostorna povezanost obiju skupina manje iznenađuje kada ih osvjetlimo povijesnim činjenicama i zbivanjima cjelokupnog jugoistočnog i istočnog dijela Štajerske, bez obzira na srednjovjekovne pokrajinske i državne granice. Ovim su područjem vodili isprepleteni putovi Jantarne ceste, koji su sjever i gornje područje Dunava povezivali s Dravom i od Ptuja, najkraćim puteni prema Zapadu, preko Ljubljane i Trsta, spajali srednju Evropu s jugom i Italijom. U odnosu na antički i prvobitni teritorij upravnog područja Poetovija, *Fl. Solva* se može smatrati njegovim ladanjskim i zatočnim ogrankom, koji je uvijek živio u uskoj povezanosti sa svojom maticom, koja je nekoliko stoljeća bila vojničko, gospodarsko i kulturno središte ovog dijela Norika i Panonije. — Prema tome, veća količina kiparskih radova na cjelokupnom teritoriju Fl. Solve ne može se tretirati samo kao kvantitativni statistički podatak, nego se u postojanju kompleksne umjetničke proizvodnje mogu otkriti važni novi elementi koji osvjetljuju ukupnu kiparsku proizvodnju u ovom dijelu Rimskoga carstva.

²³ W. Modrijan — U. Ochenbauer, Waltersdorf in der Oststeiermark, Graz, 1967., te naše nove fotografije.

Veći broj cijelih pojedinačnih stojećih portretnih ili alegorijskih figura, koje se nalaze na nadgrobnim žrtvenicima ili pilastrima grobnih i drugih obrednih edikula, stoje na karakterističnim postoljima, koja u svim varijantama odaju karakter kamenoga bloka klesana grublje ili plastičnije, pa se time izdvajaju iz ostale jednoliko uglačane pozadine (tab. XII, 1). — Inače je za sve ove figure i nadalje karakteristična smirenost konture i želja da se jednolikim tretiranjem svih prikazanih pojedinosti zapravo u jednom jedinstvenom planu riješi preglednost svih opisnih i oblikovnih detalja.

Najdalekosežnji prodor izražajnosti i karakteristike ovakvoga načina oblikovanja fiksirani su na velikom i reprezentativnom reljefu iz Valtersdorfa (tab. VI, 1, 2), na kojemu je prikazana Sella curulis s poslugom i počasnom pratnjom. Ispod i ispred nemirnih voluta okvira, koje markiraju niše i baldahine, nalazi se dugačko i nisko postolje, a na njegovom srednjem dijelu dva plastično i frontalno oblikovana dječaćića, kao konzolne nožice stolice, drže raskošno ukrašeno sjedalo. Njegova bogato ukrašena prednja strana sadrži gotovo cjelokupni dekorativno-simbolički repertoar floralnih i animalnih motiva gleinsko-štajerske i pohorsko-štajerske skupine. Ljudi koji čine pratnju ovoj svečanoj stolici prikazani su ležernim pokretima i bogatom skalom povodljivih i blago povijenih nabora, koji svojom igrom svjetla i sjene ističu diskretan plasticitet i težnju ka trodimenzionalnom prikazivanju.

I reprezentativna sjedeća ženska statua iz Valtersdorfa (tab. XII, 2), iako još oštih i duboko usko rezanih nabora, naviješta daljnje oslobađanje forme i prostornog oblikovanja odgovarajuće plastike s grobnice Priscijana u Šempetru (tab. II, 2).

Kompozicije sa složenim pokretom dviju ili više figura ili prikazivanjem plesa sačuvane su na području FL. Solvae u primjercima koji kvalitetom i promišljenom kompozicijom predstavljaju prvi i pravi domet ovoga žanra u cjelokupnoj noričko-panonskoj plastici do sredine II st. n. e. — Elegantna nimfa s košarom, u pratnji heroizirana satira (tab. VII, 2), smjelom tričetvrtprofilnom dijagonalnom kompozicijskom projekcijom otvara također put sličnim scenama i prikazima na sačuvanim grobnicama Enijevaca i Priscijana.

U međuvremenu se oblikuje i tipičan ideal ženske ljepote s mekano istaknutim bokovima i vitkim poprsjem te blago zaobljenim i malo spuštenim ramenima. Ljep je primjer zato Evropa na biku (tab. VII, 1), u kojem se djelu još uvijek osjeća borba između konturno-plošnoga i reljefno-plastičnoga izraza. — I ovaj je motiv kasnije razriješen i sačuvan na spomenicima Šempetra i Varaždinskih Toplica.

Posebno mjesto u ovoj umjetnosti zauzimaju okvirno-razdijelni motivi lovačkih scena s ljudima i drvećem ili bez njih. U njima je karakterističan lik izdužena psa, zeca ili druge životinje u trku s isto tako izduženim tijelom i dugim zabačenim ušima (tab. VIII, 1).

Za raznovrstan i bogat ornamentalno-simbolički inventar dekoracija može se izdvojiti nekoliko tipičnih motiva koji se javljaju u najrazličitijim kombinacijama i kompozicijama, a to su: vitice mesnatih listova, kantarosi i drugo posuđe, fantastične vodene nemani, školjke, genij života i smrti, te osobito obljubljeni delfini,

koji u raznim prilikama zauzimaju položaj simboličkih ili dekorativnih elemenata (tab. VIII, 2; IX, 2).

Zaključujući ovaj sažet pregled gleinsko-štajerske i pohorsko-štajerske plastike na antičkom teritoriju Fl. Solvae, ne smijemo zaboraviti da bi svi naši zaključci mogli biti manjkavi kad bismo ih sveli samo na analogije. Ne možemo, naime, izgubiti iz vida činjenicu da je čitavo ovo područje, zahvaljujući svojem kulturnom, ekonomskom i geopolitičkom položaju, za nekoliko stoljeća rimske vlasti u ovim krajevima bilo neposredno i usko povezano sa životom i teritorijem Poetovija.

Na taj način možemo razumjeti i ekspanziju pohorsko-štajerske plastike i interes noričkih naručitelja i kupaca za umjetničke radove, kojih su sadržaj i forma zadovoljavali ukus publike, koja je usprkos provincijskim granicama, zajedno sa svojim južnim susjedima, živjela u jedinstvenom kulturnom ambijentu. Samim time mogu se bolje razumjeti i neujednačenosti u kvaliteti i navikama, koje nisu bile uvjetovane samo mogućnostima matičnoga područja Poetovija i Pohorja nego i specifičnim reagiranjima lokalnih sredina, kako na bliže susjedstvo, tako i na nesvjesne ali određene utjecaje Italije i drugih daljih pokrajina. Ovi su se utjecaji javljali kao rezultat procesa integracije univerzalističke prakse i organizacije Carstva te njegove kulturne i umjetničke djelatnosti.

D) Sustavna arheološka istraživanja posljednjih godina pokazala su da su antičke Aquae Iasae — Varaždinske Toplice — bile značajno lječilišno, obredno i kulturno središte u ovom dijelu Rimskoga carstva. Njihova starina i pogodan smještaj uz cestovna križanja velikih magistrala koje su ih povezivale s dalekom pozadinom i nedalekim podravskim i dunavskim limesom, uvjetovale su vrlo živ urbani razvoj, u kojemu je briga za zdravlje i odmor bila usko povezana s kultom domaćih »jaških nimfa — nimphis iasis«. — Kupališta, javne zgrade, svetišta i trgove trebalo je stalno proširivati i uljepšavati, o čemu su brinuli ne samo lokalni faktori i privatni darovatelji, nego i najviši predstavnici carske i provincijskih vlasti.²⁴

Zato se i nedaleka komuna Ptuja — Poetovija u I st. n. e. javlja kao darovatelj kipova Junone i Fortune, a za vladavine Marka Aurelija i Lucija Vera opet, prema sačuvanom natpisu, vodi brigu o nimfeju. Konačno, iz vremena cara Konstantina I sačuvan je također natpis u kojem se spominje da je car nekoć požarom uništene Aquae Iasae obnovio porticima i svim ukrasima.

Bogati nalazi kupališnih zgrada i uređaja, forum sa četverokrlnim trijemovima i kapitolij sa tri slobodno stojeća hrama (Jupitra, Junone i Minerve), koji su reprezentativnom fasadom povezani s čeonim trijemom spomenutoga foruma, sve to potvrđuje navode natpisa. U bogato razvedenim prostorima naselja i mnogobrojnim prostorijama do sada otkrivenih javnih zgrada nađeno je također mnogo ostataka i spomenika antičkoga slikarstva i kiparstva.²⁵

²⁴ J. Čabrian — M. Gorenc — B. Vikić, Pregled... str. 7-15 s ilustracijama.

²⁵ B. Vikić — M. Gorenc, Prilog istraživanju antiknih naselja i putova u sjeverozapadnoj

Hrvatskoj, izdanje Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture, Zagreb, 1969., str. 10-14 sa si. 10-17.

Posebnu grupu kiparskih radova: arhitektonsko-plastičnih grednjaka, pilastara, jednostrano i dvostrano ukrašenih rubnih i ugaonih blokova, te reljefnim kompozicijama ispunjenih ploča, čine ulomci otkriveni u dva maha oko sredine prošloga stoljeća, a na području i u blizini danas ustanovljenoga foruma. — Nakon nedavnoga otkrića i uspješne anastilozne nadgrobne edikule u Šempetru, ne postoji nikakva sumnja da je i u Var. Toplicama riječ o edikuli nimfeja, kojega spominje ploča nađena zajedno s naprijed spomenutim ulomcima.

Ako još pri tome istaknemo činjenicu da su svi toplički fragmenti isklesani iz pohorskog mramora, onda je time ne samo proširen spomenički inventar pohorsko-štajerske radionice, nego je u njezinu umjetničkom djelovanju otkrivena i nova stvaralačka dimenzija u likovnom i radioničkom kontinuitetu.

Već smo prigodom analize Priscijanove grobnice u Šempetru istakli kako je naglašeno zanimanje za figurativni i likovni plasticitet detalja potisnuo ideju i stvarnu funkciju edikule, koja je zapravo postala siluetno-plastična konstrukcija i nosilac-postament za razigrane plastične i reljefne detalje. Taj je proces u topličkom nimfeju i definitivno zaključen pobjedom umjetnika figurativnih kompozicija nad majstorima virtuozno ornamentalno-dekorativne tehnike. — U toj je činjenici i posebno povijesno značenje ovoga spomeničkoga kompleksa. U njegovoj analizi možemo neposredno i konkretno pratiti postupak oslobađanja umjetničkoga izraza od konvencionalnih navika i discipline tradicionalnih reproduktivaca.

U dijelovima i pojedinačnim kompozicijama ovoga nimfeja možemo vidjeti ne samo natprosječna ostvarenja kvalitete, nego i individualne pokušaje da se originalnim stvaralačkim zahvatima postigne osobni izraz. — Ipak su spomenuti uspjesi i dostignuća uslijed povijesnih nepogoda i nesporazuma, u doba cara Konstantina (f337), doživjeli nezahvalnu počast obnove »ad pristinam faciem« te su i danas sačuvane likovne interpolacije i dijelovi nimfeja koje možemo pravilno vrednovati i ocijeniti kao likovne dokumente nesporazuma između kreacija sredine II st. i eklektičkih nastojanja prvih desetljeća IV st. — Pri tome za nedostignutu kvalitetu nisu krivi samo naručitelji i njihovo vrijeme, nego i izvođači pohorsko-štajerske radionice, koja je još uvijek radila i održavala kontinuitet tradicija, ali više nije bila u stanju da umjesto reproduktivnih zadataka, kao ranije, potiče novatorski i stvaralački rad svojih majstora.

Centralni motiv nimfeja bio je središnji pano s nimfama i vijenac heroja-mladića s alegorijsko-mitološkim kompozicijama koje su slavile zdravlje i životnu radost. — Za razliku od Priscijanova spomenika, s kojim inače toplički nimfej ima mnogo zajedničkih crta, u cjelini sagledani sačuvani reljefi razlikuju se temeljnim stavom od šempeterskih. Tamo su sve kompozicije i ukrasi sitno plastičkom tehnikom zadržani na površini mramorne podloge, dok se u topličkim reljefima osjeća sugestija i majstorova volja da iz kamenoga bloka izvuče i oslobodi likove i kompozicije. Šempeterske se figure prividno smanjuju, a topličke stvaraju iluziju stalnoga i snažnoga rasta, pri čemu se dojam pojačava igrom volumena likova s nemirno i fino ustalasalom površinom pozadine. Dinamika ovih likova i kompozicija nije u formalnoj dramatičnosti geste, nego u uvjerljivosti i vitalnoj cjelovitosti detalja. Prema potrebi elementi stvarnosti slobodno se mijenjaju, kombiniraju i stiliziraju, a nikakva nametnuta prostorna iluzija ne sprečava razigranost

detalja da lokalnim formama ne upotpunjuju velike konture složenih kompozicija. Zato je vrlo instruktivno što u većini slučajeva možemo kompozicije i detalje nimfeja usporediti s odgovarajućim ikonografskim temama i predlošcima iz repertoara ostalih spomenika gleinsko-štajerske i pohorsko-štajerske radionice.

Mladić u frontalnom stavu, podbočen kopljem i s isturenom lijevom nogom, u Fl. Solvi je snažna reljefna kontura atletskoga korpusa s prenaplašenim detaljima štita i noža za pojasom te koplja koje kao dekorativni rekvizit pada uz labavu desnu ruku (tab. VIII, 3). U topličkom primjeru to je istinski žustar mladić bogato modelirana korpusa, kojemu je koplje pripijeno uz ruku kojom se je podbočio (tab. XIII, 1). Na ulomku ptujskog sarkofaga dekorativnim šljemom naglašena figura kao da je zrcalna slika obaju pređašnjih likova, ali posve opuštena i pasivna (tab. XIII, 2).

Punašan dječčić s karakterističnim prijevojem nogu, na leđima ribolika konja (tab. X, 1), dražesno ekvilibrira između zakovitlanoga repa i karakteristične glave snažnoga konja, koji se u propnju odvaja od nemirne pozadine. Konja istoga tipa nalazimo na kinergetičkom frizu Priscijanove grobnice (tab. X, 2).

Dječčića, genija ili amoreta nalazimo na dva karakteristična primjera iz Fl. Solve (tab. X, 1, 2). Možemo sa sigurnošću tvrditi da je zajednički predložak bio poznat obim radionicama, a da ga je majstor u Var. Toplicama zgodno aplicirao u novoj ikonografskoj kombinaciji. Mora da se taj motiv nekome osobito svidao, pa je to jedina scena na sačuvanom nimfeju koja se gotovo doslovno ponavlja, iako je majstor opet zgodno iskoristio promjenu nekih detalja (tab. XI, 1, 3). Najkarakterističnija je promjena u tipu konja, čiju izduženu glavu nalazimo u kompoziciji Dioskura s lijeve čelone strane Priscijanova postamenta (tab. XXIV, 2). U Fl. Solvi opet ova duguljasto izdužena glava pripada fantastičnom konju, čije su prednje noge postale batrljci krila (tab. XI, 2). Čini se da je toplički majstor opet dobro poznao zajedničke uzore, ali je varijantu izveo s toliko novih detalja, da se čovjek teško otima dojmu kako se u ovom slučaju ne radi samo o drugoj kompoziciji na istu ili sličnu temu, nego i o drugom majstoru.

Jedan od najljepših heroja u pogledu s leđa s bogato i mekano modeliranim korpusom i kontrastnim detaljima perjanice šljema na glavi, nabora, plašta prebačenog preko lijevog lakta te koplja i štita (tab. XIV, 1), nema zasada direktne analogije u sveukupno evidentiranom materijalu obih radionica. Čini se da je njegov plastični predložak sa zrcalnim pogledom s prednje strane služio kao uzorak mladiću s kopljem i štitom na pilastru Priscijanove edikule (tab. XIV, 2), te stoljeće kasnije Heliosu na mitraističkom žrtveniku u Ptuju (tab. XIV, 3). — Toplički vojnik sa dva kratka koplja i uzdignutom rukom prema čelu i pogledom u daljinu (tab. XV, 1), opet je kao zrcalna slika poslužio kao temelj vojniku na Priscijanovu spomeniku, ili su oba proizašla iz zajedničkoga predloška (tab. XV, 2).

Najveća sačuvana figuralna kompozicija predstavlja Evropu i Amfitritu (tab. XVI). Prostrana scena pregledno ispunjena dvjema uravnoteženim međusobno skladnim skupinama, kojima monumentalnu jezgru čine likovi fantastičnoga vodenoga bika i grifona. Dugačke valovnice vode diskretno umiruju velike korpuse, a bogata plastika detalja oživljuje njihov okomiti rast. Između zavijorenih repova i

nabora zakovitlanih tkanina, nazubljenih peraja, krijesta, kljunova, ušiju i rogova, na smireno povijenim i improviziranim sjedištima lebdi mekoputa i mladolika Evropa i njezina nešto starija sestra Amfitrita. Umjetnik je egzaktnom živošću detalja reljefa sinhronizirao naivnu i uvjerljivu poetičnost scene, koja je posve lišena mitološke narativnosti. Sve je postignuto jedinstvenim pojednostavljivanjem i promišljeno škrtom intervencijom kiparskoga alata. Ako s pravom istaknemo izvanrednu kreativnost i umjetničku izvornost majstora ovoga reljefa onda njegovu zaslugu neće umanjiti uspoređivanje s motivima i likovnim rješenjima drugih majstora antičkog štajerskoga kiparstva pri obrađivanju sličnih tema i zadataka. Za majstora Evrope — spomenik Enijevaca (tab. XVII, 1) — potpun je uspjeh upravo u tome što je vrlo živu i realističkim detaljima punu kompoziciju slobodno riješio reljefom kružne sheme, projicirane na zadanoj podlozi. Formalna je harmonija postignuta, ali su razlike (tab. XVII, 2) u doživljavanju neposrednosti i poetičnosti očite, bez degradacije bilo kojega umjetnika. I u tretiranju šarma ženske ljepote i njezine profinjene prezentacije možemo topličkom majstoru (tab. XVII, 3) staviti uz bok reljef iz Fl. Solve, ne samo zbog sličnosti nego i primjernosti izraza.

Uz već spomenute izvanredno skladno kompozicijsko uklapanje fantastičnoga bika i grifona u likovnu cjelinu, ističemo u daljnjoj analizi još jednu odliku koja je svojstvena topličkom majstoru, a koja istodobno objašnjava i nastojanje drugih umjetnika i kipara ovoga radioničkog kruga.

Fantastične mitološke kreature nisu ni posebnost ni specifična isključivost ove umjetnosti, ali u njihovu likovnom i simboličkom tretmanu možemo pratiti put psihološke uvjerljivosti, kojom ovi motivi ulaze u svijest publike. U reljefu grifona iz Fl. Solve (tab. XVIII, 2) beščutni simbol elementarne snage hladnom konturom, koju ni vrijeme nije smekšalo, zauzima svoje mjesto u fragmentiranoj kompoziciji. Isti i slični motivi na šempeterskim spomenicima (tab. XVIII, 1, 3) izražavaju stanovitu razgovorljivost i stvaraju dojam zainteresiranog kontaktiranja između čovjeka i svijeta mašte s njezinom likovnošću. Konačno, kao što smo već nagovijestili u kompoziciji topličke Evrope i Amfitrite, likovi snoviđenja i simboli (tab. XVI) toliko su humano oplemenjeni, da neposredno izražavaju portrete dobrohotnih raspoloženja i blagosti. Mali delfin koji Evropi Enijevaca pomaže da održi ravnotežu kompozicije, u topličkoj varijanti iste teme diskretno, ali s maksimalnom uvjerljivošću portreta čovjeka-umjetnika promatra prizor i tako nehotice postaje njegovom signaturom (tab. XVII, 1; XVI).

I preostalu seriju reljefa mladića s pilastara nimfeja karakterizira nastojanje da se cjelokupnom likovnom interpretacijom motiva izrazi neposrednost i oblikovanje u ritmu bogatih lirskih ili dramatičnih detalja. Pri tom se nije moglo, a da se ne vidi razlika dometa talenta pojedinih stvaralaca i njihovih veza s općim tendencijama cijeloga štajerskoga kruga. Mirujuć mladić s profilnim pogledom ulijevo (tab. XXIII, 1) ima svoj življi zrcalni pandan na Priscijanovu mauzoleju (tab. XXIII, 2). Isto tako ne baš besprijekorno riješen vojnik u pokretu s uzdignutom rukom (tab. XXIV, 1) raspodjelom konturnih masa izaziva sjećanje na Dioskura s istoga spomenika (tab. XXIV, 2). Mekani ležerni akt mladića, koji ogleđava šljem, ima opet svoju zrcalnu varijantu u nešto tvrđem ali jednako kvalitetnom reljefu, koji je sačuvan u Gamlitzu (tab. XXV, 1, 2).

Središnja kompozicija nimfeja prema sačuvanom fragmentu i razmjerima koji se mogu pretpostaviti iz njegovih drugih arhitektonsko-plastičkih fragmenata, prikazivala je u tri reljefne niše u svakoj po jednu nimfu. Prema tome, u ovom detalju reljefnog tretiranja središnje kompozicije toplički je nimfej bliži šempetarskoj grobnici Enijevaca nego Priscijana. Međutim u neposrednom tretiranju samoga reljefa opažamo karakterističnu razvedenost kompozicije sačuvanoga gornjeg dijela nimfe (tab. XX, 1) i isto tako još uvijek vidljivo meko tretiranje detalja korpusa i puti. S velikom vjerojatnošću možemo pretpostaviti da je isti majstor Evrope izveo sačuvanu nimfu i cijeli središnji reljef nimfeja. U prilog tome govori cjelokupan dojam u kojem se namjerno izbjegava naturalistička oblost i realnost detalja, a osjeća, usprkos podignutim rukama, linija spuštenih ramena i uzak struk s malim grudima. — Uvjerljivo smanjena i u detaljima tematski i likovno varirana približna kompozicija reljefa s nimfama sačuvala se u nešto kasnijoj votivnoj ploči (tab. XX, 2), također iz Var. Toplica. Uvažavajući da se svakako radi o drugoj umjetničkoj ličnosti i majstoru, na ovoj manjoj ploči sačuvane su bitne kvalitetne karakteristike originalnog reljefa nimfeja. — Prvo je istaknuta euritmija linija cijele kompozicije, pri čemu mekoputnost golih dijelova skladno prelazi u pokrete ruku i izaziva pojačan dojam padanja nabora sa sugestijom toka i valova vode. I ako su nimfe na votivnoj ploči snažnije od one na fragmentu nimfeja, ipak je i za njih karakteristična linija padajućih ramena, relativno uži struk i očit naznačeni oblo razvedeni bokovi. U prikazivanju lica majstor votiva je, vjerojatno kao i u stasu, učinio ustupak publici ili naručitelju, ukoliko sâm nije htio stvoriti kompoziciju bližu svakidašnjici.

Tema prikazivanja nimfi ili njima adekvatnih likova iz drugih lokaliteta antičkoga štajerskog kruga zanimljiva je ne samo radi neposredne analogije ili razlike detalja, nego i radi ilustracije njezina povezivanja sa životom i običajima. — Dosta oštećena, vjerojatno votivna ploča iz Fl. Solve (tab. XX, 3), prikazuje tri gole nimfe s dugim uvojcima i školjkama u ruci kako prisustvuju libaciji čovjeka u togi pred niskim žrtvenikom, koji se nalazi između njega i njih. U cijeloj kompoziciji nema nikakve jače likovne povezanosti, ali se osjeća da je majstor želio istaći karakteristike stasa pa je kontrastirajući uski struk s oblo istaknutim bokovima, samo proširio ali nedovoljno opustio ramena. U lijepo modeliranom detalju vjerojatnoga reljefa specifičnog kulta hraniteljica — nutrices iz Ptuja (II st. n. e.), jedna pomoćnica sa školjkom oblikovana je otprilike kao nimfa iz Toplica (tab. XXI, 1). Na jednom akroteriju sarkofaga iz Ptuja (vjerojatno kasno II i početak III st. n. e.), u plicem reljefu i bez likovnih finesa, u principu je opet potpuno zastupljen tip nimfa iz Toplica (tab. XXI, 2). Na jednoj plastičnoj statueti, koja je jako oštećena i dosta gruba u detaljima, a potječe iz Fl. Solve, osim školjke ništa oblikom u cjelini ni u detalju ne izaziva izravnu asocijaciju s karakterističnim i elegantnim profilom nimfa (tab. XXI, 3).

Sačuvani lavlji akroteriji — antefiksi i jedan dio grednjaka nimfeja imaju stilom i izvedbom adekvatne analogije kako u samim Toplicama, tako i na ostalim nalazištima gleinsko-štajerske i pohorsko-štajerske radionice. — S čitavim jednim grednjakom i dijelovima dvaju pilastara čini se na prvi pogled da je situacija jednako neproblematična. Ipak se pažljivijom analizom moraju uočiti činjenice

koje su zabilježene i u spomenutom Konstatinovu natpisu — da je ove dijelove nimfeja izradio u stilu II stoljeća majstor IV stoljeća (tab. XIX, 1, 2; XXII, 3).

Da se odmah izbjegne nesporazum, ne radi se o nekvalitetnosti, nego o pokušaju i nemogućnosti da se jezikom i osjećajima jednoga vremena govori i radi nakon skoro gotovo dva stoljeća. Za to su se vrijeme promijenile životne navike i običaji, pa zajedno s njima i zadaci koje su svakodnevno morali rješavati kipari. Ako tako tretiramo sačuvane naknadne dijelove topličkoga nimfeja, onda uz isticanje razlike moramo majstorima iz Konstatinova doba priznati rutinsku disciplinu, kojom su nastojali nadoknaditi svježinu originala, kao i uvjerenje da su oni i njihova publika živjeli i doživljavali ponovnu cjelokupnost nimfeja koji je za njih predstavljao vrijedan dokument i ukras prošlosti.

Cjelokupna kinergetička scena i ornamentalni friz grednjaka mogu kompozicijskim grafičkim obrisom zadovoljiti gledaoca. Promatranje u oba slučaja otkriva temeljnu razliku koja se može formulirati kao nedostatak organskoga povezivanja detalja u cjelini i nutarnja plošnost, i onda kada uspijeva reljefno modeliranje — što nije slučaj s radovima ranijih stoljeća. Radi toga možemo, korisno usporediti topličke scene lova (tab. XIX, 1, 2) s onima na Priscijanovu spomeniku (tab. XIX, 3). Čvrsta i relativno plastična kontura topličkoga reljefa sama po sebi ne zaostaje za šempeterskom, ali njezina kvaliteta ne može stvoriti doživljaj iluzije kretanja životinja u reduciranom ali ipak trodimenzionalnom prostoru. U topličkom primjeru izdvojene plosnate figure ritmički su uvjerljivo raspoređene na vrpčastoj površini, na kojoj ni ljudi ni drveće ne mogu izazvati doživljaj scene koja se odigrava u plastičnom prostoru. Sva pojednostavljivanja iz Šempetra i ostalih radionica II st. n. e. (tab. XIX, 4) pokazuju drugu temeljnu razliku doživljavanja, pa prema tome i likovnog tretiranja umjetničkoga rada. Još je uvjerljivija razlika u dekorativnoj obradbi debela pilastra (tab. XXII, 3). Najprije moramo ustanoviti da majstor IV st. nije imao horor vacui, te je ležerno raspoređivao velike trolisne stručkove bez vidljiva straha i nesigurnosti, za razliku od majstora s početka II st. iz Šempetra, koji je dosljedno listićima ispunjavao površine pilastra. Ipak, nesigurnost je opet u konceptu aplikacije motiva s obzirom na vrednovanje čitava objekta, a ne samo u konturi. Dok je u ranijem ornamentalnom ukrasu rub pilastra (tab. XXII, 1, 2) pojačavao djelovanje ispune unutarne plohe, sada ga ornament ističe a ploha gubi na svom prvobitnom plasticitetu (tab. XXII, 3).

Svojim dokumentarnim kontinuitetom a stilsko-umjetničkim diskontinuitetom ulomci nimfeja iz Var. Toplica čine jedinstven umjetnički kompleks, koji svojom izvanrednom kiparskom kvalitetom daleko nadilazi ukupni prosjek najboljih dostignuća likovne umjetnosti Norika i Panonije. — Neuspjela, iako razumljiva, želja majstora IV st., da rekreira i pokuša dosegnuti razinu umjetničkog izraza II st. klesarskom kvalitetom i vještinom, sigurno potvrđuje da je u tom kasnijem razdoblju života Rimskoga carstva pohorsko-štajerska radionička djelatnost još uvijek nastavljala rad i tako faktički produžavala tradicionalni stvaralački napor ranijih stoljeća. — Angažiranost i odlučnost da se upravo *Aquae Iasae* potpuno obnove, nesumnjiv su dokaz njihova ponovnog značenja za velik dio tadanjeg Rimskog carstva.

III PITANJA RASPROSTIRANJA I DOMETA

A) Već je ranije istaknuto s kolikim se teškoćama susrećemo prigodom nastojanja da u regionalno-provincijskim sredinama otkrijemo spomenike i likovna djela, kvaliteta i značaj kojih nisu kompromitirani anonimitetom stvaralačke nedorečenosti provincijalizma i epigonstvom reproduktivaca, što preuzimaju pomodarske oblike i sadržaje. — Konačno, često nismo sigurni do koje su mjere u takvim sredinama stvaralački aktivni kolonisti i drugi doseljenici, pogotovo ako oni dolaze iz Italije i s heleniziranog Istoka. Stoga smo nastojali da evidencijom, komparacijom i interpretacijom faktičnoga kiparskog materijala proizvodnih područja gleinsko-štajerske i pohorsko-štajerske radionice te strana i lokaliteta koje prema njima gravitiraju — pokušamo pokazati one ikonografske i kompozicione sadržaje, koji su stilski i oblikovno karakteristični za čitavu ovu regiju i sredinu. Pri tom smo se maksimalno čuvali pretjerana autohtonizma, ali smo svim raspoloživim materijalima stalno otkrivali široke stvaralačke mogućnosti ovog regionalnog kiparstva, koje je sa svim svojim komponentama izašlo iz potreba te sredine i ulazilo u sve pore njezina života. — Osjećali smo veliku teškoću što još ne postoji sustavni pregled materijala, ni Štajerske, a još manje čitava Norika i Panonije. Pomanjkanje specijalnih i detaljnih radova uvjetovalo je da se mehanički upotrebljava pojam noričko-panonske umjetnosti, iako dosad ni približno nisu zacrtani likovni pokazatelji kojima se umjetnost ovih antičkih pokrajina stvarno manifestirala.

Zato smo, pokušavajući odrediti profil i funkciju jedne manje teritorijalne i stvaralačke regije uz granicu obiju pokrajina, sa zadovoljstvom mogli ustanoviti uske veze i dodire, koji neposredno i očito progovaraju iz samoga materijala arheoloških i umjetničkih spomenika.

U zapadnoj Madžarskoj našu je pažnju privukla grupa kiparskih radova koji su nađeni i u antici izrađeni za potrebe stanovnika Savariae — Szombathelya,²⁶ grada važnog središta u ovom dijelu Panonije i neko vrijeme glavnog grada ove pokrajine. — Uslijed tek nedavno uspostavljenih kontakata sa spomenutim kiparskim materijalom, ne možemo pretendirati ni na zaokružen uvid, niti predložiti konačne zaključke. Ipak i na temelju sadašnjega skromnog poznavanja ove karakteristične skupine možemo upozoriti na neke činjenice i dojmove, koji nam se ne čine slučajnima, a koji mogu proširiti stvarno znanje o širenju antičkoga štajerskog kiparstva i njegova neposrednog udjela u oblikovanju noričko-panonske umjetnosti, ukoliko ona u stvarnosti i postoji.

Na početku treba odmah istaknuti da se u ovom zapadno-panonskom kiparstvu upotrebljava štajerski mramor, uz vapnenac i vapnenački pješčenjak, dok se likovno obrađuju teme i motivi koji su prema našem iskustvu karakteristični za oba radionička područja antičke Štajerske.

Na jako fragmentiranom sačuvanom šesterokutnom mramornom objektu nalaze se donji dijelovi muških i ženskih figura (tab. XXVI, 1, 2), koji stoje u plitkim nišama, a na posebno istaknutim postoljima ukrašenim stiliziranom jajnicom. Di-

²⁶ I. Paulovics, *Lapidarium Savariense*, Acta Savaria 2. Szombathely, 1943.

T. Buocs, *A Szombathelyi Savaria Museum Kötőra*, Savaria Museum Közlemenei 14-30. Szombathely, 1961-1964.

jelovi ovih nagih i odjevenih likova vrlo su pažljivo modelirani, po čemu vidljivo odskaču od prosjeka klesarske tehnike većine kiparskih radova ovoga područja. Stilizacija površine tijela i nabori haljina egzaktno su izvedeni, te se osjeća želja za zaobljavanjem pojedinih detalja i većih partija reljefnih kontura. Ukas postamenta čini se neuobičajenim i bez analogije, ali se njegov začetak može izvesti iz ukrasa postamenta reljefa iz "Valtersdorfa" (tab. VI, 1), gdje se na bočno položenim jajolikim i ovalnim očima javljaju udubljenja, koja su u savarijskom primjeru (tab. XXVI, 1, 2) plastično izvedena, polukružno produžena i uspravljena.

U cjelini, ovaj prizmatičkoga objekta kao da se nalazi u zrelijoj razvojnoj fazi oslobađanja likova od pozadine — između grobnice Enijevaca i Priscijana u Sempetru (tab. II, 1, 2), sa spomenutim reminiscencijama reljefa iz "Valtersdorfa" (tab. VI, 1).

Plošno komponirani portreti i ostali figurativni detalji nadgrobnih ploča (tab. XXVII, 1, 2) prate predstupnjeve, kojima ovi spomenici ulaze neposrednije u kontakt sa svojim vjerojatnim štajerskim uzorima ili majstorima početka II st. n. e.

Zabatna kompozicija Endymiona i Selene (tab. XXVIII, 2), na atici mramorne nadgrobnice ploče, na kojoj je reljefom prikazana varijanta legende o Heraklu i Alkesti, detaljima izvedbe i tipom Selene dovodi u sumnju rano datiranje mađarskih arheologa te više odgovara sličnoj kompoziciji koja se javlja u Ptuju (tab. IV, 1, 2), u kasnijem razdoblju II st. n. e.

I Ikar flankiran s lavovima, kao središnji lik kompozicije završetka veće nadgrobnice ploče, budi naše sjećanje na mnoge njegove primjere s područja Fl. Solve, te kod nas u Ptuju (tab. XXVIII, 3).

Svakako među spomenicima iz Savarije posebno mjesto zauzima arhitektonsko-plastični nastavak od štajerskoga mramora, koji je vjerojatno pripadao vršku većega prizmatičkoga objekta ili krovu edikule. — Prema oštećenom gornjem kraju nastavka stapa se s podlogom i gubi pojednostavljeno mekani crtež konture Gorgonine glave, a ispod nje uz svirku lire (!) pleše mladić (Orfej) s lepršavo zavijorenim plaštem bogato naroskanih rubova (tab. XXVIII, 1). — Cijela je kompozicija izvedena mekanim stilom kasnijega II st. n. e. i ima mnoge analogije u antičkom kiparskom repertoaru obaju naših štajerskih radioničkih područja, te u materijalima muzeja Celja, Ptuja, Leibnitza i Graza.

Međutim uz kompozicijsko-tematski i likovni kontinuitet, na ovom primjeru imamo na jedinstven način dokumentiran slučaj poštivanja tipičnoga i tradicionalnoga štajerskog predloška pojedinačne figure na postolju od gromade kamena. Naime, iako se plesač nalazi u pejzažnom neograničenom prostoru, a bio je po namjeni smješten visoko iznad ravnine očiju, majstor je ipak tik iznad vodoravnog donjeg ruba reljefa izradio tipičan štajerski postament, grublja površina kojeg se ističe na pozadini kompozicije.

Ovih nekoliko primjera iz Savarije pokazuje da su neki tamošnji majstori pripadali štajerskom krugu, odnosno da su se u svojem radu služili njihovim predlošcima u čitavom II st. n. e., što dokazuju i detalji reljefa velikoga Izidina hrama i svetišta s kraja istoga stoljeća, otkrivenog nedavno u Savariji.²⁷

²⁷ T. Szentleleky, *Das Isis-Heiligtum von Szombathely*, Szombathely, 1965.

I u Šopronu, antičkoj Scarabantiji, susrećemo opet Dioskura (tab. XXIX, 1) na tipičnom pilastru, koji ima mnoge analogije na matičnom štajerskom području, pa i u Šempetru (tab. XXIV, 2) s tamošnja dva primjera na Priscijanovoj grobnici.

Idući dalje prema istoku i jugu transdanubijske Panonije, gube se motivi i uzori iz Štajerske (tab. XXIX, 2), ili se sjedinjuju s drugima. Tako se između dva reljefna pilastra (tab. XIX, 3), vjerojatno zatvorene edikule koja je vrlo popularna u tim krajevima Panonije, nalazi opet pojedinačna ženska figura, ali na arhitektonski oblikovanom postolju. — Uvjereni smo da ovaj mali izbor materijala mađarske antičke plastike zasad dovoljno obilježava njezinu povezanost sa Štajerskom i drugim našim krajevima te otvara vrata složenoj problematici rješavanja istočnih i zapadnih uzora na njezinu teritoriju.

B) Otkrićem nekropole u Šempetru definitivno je riješen problem tipologije i svih drugih objekata ovoga tipa, namijenjenih drugim obredima i potrebama tadašnjeg života. Ipak je taj golemi šempeterski materijal samo sa tri portretne sjedeće statue Priscijanove grobnice (tab. II, 2) tek malo proširio vidokrug našega znanja o slobodno stojećoj plastici cijeloga ovog područja. — Istina, bile su već ranije poznate dvije ženske sjedeće statue sa širega područja gleinsko-štajerske radionice, ali i one zajedno s onom iz Waltersdorfa (tab. XII, 2) nisu pružile drugih podataka osim što su prema Šempetru pokazale da se s najvećom vjerojatnošću i u svim sličnim slučajevima radi o portretima pokojnika, a ne o božanstvima.

Međutim sama njihova namjena i smještaj u skućenom prostoru paviljona edikule uvjetovali su njihov frontalitet i primoravali kipare da likovnu obradbu razvijaju također u tom pravcu, koji nije pružao velike mogućnosti individualnoga tretiranja motiva portretirane osobe, ni veću plastičnu slobodu u razradi spomenute teme. — Tako smo i nakon šempeterskih otkrića morali ustanoviti da likovna svježina i plasticitet triju portreta s Priscijanova spomenika vidljivo zaostaje za bogatstvom oblika ostalih kompozicija na tamošnjim grobnicama. — Usporedba s valtersdofskom figurom (tab. XII, 2) dala je ipak naslutiti da se postupnost razvoja može ipak pratiti na širem planu te da je opet vezanost konture i karakter kratkih i plitkih nabora haljina ove žene različita od oblikih kontura i bogatijeg pada nabora figura Priscijanove grobnice. To je izraz ne samo slučajnog talenta majstora, nego i odraz općeg napredovanja od ukočenoga i plošnoga do slobodnog i plastičnog stila.

Ipak, uza sve te vrijedne spoznaje konkretni inventar slobodne plastike na čitavom području sfere našega interesa u Štajerskoj još je uvijek ostao manjkav i izazivao različite sumnje. Upadljivo je da na čitavom spomenutom upravnom području Fl. Solvae nema u svemu više od nekoliko sačuvanih spomenika slobodne plastike uopće. Od toga rijetko se koji primjerak formatom ili kvalitetom može natjecati s antičkom plastikom Koruške i drugih zapadnih i jugozapadnih dijelova bivšega Norika.²⁸

²⁸ "A. Schober, Die Römerzeit... str. 135-158 s ilustracijama

Situacija je na našem pohorsko-štajerskom sektoru količinski povoljnija. U Celju su sačuvani kolosalni kiparski i arhitektonsko-plastički fragmenti vjerojatno ranocarskoga kapitolija, koji je izrađen od pohorskog mramora. U cjelini je i stil ovih fragmenata službeno reprezentativan i provincijalnim monumentalizmom lišen gotovo svakog regionalnog i stvaralačkog likovno-individualnog obilježja. U smislu antike, to je primjer kolonijalnoga stila, nosioci i naručitelji kojega su bili došljaci iz Italije ili s bliskoga istoka.²⁹ — Na području Ptuja ovaj sloj zapravo još nije ni otkriven, a vezu s kasnijim rascvatom pohorsko-štajerskoga regionalnog kiparstva čini nekoliko originalnih, ali još nedovoljno stilski izdiferenciranih statueta. — Zatim dolazi bogat sloj mitraističke plastike od II do IV st. n. e., koja je do sada i korištena samo tematski-ilustrativno i kronološki.³⁰

Cjelokupna situacija na našem području Štajerske, bez obzira na to što nije bila sustavno i detaljno proučavana, bila je tretirana kao područje na kojem su predstavnici vojnih i civilnih vlasti te ostali mogućnici prvenstveno stranci, slovali kao isključivi nosioci cjelokupne pa i oficijelne umjetnosti i stranih utjecaja. — Tako se je dogodilo da je pok. J. Klemenc, završavajući istraživanja i rekonstrukciju nekropole u Šempetru, nakon prikaza bogatstva ovoga nalazišta i pravilnog upozorenja na aktivan udio domorodaca u formiranju kulturnih i umjetničkih navika ovog specifičnog provincijalno-rimskog ambijenta, ipak vjerovao da je kvalitetna grobnica Enijevaca (tab. II, 1) djelo stranih majstora iz Akvileje.³¹ — Ako pretpostavimo da su stranci pokrenuli neke nove forme umjetničkoga stvaranja, a isto tako i njihovi poduzetnici i majstori domaće kamenolome i klesare te da su isti neko vrijeme svladali probleme tehnike rada, onda između njih i stranih majstora, isključivši individualne nadarenosti, načelno nije bilo nikakve razlike. Isto tako ako su domaći odličnici i poslovni ljudi bili u stanju aktivno sudjelovati u sveukupnom životu vlastite sredine, onda je ta sredina sa svim svojim različitim tendencijama obuhvatila cijelo stanovništvo.

Prema navedenom, u toku I st. n. e. domaći su klesari i kipari zajedno s pojedinim doseljenim stranim umjetnicima aktivno radili na likovnoj monumentalizaciji svoje sredine, te su jedni stekli nova iskustva, a drugi su svoje znanje i težnje oblikovali prema danim mogućnostima. Prvenstveni zadaci obuhvaćali su arhitektonsko-plastičnu opremu javnih i obrednih zgrada te najrazličitijih vrsta nadgrobnih spomenika. Slobodna plastika, koja se općenito javlja uvijek kasnije jer je ograničena namjenom, ne čini nikakve iznimke, te je kvaliteta i relativno malen broj sačuvanih spomenika slučajan, kao što je slučaj i s nimfejom iz Varaždinskih Toplica te nedavnim nalazom monumentalnoga Minervinog kipa u njezinu hramu na kapitoliju istih Toplica. — Upravo ovaj posljednji nalaz razriješio je mnoga pitanja o slobodnoj plastici kiparstva ovoga područja.³²

²⁹ V. Kolšek, *Celeia—Kamniti spomeniki, Celjski lapidarij*, Ljubljana, 1967.

V. Kolšek, *O zgodovini celjskega lapidarija*, Celjski zbornik 1967. str. 133-140 s ilustracijama.

" M. Abramić, *Poetovio*, passim, s ilustracijama.

³⁰ J. Klemenc, *Rimske iskopanine v Šempetru*, str. 25.

³² B. Vikić — M. Gorenc, *Varaždinske Toplice-Aquae Iasae*, istraživanja u 1967. godini, kao bilj. 16.

Otkriće velikog postamenta od pohorskoga mramora, na kojemu je zabilježeno da je općina ptujska svakako još u I st. n. e. poklonila spomenik Junoni i Fortuni³³ koji je bio vjerojatno postavljen na ovom postamentu, indirektno je najavljivao i slobodnu plastiku u Var. Toplicama. Ipak je ova važna epizoda, epigrafski izvrsno dokumentirana, dala samo spomenuti postament koji je nađen pred već istraženim hramom Junone, dok je malo vjerojatnosti da ćemo ikada nešto detaljnije doznati o njezinu izgubljenom kipu.

Minervin kip (tab. XXX, 1-3) pojavio se prigodom sistematskoga istraživanja Minervina hrama na kapitoliju antičkih Var. Toplica godine 1967. Od figure nadnaravne veličine (sa šljemom i perjanicom oko 2,30 m) sačuvan je korpus od podnožja nogu do vrata iznad ključne kosti, te prednji dio glave s licem i dio kacige s perjanicom. Osim toga još sitni fragmenti, vjerojatno ruke. U ispuni hrama sačuvan je i postament kipa, i fragmenti ruku i štita. Cijeli je kip načinjen iz jednoga bloka pohorskoga mramora s fino uglačanom površinom koja, kao i ploče nimfeja u tanjim slojevima, propušta i prosijava svjetlo kao alabaster. — Sva oštećenja i dijelovi koji nedostaju ne mijenjaju bitnu karakteristiku impostacije figure, koja je ležerno komponirana kao mlada žena što se desnom rukom podbočila o koplje, dok je lijevom nogom diskretno poduprta i uz nju pridržava štit.³⁴ Koplje u uzdignutoj desnoj ruci, šljem s velikom krijestom, gorgonejom na prsima i štit do nogu bili su opisni detalji, što su označavali oficijelnost božice, koja je lišena svake formalne majestetičnosti.³⁵

Nabori potpasanoga haljetka, peplosa i dugačke donje haljine raspoređeni su s prednje strane tako da diskretno ističu djevojačke male grudi, uzak struk i male proširene bokove. Uz umjereno kontrastiranje bedara, koljena i potkoljenice, grupiraju se nabori svih dijelova i slojeva odijela. U pogledu sa strane leđa, vertikalni nabori tkanina padaju u velikim kaskadama i plastično naglašavaju stupnjevan puni volumen cijele figure. Vertikalizam nabora ritmički je isprekidan i potenciran sa pet vodoravnih zona i slojeva, suprotno očekivanju i ustaljenim običajima naglašavaju tjelesnost lika i aktivno su povezani s kompozicijom prednje strane kipa. — Oval lica smireno je suzdržan, a vidljivi dijelovi poprsja i vrata suptilno su modelirani i živo komuniciraju i kontrastiraju s licem božice i dobrodušno-ljepuskastom maskom Gorgone na njezinim grudima.

Kao primjer svoje vrste toplička je Minerva ljepotom, kvalitetom i ikonografskim detaljima jedinstvena u cjelokupnoj evropskoj antičkoj plastici. Za nas je ona od posebnoga značenja, jer konkretno rješava mnoga spomenuta načelna pitanja, ne samo s područja pohorsko-štajerske, nego i ostale naše antičke plastike i umjetnosti. Svojom je posebnosti lišena svih opaski o epigonskom podražavanju, a stilom jamči izvornost u kojoj su autor i duh vremena našli pravi zajednički jezik. I ako u pojedinim detaljima oblikovanja glave i osobito, stilizacije leđne strane možemo osjetiti poseban arhaizam, a na prednjem pogledu eleganciju najboljih klasičnih i helenističkih tradicija, stvaralačko je sintetiziranje izvedeno superiornošću, koja ne dopušta nikakvu sumnju u moment idealnog usklađivanja i majstorstva, htijenja i mogućnosti njegova životnog ambijenta.

³³ B. Vikić — M. Gorenc, Prilog istraživanju antiknih naselja... str. 12. i slika 16.

³⁴ op. cit. bilj. 33 str. 12 i si. 17.

³⁵ Idealnu grafičku rekonstrukciju izradila ing. arh. A. Faber 1968 god. za potrebe izlaganja i publiciranja.

To se kod nas poklapa s vremenom Elijevaca i Antonina, od kraja I st. n. e. do sredine II st., u kojem se razdoblju i inače javlja pravi procvat originalnosti i angažiranja naše sredine u odnosu prema cjelokupnosti Rimskoga carstva. — Ako se pri tom podsjetimo da su tada aktivne kiparske radionice bile na oba sektora Štajerske i da su postignuti vrhunski rezultati u oblikovanju arhitektonsko-plastičkih edikula, koje su nesumnjivo potaknule i razvoj slobodne plastike — onda toplička Minerva u svojoj stvarnoj i prividnoj jednokratnosti proizlazi iz sveukupne kulturne i stvaralačke konstelacije spomenute sredine. Kiparska se ekspanzija baš tada osjeća i na širokim područjima Norika i Panonije, pa se gotovo čini apsurdnim pitanje o postojanju domaćih majstora koji bi mogli biti izvorni stvaraoci, između ostaloga, i spomenika Enijevaca, Priscijana, topličkoga nimfeja i Minerve.

POPIS I SADRŽAJ TABLI

Tabla I

1. Šempeter: Dio antičke nekropole s nadgrobnim spomenicima u obliku prizmatičkog žrtvenika (sredina, gore), škrinje za pepeo (sredina, dolje), te edikule (lijevo i desno). — Druga polovica I st. do sredine II st. n. e.

Tabla II

1. Šempeter: Mauzolej Enijevaca. — 2. do 4. desetljeće II st. n. e. — 2. Mauzolej Priscijana. — Oko sredine II st. n. e.

Tabla III

1. Šempeter: Mauzolej Spektacija Sekundijana. — Oko sredine III st. n. e. — 2. Nadgrobna ploča Statutija Sekundijana. — Sredina III st. n. e. — 3. Ptuj — *Poetovio*: Nadgrobna ploča Gravisa Restuta, sa scenom lova i fantastičnim životinjama. — Početak II st. n. e. — Pokrajinski muzej Maribor.

Tabla IV

1. Ptuj — *Poetovio*: Monumentalna nadgrobna ploča s kompozicijom Orfeja okruženog životinjama. — Oko sredine II st. n. e. — Na trgu pred župnom crkvom. — 2. Detalj iste ploče.

Tabla V

1. Sisak — *Siscia*: Žrtvenik Kv. I. Rufinijana posvećen Herkulu, bočni reljef s muškim likom. — 2. Isti spomenik, otklesana, vjerojatno, ženska figura. — Kraj II st. n. e. — Arheološki muzej u Zagrebu. — 3. Zagreb — *Andautonia*: Fragmentirana nadgrobna ploča iz nekropole u Držičevoj ulici. — III st. n. e. — Arheološki muzej u Zagrebu.

Tabla VI

1. Waltersdorf* — *Flavia Solva*: Obredna svečanost. — 2. Detalj kurulske stolice s bogatim okvirom i scenom lova na naslonu. — Oko sredine II st. n. e. — U mjesnom lapidariju u Waltersdorfu.

Tabla VII

1. Leibnitz — *Flavia Solva*: Evropa na biku. — Prva polovica II st. n. e. — 2. Nimfa s košarom u pratnji satira. Prva polovica II st. n. e. — Oba reljefa u lapidariju dvorca Seggau kod Leibnitza.

Tabla VIII

1. Leibnitz — *Flavia Solva*: Simboličko dekorativni pilastar. — Sredina II st. n. e. — 2. Ulomak lovačke scene. — II st. n. e. — 3. Heroj s kopljem i ispruženom lijevom nogom. — II st. n. e. — Svi spomenici u lapidariju dvorca Seggau kod Leibnitza.

* Nalazišta Waltersdorf, Leibnitz i Gamlitz pripadaju području Flavija Solve.

Tabla IX

Leibnitz — *Flavia Solva*: 1. Pilastar sa stojećim krilatim genijem. — II st. n. e. — 2. Dekorativnosimbolička kompozicija s dva genija. — II st. n. e. — Muzej Joanneum, Graz, lapidarij u dvorcu Eggenbergu.

Tabla X

1. Varaždinske Toplice — *Aquae Iasae*: Reljef nimfeja s genijem na fantastičnom konju. — Oko sredine II st. n. e. — U muzejskoj zbirci Varaždinske Toplice. — 2. Šempeter: Detalj okvirnog reljefa mauzoleja Priscijana. — Oko sredine II st. n. e.

Tabla XI

1. Varaždinske Toplice — *Aquae Iasae*: Reljef nimfeja s genijem koji drži trozub i upravlja konjem. — Oko sredine II st. n. e. — 2. Detalj istoga reljefa. — 3. Leibnitz — *Flavia Solva*: Fantastična životinja s konjskom glavom. — Prva polovica II st. n. e. — U lapidariju dvorca Seggau kod Leibnitza.

Tabla XII

1. Gamlitz — *Flavia Solva*: Heroj, — Mars Latobius. — Prva polovica II st. n. e. — Uzidano u fasadu župne crkve u Gamlitzu. — 2. Waltersdorf — *Flavia Solva*: Sjedeća žena. — Kraj prve polovice II st. n. e. — U mjesnom lapidariju u Waltersdorfu.

Tabla XIII

1. Varaždinske Toplice — *Aquae Iasae*: Heroj s kopljem, na pilastru nimfeja. — Oko sredine II st. n. e. — U muzejskoj zbirci Varaždinske Toplice. — 2. Ptuj — *Poetovio*: Vojnik na akroteriju sarkofaga. — Druga polovica II st. n. e. — U zbirci Pokrajinskog muzeja u Ptuj.

Tabla XIV

1. Varaždinske Toplice — *Aquae Iasae*: Heroj s leđā, reljef nimfeja. Oko sredine II st. n. e. — U muzejskoj zbirci Varaždinske Toplice. — 2. Šempeter: Heroj na pilastru mauzoleja Priscijana. Oko sredine II st. n. e. — 3. Ptuj — *Poetovio*: Helios, na boku žrtvenika. Oko sredine III st. n. e. — Ptuj, tzv. Treći Mitrej.

Tabla XV

1. Varaždinske Toplice — *Aquae Iasae*: Heroj s dva koplja i uzdignutom lijevom rukom, na pilastru nimfeja. Oko sredine II st. n. e. — 2. Šempeter: Heroj sa štitom i uzdignutom desnom rukom, na pilastru mauzoleja Priscijana. Oko sredine II st. n. e.

Tabla XVI

Varaždinske Toplice — *Aquae Iasae*: Evropa i Amfitrita, središnji reljef podnožja nimfeja. Oko sredine II st. n. e. U muzejskoj zbirci Varaždinske Toplice.

Tabla XVII

1. Šempeter: Evropa na biku, središnji reljef podnožja mauzoleja Enijevaca. Između drugog i četvrtog desetljeća II st. n. e. — 2. Varaždinske Toplice — *Aquae Iasae*: Evropa, detalj tab. XVI. — 3. Leibnitz — *Flavia Solva*: Fragment reljefa sa ženskim likom. Oko sredine II st. n. e. — U lapidariju dvorca Seggau kod Leibnitza.

Tabla XVIII

1. Šempeter: Grifon, detalj okvirnog reljefa mauzoleja Priscijana. Oko sredine II st. n. e. — 2. Leibnitz — *Flavia Solva*: Grifon, fragment reljefa. Prva polovica II st. n. e. Lapidarij u dvorcu Seggau kod Leibnitza. — 3. Šempeter: Delfin, detalj okvirnog ukrasnog reljefa mauzoleja Priscijana. Oko sredine II st. n. e.

Tabla XIX

1. Varaždinske Toplice — *Aquae Iasae*: Lovačka scena, na grednjaku nimfeja. Obnova s početka IV st. n. e. — U parku Varaždinskih Toplica. — 2. Detalj kompozicije 1. — 3. Šempeter: Detalj lovačke kompozicije, s mauzoleja Priscijana. Oko sredine II st. n. e. — 4. Leibnitz — *Flavia Solva*: Fragment reljefa s lovačkim prizorom. II st. n. e. — Lapidarij u dvorcu Seggau kod Leibnitza.

Tabla XX

Varaždinske Toplice — *Aquae Iasae*: 1. Nimfa, fragment vjerojatnoga središnjeg reljefa nimfeja. Oko sredine II st. n. e. — Uzidano u portalu parka u Varaždinskim Toplicama. — 2. Tri nimfe. Antički votivni reljef, vjerojatna replika središnjega reljefa nimfeja. Druga polovica II st. n. e. — U muzejskoj zbirci Varaždinske Toplice. — 3. Leibnitz — *Flavia Solva*: Tri nimfe prate obred prinošenja žrtve, fragment reljefa. Prva polovica II st. n. e. — Muzej Joanneum, lapidarij u dvorcu Eggenberg u Grazu.

Tabla XXI

1. Ptuj — *Poetovio*: Žena sa školjkom, fragment reljefa. Prva polovica II st. n. e. — Uzidano u podnožje zvonika župne crkve u Ptuju. — 2. Nimfa, fragment reljefa sarkofaga. Druga polovica II st. n. e. — U zbirci Pokrajinskog muzeja u Ptuju. — 3. Leibnitz — *Flavia Solva*: Žena sa školjkom. Statueta II st. n. e. — Muzej Joanneum, lapidarij u dvorcu Eggenberg u Grazu.

Tabla XXII

1. šempeter: Detalj floralnog ukrasnog okvira škrinje za pepeo s reljefom Herakla i Alkeste, bočna strana desno. — 2. Isti motiv, fragment lijevog bočnog okvira. Početak II st. n. e. — 3. Varaždinske Toplice — *Aquae Iasae*: Gornji dio pilastra nimfeja, koji je obnovljen na početku IV st. n. e. — U parku Varaždinskih Toplica. — 4. i 5. Zagreb — *Andautonia*: Detalji nadgrobne ploče nekropole iz Držićeve ulice. III st. n. e. — Arheološki muzej u Zagrebu.

Tabla XXIII

1. Varaždinske Toplice — *Aquae Iasae*: Heroj s desnom rukom na grudima, reljef pilastra nimfeja. Oko sredine II st. n. e. — U muzejskoj zbirci u Varaždinskim Toplicama. — 2. Šempeter: Heroj s mačem u lijevoj ruci i na grudima. Oko sredine II st. n. e. — Detalj pilastra mauzoleja Priscijana.

Tabla XXIV

1. Varaždinske Toplice — *Aquae Iasae*: Heroj u pokretu nalijevo. Detalj pilastra nimfeja. Oko sredine II st. n. e. U muzejskoj zbirci u Varaždinskim Toplicama. — 2. Šempeter: Dioskur u pokretu nadesno. Detalj pilastra mauzoleja Priscijana. Oko sredine II st. n. e.

Tabla XXV

1. Varaždinske Toplice — *Aquae Iasae*: Heroj s ovalnim štitom do nogu, gleda šljem koji drži u desnoj ruci. Reljef pilastra nimfeja. Oko sredine II st. n. e. — U muzejskoj zbirci u Varaždinskim Toplicama. — 2. Gamlitz — *Flavia Solva*: Heroj s okruglim štitom u desnoj ruci, promatra šljem koji drži u lijevoj ruci. Prva polovica II st. n. e. — Reljef uzidan u fasadu župne crkve u Gamlitzu.

Tabla XXVI

Szombathely — *Savanâ*: 1. Donji dio muškarca s ovalnim štitom iiz lijevu nogu, na profiliranom postolju. Fragment šesterostranog spomenika. Početak ili prva polovica II st. n. e. — 2. Donji dio žene s naborima odjeće. Detalj istoga spomenika kao 1. — Savaria Museum u Szombathelyu.

Tabla XXVII

Szombathely — *Savaria*: 1. Obiteljska nadgrobna ploča s poprsjima pokojnika i lovačkom scenom. Početak II st. n. e. — 2. Nadgrobna ploča Kv. Val. Restuta s lovačkom scenom i delfinima. Početak II st. n. e. — Oba spomenika u Szombathelyu (*Savaria Museum*).

Tabla XXVIII

Szombathely — *Savaria*: 1. Prizmatički antefiks s likom plesača. Oko sredine II st. n. e. — 2. Fragment zabata nadgrobne ploče s prikazom Selene i Endimiona. Oko sredine II st. n. e. — 3. Figuralni antefiks sa simboličnom kompozicijom Ikara flankiranog s lavovima. Druga polovica II st. n. e. — Sva tri spomenika u Szombathelyu (*Savaria Museum*).

Tabla XXIX

1. Sopron — *Scarbantia*: Dioskur, reljef na pilastru. II st. n. e. — U Gradskom muzeju u Sopronu. — 2. Iz Mađarske: Nimfa sa školjkom. Vjerojatno druga polovica II st. n. e. — 3. Magyaregregy: Nimfa pri toaleti, detalj obredne edikule. Oko sredine II st. n. e. — Spomenici 2. i 3. nalaze se u Nacionalnom muzeju u Budimpešti.

Tabla XXX

Varaždinske Toplice — *Aquae Iasae*: 1, 2, 3. Monumentalni kip Minerve, u tri pogleda. Početak II st. n. e. U muzejskoj zbirci u Varaždinskim Toplicama.

ZUSAMMENFASSUNG

ANTIKE BILDHAUERARBEITEN SUDOSTSTEIERMARKS
UND DIE ROMISCHE KUNST NORIKUMS UND PANNONIENS

Einige Studienreisen, die Arbeit an der Photodokumentation und an der bisherigen Dokumentation, wie auch das Konsultieren und Konfrontieren der Ansichten und Werke. Knabels, Schobers, Diez, Klemenc und anderer Autoren, welche das bildende Schaffen und die Kunst auf dem weiteren Gebiete Noricums, Pannoniens, Illyricums und in den Relationen des römischen Reiches bearbeiteten, befestigten unseren Standpunkt, dass man aus dem genannten norisch-pannonischen Kultur- und Kunstkomplex den Territorial- und insbesondere den Bildhauerkreis wegen der bisher nicht gewerteten Charakteristiken absondern kann.

Die Lage dieses Gebietes an der Grenze der antiken Provinzen Noricums und Pannoniens schuf keine Trennung, sondern eine territoriale Gesamtheit mit den Siedlungen und Städten Flavia Solva — Leibnitz, Poetovio — Ptuj, Celeia — Celje, Aquae Iasae — Varaždinske Toplice, mit der Umgebung, sie weist auf die produktive und schaffende Kontinuität vom 1. bis zum 4. Jahrhundert u. A. — Diese Kontinuität mit der entsprechenden Expansion und Radiation, als auch mit der Raum- und Stilbegrenztheit beweisen besonders, dass sich auf diesem Territorium gewisse Kultur- und Kunstgewohnheiten, Stileigenschaften und Charakteristiken, nicht nur im Laufe der Zeit, sondern auch durch ihre gegenseitige Einwirkung entwickelten und änderten.

Flavia Soha (Leibnitz mit Umgebung)

Der Skulpturfond dieses Gebietes ist zahlreich, aber disloziert. Ein grosser Teil der Bildhauerwerke stammt von Grabdenkmälern mit prismatischen Stelen, Altaren oder Aschenkisten. An ihren freien Oberflächen welche mit rechteckigen oder volutenartigen Rahmen eingerahmt sind, befinden sich meistens Einzelfiguren der Toten oder ihrer Begleiter. Ebenso erscheinen wieder sehr oft Einzelfiguren junger Athleten oder Krieger mit ruhigen Bewegungen und ebensolchen Silhoueten, welche sich mit gleichfalls ruhigen weiblichen Portraten oder Allegorien abwechseln. Ausserdem besteht eine grosse Anzahl Fragmente von Grabdenkmälern mit grösseren und kleineren Nischen, runden Portratsmedaillons und Aedikeln mit architektonisch-plastischen reich ausgeführten Postamenten. — Die figurale Dekoration dieser komplizierten Denkmaler weist auch auf eine rhythmische Wiederholung der Einzelfigur hin, wenn es sich um die Komposition einer Scene mit Menschen handelt. Im Falle der kombinierten vegetabilen Dekoration wie auch im Falle der mythologischen Ungeheuer, deckt die plastische Silhouette des Reliefs in einer ziemlich strengen Frontalität die ganze vorhandene Fläche. — Die Frontalität und das gleichmassige Reihen der Mitglieder der Gruppenportrats, wie auch die scharfsäumigen Falten und Umrissse der meisten Kompositionen sollten nicht besonders betont werden.

Die Einfachheit der Komposition und die Härte in der bildhauerischen Ausführung ist das Resultat der handwerklichen Nachahmung der Vorlagen die den damaligen Steinmetzen und Bildhauern dienten, die Flavia Solva und deren Umgebung mit ihren Werken in der Zeit des intensivsten Lebens bis zur Zeit der Markomannenkriege versorgten.

Poetovio (Ptuj und weitere Umgebung)

Die dynamische und kontrastreiche Bildhauerkunst des antiken Poetovio mit Umgebung ist durch viele Denkmäler ganz besonders fixiert. Im Vergleiche mit Fl. Solva und anderen Fundstellen dieses Gebietes, ist die betonte Ungleichheit — das Resultat des Lebensrhythmus in diesem wichtigen Zentrum, wo sich Lokaltraditionen ständig verflochten und unter Schaffungseinflüsse kamen klar sichtbar und auffallend. In der Spannweite von 4 Jahrhunderten sind nicht alle Zeitabschnitte mit Kunstdenkmälern welche sich an unseren regional- kreativen Kreis beziehen, »gedeckt«. Doch zeigen bestimmte Motive und Lösungen wie auch ihre Variationen eine tiefe und unteilbare Verbundenheit mit den Bildhauerwerken der übrigen genannten Zentren. — Charakteristische einzelne oder abgesonderte Figuren, verbunden mit realem oder allegorischen Inhalt, Jünglinge, Helden, Frauen oder Götter erscheinen sehr oft mit bestimmten identischen bildenden und ikonographischen Eigenschaften. In den Kompositionen mit mehreren Figuren und Personen fühlt man die Befreiung vom Prinzip der symmetrischen Kontinuität des flächenfüllenden Stils von Flavia Solva.

Celeia (Celje mit Umgebung)

Mit ungewöhnlich reichem architektonisch-plastischem Material und mit den neuentdeckten Grabdenkmälern in Šempeter an der Savinja bei Celje, nahm dieses ganze Gebiet einen besonderen Platz im Lösungskreise der Problematik der neuer-schauten Variante der norisch-panonischen Plastik ein. Mit einigen Typen von Grabdenkmalaedikeln welche in Šempeter entdeckt wurden, ist das Repertoire der gesamten architektonisch-plastischen und freien Plastik dieses regionalen Arbeitskreises der Steinmetzen und Bildhauer, geschlossen. Mit dem Material aus Celje könnte man sogar ein zeitliches und ein Entwicklungs- Koordinationssystem einsetzen, mit welchem man das Verhältnis des gesamten Gebietes wie auch einzelner Fundstellen richtiger beurteilen wird.

Man könnte schon jetzt konstatieren dass das Grabdenkmal beziehungsweise die Ritualaedikel mit einer Nische, kleinen Säulen und Pylastern auf erhöhtem architektonisch-plastischen Postament, im antiken Kreis von Celje ihre endgültige architektonische und künstlerische Form als spezifisch freistehendes Denkmal erhalten hat. Die Fassade des ganzen Denkmals war mit symbolisch-dekorativen Reliefs ausgefüllt. In der flachen oder kuppelförmigen Nische befand sich ein Relief oder eine freistehende Komposition mit Porträts der Toten oder andere

symbolische Kompositionen. Die Reliefe dieses Gebietes ergänzen jene aus Flavia Solva und Poetovio damit, dass nebst den Einzelfiguren der Heroen und Allegorien eine grössere Anzahl mehrfigürlicher Kompositionen besteht. Im Konturenrhythmus und im Flächenverhältnis ist eine gewisse Mässigkeitstendenz betont, welche das Stilmerkmal der klassischen oder klassizistischen Vorlage ist. Gleichzeitig besteht beim Behandeln der Flächenverzierung und Omamentierung eine besondere Neigung zur Betonung des Kontrastes von Licht- und Schattenspiel.

Man könnte noch feststellen, dass in Flavia Solva archaische Formen ikonographischer Motive und architektonisch-plastischer Kompositionen bestehen. In den Bildhauerwerken von Poetovio und Celeia fühlt man die Erweiterung der Ausdrucksmöglichkeiten und der Anwendung der Denkmäler. Das Niveau der Qualität der handwerklichen Bearbeitung ermöglicht die Befreiung für individuelles Kunstschaffen.

Aquae Jasae (Varaždinske Toplice)

Im Zeitalter der Antike waren die A. J. ihrer Lage und Funktion nach kein Produktionszentrum für die sich dort befindenden Kunstwerke. Ihre mehrfache öffentliche Funktion begünstigte, dass für die Verzierung und die Repräsentation die attraktivsten und künstlerisch höchstgewerteten Werke der bedeutendsten Meister envählt wurden.

Die erhaltene Weihinschrift aus dem I. Jahrhundert erwähnt die Gemeinde von Poetovio als Donator der Skulptur der Göttinnen Juno und Fortuna. Die unlängst entdeckte Minerva mit der Inschrift aus dem Anfang des II. Jahrhunderts spricht zweifellos für die kontinuierende Sorgfalt der Auswahl der hervorragendsten heimischen Künstler und ihrer Werkstätten. Ebenso nimmt die Gemeinde von Poetovio an dem Wiederaufbau des Nympheums im Zeitalter des Marcus Aurelius und Lucius Verus teil. Kaiser Konstantinus erneuert A. J. in den ersten Dezennien des IV. Jahrhunderts. Als Beweis dafür bestehen Kunstdenkmäler aus Pohorje — Marmor, die das genannte Zeitalter bestätigen.

Demnach stellt das Einfügen der Plastik aus A. J. in den engeren Kunstkreis von Steiermark kein Problem dar. Durch einige Jahrhunderte hindurch kann man die Bestrebungen und Bemühungen einzelner Meister und Künstler, wie auch ihr Einschalten in die entsprechenden Kunst- und Stilarten verfolgen.

Es wird immer klarer, dass die südöstliche Steiermark, im Bereich der Plastik in der antiken norisch-pannonischen Kultur — und ihrem Kunstkomplex einen besonderen Platz einnimmt.

Durch die intensiven Impulse des Südens und der heimischen Traditionen wie der Steinbrüche — besonders der des Marmors aus dem Gleinalpe — und Pohorje gebietes — wurde die ganze Kunstproduktion dauernd gefördert. Es ist derzeit noch nicht möglich die direkten Erzeugungszentren der Marmorplastik festzustellen, aber während der Zeit von vier Jahrhunderten konnte man die Aktivität der antiken Bildhauer aus der Steiermark, deren Werke sich von denen ihrer Grenznachbarn unterscheiden, verfolgen.

Dank den neuen Forschungen und ihren Resultaten ändert sich sowohl das Bild des Kunstinventars und der Fundstellen der antiken steiermärkischen Plastik als auch jener mit ihr unmittelbar verbundenen Gebiete.

Bis unlängst stellte das Gebiet der antiken Flavia Solva mit ihren zahlreichen Stein- und Marmordenkmälern eine Besonderheit dar, und dies wurde von Prof. Erna Diez und Prof. Walter Modrijan sorgfältig und wissenschaftlich interpretiert.

Die Entdeckungen der römischerzeitlichen Nekropole in Šempeter bei Celje und die Forschungen des Prof. Josip Klemenc erweiterten den Umfangskreis der neuen Denkmäler und deren Bedeutung.

Auf diese Weise wurden Relationen gewonnen, welche die Gleinalpe- und Pohorje bildhauerverkstätten als konkrete und bedeutende Faktoren der antiken steiermärkischen Bildhauerei aufdeckten. Die jüngst gemachten Entdeckungen in Varaždinske Toplice (Aquae Iasae) zeigten, dass nicht nur eine Expansion der steiermärkischen Bildhauerei in Westkroatien und in Westungarn mit einem eigenen Kunststil nachgewiesen werden kann, sondern auch das Vorhandensein einer wahren Kunst mit einer bedeutenden Spannweite der bildenden und künstlerischen Qualität.

VERZEICHNIS UND INHALT DER TAFELN

Tafel I

1. Šempeter: Teil der antiken Nekropole mit Grabmälern in Form eines prismatischen Altars (Mitte, oben), Aschenkiste (Mitte, unten) und Adikulä (links und rechts). — Zweite Hälfte des ersten Jhs bis Mitte des II. Jhs u. Z.

Tafel II

1. Šempeter: Mausoleum der Enier. — 2. bis 4. Jahrhundert des II. Jhs u. Z. — Priscianus-Mausoleum. — Um die Mitte des II. Jhs u. Z.

Tafel III

1. Šempeter: Mausoleum des Spectatus Secundianus. — Um die Mitte des III. Jhs u. Z. — 2. Grabtafel des Statutius Secundianus. — Mitte des III. Jhs u. Z. — 3. Ptuj — Poetovio: Grabtafel des Gravis Restutus mit einer Jagdszene und phantastischen Tieren. — Anfang des II. Jhs u. Z. — Provinzialmuseum Maribor.

Tafel IV

1. Ptuj — Poetovio: Monumentale Grabtafel mit einer Komposition: Orpheus von Tieren umgeben. — Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — Auf dem Platz vor der Pfarrkirche. — 2. Detail derselben Tafel.

Tafel V

1. Sisak — Siscia: Altar des Qu. I. Rufinianus dem Herkules gewidmet, Seitenrelief mit Männergestalt. — 2. Dasselbe Denkmal, vermutlich eine abgemeisselte Frauenfigur. — Ende des II. Jhs u. Z. — Archäologisches Museum in Zagreb. — 3. Zagreb — Andautonia: Fragmentarische Grabtafel aus der Nekropole in der Držićstrasse. III. Jh. u. Z. — Archäologisches Museum in Zagreb.

Tafel VI

1. Waltersdorf* — Flavia Solva: Rituelles Fest. — 2. Detail des kurulischen Stuhls mit reichem Rahmen und einer Jagdszene an der Lehne. — Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — Im Ortslapidarium in Waltersdorf.

* Die Fundstätten Waltersdorf, Leibnitz, Gamlitz gehören dem Gebiet Flavia Solva an.

Tafel VII

1. Leibnitz — Flavia Solva: Europa auf dem Stier. — Erste Hälfte des II. Jhs u. Z. — 2. Nymphe mit Korb in Begleitung eines Satyrs. — Erste Hälfte des II. Jhs u. Z. — Beide Reliefe im Lapidarium des Schlosses Seggau bei Leibnitz.

Tafel VIII

1. Leibnitz — Flavia Solva: Symbolischer Dekorationspilaster. — Mitte des II. Jhs u. Z. — 2. Bruchstück einer Jagdszene. — II. Jh. u. Z. — 3. Heros mit Speer und vorgestrecktem linkem Bein. — II. Jh. u. Z. — Sämtliche Denkmäler im Lapidarium des Schlosses Seggau bei Leibnitz.

Tafel IX

Leibnitz — Flavia Solva: 1. Pilaster mit stehendem geflügeltem Genius. — II. Jh. u. Z. — 2. Dekorativ-symbolische Komposition mit zwei Genien. — II. Jh. u. Z. — Museum Joanneum, Graz, Lapidarium im Schloss Eggenberg.

Tafel X

1. Varaždinske Toplice — Aquae Iasae: Relief des Nymphäums mit Genius auf phantastischem Pferd. — Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — In der musealen Sammlung Varaždinske Toplice. — 2. Šempeter: Detail eines Rahmenreliefs des Mausoleums Priscianus. — Um die Mitte des II. Jhs u. Z.

Tafel XI

1. Varaždinske Toplice — Aquae Iasae: Relief des Nymphäums mit Genius, der einen Dreizack hält und ein Pferd lenkt. — Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — 2. Detail desselben Reliefs. — 3. Leibnitz — Flavia Solva: Phantasietier mit Pferdekopf. — Erste Hälfte des II. Jhs u. Z. — Im Lapidarium des Schlosses Seggau bei Leibnitz.

Tafel XII

1. Gamlitz — Flavia Solva: Heros, — Mars Latobius. — Erste Hälfte des II. Jhs u. Z. — In die Fassade der Pfarrkirche in Gamlitz eingemauert. — 2. Waltersdorf — Flavia Solva: Sitzende Frau. — Ende der ersten Hälfte des II. Jhs u. Z. — Im Ortslapidarium in Waltersdorf.

Tafel XIII

1. Varaždinske Toplice — Aquae Iasae: Heros mit Speer, an dem Pilaster des Nymphäums. — Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — In der musealen Sammlung Varaždinske Toplice. — 2. Ptuj — Poetovio: Soldat an der Akroterie eines Sarkophags. — Zweite Hälfte des II. Jhs u. Z. — In der Sammlung des Provinzialmuseums in Ptuj.

Tafel XIV

1. Varaždinske Toplice — Aquae Iasae: Heros, Rückansicht, Relief des Nymphäums. Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — In der musealen Sammlung Varaždinske Toplice. — 2. Šempeter: Heros am Pilaster des Mausoleum Priscianus. Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — 3. Ptuj — Poetovio: Helios, an der Flanke des Altars. Um die Mitte des III. Jhs u. Z. — Ptuj, sog. Drittes Mithräum.

Tafel XV

1. Varaždinske Toplice — Aquae Iasae: Heros mit zwei Speeren und erhobenem linkem Arm, am Pilaster des Nymphäums. Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — 2. Šempeter: Heros mit Schild und erhobenem rechtem Arm, am Pilaster des Mausoleums Priscianus. Um die Mitte des II. Jhs u. Z.

Tafel XVI

Varaždinske Toplice — Aquae Iasae: Europa und Amphitrite, Mittelrelief des Nymphäumsockels. Um die Mitte des II. Jhs u. Z. In der musealen Sammlung Varaždinske Toplice.

Tafel XVII

1. Šempeter: Europa auf dem Stier, Mittelrelief des Sockels vom Mausoleum der Enier. Zwischen dem zweiten und dem vierten Jahrzehnt des II. Jhs u. Z. — 2. Varaždinske To-

plíce — Aquae Iasae: Europa, Detail der Taf. XVI. — 3. Leibnitz — Flavia Solva: Fragment eines Reliefs mit Frauengestalt. Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — Im Lapidarium des Schlosses Seggau bei Leibnitz.

Tafel XVIII

1. Šempeter: Griffon, Detail des Rahmenreliefs vom Mausoleum des Priscianus. Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — 2. Leibnitz — Flavia Solva: Griffon, Relieffragment. Erste Hälfte des II. Jhs u. Z. Lapidarium im Schloss Seggau bei Leibnitz. — 3. Šempeter: Delphin, Detail des Rahmenzierrehts vom Mausoleum des Priscianus. Um die Mitte des II. Jhs u. Z.

Tafel XIX

1. Varaždinske Toplice — Aquae Iasae: Jagdszene, am Balken des Nymphäums. Erneuerung aus dem Anfang des IV. Jhs u. Z. — Im Park der Varaždinske Toplice. — 2. Detail der Komposition 1. — 3. Šempeter: Detail der Jagdkomposition vom Mausoleum des Priscianus. Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — 4. Leibnitz — Flavia Solva: Rehedetail mit Jagdszene. II. Jh. u. Z. — Lapidarium im Schloss Seggau bei Leibnitz.

Tafel XX

Varaždinske Toplice — Aquae Iasae: 1. Nympe, Fragment, wahrscheinlich aus dem Mittelrelief des Nymphäums. Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — Eingemauert im Parkportal in Varaždinske Toplice. — 2. Drei Nymphen. Antikes Votivrelief. eine vermutliche Replik des Mittelreliefs vom Nymphäum. Zweite Hälfte des II. Jhs u. Z. — In der musealen Sammlung Varaždinske Toplice. — 3. Leibnitz — Flavia Solva: Drei Nymphen folgen dem Ritual der Opferdarbietung, Relieffragment. Erste Hälfte des II. Jhs u. Z. — Museum Joanneum, Lapidarium im Schloss Eggenberg in Graz.

Tafel XXI

1. Ptuj — Poetovio: Frau mit Muschel, Relieffragment. Erste Hälfte des II. Jhs u. Z. — Eingemauert im Sockel des Glockenturms der Pfarrkirche in Ptuj. — 2. Nympe, Relieffragment eines Sarkophags. Zweite Hälfte des zweiten Jhs u. Z. — In der Sammlung des Provinzialmuseums in Ptuj. — 3. Leibnitz — Flavia Solva: Frau mit Muschel. Statuette. II. Jh. u. Z. — Museum Joanneum, Lapidarium im Schloss Eggenberg in Graz.

Tafel XXII

1. Šempeter: Detail des Blumenzierrahmens der Aschenkieste mit Relief, Herakles und Alceste darstellend, Schmalseite rechts. — 2. Das gleiche Motiv, Fragment des linken Rahmens. Anfang des II. Jhs u. Z. — 3. Varaždinske Toplice — Aquae Iasae: Oberteil des Pilasters am Nymphäum, das zu Beginn des IV. Jhs u. Z. erneuert wurde. — Im Park der Varaždinske Toplice. — 4. und 5. Zagreb — Andautonia: Details der Grabtafel der Nekropole aus der Držićstrasse. III. Jh. u. Z. — Archäologisches Museum in Zagreb.

Tafel XXIII

1. Varaždinske Toplice — Aquae Iasae: Heros mit der rechten Hand an der Brust, Relief eines Pilasters am Nymphäum. Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — In der musealen Sammlung in Varaždinske Toplice. — 2. Šempeter: Heros mit Schwert in der linken Hand und an der Brust. Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — Pilasterdetail des Mausoleums Priscianus.

Tafel XXIV

1. Varaždinske Toplice — Aquae Iasae: Heros in Bewegung nach links. Pilasterdetail des Nymphäums. Um die Mitte des II. Jhs u. Z. In der musealen Sammlung in Varaždinske Toplice. — 2. Šempeter: Dioskur in Bewegung nach rechts. Pilasterdetail des Mausoleums Priscianus. Um die Mitte des II. Jhs u. Z.

Tafel XXV

1. Varaždinske Toplice — Aquae Iasae: Heros mit ovalem Schild zu Füßen, er betrachtet den Helm in seiner rechten Hand. Pilasterrelief des Nymphäums. Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — In der musealen Sammlung in Varaždinske Toplice. — 2. Gamlitz — Flavia Solva: Heros mit rundem Schild in der rechten Hand, er betrachtet den Helm in der linken Hand. Erste Hälfte des II. Jhs u. Z. — Eingemauertes Relief in der Fassade der Pfarrkirche in Gamlitz.

Tafel XXVI

Szombathely — Savaria: 1. Unterer Teil eines Mannes mit ovalem Schild beim linken Fuss, auf profiliertem Postament. Fragment eines sechsseitigen Denkmals. Anfang oder erste

Hälfte des II. Jhs u. Z. — 2. Unterer Teil einer Frau mit den Falten eines Kleides. Detail desselben Denkmals wie 1. — Savaria Museum in Szombathely.

Tafel XXVII

Szombathely — Savaria: Familiengrufttafel mit Biisten Verstorbener und einer Jagdszene. Anfang des II. Jhs u. Z. — 2. Grabsteintafel des Qu. Val. Restutus mit Jagdszene und Delphinen. Anfang des II. Jhs u. Z. — Beide Denkmäler in Szombathely (Savaria Museum).

Tafel XXVIII

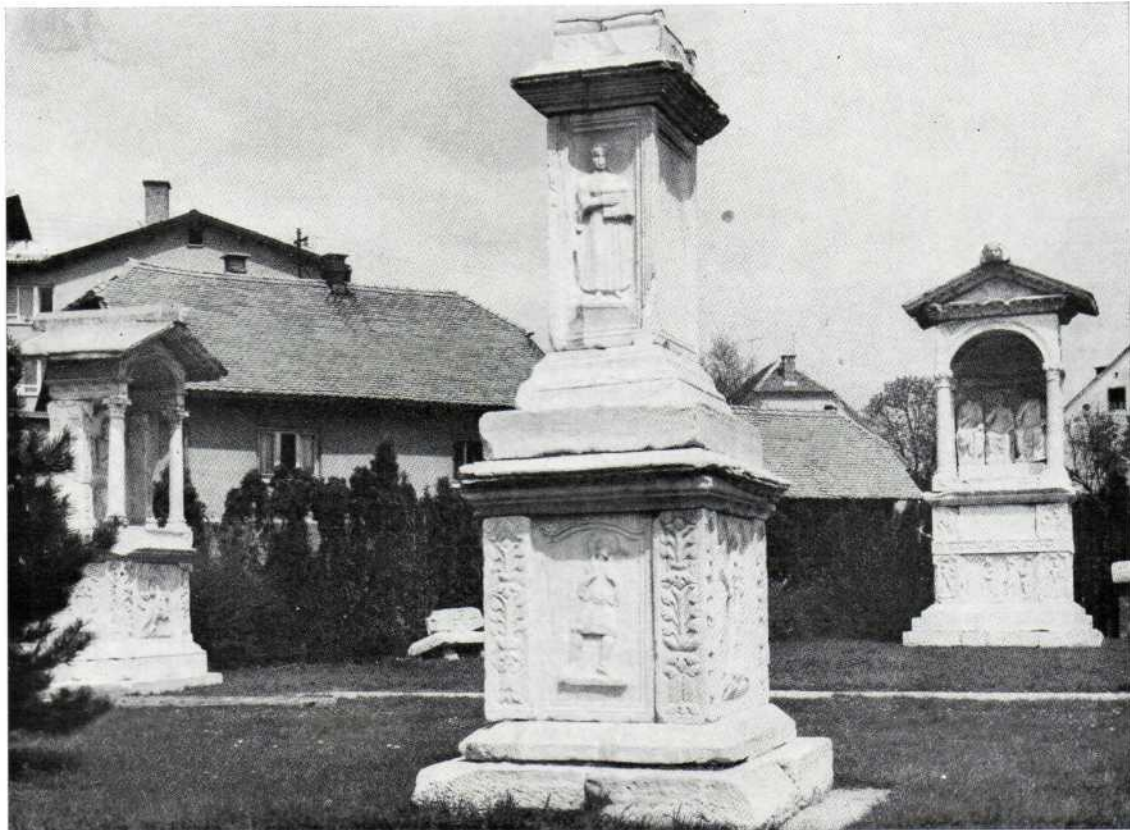
Szombathely — Savaria: 1. Prismatischer Antefix mit Tänzerfigur. Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — 2. Fragment des Firstes einer Grabsteintafel Selene und Endimion darstellend. Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — 3. Figurenantefix mit symbolischer Komposition: Ikarus von Löwen flankiert. Zweite Hälfte des II. Jhs u. Z. — Alle drei Denkmäler in Szombathely (Savaria Museum).

Tafel XXIX

1. Sopron — Scarbantia: Dioskur, Pilasterrelief. II. Jh. u. Z. — Im Stadtmuseum in Sopron. — 2. Aus Ungarn: Nymphe mit Muschel. Wahrscheinlich zweite Hälfte des II. Jhs u. Z. — 3. Magyareggy: Nymphe bei der Toilette, Detail einer Ritualadikula. Um die Mitte des II. Jhs u. Z. — Die Denkmäler unter 2 und 3 befinden sich im Nationalmuseum in Budapest.

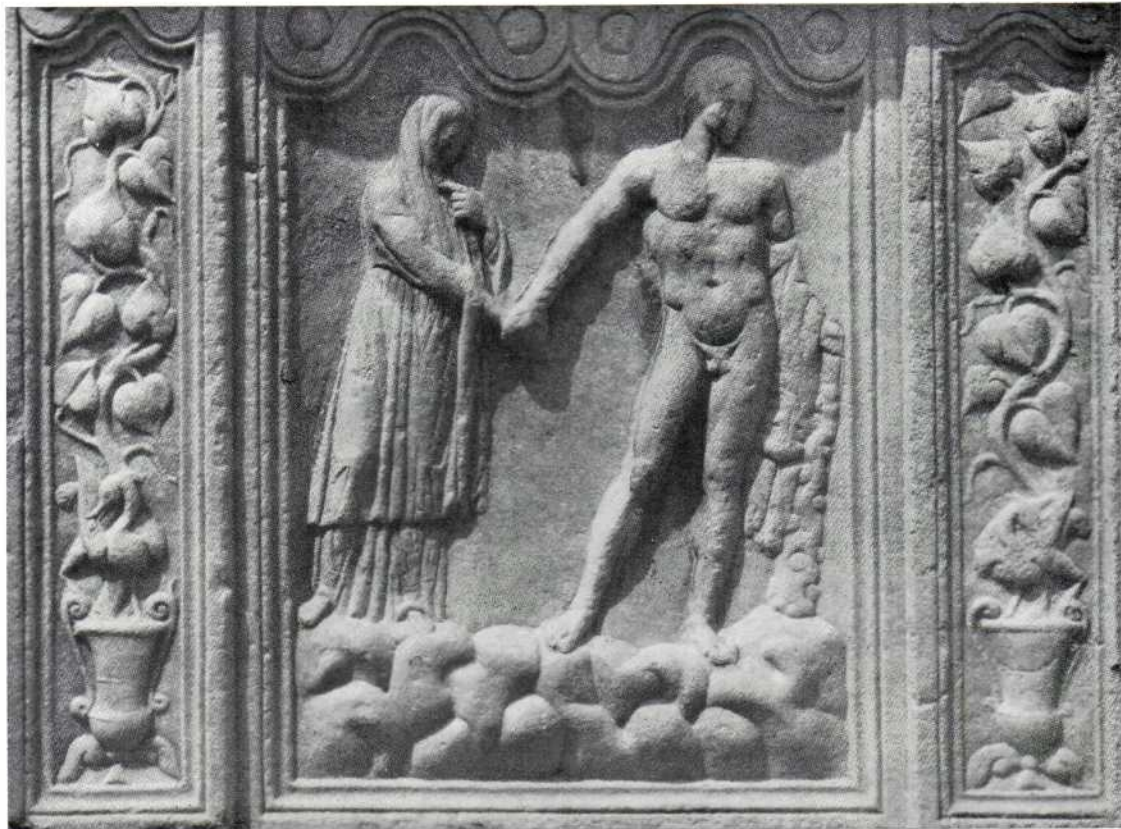
Tafel XXX

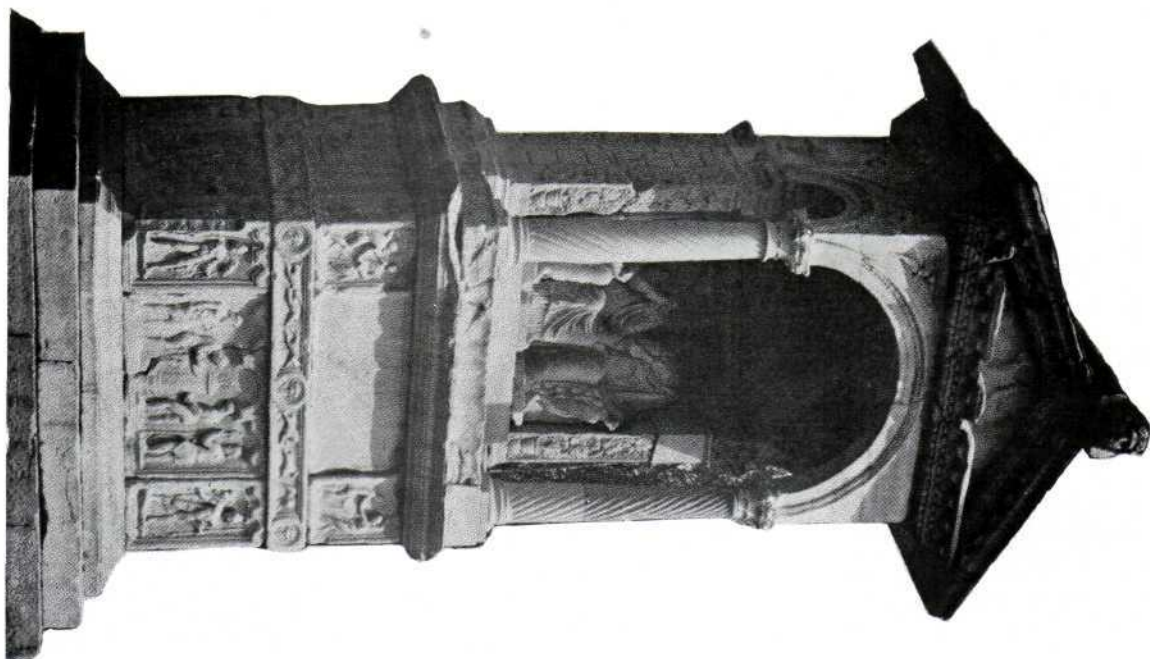
Varaždinske Toplice — Aquae Iasae: 1, 2, 3. Monumentale Statue der Minerva, drei Ansichten. Anfang des II. Jhs u. Z. In der musealen Sammlung in Varaždinske Toplice.

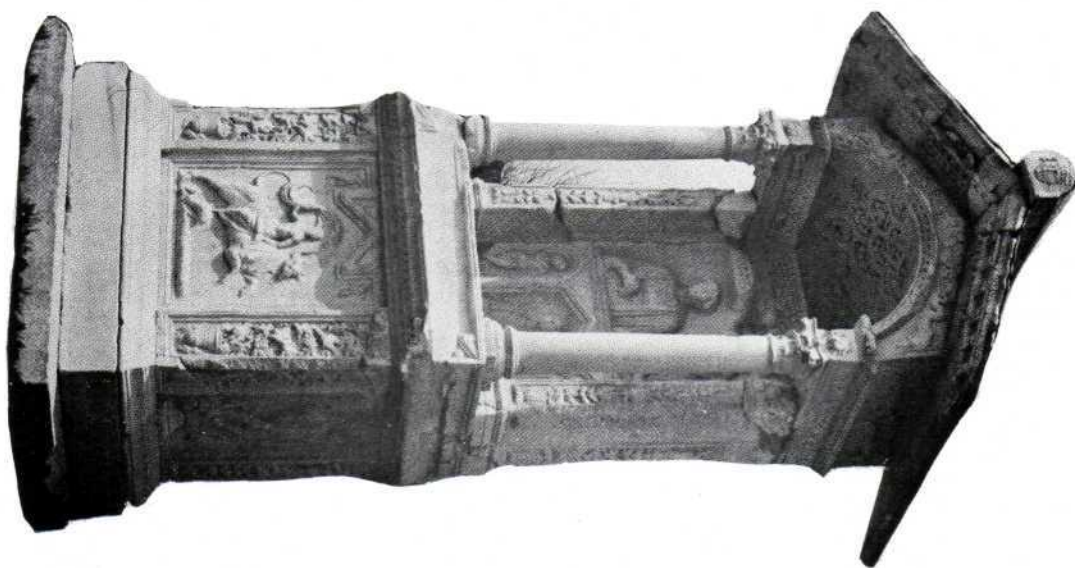
1

2

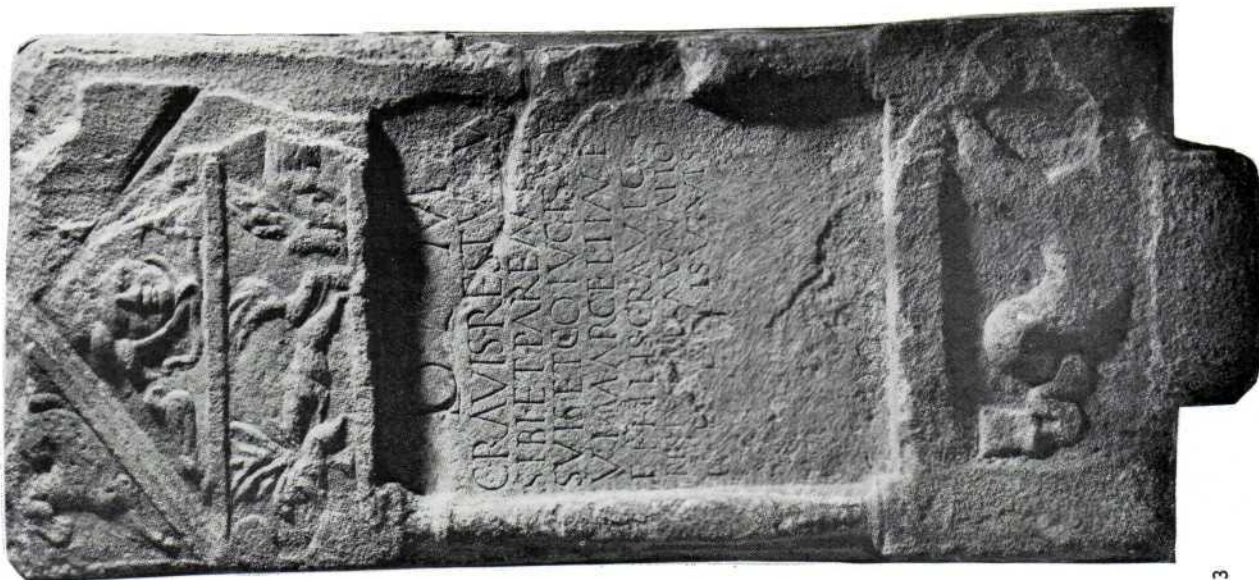

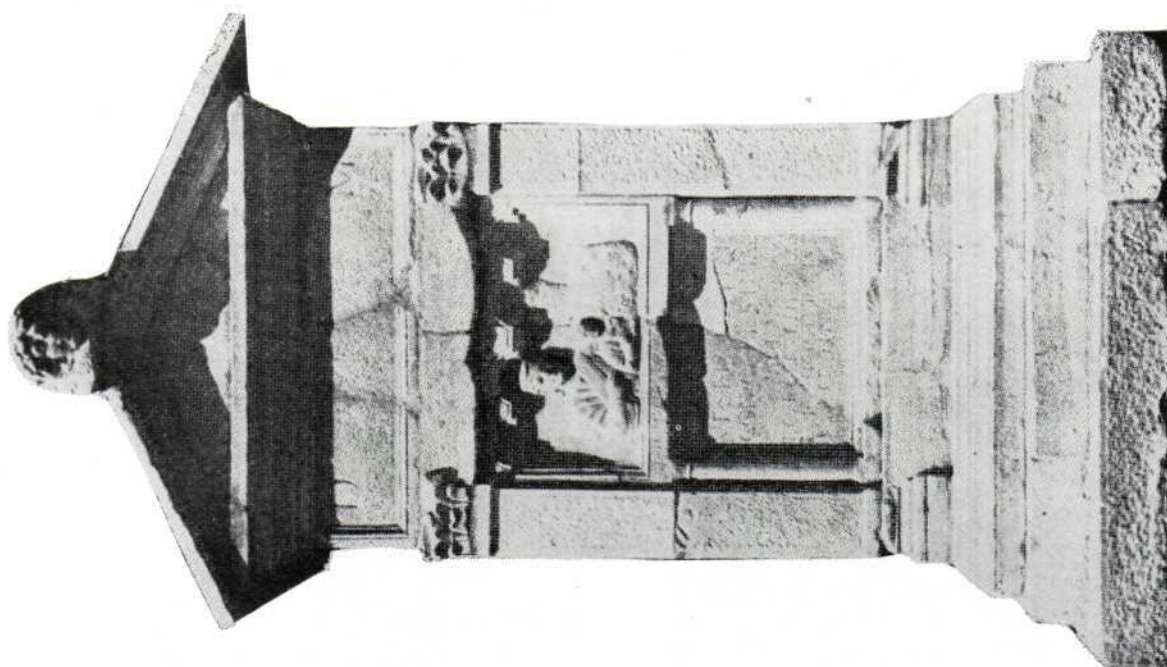
2

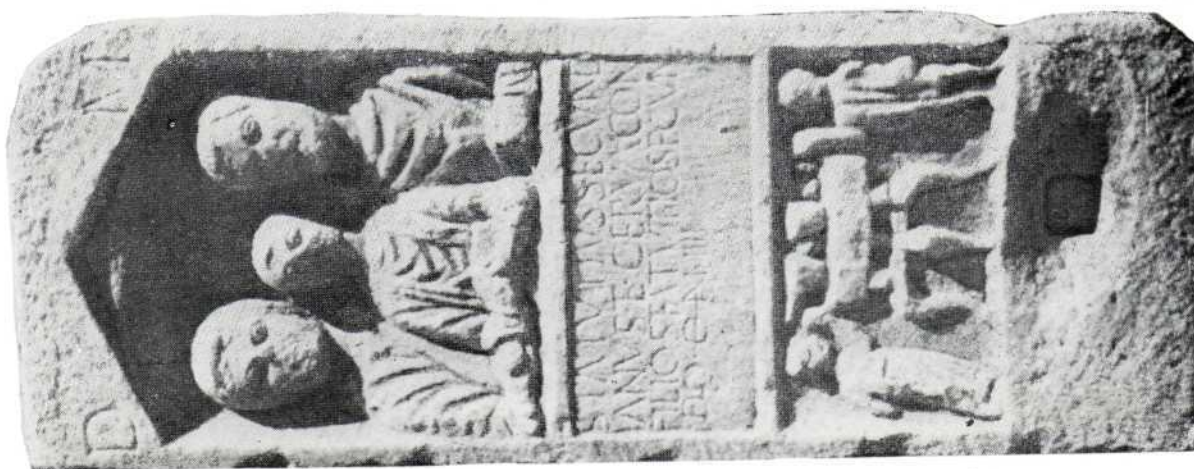
1

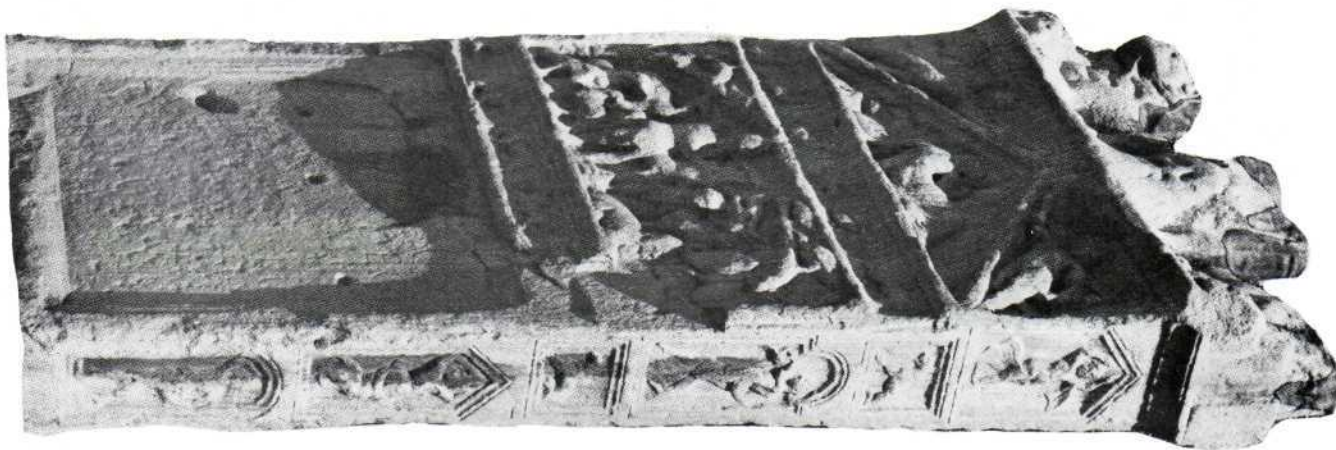
3

1

2

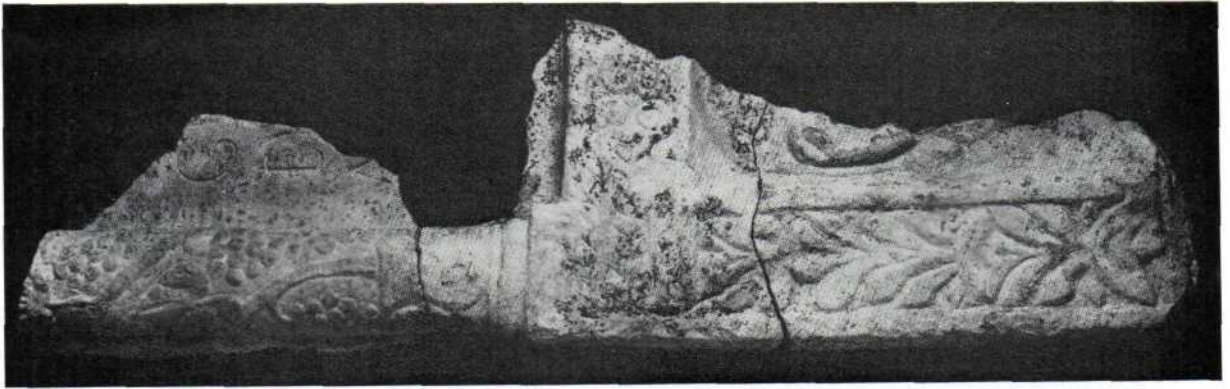

1

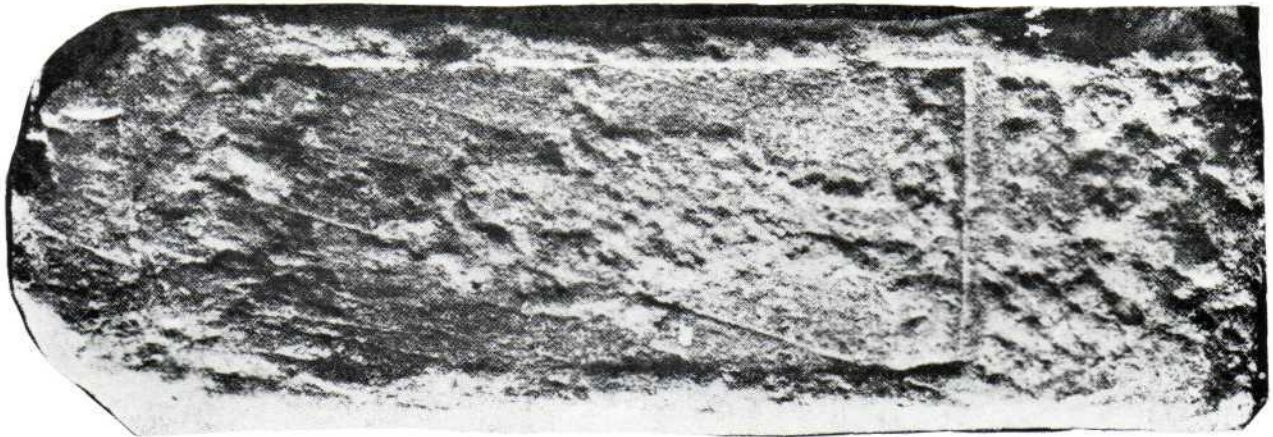

2

3

2

1

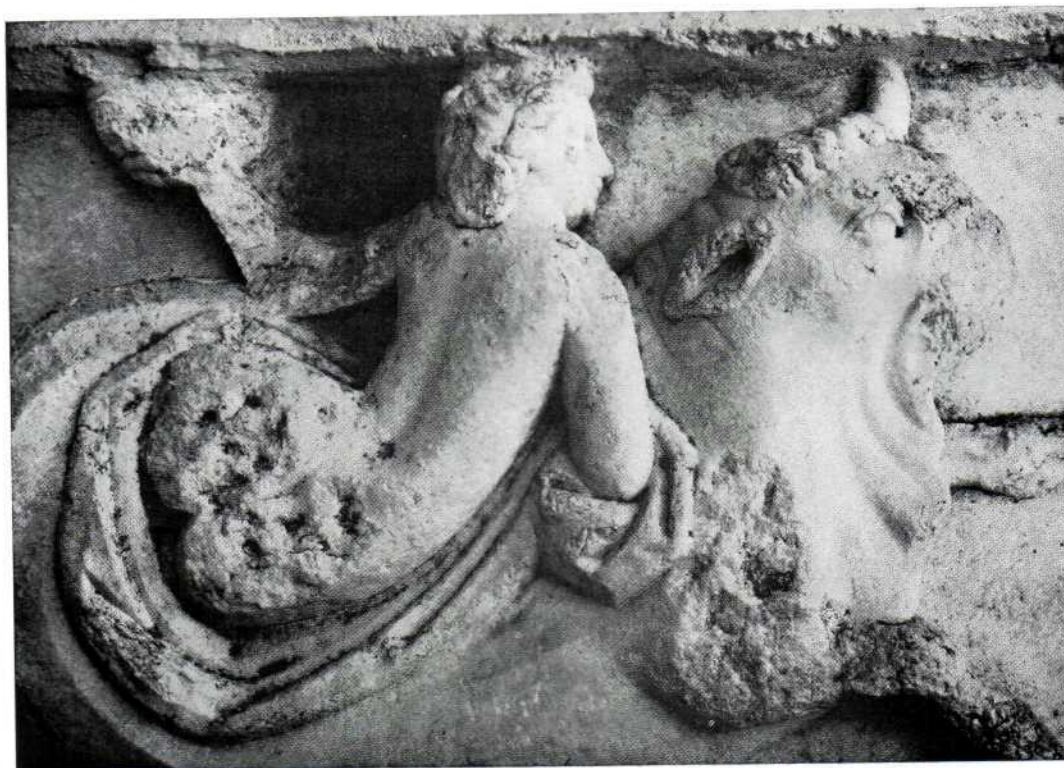

1

2

1

2

1

2

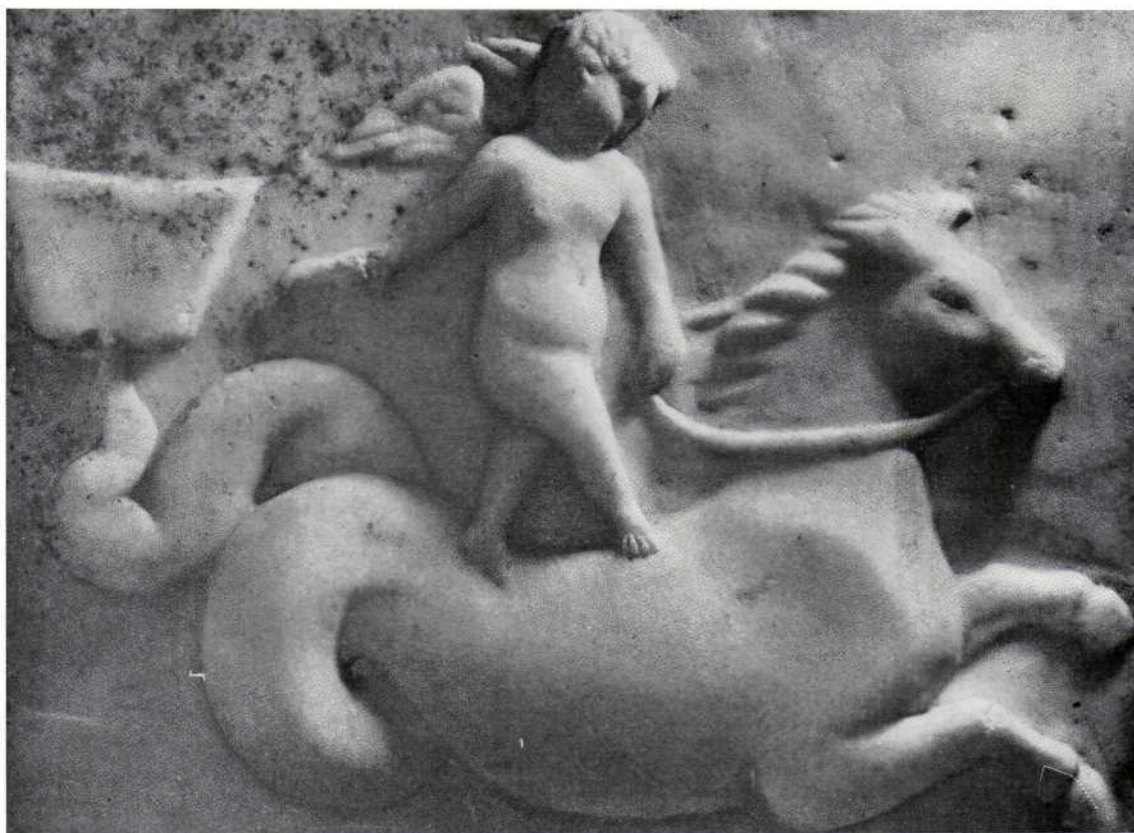

3

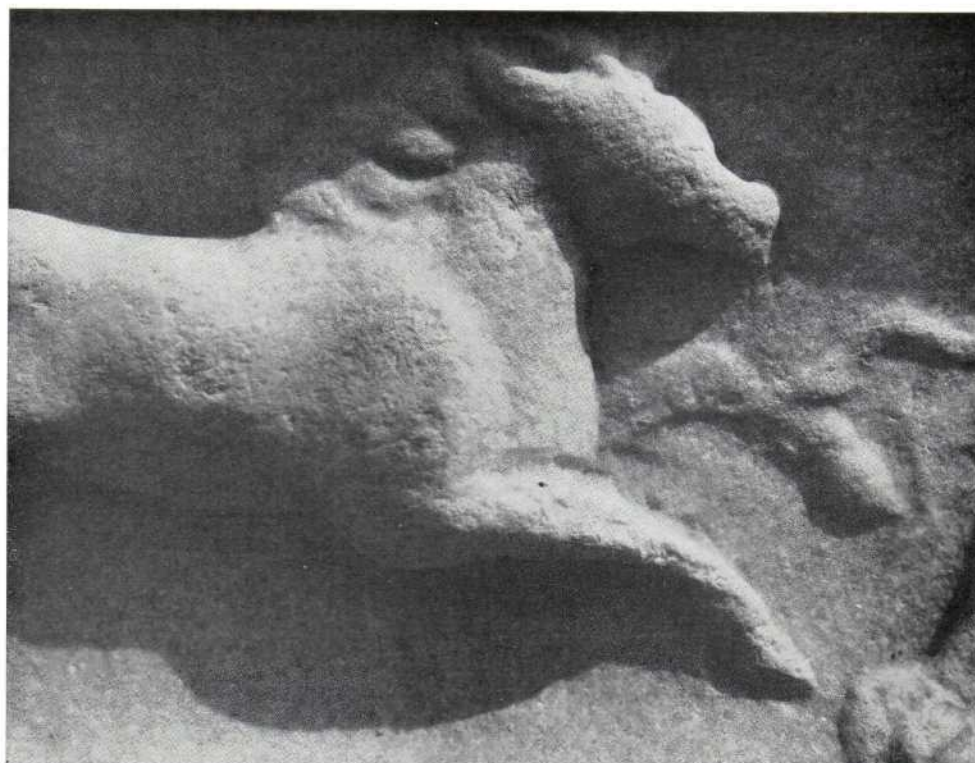

1
2

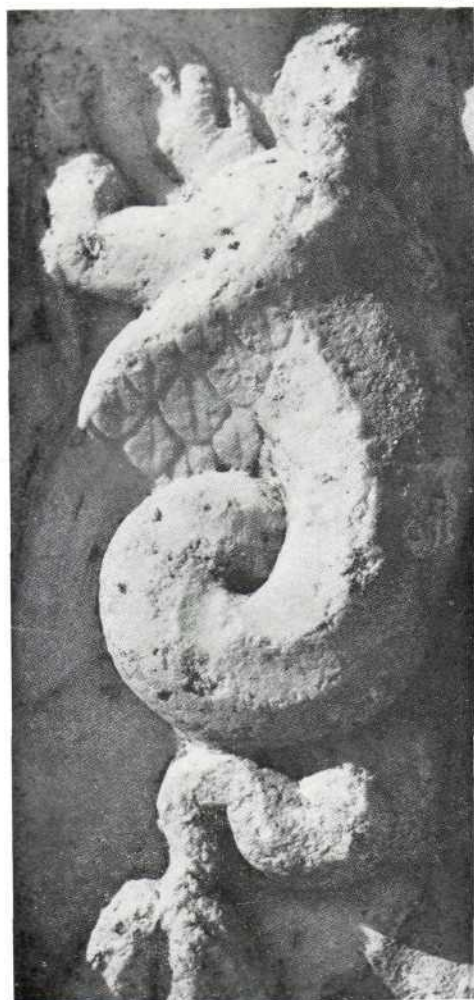
1

2

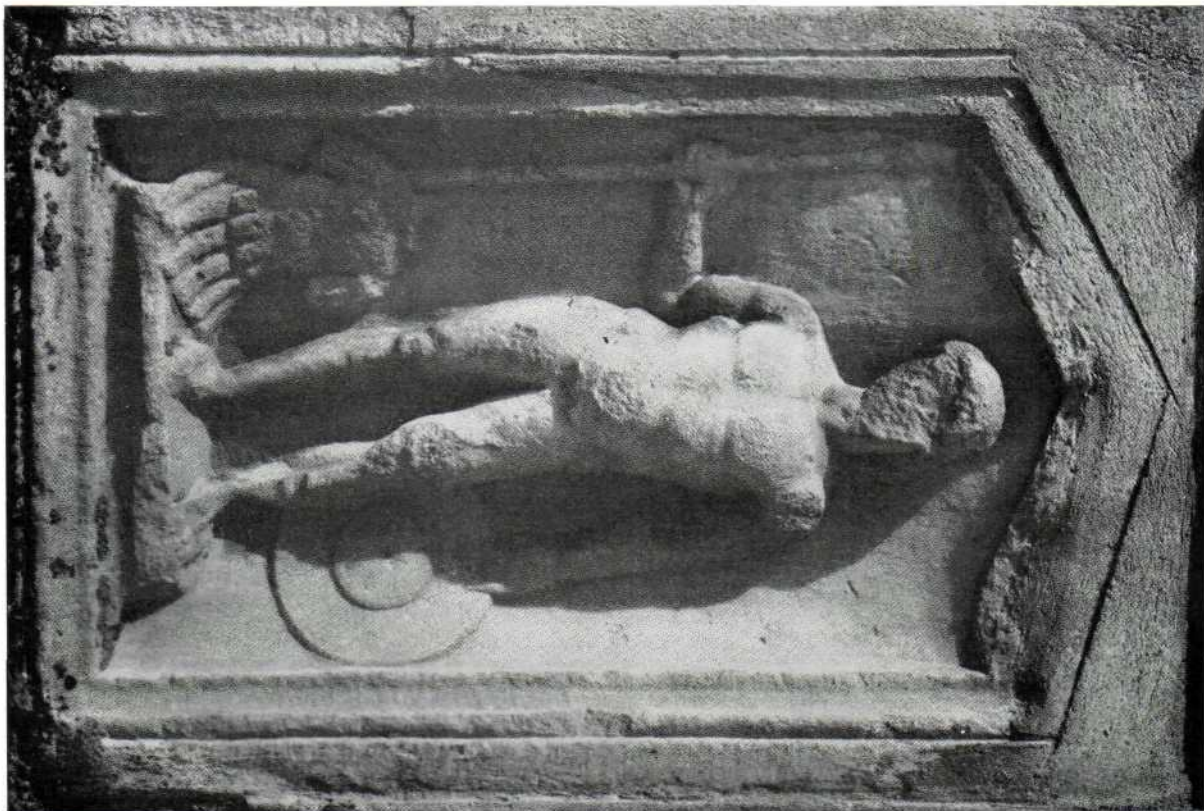
3

2

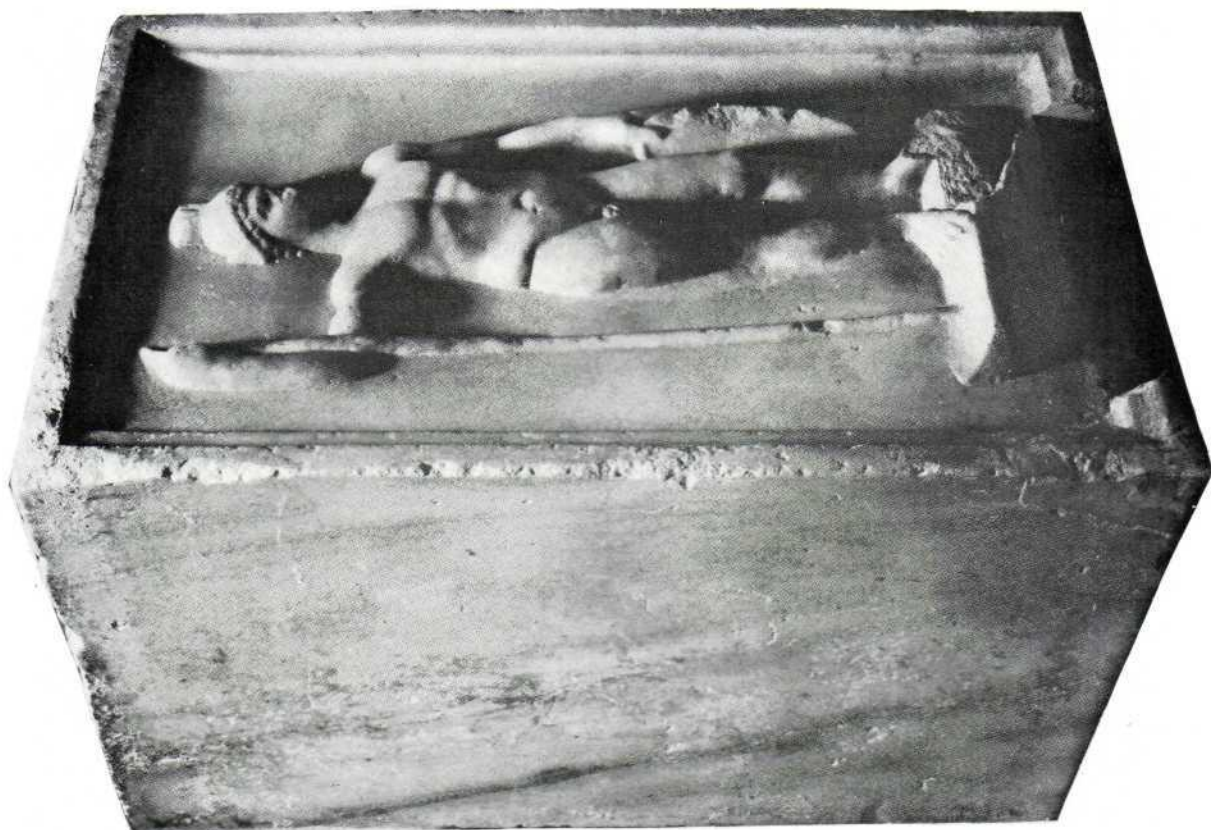
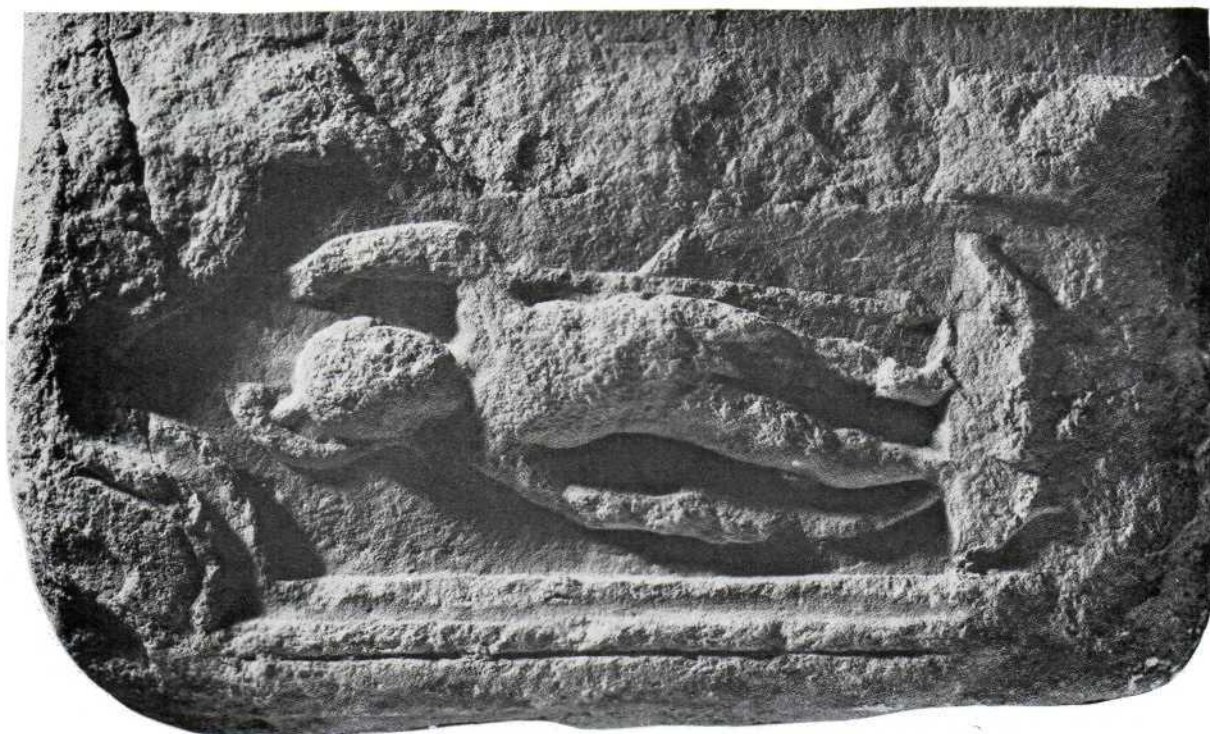
1

1

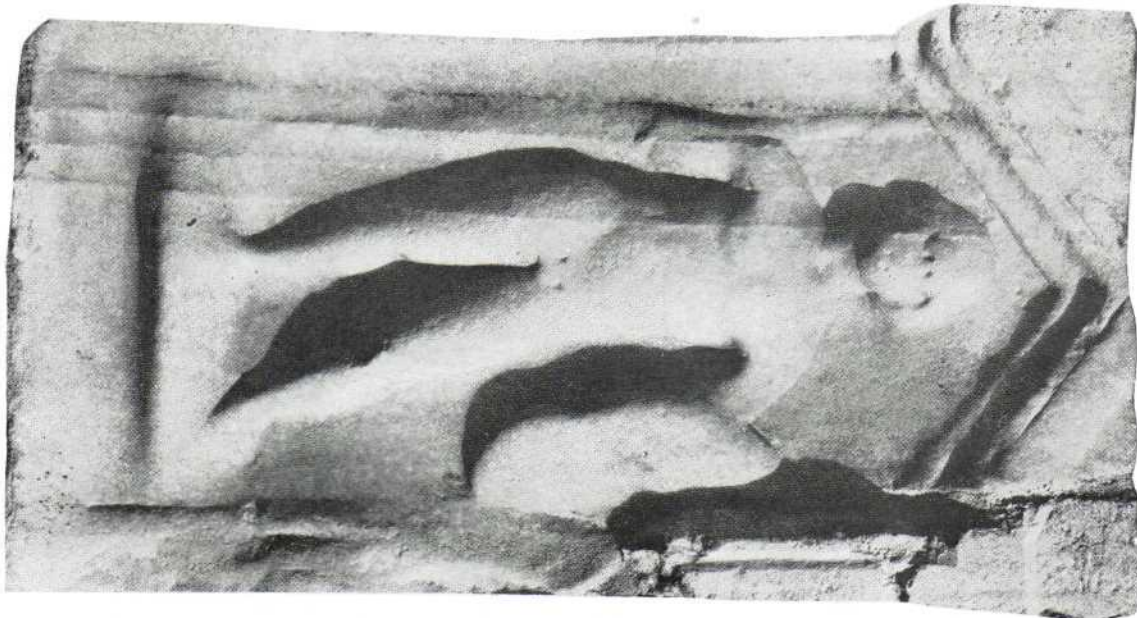
2

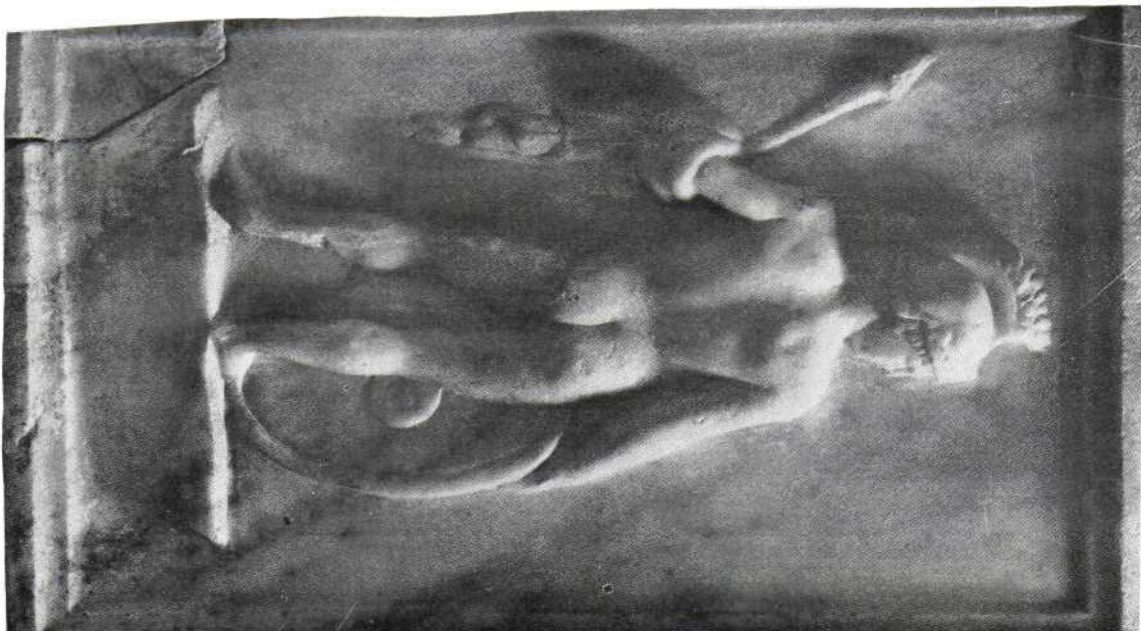

I 2

2

1

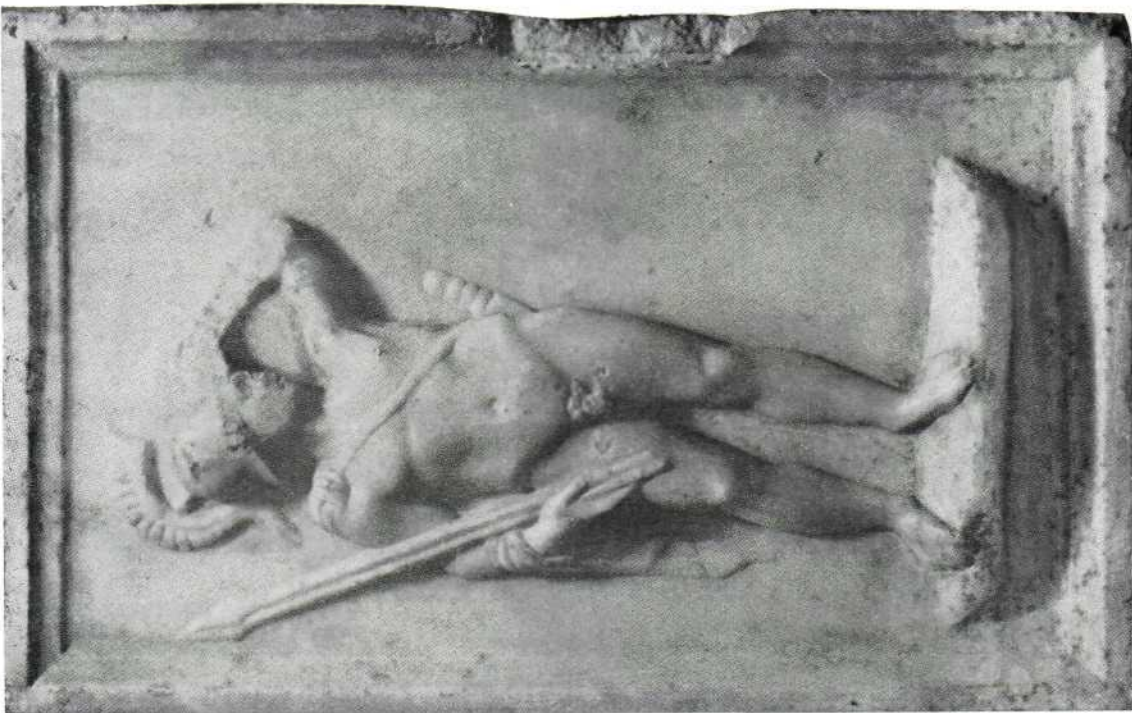

3

2

1

1

3

2

1

2

3

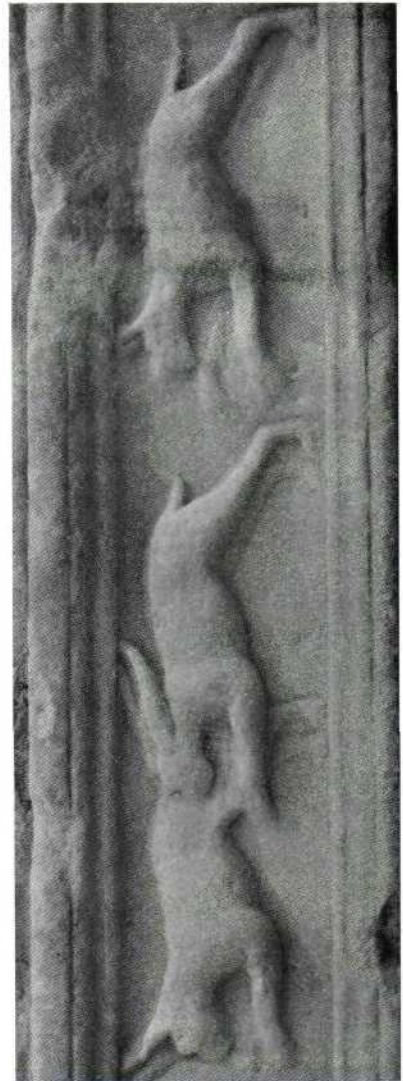

1

2

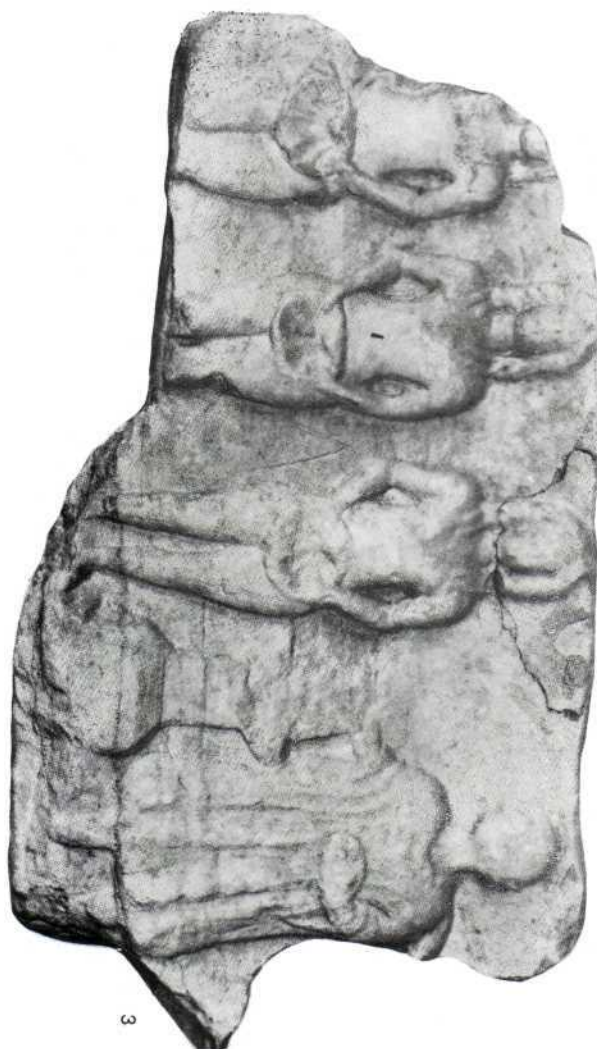

3

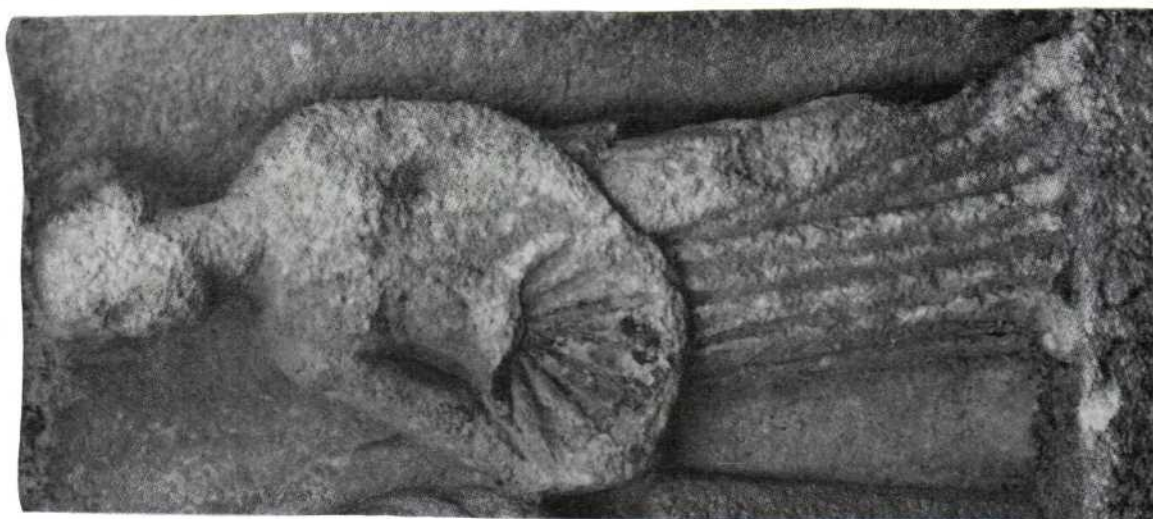
4

3

1

2

1

2

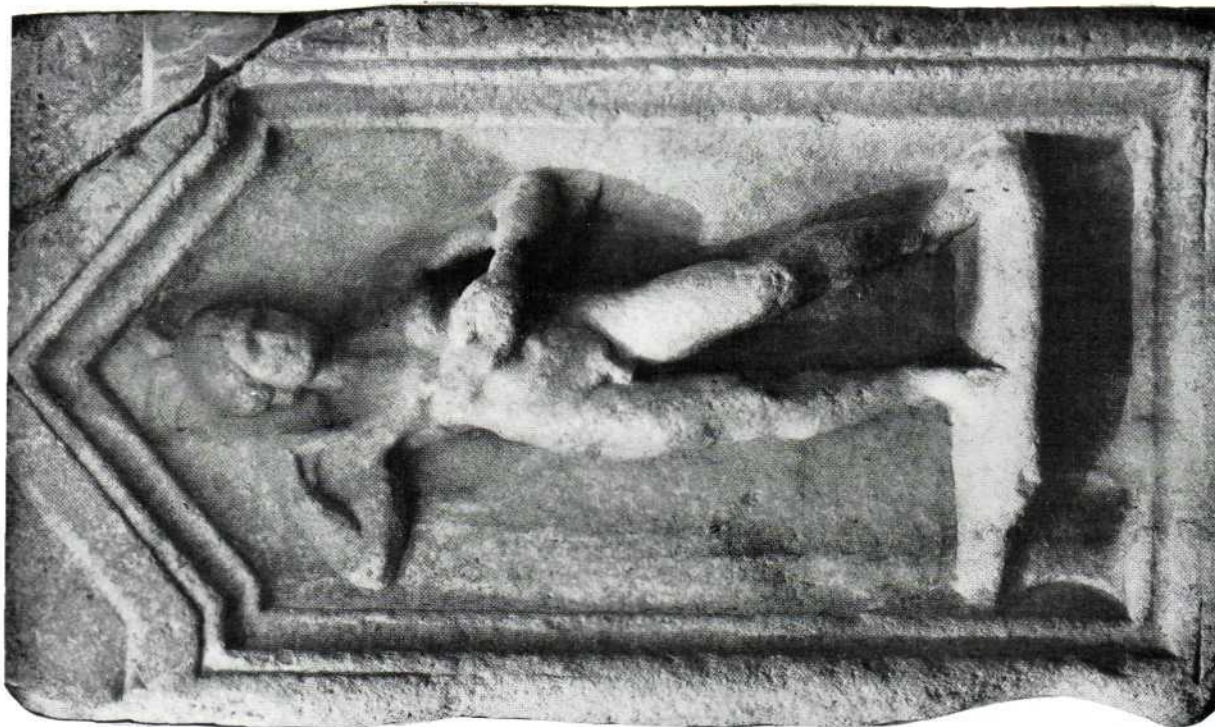
3

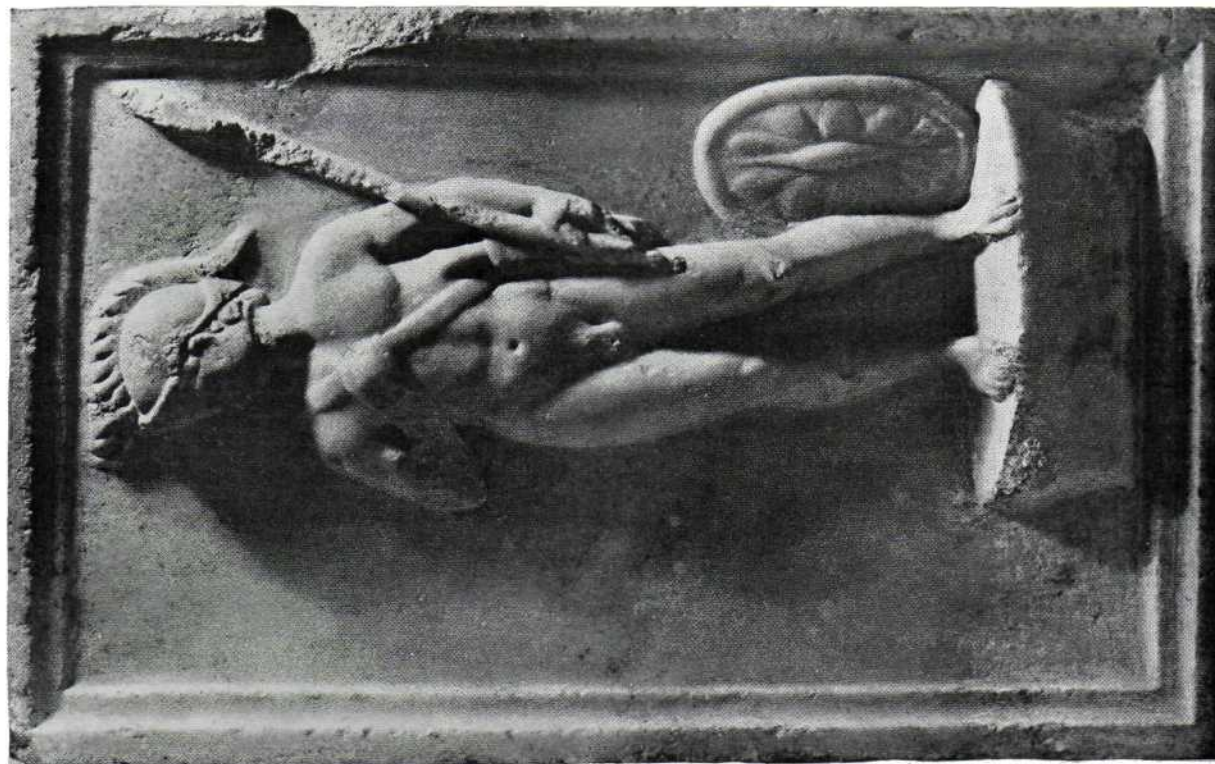
4

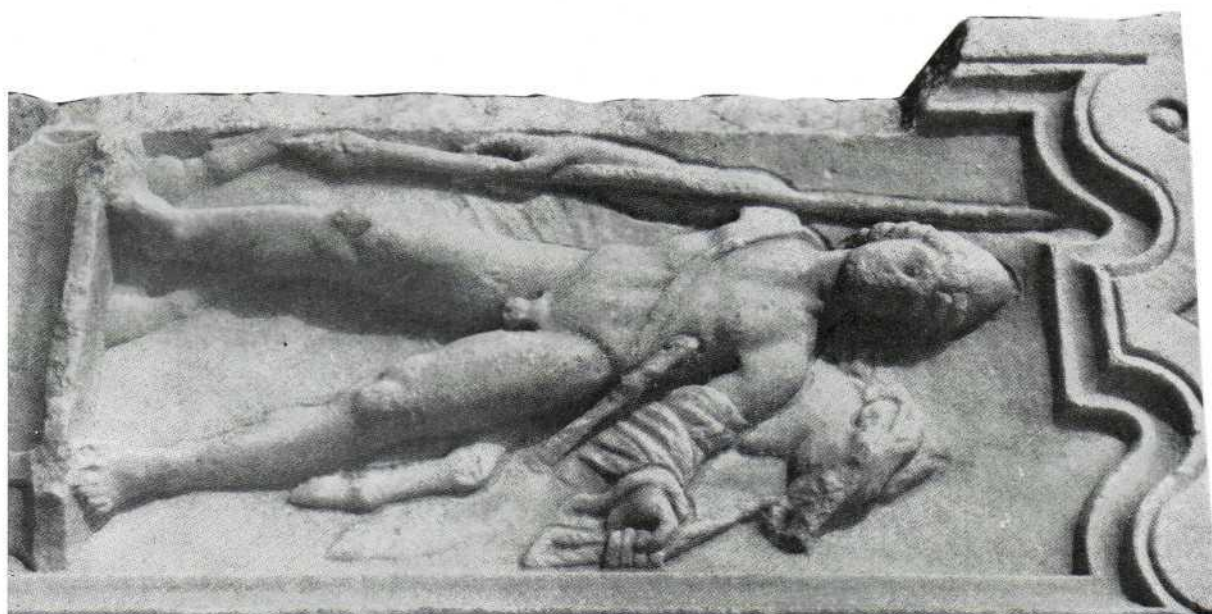
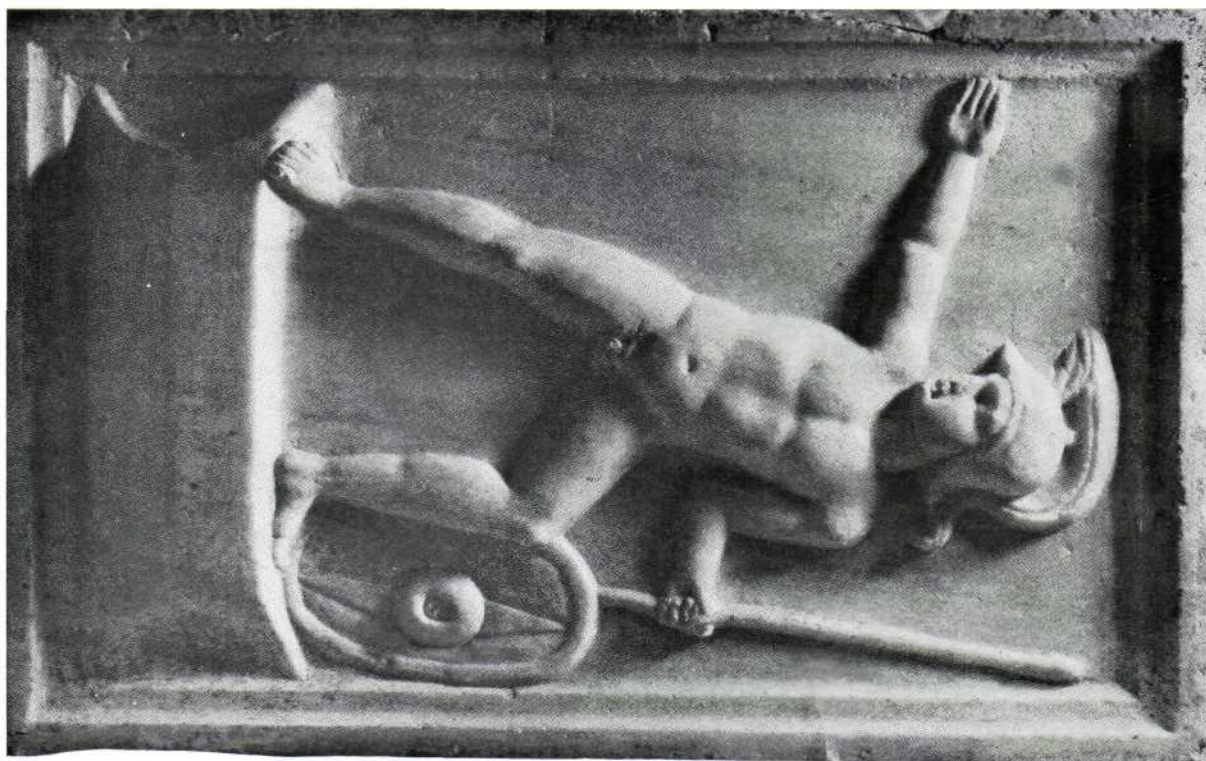
5

1

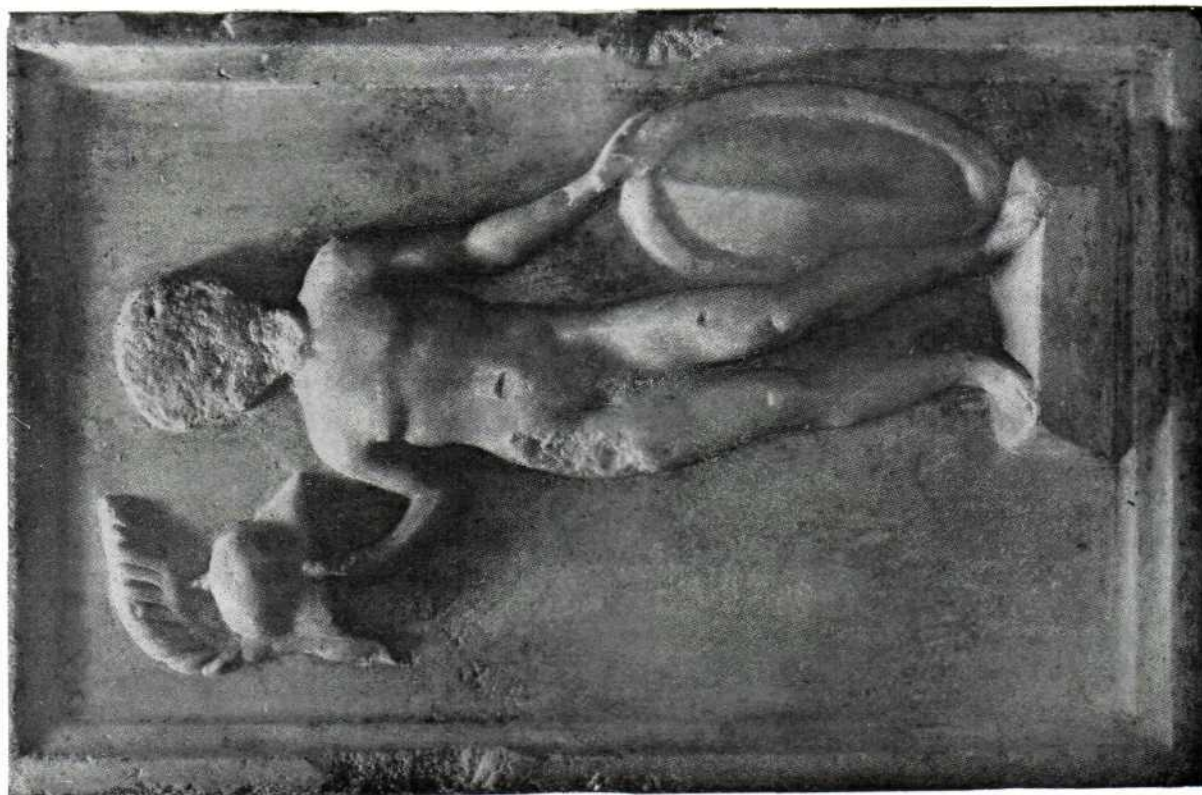

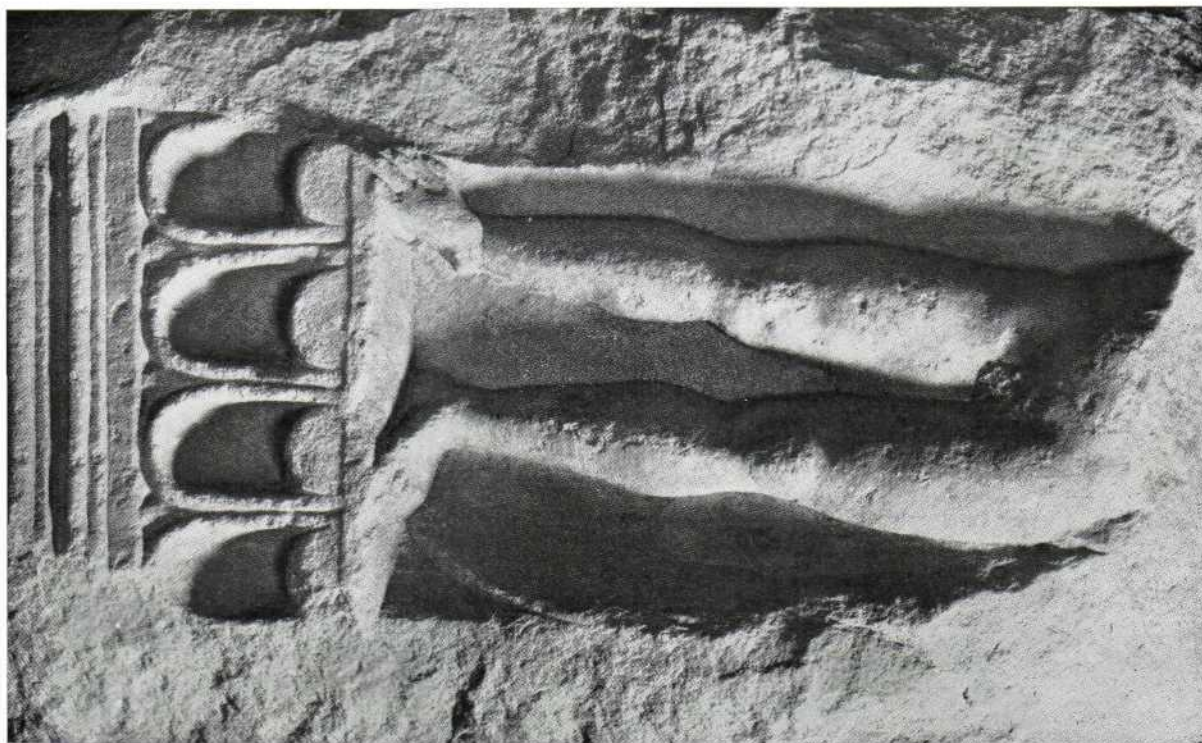
2

1 2

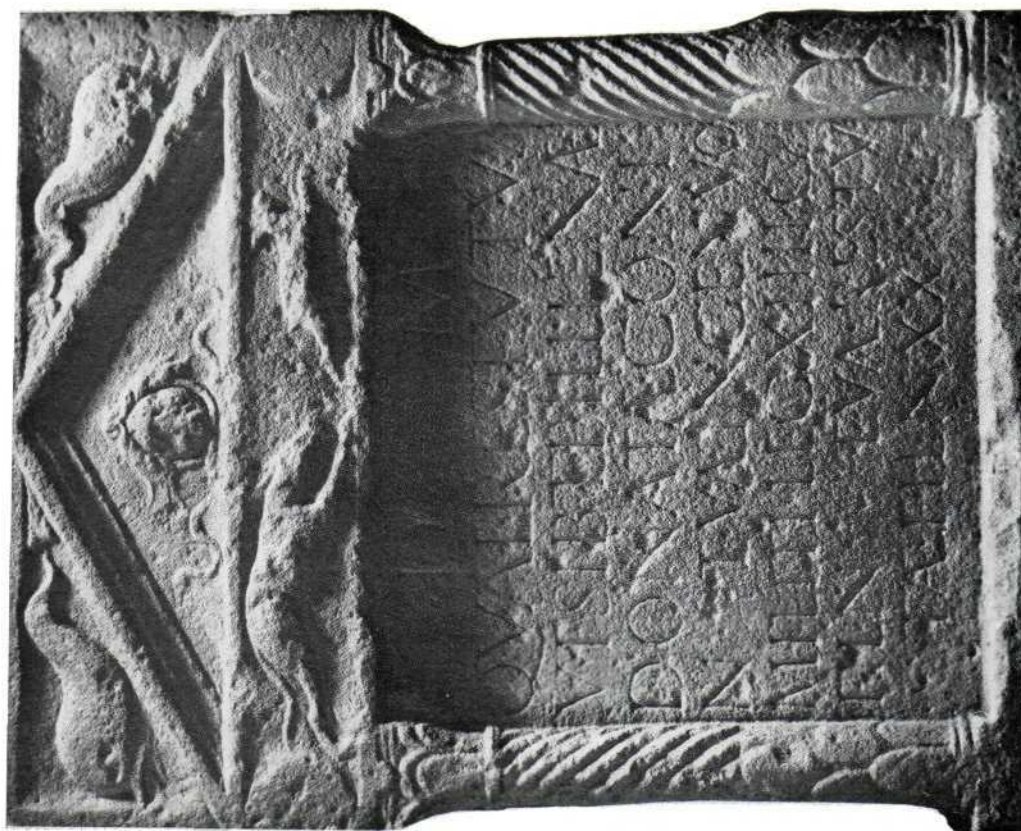
1

2

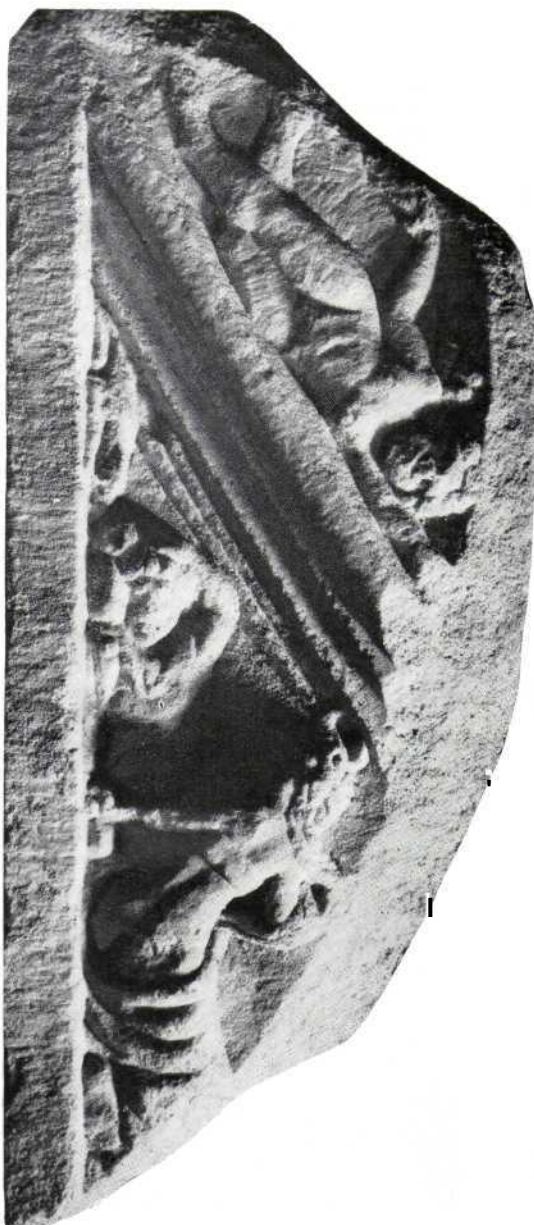

2 1

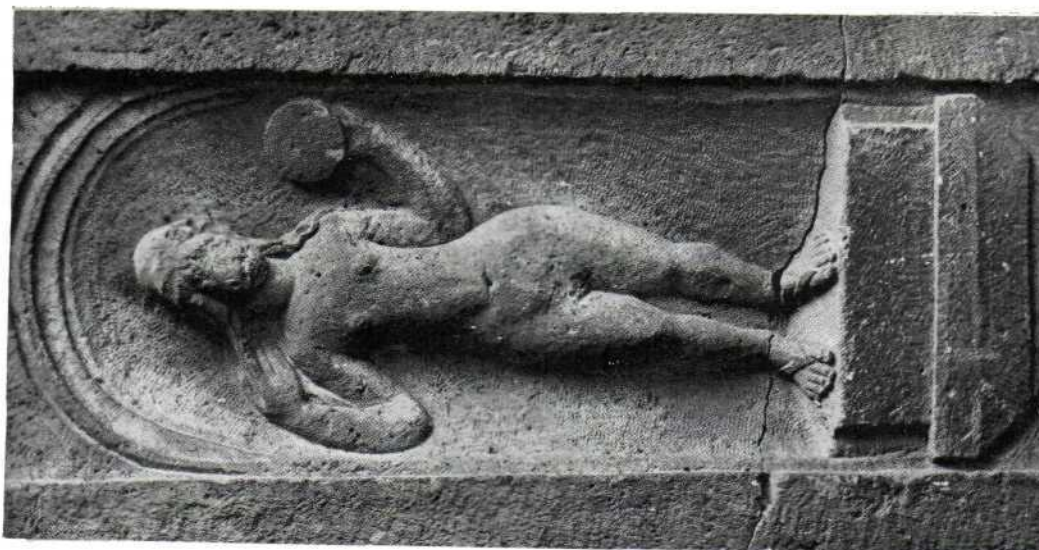
1

2

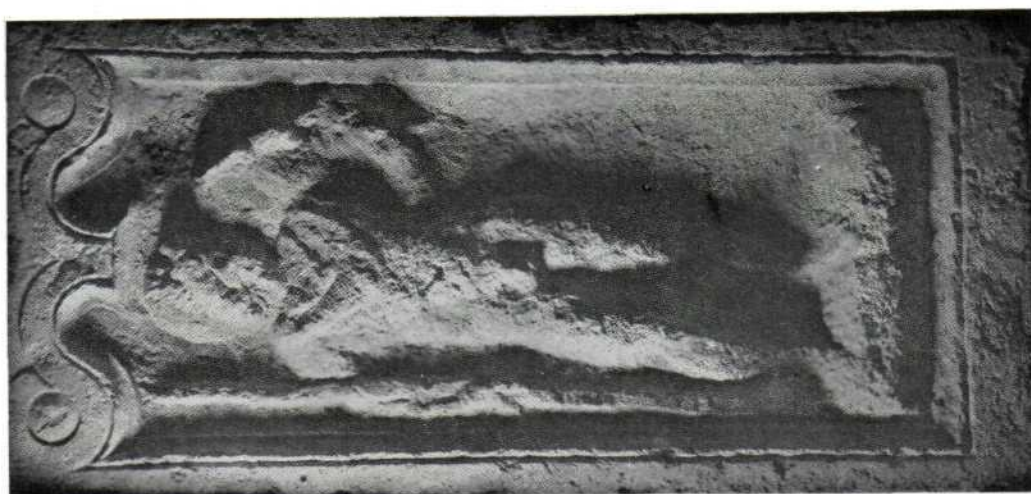
3

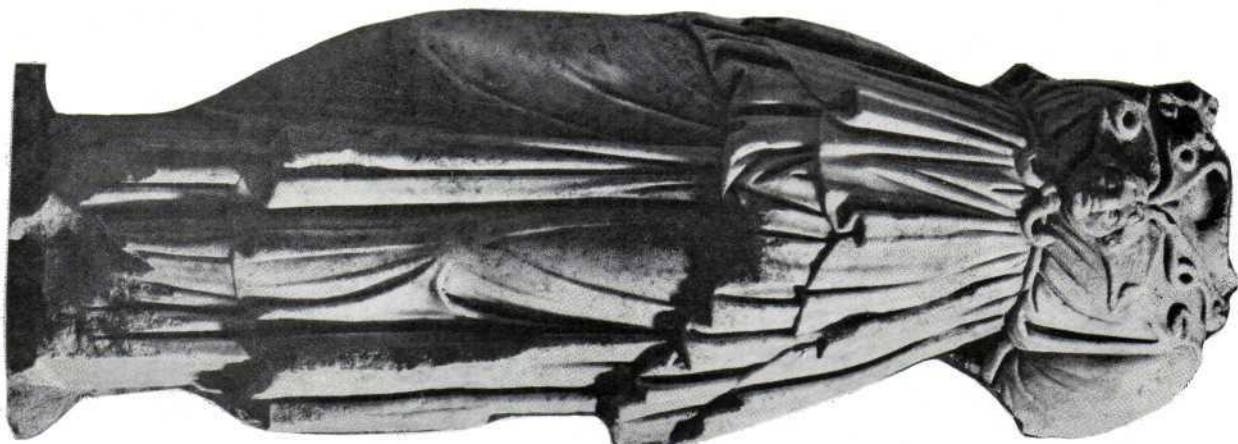
3

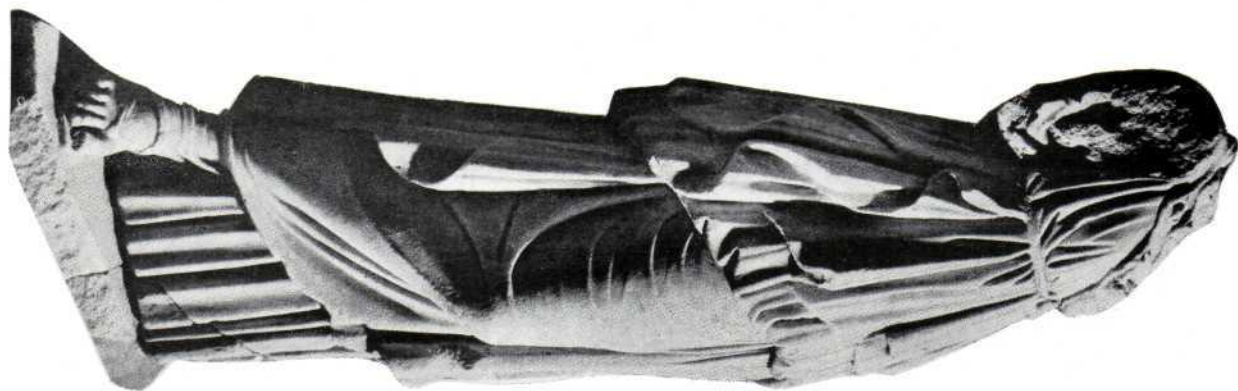
2

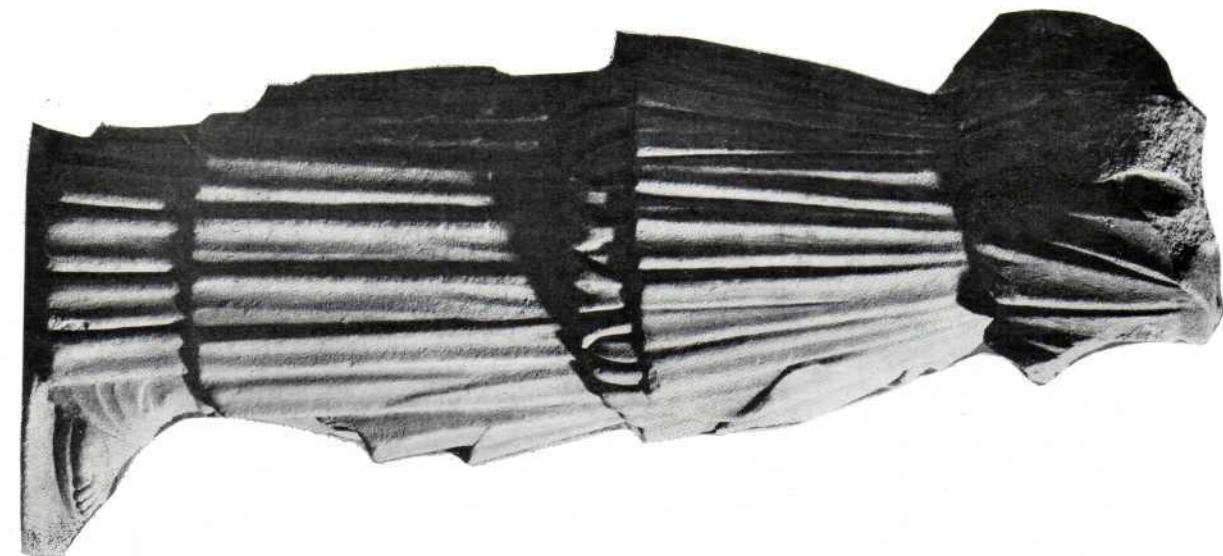
1

1

2

3

ZDENKO VINSKI

RANI SREDNJI VIJEK U JUGOSLAVIJI OD 400. DO 800. GODINE*

UVODNA POVIJESNA SKICA

Dinamika povijesnog zbivanja u osvit srednjeg vijeka odrazu je se nesumnjivo u složenosti stvaranja i u šarolikom ukrštavanju često raznorodnih radioničkih utjecaja, koji se razabiru u arheološkoj ostavštini epohe seobe naroda. Ona obuhvaća u jugoistočnoj Evropi vremenski raspon od približno 400. godine do 800. godine, odnosno od završetka 4. stoljeća do početka 9. stoljeća. Na području Jugoslavije ostavila je epoha seobe naroda znatne elemente materijalne kulture, koji nisu još ni u dovoljnoj mjeri istraženi, ni u cijelosti sagledani. Valja imati na umu osobit geografski položaj teritorija Jugoslavije, od jugoistočnih Alpa do središnjeg područja Balkanskog poluotoka, povezanog s jedne strane sa srednjim Podunavljem na južnoj periferiji Karpatske kotline i s druge strane na istočnoj obali Jadranskog mora sa svijetom Sredozemlja.

Provala nomadskih ratnika iz Azije pod dominacijom Huna pokrenula je 375. godine bujicu barbarskih etničkih skupina, prvenstveno germanske, ali i sarmatske pripadnosti, na Crnome moru, te u Karpatskoj kotlini, prodrijevši u Rimsko carstvo, kojemu je u provinciji Panoniji i provinciji Meziji bila utvrđena granica, tj. limes, na desnoj obali Dunava, dijelom također na današnjem teritoriju Jugoslavije, gdje je prohujao prvi val germanskih došljaka, kao što su npr. Vandali, Vizigoti i Svebi, ostavivši izuzetno rijetke tragove. Hunska prevlast u Podunavlju ubrzo nestaje smrću Atila (453. godine), a tada se, pogotovo nakon prestanka postojanja

* Ova je rasprava, koncipirana kao arheološka sinteza, u prvoj redakciji objavljena pod naslovom *Haut moyen-âge* u prigodnoj kongresnoj publikaciji *Epoque pré-historique et protohistorique en Yougoslavie — Recherches et résultats* Beograd, 1971, str. 375-397, VIII međunarodnog kongresa za prahistorijske i protohistorijske znanosti, održanog u rujnu 1971. godine u Beogradu. — Kako u domaćoj literaturi doista nedostaju sinteze o arheologiji ra-

noga srednjeg vijeka na teritoriju Jugoslavije s obzirom na istraživanja grobne ostavštine, smatrali smo korisnim objaviti ovu raspravu na hrvatskom jeziku i to znatno proširenu. Prilažemo u popisu, zbog bolje orijentacije, izbor lokaliteta glavnijih arheoloških nalazišta, bez pretenzije na potpunost kao i smještaj tih lokaliteta na zemljopisnoj karti. Literaturu nismo citirali u bilješkama, nego smo se ograničili na to da dodamo raspravi izbor literature.

Zapadnorimskog carstva (476. godine), pojavljuju na historijskoj pozornici u jugoistočnoj Evropi Ostrogoti, Gepidi i Langobardi. Ovdje se treba ograničiti samo na te germanske narodne skupine drugog vala, koje su ostavile arheološki vidno odredivu baštinu svojeg boravka u kasnom 5. i 6. stoljeću, dok se ostale, kao npr. Herule, uglavnom ostavlja po strani. Ostrogoti polaze (471. godine) iz Panonije na donji Dunav, a odanle (488—489. godine) kroz Posavinu u Italiju, odakle vladaju nešto manje od pola stoljeća čitavom dalmatinskom i južnom panonskom provincijom (najkasnije do 537., odnosno 539—540. godine). Gepidi iz sjevernog Potisja drže Banat i uz prijekide Srijem do 567. godine. Panonski Langobardi, došavši iz sadašnjeg mađarskog Dunantula, zauzimaju (546—548. godine) današnju Sloveniju i sjeverozapadni rub Hrvatske, te odlaze godine 568. u Italiju, zadržavši do 600. godine svoju posadu u Kranju. Ti narodi nastoje s manje ili više uspjeha oko stvaranja državnih organizacija s prolaznim i kraćim učinkom u Podunavlju i trajnijim u Italiji; sve to u latentnom odmjeravanju snaga i povremenom sukobljavanju s Istočnorimskim carstvom, moćnim napose u vrijeme justinijanske vlasti, koja je dala svoj pečat prvenstveno Sredozemlju, u 6. stoljeću.

U jugoistočnu Evropu nadolaze iz Azije već u drugoj polovici 6. stoljeća dotad nepoznate plemenske skupine konjaničkih nomada-ratnika u nekoliko navrata pod prevlašću Avara, podjarmivši 567. godine banatske i srijemske Gepide i ratujući ofenzivno do u 7. stoljeće s Istočnorimskim carstvom, zapravo s Bizantom od 7. stoljeća (kada je, naime, car Heraklije uveo grčki jezik kao službeni). Tada su Avari u savezu s Kutrigurima, Protobugarima i Slavenima, za tzv. prvoga avarskog kaganata, uništili niz značajnih kasnoantičkih urbanih središta također na sadašnjem teritoriju Jugoslavije. Ovo ekspanzivno ratovanje Avara prestaje na balkanskom području u trećem desetljeću 7. stoljeća, nakon bezuspješne opsade Carigrada, kada je avarska moć primorala posljednji put Slavene na zajednički vojni pothvat. Za cvata prvoga avarskog kaganata tekla je zapravo seoba Slavena u Panonsku nizinu i na Balkanski poluotok, što je povijesno povezano s dužom ili kraćom avarskom prisutnošću. Ustankom Samova zapadnoslavenskog plemenskog saveza, u kojemu su veoma aktivni bili alpski Slaveni (623. godine), uz spomenutu avarsku katastrofu pred Carigradom (626. godine), te smještavanjem plemena Hrvata na dalmatinskom tlu, kao i pobunom kutrigursko-bugarskih skupina u Panoniji (oko 630. godine), nastaje kriza prvoga avarskog kaganata, pa se Avari povlače s balkanskog područja, s predalpskog tla i iz zapadnog Dunantula u središnje predjele Karpatske kotline. Veliki avarski savez napuštaju Kutriguri i panonski Protobugari, poslije 670. godine, nakon kraćeg prijelaznog razdoblja, nastaje prilivom novo pridošlih avarskih plemena (navodno s rijeke Kame) tzv. drugi avarski kaganat s težištem na cijelom 8. stoljeću, i to prvenstveno u Dunantulu i Alföldu, iako doseže Slovačku, Moravsku, Donju Austriju i međuriječje Drave, Dunava i Save. Na istočnom dijelu Balkanskog poluotoka ispriječili su se Avarima nasuprot Bizantu već u kasnijem 7. stoljeću nadošli putem donjeg Dunava Protobugari, koji su se nametnuli Slavenima na istočnobalkanskom području. Prevlast Avara u srednjem Podunavlju prestaje vojnim pohodima Karla Velikog oko 800. godine. Tada su se već osnivale prve državne organizacije Slavena, izrazitije u kasnijem 8. i ranom 9. stoljeću na periferiji, odnosno izvan dotadašnjeg

područja avarske premoći. Doduše, na zapadu je postojala već negdje od 7. stoljeća u jugoistočnim Alpama kneževina Karantanija, koja je sredinom 8. stoljeća došla pod ovisnost Bajuvara i s njima je pripojena franačkoj državi Karla Velikog oko 800. godine. Na sjeveru Panonske nizine počela se tada razvijati Velikomoravska država, a istodobno na jugu kneževina Dalmatinska Hrvatska. Na tlu Panonije bilo je u 9. stoljeću takvih pokušaja u panonskih Slavena (središta: Sisak, Blatograd), ali s manjim mogućnostima razvoja. Sve su te mlade ranofeudalne države Slavena u to vrijeme poprimile kršćanstvo, dijelom posredno iz Bizantskog carstva, a dijelom od Bizantu tada neprijateljske franačke države Karla Velikog preko Italije.

SPECIFIČNOSTI NOSILACA BARBARIZIRANOG KASNOANTIČKOG FUNDUSA

Potrebno je upozoriti na nekoliko osnovnih opažanja: Svi barbarski došljaci, počevši od provale Huna, naišli su na starosjedilačko stanovništvo, više ili manje romanizirano, pogotovo na tlu rimskih provincija, koje su obuhvaćale sav današnji teritorij Jugoslavije, izuzevši Bačku, naseljenu tada sarmatskim Jazigima. Većinom su nadošli narodi, ostavivši samo dijelom tragove materijalne kulture svoje prisutnosti, nestali s tog teritorija, jedino su ga Slaveni uspjeli trajno kolonizirati i nametnuti se barem jezično kao superstrat starosjedilačkom, dijelom etnički heterogenom, stanovništvu, koje predstavlja zapravo etnički supstrat. Ove samo nabacene smjernice valja imati u vidu kao osnovni okvir arheološkom fundusu karakterističnom za navedenu epohu, prije i neposredno poslije dolaska južnih Slavena.

Antički svijet od 5. do 7. stoljeća bio je u previranju, jer se njegova društvena i kulturna struktura mijenjala. Kasnoantička civilizacija doživjela je svoje opadanje, osobito u podunavskim krajevima na rimskoj granici, dok se u primorskom jadranskom pojasu i u većim urbanim središtima na Savi uspjela održati u nešto cjelovitijem obliku do najezde Avara. Barbarski došljaci zatekli su na tlu rimskih provincija tekovine rimske gradske civilizacije: urbane i ruralne cjeline, razvijeno građevinarstvo u kamenu i opeci s mnoštvom arhitektonskih oblika, ceste, mostove, akvedukte, grobnu arhitekturu, latinsko i grčko pismo itd. Arhitektonski spomenici epohe seobe naroda na tlu Jugoslavije imaju većinom izrazito kasnoantičko obilježje, napose u urbanim naseljima, kao što su npr. *Salona, Narona, Doclea, Emona, Celeia, Poetovio, Siscia, Mursa, Cibalae, Sirmium, Singidumum, Viminacium* i dr., odnosno i ranobizantske značajke, kao npr. *Naissus, Prima Justiniana, Ulpiana, Stobi* i dr. Život je u tim gradovima trajao dugo u 6. i početak 7. stoljeća, kada su ih razorili Avari združeni u savezu s drugim nomadskim ratnicima i Slavenima. U rimskoj provinciji Dalmaciji, napose na području današnje Bosne, Hercegovine i Dalmatinske zagore, postoji niz skromno građenih starokršćanskih sakralnih spomenika, i to bazilika 6. stoljeća, koje sadrže linearno tretiranu kamenu skulpturu sa spljošteno rađenim reljefima i si. Ta je rustificirana umjetnost odraz periferije i starosjedilačkog ilirskog, donekle romaniziranog, stanovništva, koje je došlo do izražaja u 6. stoljeću, tj. u vrijeme raspadanja rimske moći. U domaćoj se literaturi **nailazi doduše na** razilaženja oko datiranja tih spomenika, pa čitav taj veoma

zanimljiv, ali dijelom još sporan kompleks spomenika skulpture u bazilikama neće ovdje biti prikazan. Isto vrijedi i za mnogobrojne arhitektonske spomenike, osobito u urbanim aglomeracijama, jer oni nisu izraziti ni specifični za epohu seobe naroda, već pripadaju okvirno tematici o kasnoantičkoj, odnosno ranobizantskoj, umjetnosti. Također ne ulazi u područje ovog razmatranja npr. Eufrazijeva bazilika u Poreču (*Parentium*) iz 6. stoljeća, sakralni spomenik vrlo velike vrijednosti u Istri, glasovit po svojim mozaicima srodnim ravenatskom krugu.

U okviru tematike ovog razmatranja navodi se nekoliko osnovnih premisa o diferencijaciji fundusa grobnih nalaza epohe seobe naroda, prvenstveno prema nalazištima iz rimske provincije Dalmacije i susjednih područja, a donekle vrijede za čitav teritorij Jugoslavije od 5. do 7. stoljeća. Klasifikacija tog fundusa slijedi:

1. Velika groblja na redove, s više od 100 grobova; ponekad kasno 5. i 6. stoljeće, a uglavnom čitavo 6. stoljeće.
2. Groblja na redove srednje veličine, s oko 100 ili manje od 100 grobova; završno 5. i 6. stoljeće, ponegdje sežu u 7. stoljeće.
3. Mala groblja od 2 do 6 grobova, ponekad na redove, češće nedovoljno istražena, te značajniji pojedinačni grobovi i karakterističniji pojedinačni nalazi kao ostaci iz uništenih grobova; 5. i 6. stoljeće, gdje kad 6. i ranije 7. stoljeće.
4. Skupina pojedinačnih i obiteljskih kasnoantičkih grobova u starokršćanskim nadsvođenim grobnicama u Bosni, Hercegovini i Dalmatinskoj Hrvatskoj; kasno 5. i 6. stoljeće.
5. Skupine groblja različite veličine, ponajviše regionalnog obilježja, u zaklonjenim područjima, kako u Istri, tako i u albansko-crnogorskoj regiji; dijelom 6. stoljeće i 7. do 8. stoljeće.
6. Kasnoantička urbana naselja s naseobinskim nalazima, kao i onim iz tamošnjih groblja; 6. stoljeće i dijelom 6. do rano 7. stoljeće.

Etničku pripadnost pučanstva sahranjenog u navedenim grobljima valja prvenstveno pripisati starosjedilačkom više ili manje romaniziranom stanovništvu — prvotno ilirske i ilirsko-keltske loze — u rimskim provincijama, koje nije svuda bilo homogeno, ali u brojčano manjem opsegu i germanskim došljacima-zavojevačima 5. i 6. stoljeća. Postoje, doduše, stanovita odstupanja od toga pravila prosječnih zapažanja u nizu slučajeva, npr. donekle regionalna pojava vidne prisutnosti germanskog etnikona u gepidskim grobljima, pa pitanje njegova odnosa sa sarmatskim življem u Banatu, nadalje opet izuzetno rijetka pojava germanske prisutnosti u grobljima na Istarskom poluotoku, a također i upadljiva rijetkost germanske prisutnosti u kasnoantičkim urbanim aglomeracijama, osobito na istočnoj obali Jadrana. Osim toga valja izuzeti slučajno ustanovljene pojedinačne grobove 5. do 7. stoljeća s brojnim bogatim prilozima, jer te tzv. kneževske grobove valja atribuirati posebice od slučaja do slučaja.

GERMANI I ROMANIZIRANI STAROSJEDIOCI

Pokuša li se prostorno sagledati položaj arheoloških nalazišta epohe seobe naroda na teritoriju Jugoslavije, zapaža se vidna pojava koncentracije gotovo svih nalazišta u 5. stoljeću na području jugoslavenskog Podunavlja, i to na panonskom i gornjomezijskom limesu s njegovim zaleđem. Lokaliteti s barbarskim nalazima germanske pripadnosti koncentrirani su uz desnu obalu Dunava od Baranje do ušća Morave, često unutar ili do rimskih utvrda limesa; nekoliko lokaliteta smješteno je blizu lijeve dunavske obale uz limes, ali u Bačkoj. Uz dunavski priobalni pojas uočljivo je nekoliko germanskih nalaza 5. stoljeća u tada još nerazorenim posavskim gradovima *Sirmiumu* i *Sisciji*. Izvan sfere limesa nalazišta su rijetka, kao npr. hunsodobno malo groblje Bočar u banatskom Potisju i pojedinačni grob Zmajevo u Bačkoj. Većih groblja barbarske pripadnosti u 5. stoljeću uopće nema na teritoriju Jugoslavije. Ponajviše su signifikantni nalazi iz posve malih groblja, češće nedovoljno istraženih, ali i nalazi iz pojedinačnih grobova. Kronološki najraniji elementi jesu prijelazni oblici srebrnih fibula, od fibule s povijenom nogom k pravoj lučnoj limenoj fibuli kasnog 4. stoljeća s trajanjem do sredine 5. stoljeća, kao i rani primjerci malih lučnih fibula od srebrnog iskucanog lima (npr. Novi Banovci), možda čak vizigotske pripadnosti. U Atilino vrijeme dosegli su panonsko Podunavlje dijelovi nošnje i oružja ukrašeni polihromijom, uski poduži bojni noževi, nomadska metalna zrcala, nakit u obliku cikade itd., što se dijelom može slijediti cijelo 5. stoljeće, a ponegdje i nešto kasnije. Za Ostrogote karakterističan ženski nakit pontsko-danubijskog obilježja jesu parovi lučnih fibula od srebrnog iskucanog lima (te njihove lijevane imitacije), u Karpatskoj kotlini češće većih i velikih dimenzija (npr. Ilok, Kolut, Grocka i dr.) rađenih na podunavskom tlu sredinom i u drugoj polovici 5. stoljeća. Za Ostrogote i Gepide značajne su reljefno kvalitetnim duboko rovašenim ornamentom guste spiralne vitice ili trokutića ukrašene lijevane lučne fibule i pojasne kopče. Taj je ženski nakit proizveden u zaleđu podunavskog limesa u nerazorenim rimskim gradovima, kao što su npr. *Sirmium*, *Siscia*, *Poetovio*, *Emona*, podalje *Salona* itd., gdje je arheološki dokazano postojanje znalačkog umijeća kvalitetnog rovašenja s analognim spiralno-vitičastim i geometrijsko-uglastim ornamentom na kasnocarskim zapadnorimskim garniturama pojasa 4. stoljeća. Ondje su zlatarske radionice u 5. stoljeću izrađivale za germanski vladajući sloj spomenuti ženski nakit, obilježen osebujnim stilom rovašenja gusto komponirane spiralne vitice, poznat po ključnom nalazu osobito, raskošne pojasne kopče ženskog groba s nalazišta Karavukovo (Bacsordas) u južnoj Bačkoj, smještenog nasuprot rimskoj utvrdi *Teutoburgium-Dali* na Dunavu, datiranog u Atilino vrijeme nerabljenim solidusom Teodozija II (kovanim 443. godine). Nakitna grupa s oznakom stila Karavukovo pripada drugoj polovici 5. stoljeća, statistički je najbrojnije evidentirana tipičnim raskošnim primjercima lučnih fibula i pojasnih kopča u Karpatskoj kotlini i traje otprilike do 500. godine. Za Teoderika Velikog donijeli su Ostrogoti s panonskog tla takav nakit u Italiju, gdje je dokumentiran s nekoliko tipičnih nalaza u početnom 6. stoljeću. Važan je nadalje ostrogotski grobni nalaz druge polovice 5. stoljeća iz Zemuna (*Taurunum*) po stilski doista zanimljivim lučnim fibulama, njihov trokutasto rovašeni ornament zapaža

se na više istodobnih pojasnih kopča (npr. Bački Monoštor i dr.) u srednjem Podunavlju i u Italiji, gdje se uostalom susreću i paralele srebrnoj limenoj pojasnoj kopči zemunskog ženskog groba. Veoma je značajna činjenica da se među podunavskim ostrogotskim parovima rovašenih lučnih fibula pojavljuju takvi primjerci kasnog 5. stoljeća, koji su nesumnjivo prethodni oblici odgovarajućim lučnim fibulama u Italiji za Teoderika Velikog, kao npr. oni iz grobnih nalaza u samom *Sirmiumu* i posebice u Beograd-Čukarici; o potonjim rovašenim fibulama stilski izravno ovise primjerci u blagu nalazišta Reggio Emilia (Italija), datiranom (novcem od Marcijana do Zenona) u završno 5. stoljeće, a od njih opet rovašene lučne fibule ranog 6. stoljeća uništenog groba iz Mihaljevića kod Sarajeva. Valja ih tumačiti kao import iz ostrogotske Italije u provinciju Dalmaciju. Isto vrijedi npr. za lučnu fibulu uništenog ostrogotskog groba iz Kašića (u zaleđu Zadra), obilježenu stilom nakitne skupine Karavukovo, iako one nisu dospjele na dalmatinsko tlo izravno iz Posavine — npr. iz *Sirmiuma*, vjerojatno središta izradbe nakita karavukovskog stila — već naknadno zaobilaznim putem preko Italije (*Aquileia*, *Acquasanta* itd.). Dok na istočnom dijelu Balkanskog poluotoka (npr. u Bugarskoj) postoji ipak nekoliko germanskih nalaza 5. stoljeća, oni su na centralno-balkanskom i, naročito, na zapadno-balkanskom prostoru izuzetno rijetki, a u provinciji Dalmaciji zapravo ih nema prije početka 6. stoljeća. Ne smije se zaboraviti da se na dalmatinskom tlu u toku 5. stoljeća odvijao kasnoantički život relativno mirnije i znatno nesmetanije nego u nemirnom Podunavlju.

Valja istaknuti da je u cijelosti sagledan i arheološki fundus grobne ostavštine 6. stoljeća na teritoriju Jugoslavije neusporedivo opsežniji, raznorodniji i znatno rasprostranjeniji diljem zemlje u odnosu na 5. stoljeće. Za 6. su stoljeće signifikantna groblja na redove različita opsega i pripadnosti, imajući u vidu posebice ono što je općenito u osnovnim opservacijama bilo uvodno o njima navedeno. Ovdje se valja ograničiti samo na izbor najpotrebnijih podataka o važnim pojavama.

Isprva nekoliko riječi o tzv. kneževskim grobovima. Iznenaduje nalaz takva groba na Kosovu polju u južnoj Srbiji, koja je — poput Makedonije — škrta barbarskim nalazima tog razdoblja. Iz nalazišta *Ulpiana* (Lipljan kod Gračanice) potječe pojedinačni germanski ženski grob, datiran oko 550. godine (nerabljenim solidusom Justinijana I), s izuzetno bogatim priložima. To su: tri raskošne lučne fibule (par sjevernogermanskih i jedna panonskolangobardska) indiciraju anglosaksonski utjecaj ženske mode, te luksuzna pojasna kopča kao zapadni (merovinški) import, nadalje dvije skromno rađene fibule s kršćanskom simbolikom i kasnoantički, djelom raskošni, nakit, po svojoj prilici lokalne izradbe itd.; ovom osebnom grobu iz 6. stoljeća u Dardaniji može se naći povijesno objašnjenje (vidi *Prokopius, De bello Gotico IV, 25*). — Muški grob ratnika-konjanika iz okolice Batajnice u Srijemu valja datirati u sredinu 6. stoljeća, odnosno najkasnije do 567. godine; po grobnim priložima oružja i keramike na ovom je terenu grob nesumnjivo gepidske pripadnosti; kao dragocjen prilog ističe se tipičan šljem tipa Baldenheim. Ovakvi šljemovi 6. stoljeća, bogato ukrašeni, proizvedeni u negermanskim radionicama Italije do dolaska Langobarda (568. godine), razasuti širom Evrope, bili su u upotrebi različitih germanskih poveljica. Nedavno je nađen jedan takav šljem čak u

Makedoniji (*Heraclea Lyncestis* kod Bitole), vjerojatno importiran iz jadranske regije. Šljemovi tipa Baldenheim zastupljeni su, naime, s više primjeraka upravo na jadranskoj obali Jugoslavije (*Narona* 2 šljema, *Salona* 1 šljem) u prvoj polovici 6. stoljeća, kao i jednim željeznim primjerkom u skromnoj izradbi (*Osinium-Smj*). Svakako ih danas ima više u Dalmaciji nego u Italiji, koja inače slovi kao matično područje. Sve to ukazuje na mogućnost postojanja radionica za šljemove tipa Baldenheim također u provinciji Dalmaciji za ostrogotskog vrhovništva.

Veća ili manja groblja na redove 6. stoljeća ustanovljena su u najvećem broju grobova u Sloveniji, u znatnom broju u Hrvatskoj i u Vojvodini, a u manjem broju u Bosni. Međutim, valja ih razmotriti s obzirom na tadašnje historijsko stanje i prema specifičnim prilikama stanovništva u tim krajevima.

Prikaz takvih groblja započinje s Ostrogotima, koji su u teritorijalno-topografskom smislu najrašireniji, iako češće evidentirani samo u tragovima, jer većih ostrogotskih nekropola zapravo nema. Najbrojniji su arheološki određivi lokaliteti ostrogotske pripadnosti u ranijem 6. stoljeću širom provincije Dalmacije, zatim ih ima na predalpskom tlu panonske Savije, ali su u ostalom međuriječju Drave, Dunava i Save, suprotno stanju u 5. stoljeću, jedva sporadično uočljivi, ponekad samo po novcu ostrogotskog kova; on je inače najviše zastupljen i opet u dalmatinskim nalazištima. Valja ukazati na generalno reduciranu mogućnost sigurnog determiniranja ostrogotskog etnikona samo po priložima u ženskim grobovima, osebujnim za njihov vladajući sloj, dok su muški gotski grobovi gotovo anonimni, jer im — za razliku od sviju ostalih Germana — redovito nedostaje oružje. Uz elemente što su ih germanski osvajači preuzeli na rimsko-provincijalnom tlu od starosjedilačkog romaniziranog etnikona (npr. predmeti dnevne upotrebe, pređice, naušnice s poliedrom, stilus-igle i dr.), značajne su u ostrogotskim ženskim grobovima, uz njihove lučne fibule s rovašenim, ponegdje već degeneriranim ornamentom, dobro poznate ostrogotske pojasne kopče, karakteristično ukrašene rovašenjem, često motivom pletenica i almandinima (nadmještenim ponekad staklom), mjestimično i motivom glave ptice-grabilice itd. Ostrogotski nalazi dokumentirani su na dalmatinskom tlu u kasnoantičkim urbanim nalazištima (u salonitanskom i naronitanskom naselju), na položajima kasnoantičkih utvrda, u nekoliko manjih groblja na redove i u velikom groblju na redove 6. stoljeća u Kninu — situiranom na padini brda Spas ispod tvrđave, tj. tadašnjeg kaštela *Curcum* — uostalom najvećem u provinciji Dalmaciji. Tu neobjavljenu prostranu nekropolu s više od 200 grobova, izričito naseobinskog obilježja, valja datirati u prvu i drugu polovicu 6. stoljeća, odnosno ona počinje bez odredivog početnog terminusa već negdje u 5. stoljeću i nastavlja se u čitavom 6. stoljeću. Pretežno je u njoj sahranjeno tamošnje starosjedilačko romanizirano stanovništvo, a u manjoj mjeri i Ostrogoti u vrijeme njihova vladanja dalmatinskom provincijom, koje je trajalo otprilike od 500. godine do najkasnije 537. godine (historijski potvrđeno za *Burnum*). Poslije toga nema u 6. stoljeću više nikakva germanskog vrhovništva na dalmatinskom kopnu, koje Langobardi nisu nikada okupirali. No sahranjivanje se u kninskoj nekropoli kontinuirano nastavilo — kako to dokazuje niz grobnih cjelina s priložima poput mediteranih kopča, krstolikih i pločastih fibula te ptičjih fibula u obliku pauna, kao i drugih elemenata tipičnih baš za drugu polovicu 6. stoljeća — otprilike do 600.

godine, kada je uslijedio prodor Avara i Slavena u ovaj zapadnobalkanski kraj. Kontinuitet pokapanja može se u kninskoj nekropoli odnositi samo na starosjedilački etnikon, koji je dočekaio spomenute povijesne događaje, odnosno i seobu Slavena u zapadne predjele Balkanskog poluotoka. U ostalim manjim grobljima na redove 6. stoljeća na dalmatinskom tlu (npr. Rakovčani kod Prijedora s nekim osebujnostima, pa spomenuti grobovi u Mihaljevićima i Kašiću, te Duvno-Korita na Duvanjskom polju) uočljiva su uglavnom slična zapažanja, jer ta groblja počinju oko 500. godine i traju (izuzevši Gornje Pećine kod Travnika, Unešić kod Drniša i Han Potoke kod Mostara) barem nešto poslije 550. godine, tj. svako od njih ne mora biti više u upotrebi sve do 600. godine. Važna je činjenica da se tu nikada ne radi o isključivo germanskim grobljima ostrogotske pripadnosti, već zapravo o kompleksnim grobljima, u kojima se uz starosjedioce pokapalo i Ostrogote, uvijek u pretežno manjem broju (u spomenutom groblju Duvno-Korita nije uopće uočena germanska sahrana do 1969. godine, iako iskapanja nisu još završena). U grobljima 6. stoljeća u Sloveniji mogu se pratiti analogne činjenice, pogotovo u golemoj nekropoli Kranj, pa u manjim grobljima Rifnik kod Celja i Ljubljana-Dravlje. U novootkrivenom neobjavljenom malom groblju na redove Ljubljana-Dravlje (oko 60 grobova, od kojih je 12 uništeno), datiranom u prvu polovicu 6. stoljeća, dokazuje znatan broj grobova bez priloga, uz željezne pređice i naušnice s poliedrom, sahranu starosjedilaca. Ondje su nesumnjivo zakapani Ostrogoti, naročito u 2 ženska groba sačuvanim parovima lučnih fibula importiranim iz Teoderikove Italije, kao i zlatnim dijamantom, pojasnom kopčom itd., za što postoje najbliže paralele u Dalmaciji. Nadalje ukazuju ondje pojedini grobovi (npr. 1 muški grob s bojnim nožem i 1 ženski grob s merovinški oblikovanom lučnom fibulom) također na zapadnogermansku, možda alamansku prisutnost barem u manjem postotku. Izvan Slovenije, jugoistočni je se zapažaju zapadnogermanski tragovi u nekropoli Knin, dok su vjerojatno alamanski elementi (npr. sahrana u izdubljenom deblu u 3 groba, te Gotima nepoznate torbice uočljive u 3 muška groba) evidentni u već spomenutom malom groblju Rakovčani (66 grobova), smještenom pogranično između Dalmacije i Panonije (za pojavu skupine Alamana u Panoniji vidi *Cassiodor, Var. III, 50* i *MGH Auct. Ant. 12, p. XXXIII, Praef. ad Cassiodor*). Na predalpskom tlu Slovenije valja generalno računati s kompleksnim germanskim čimbenicima, i to prvenstveno s pojavom Langobarda, nadošlih nešto prije sredine 6. stoljeća, o čemu će biti riječi u interpretaciji groblja u Kranju i Rifniku.

O Gepidima u jugoslavenskom Podunavlju postoji više novih terenskih istraživanja, koja pružaju svakako niz korisnih podataka, ali s obzirom na golem fundus gepidske grobne ostavštine, većinom u mađarskom Potisju, i prilično kompaktnu gustoću gepidske naseobinske prisutnosti, naročito u potiskom središtu njihove države, mogao bi se očekivati znatno veći broj gepidskih groblja, napose u Banatu. U usporedbi s italsko-ostrogotskom državom, koja je uglavnom upravljala u ranijem 6. stoljeću zaposjednutim dalmatinsko-panonskim provincijalnim predjelima, boravili su Gepidi od 5. stoljeća neprekidno u Potisju i Transilvaniji, a i u Srijemu — gdje su doduše, u naseobinskom smislu bili oslabljeni zbog tridesetogodišnjeg ostrogotskog vrhovništva — do Kunimundove pogibije i sloma gepidske vlasti 567. godine. Nakon toga susreću se još ostaci Gepida u Potisju pod

avarskim vrhovništvom. U Bačkoj i u Banatu predstavljalo je starije stanovništvo sarmatski etnikon, s kojim su Gepidi morali biti u dodiru, što se razabire mjestimično u grobljima. Rimskodoban sarmatski sloj bio je — osim Bačke — u južnom Banatu veoma izrazit i odražava se u nizu neobjavljenih sarmatskih groblja. Istražena gepidska groblja na redove nisu mnogobrojna, do sada se raspolaže samo objavljenim grobljem Jakovo-Kormadin u jugoistočnom Srijemu (82 groba) i neobjavljenim grobljem Bočar-Pesak u sjevernom Banatu (oko 70 grobova, popraćenih solidusom Justinijana I), te manjim neobjavljenim grobljima, navodno u Zrenjaninu i svakako u južnobanatskom Kovinu, zatim uništenim velikim grobljem Sremski Karlovci-Rovine (ono je po sačuvanoj lučnoj fibuli nastalo možda već u kasnijem 5. stoljeću), nadalje u Bačkoj, pored ženskog grobnog nalaza kod Subotice, s nekoliko grobova u avarskodobnom groblju Nadrljan na Tisi, pa i u sjevernoj Srbiji s dva neobjavljena groba s nalazišta Kamenovo-Međa na rijeci Mlavi. Groblje u Kovinu sadrži gepidske i sarmatske grobove, a dokazuje gepidsku prisutnost na lijevoj obali Dunava; Gepidi su, možda i odande, prelazili na gornjomezijsko tlo, što donedavna nije bilo moguće arheološki potvrditi. Brojni ostaci gepidske keramike, po svojoj prilici naseobinskog obilježja, potječu s terena unutar kasnoantičkih gradova *Sirmiuma* i *Cibalae* (Vinkovci). Keramička posuda iz uništenog groba u Kuzminu (kod Sremske Mitrovice) vjerojatno je gepidska, ali bi mogla biti i langobardska, prema nekim stilskim paralelama u langobardskom groblju Mohač na Dunavu (Mađarska). Gepidski je spomenuti kneževski grob iz okolice Batajniče, sa šljemom prenesenim ostrogotskim posredstvom, a isto vrijedi i za importirani luksuzno polihromirani prsten nađen s gepidskim lučnim fibulama u sjevernom Banatu (Srpski Krstur). Gepidske su pripadnosti tri podunavska nalaza 6. stoljeća velikih orlovskih kopča pontskog podrijetla, kakve su dospjele mjestimično u gotsku upotrebu (Knin) i kao izuzetno rijedak import dosegle čak rijeku Garonne u Akvitaniji, vjerojatno djelomičnim preseljenjem srijemskih Gepida (523—524. godine) s obrambenom namjenom u južnu Galiju, po izričitoj naredbi ostrogotskog vladara Teoderika Velikog. Dok u spomenutim gepidskim grobljima ženski grobovi sadrže, uz ostalo, tipičan nakit, u gepidskim se muškim grobovima pojavljuje — za razliku od ostrogotskih — germansko oružje 6. stoljeća. Dotad je samo antički velegrad *Sirmium* imao kovnicu novca, i to silikva prvenstveno za Teoderika Velikog, no između 535—567. godine kovale su se ondje silikve gepidskih vladara, pretežno za Kunimunda, pa su i te silikve kolale po međuriječju Drave, Dunava i Save.

Već smo upozorili na činjenicu da je maksimalan broj grobova na redove 6. stoljeća ustanovljen, unutar Jugoslavije, u Sloveniji, a taj se maksimum uglavnom temelji na nekropoli situiranoj u predgrađu grada Kranja, na lijevoj obali Save do ušća Kokre. Procjenjuje se brojčano na približno 700—750 grobova na redove, i ona zapravo predstavlja daleko najveću nekropolu epohe seobe naroda na cjelokupnom teritoriju Jugoslavije. Iskapanja u Kranju nisu tekla pod sretnim okolnostima, i u starijoj se literaturi ova djelomično objavljena nekropola prikazivala jednostrano i donekle netočno. Zato će se ovdje po suvremenim arheološkim spoznajama skicirati specifične etničke značajke ove veoma važne kompleksne nekropole. Kasnoantički kaštel *Carnium*, u zapadnom dijelu panonske Savije, postao je

prometno-strateški značajan tek nakon 500. godine, a smješten je strmo iznad na-seobinske nekropole. Osnovicu te nekropole reprezentira više stotina grobova na redove alpskih romaniziranih starosjedilaca u kaštelu *Carnium* i oko njega. On je u ranijem 6. stoljeću, tj. oko 500. do 540. godine, imao ostrogotsku posadu i od nje je kao trag ostao izričit minoritet ostrogotskih grobova. Kada su panonski Langobardi, došavši iz podunavske Panonije (Dunantul), zauzeli oko 546—548. godine panonsku Saviju, stigla je dopuštanjem cara Justinijana I u kaštel *Carnium* langobardska posada, gdje je boravila sve do završetka 6. stoljeća. Brojčano jača posada Langobarda zrcali se u relativno većem broju langobardskih grobova u odnosu na ostrogotske, ali su langobardski grobovi ipak zastupljeni u znatno manjem broju u odnosu na dominantan broj grobova starosjedilačke pripadnosti. U literaturi se spominje i eventualna prisutnost Alamana, historijski moguća za ostrogotske vlasti na panonskom tlu, ali to nije još arheološki dovoljno jasno definirano; postoje naime pored Kranja, po našem mišljenju, u Dravlju, u Rifniku i u Rakovčanima indicije stanovitog alamanskog infiltriranja, možda nadošlog putem Italije, u vezi s tamošnjim franačkim vojnim djelovanjem (za vladanja Teodeberta), koje se proteglo do Koruške. Česta je karakteristična pojava grobova bez priloga ili samo sa skromnim nalazima, pa ponekad djelomično oblaganje groba netesanim kamenjem ili pokrivanje mrtvacu daskom; to su tipične oznake starosjedilačkih grobova, kako u nekropoli Kranj, tako i u nekropoli Knin. Ovdje nije moguće pobliže navoditi inventar negermanskih i germanskih grobova kompleksne nekropole Kranj, pa ćemo spomenuti samo najnužniji izbor markantnijih nalaza. Općenito valja reći da postojeći fundus grobnih priloga nekropole Kranj tipološki dokazuje kontinuirano sahranjivanje u prvoj i drugoj polovici 6. stoljeća. Okvirno datiranje nekropole Kranj otprilike od 500. do 600. godine egzaktno potvrđuje optjecaj novca istočnorimskog i barbarskog kova, koji je evidentiran u grobovima. Iz Italije je importirano u Kranj nekoliko ostrogotskih pojasnih kopča i lučnih fibula, potonje dijelom u sekundarnoj upotrebi samo pojedinačno i iznimno u langobardskim grobovima, a stilsko obilježje dviju istočnogermanskih lučnih fibula ukazuje na njihovo podunavsko, tj. zapravo možda gepidsko, radioničko podrijetlo. (Isto vrijedi i za ostrogotski primjerak fibule iz uništenog groblja kod amfiteatra u Puli.) Upadljiva je relativna rijetkost lučnih fibula druge polovice 6. stoljeća, nedostaju specifično langobardske lučne fibule, od postojećih je pet merovinškog tipa (što bi možda indiciralo alamanski utjecaj), dvije su tirinški import — uočljiv pojedinačno i drugdje u Jugoslaviji — i preostale dvije uopće nisu germanski nego romanskoalpski proizvod. Najbrojniji germanski nakit predstavljaju »S«-fibule iz dvadesetak ženskih grobova te više fibula s ptičjim, tzv. sokolskim, motivima. Češće su pločaste različito komponirane fibule, bilo u langobardskoj, bilo u starosjedilačkoj upotrebi. Isto vrijedi za raznovrsne igle-ukosnice i igle-pribadače, što ih panonski Langobardi počinju upotrebljavati, poput krstolika nakita, tek u Kranju i poslije 568. godine, dakako veoma često u Italiji. Doista su mnogobrojni đerdani sa svakojakim, dijelom šarenim, perlama, zatim ostaci brokatnog tekstila, te koštani češljevi, dokazani čak i po grobu obrtnika kao lokalni proizvod. Apsolutno su najčešći željezni artefakti, ponajviše starosjedilačke izradbe, kao što su narukvice, pređice, okovi, kresiva, noževi, alat za obradbu vune, kože i dr. Osobito je značajna neza-

pažena pojava niza dijelom neobjavljenih ranobizantskih tzv. mediteranih pojasnih kopča druge polovice 6. stoljeća, gdje su u ženskim i češće u muškim grobovima, ali nesumnjivo starosjedilačke radioničke pripadnosti, što su ih prvi put ovdje u Kranju poprimili panonski Langobardi i, dakako, kasnije često upotrebljavali u Italiji. Ovakve mediterane kopče naširoko su rasprostranjene i izvan Italije langobardskog vremena, kako u gepidskom Potisju, tako i na dalmatinskom tlu, pa i dalje sve do vizigotske Hispanije. Oko 600. godine i posebice u 7. stoljeću često su popraćene metalnim garniturama muškog pojasa, ustanovljenim kao iskonski starosjedilački proizvod u ranoavarskom horizontu groblja uz Blatno jezero (tzv. tip Keszthely-Dobogo), u istočnoalpskoj regiji i u sjevernoj Italiji, gdje su se uvriježile od ranog 7. stoljeća u langobardskoj upotrebi. Neobjavljen je kompletan adekvatan tipičan nalaz završnog 6. stoljeća iz nekropole Kranj. U toj su nekropoli začudo upadljivo malobrojni grobovi s oružjem langobardskog ratnika (približno samo 7) i po svoj se prilici langobardska posada vojvodstva Čedad (Cividale del Friuli) povukla bez boja oko 600. godine iz *Carniuma* pred avarsko-slavenskom plimom.

Groblje na Rifniku kod Celja, uz visinsku kasnoantičku naseobinu, smještenu na međi panonske Savije i južnog Norika, sastoji se otprilike od 100 grobova na redove, koji se uglavnom vremenski i po etničkom sastavu podudaraju s arheološkom slikom nekropole Kranj: osnovica je starosjedilačka, uočljivi su rijetki ostrogotski nalazi i možda alamanski tragovi, uz nekoliko panonsko-langobardskih grobova. Sva je prilika da su Langobardi boravili na Rifniku samo do svoje seobe u Italiju 568. godine pod Alboinom (novac Alboinova nasljednika Klefa u ženskom grobu mogao je stići do naseobine Rifnik optjecajem i ne mora biti nužan dokaz za tamošnju langobardsku posadu poslije 568. godine). Postoji doduše značajna razlika pri usporedbi Rifnik—Kranj s obzirom na pojavu naušnica kao grobnih priloga, jer su one u Kranju veoma rijetke (samo 3 para naušnica s poliedrom). Rifničko groblje sadrži pak veoma brojne naušnice, bilo s poliedrom, bilo s košaricom u različitim varijantama izradbe. Poznato je da su oba tipa naušnica zapravo starosjedilačko kulturno dobro kasnoantičkog podrijetla, što ih na provincijalnom tlu katkad koriste Germani, ali taj nakit valja kronološki diferencirati: tip s poliedrom (odnosno i s kockom) počinje čak u kasnijem 4. stoljeću, izrazito je stariji, tj. u upotrebi je od oko 400. do 600. godine; međutim tip s košaricom je mlađi, jer nije nigdje u stvari pouzdano ustanovljen prije prve polovice, odnosno sredine 6. stoljeća, čest je u drugoj polovici 6. stoljeća i možemo ga slijediti unutar 7. stoljeća, napose u radioničkim središtima naušnica s košaricom (tako npr. na Blatnom jezeru). Rifničke grobove s naušnicama s košaricom valja datirati oko 550. godine i u drugu polovicu 6. stoljeća.

Dakle na teritoriju Jugoslavije Langobardi su zastupljeni ponajviše u nekropoli Kranj, te u nekoliko grobova na Rifniku, nadalje u pojedinačnom konjaničkom grobu Brežac kod Buzeta (sjeverna Istra). Arheološki tragovi langobardskog boravka razabiru se također u savijskoj kasnoantičkoj utvrdi Velike Malence do rimskog *Nevidunuma* (blizu Brezica), te po ostacima iz uništenih grobova u Sloveniji i Hrvatskoj, koje ovdje ne specificiramo (npr. Vače, Bela Cerkev, okolica Novog Mešta i Kostanjevice, Karojba, *Siscia* i *Cibalae*).

Bled je kao važno arheološko nalazište poznat po nekoliko ranosrednjovjekovnih slavenskih groblja, doduše kasnijeg vremena, i to evidentno karantansko-ketlaške kulturne pripadnosti. Na poznatom nalazištu Bled-Pristava postoji također jedno predslavensko starije groblje od oko 100 grobova na redove, i to nesumnjivo alpsko-romanskih starosjedilaca, ondje vidno bez ikakve germanske etničke prisutnosti (uočljiv' je samo jedan importirani nalaz panonsko-langobardske »S«-fibule). Grobni prilozi mogu se dijelom dovesti u vezu s onima nekropole Kranj (ponajviše sa željeznim artefaktima), ali u većoj mjeri s kulturnim priložima groblja Rifnik, npr. sa stilus-iglama pločastim fibulama-bulama (one su u 6. stoljeću raširene u Panoniji i Dalmaciji), a osobito se mogu paralelizirati veoma brojne i varirane naušnice, bilo s poliedrom, bilo s košaricom; načelno se ta dva tipa naušnica u bledskom i u rifničkom groblju međusobno isključuju u grobovima, a izuzetno se pojavljuju u kombinaciji u istom grobu. Bledska osobitost jest fibula u vidu pauna (stilski drugačija od spomenutih dalmatinskih primjera), analogna nekolicini primjeraka s područja sjeverne Italije, kamo, uostalom, i inače valja usmjeriti komparativno istraživanje starosjedilačkih romaniziranih groblja 6—7. stoljeća, npr. u Venetu, ali i u Jugoslaviji prema Istri i jadranskom arhipelagu. Bledsko groblje diferira ponešto od Kranja i Rifnika u kronološkom vidu, jer ga valja datirati počevši od druge polovice 6. stoljeća još u nekoliko desetljeća 7. stoljeća. Starosjedilački etnikon očuvao se kontinuirano u zaklonjenom području jugoistočnih Alpa barem do unutar 7. stoljeća, kada je započeo asimilacioni proces tog stanovništva s nadošlim i ondje naseljenim Slavenima u Karantaniji, koji se arheološki odražuje u starijoj fazi karantansko-ketlaške kulture, determiniranoj 8. stoljećem.

Na istočnojadranskoj obali Jugoslavije uočljiva su dva regionalno zaklonjena područja, gdje, usprkos njihovoj međusobnoj udaljenosti, arheološka slika tamošnjih groblja ukazuje na adekvatne pojave kontinuiranog očuvanja starosjedilačkog stanovništva 6. stoljeća u 7. i čak 8. stoljeće. Ono je nesumnjivo bilo u neposrednom dodiru s pridošlim slavenskim etnikom, ali je za sada prilično teško pobliže odrediti u tim odnosima slavensku komponentu u materijalnoj kulturi. Jedno od tih zaklonjenih područja predstavlja poluotok Istra, koji je nakon ostrogotskog povlačenja u 6. stoljeću (539—540. godine) bio kontinuirano do kasnog 8. stoljeća pod bizantskim vrhovništvom, što se, naravno, odrazilo i u grobnoj ostavštini. Dovoljno je podsjetiti npr. na znatan broj različitih tipova bizantskih pojasnih kopča 7. stoljeća (koje ovdje pobliže ne specificiramo) evidentiranih u istarskim grobljima, s nizom istovremenih jasnih paralela na tada bizantskoj Siciliji, kao i na balkanskom tlu u bizantskim provincijama južnojadransko-jonske regije, napose u Albaniji, na Krfu, u Grčkoj itd. Naprotiv, italsko-langobarska vlast Aistulfa i Deziderija, prekinuvši kontinuitet bizantskog vladanja u Istri za približno dvadesetak godina u drugoj polovici 8. stoljeća, nije ostavila vidan utjecaj na istarskom tlu u predvečerje karolinške ekspanzije. U Istri se istraživalo u novije vrijeme niz groblja (npr. Mejica, Veli Mlun, Čelega, Brkač, Dvograd-Kacavanac i dr.), od kojih je veoma zanimljiva sjevernoistarska skupina oko grada Buzeta (*Piquentum*); to su miješana romansko-slavenska groblja 7—8. stoljeća, smještena pretežno na visinskim položajima, s izrazitim značajkama barbarizacije u načinu sahrane i bez grobljan-

ske crkve, za razliku od skupine groblja isključivo romanskih starosjedilaca s jakim antičkom tradicijom, gotovo bez priloga u grobovima, češće s dužim rasponom zakapanja redovito uz crkvu. Regionalne osobitosti naziru se također na susjednom otoku Cresu, i po svoj prilici moglo bi ih se slijediti na sjevernojadranskim otocima u Kvarnerskom zaljevu i po ostalom arhipelagu uz istočnojadransku obalu dalmatinskog kopna, ali taj arhipelag nije s tog vidnog kuta dovoljno istraživan. Kao pozitivan primjer u tom smislu valja spomenuti neobjavljeno iskapanje *villae rusticae* vršeno na otočiću Majsanu, smještenom između otoka Korčule i poluotoka Pelješca, nadalje iskapanje groblja justinijanskog vremena na poluotoku Sustjepanu u Cavtatu (*Epidaurum*), gdje su radovi još u toku. Adekvatne pojave retardacija s regionalnim specifičnostima poput Istre očito se manifestiraju u drugom zaklonjenom području, tj. u kontinentalnom pretežno planinskom zaleđu južnojadranske balkanske obalne regije, i to u Crnoj Gori, gdje je nedavno otkriveno veoma zanimljivo oštećeno groblje 7. stoljeća na nalazištu Mijeke kod Virpazara (blizu Skadarskog jezera). Groblje pripada tzv. Koman-kulturi, prozvanoj po poznatoj nekropoli 7–8. stoljeća (uz ruševine naselja) nalazišta Koman ili Kalaja Dalmaces, smještenog na susjednom teritoriju sjeverne Albanije. Groblja Koman-kulture mogu se evidentno pratiti i u srednjoj Albaniji (nekropola Kruje), a njezini još nedovoljno istraženi utjecaji razabiru se mjestimično na dalmatinskom tlu, npr. na poluotoku Pelješcu (Ston, grob s privjeskom »komanskog« stila i s bizantskom kopčom 7. stoljeća) i dalje čak u zaleđu Zadra (Kašić i Nin, neobjavljeni grobni nalazi »komanskog« obilježja). Valja također u tom smislu usporediti polumjesečasto oblikovane naušnice Koman-kulture (npr. Mijeke, grob 7) s adekvatnim naušnicama rasutim po dalmatinskim i istarskim nalazištima, koje ovdje ne navodimo, kao ni određene tipove bizantskih kopča što smo ih evidentirali na tom arealu. U Koman-kulturi pretežno starosjedilačke pripadnosti treba računati i sa slavenskim utjecajem u 7. i 8. stoljeću, ali ondje postoji analogan problem kao i u Istri: Slavene je tada teško jasno tipološki determinirati po arheološkim kriterijima, iako se s povijesnog vida mora uzeti u obzir njihova prisutnost. Kao primjer za regionalnu specifičnost lokalnih radionica navodi se ovdje tip fibule s povijenom nogom (npr. Mijeke grob 4), koja je u grobljima Koman-kulture znatno većih dimenzija i ima pločasto proširenje luka. Inače su tzv. ranobizantske fibule s povijenom nogom justinijanskog vremena veoma često proširene u drugoj polovici 6. stoljeća po balkanskim urbanim naseljima i utvrdama na dunavskom limesu — npr. *Salona*, Debelo brdo kod Sarajeva, *Prima Justiniana*, *Naissus*, *Čezava (Novae)* i Boljetin na Đerdapu, Sadovec (podunavska Bugarska) itd. — te pripadaju, kao i s njima istovremene, pa dijelom i radionički povezane, ranobizantske kopče tipa »*Sucidava*«, prvenstveno starosjedilačkom stvaranju balkanske regije, što statistički dokazuje znatna gustoća nalaza baš na balkanskim lokalitetima.

U novije vrijeme u mađarskoj se literaturi ukazalo na značajnu činjenicu da su se u južnom dijelu Dunantula (tj. jugozapadno od linije Szombathely-Pécs) uspjeli očuvati ostaci panonsko-rimskog stanovništva u 6. stoljeću izvan područja panonsko-langobardske vlasti. Poznata su kasnoantička urbana središta *Mogentiana* i *Sopianae*, pa nije slučajno da su groblja 6. stoljeća gušća baš oko njih, s mnogobrojnim nalazima naušnica s košaricom, pločastim fibulama, fibulama-

-bulama, stilus-iglama i dr. Paralele takvim nalazima postoje u spominjanim grobljima Knin, Duvno-Korita, Rakovčani, Rifnik, Ljubljana-Dravlje, Bled-Pristava itd. Množina zlatnog nakita u groblju Keszthely-Fenékpuszta ukazuje možda na izravni ranobizantski utjecaj justinijanskog vremena, koji je u drugoj polovici 6. stoljeća mogao djelovati samo putem međuriječja Drave, Dunava i Save. Širom teritorija Jugoslavije uočljivi su (u jugoslavenskoj literaturi nezapaženi) tadašnji brojni nalazi ostataka vaga sa zlatarskom i monetarnom namjenom, te velik broj pretežno neobjavljenih ranobizantskih exagia, i to s nalazišta: Hajdučka vodenica na Đerdapu, *Naissus*, *Salona*, *Siscia*, Stopiče-Orehak u Gorjancima, Vranje kod Sevnice, Polhov Gradec kod Ljubljane i nekropola Kranj s čak dvije vage u grobnim cjelinama. Kao arheološke paralele nakitu iz spomenutih groblja u Dunantulu trebalo bi navesti — uz pojedine nedovoljno vrednovane primjerke nakita značajnog zlatnog blaga 6. stoljeća iz *Nar one* (Vid kod Metkovića) — niz dijelom poznatih zlatnih nalaza širom Jugoslavije (npr. iz Salone, Asserije kod Benkovca, Synodija, tj. Baline glavice kod Drniša, Golubića kod Knina, Samobora kod Zagreba, Rifnika, Siscije, Čelareva kod Novog Sada itd.), kao i nedavno otkriveno malo groblje 6. stoljeća s nalazišta Vajska uz lijevu obalu Dunavu u južnoj Bačkoj. Spominjane garniture tipa Keszthely-Dobogo u Dunantulu, pored tamošnjih bizantskih kopča (u literaturi neuočene paralele na dalmatinskom tlu), ukazuju na postojanje ostataka panonsko-rimskog stanovništva do ranijeg 7. stoljeća, dakako već u prisustvu avarsko-kutrigurskog vladajućeg sloja.

Starosjedilački horizont treba barem sumarno sažeti. Arheološki elementi horizonta grobne i naseobinske ostavštine završetka 5. stoljeća, čitavog 6. stoljeća i ranijeg 7. stoljeća, uglavnom po nalazima prikupljenim s areala zapadne i dijelom središnje Jugoslavije, približno do meridijana rijeke Drine, signifikantni su za starosjedilačko više ili manje romanizirano stanovništvo. Djelomično su ih preuzeli i na mahove koristili germanski došljaci, iako za potonje nisu ovi zajednički elementi specifični. Nosioci i djelomični tvorci tih elemenata dočekali su za avarskog prodiranja i seobu južnih Slavena na Balkanski poluotok. Elementi su kako slijede:

- a) Fibule, i to lučne kasnorimsko-provincijalnog podrijetla i barbarizirani dijelom hibridni posebni oblici; kasnorimsko-ranobizantske fibule s povijenom nogom u više, dijelom regionalnih varijanata; dvokrake fibule izričito romanskog podrijetla (vjerojatno iz sjeverne Italije); pločaste fibule često ukrašene, također i fibule-bule od bronce i plemenitog metala itd.; krstolike fibule; životinjske fibule provincijalno-ranobizantskog obilježja, i to u vidu sisavaca i ptica, često su prikazani: lav, pantera, jelen i druge rogate životinje, ptice-grabljivice, paun, golub itd.
- b) Kopče i pređice (potonje su dijelom zajedničke i Germanima) od željeza, bronce i plemenitog metala, s ukrasom i bez njega, posebno je važna tipologija trna na pređici, odnosno kopči; mediterane kopče, tj. naročito ranobizantske kopče druge polovice 6. stoljeća, kao i one 7. stoljeća u više tipoloških podskupina i varijanata.
- c) Narukvice jednostavne, ponajviše od željeza, narukvice s manje ili više zadebljanim završecima, ponekad su završeci ukrašeni, također u obliku stiliziranih životinjskih glava; rađene su od bronce ili plemenitog metala.

- d) Naušnice, tipa s kockom, odnosno s poliedrom, nadalje tipa s košaricom različitih, dijelom regionalnih, varijanata (košarice polukružnog ili koničnog presjeka ili u obliku cvijeta, rađeno masivno ili na proboj), zatim naušnice s granuliranim, odnosno i pseudogranuliranim, trokutastim privjeskom ili petljasto variranim privjeskom u više varijanata od bronce ili plemenitog metala; ponekad se pojavljuju i polumjesečasto oblikovane naušnice.
- e) Prstenje, bilo posve jednostavno, bilo kasnoantičkog stilskog obilježja, od bronce ili plemenitog metala, dijelom masivno, s uloškom paste ili kamena, sa starokršćanskim simbolima ili s ranobizantskim monogramima, a gdjekad i cvjetolikim ukrasom krune prstena.
- f) Igle različita oblika i funkcije, kao ukosnice ili kao pribadače, češće u obliku stilusa, nadalje igle s glavama u oblicima kocke, poliedra, krnjeg stošca, ptice, odnosno i igle-palice s kružnim završetkom i s plastičnom pticom na vrhu itd.; rađene su često od bronce ili srebra, a rijetko od zlata. Postoje također i brončane šivaće igle (s ušicom).
- g) Privjesci, okovi i dugmeta različita oblička i izradbe, češće u obliku križa, ponekad kombinirano s prikazom ptice, a pojavljuje se i antička tzv. Herkulova topuza; okovi s jezičcima kao dijelovi garnitura mediteranog podrijetla (vidi kopče), okovi u obliku kaplje i štitolika oblika (češće i u germanskoj upotrebi); dugmeta okrugla, ovalna i ponekad kao zakovice itd. Sve to većinom od bronce ili plemenitog metala.
- h) U tom horizontu postoje i drugi elementi, npr.: češljevi, pincete i žlice za uho, tj. toaletni pribor, kresiva, noževi, željezni alat za obradbu drva, kože i dr. Dijelom je to i u germanskoj upotrebi (npr. češljevi, iako su oni kasnorimskog podrijetla). Keramiku nije za sada moguće odrediti u vidu posebnih tipova, u grobovima je ona rijetka, uvriježena je inače kasnorimska ili ranobizantska provincijalna keramika u naseljima, ponegdje i kasnoantičko staklo. Česta je upotreba tzv. perla, ponajviše od bojenog i višebojnog, tj. šarenog stakla i paste, jantara i pečene zemlje, koje imaju funkciju ukrasnih zrna za đerdane itd..

SLAVENI ZA DOMINACIJE AVARA I STAROSJEDILAČKI SUPSTRAT

Povijesna vrela pružaju doduše niz različitih i zanimljivih podataka o seobi Slavena na Balkanski poluotok, počevši od njihovih samostalnih pohoda i infiltracija pretežno u istočnobalkanske krajeve tijekom 6. stoljeća, do slavenskog kretanja na podunavskim i balkanskim područjima u okviru njihova plemenskog saveza s vojno nadmoćnim Avarima, Kutrigurima i panonskim Protobugarima u kasnijem 6. i ranom 7. stoljeću, za prvoga avarskog kaganata. Karakteristične elemente seobe južnih Slavena prilično je teško pobliže arheološki odrediti, što vrijedi prvenstveno za način sahrane u smislu trajanja obreda inkremacije i sahrane u žarama, te preuzimanja obreda inhumacije i pokapanja u grobovima na redove. Dok na susjednim teritorijima postoje groblja sa žarama srodnim tzv. praškom tipu, datirana u 7. stoljeće — npr. Šarata Monteoru (Rumunjska) i Pókaszpetk blizu Blatnog jezera (Mađarska), nadalje nešto kasnija slavenska žarna keramika

(s ornamentom valovnice) biritualnog groblja Bukovci (7—9. stoljeće) u Bugarskoj, na čijem se arealu istraživalo i više slavenskih naselja — na teritoriju Jugoslavije nisu ustanovljena adekvatna veća groblja sa žarama slavenske pripadnosti; izuzetak predstavlja nekoliko neobjavljenih žara s oštećenog lokaliteta groblja u Kašiću (Hrvatska), a možda i tragovi spaljivanja bez dovoljne dokumentacije na nedalekom lokalitetu Smrdelji kod Skradina. Inače postoje samo manja, donekle nesigurna, nalazišta (Nerezi kod Čapljine u Hercegovini, Sarazinovo kod Bakra u Hrvatskoj, Ilok na Dunavu u Hrvatskoj itd.) i nekolicina objavljenih i neobjavljenih slučajnih keramičkih nalaza, što indiciraju takvu mogućnost, nadalje su tek u početnom toku istraživanja nalazišta ranoslavenskih naselja u Bosni (Bijeljina-Batkovići, Doboj-Žabljak, Višegrad-Mušići) i u Makedoniji (Prilep-Varoš). Većina spomenutih lokaliteta su i antička nalazišta, a ta simptomatska pojava naravno nije slučajna. Također su za ovu temu zanimljivi slavenski keramički ostaci, uz druge metalne izrađevine dijelom neantičkog obilježja, ustanovljeni iskopavanjem ruševina poznatog urbanog naselja *Prima Justiniana* (Caričin Grad kod Leskovca u Srbiji), kao postjustinijanski elementi slavenskog zauzimanja tog kratkotrajnog, no veoma značajnog, ranobizantskog gradskog naselja u 7. stoljeću. Ondje se među nalazima 7. stoljeća ističu dvije lučne fibule »skupine Rybakov-Werner«, nošene pojedinačno kao ženski nakit pontskog podrijetla, a predstavljaju arheološki element ekspanzije Slavena u 7. stoljeću. U Jugoslaviji su takve lučne fibule zastupljene s barem još desetak primjeraka: dvije do tri u Makedoniji (npr. Viničani), nekoliko izrazitih u srpskom Podunavlju (najreprezentativniji je primjerak iz Velesnice), jedna pseudofibula dnjeprovske podrijetla potječe iz avarsko-slavenskog groblja Vrbas u Bačkoj, a nedavno je nađena još jedna u Baranji, na kaštelu panonsko-rimskog dunavskog limesa *Ad Miliare*, tj. u Batini; najzapadniji primjerak lučne fibule potječe s antičkog groblja Zagreb-Stenjevec, radionički analogan primjerku iz Novih Banovaca u Srijemu, tj. rimskoj utvrdi *Burgenae* na panonskom limesu, poznatoj po mnogobrojnoj antičkoj i ranosrednjovjekovnoj arheološkoj građi. Ovime bi repertorij nalaza ranoslavenske ekspanzije u 7. stoljeću, predočen najsumarnije, bio zapravo iscrpljen. Navedeni oskudni podaci ne pružaju dovoljnu sliku za arheološku dokumentaciju seobe južnih Slavena u podunavski i balkanski prostor, a ta je seoba u kasnom 6. i ranom 7. stoljeću vezana historijskom sudbinom uz postojanje prvoga avarskog kaganata.

Dominacija Avara u Karpatskoj kotlini u velikoj je mjeri utjecala na dotadašnje zbivanje u srednjem Podunavlju, ali se također odrazila u većim ili manjim promjenama prilika na Balkanskom poluotoku i na periferiji istočnoalpske regije. Osim ekspanzije Slavena, intenzivirane avarskim zavojevačkim akcijama s povijesno trajnim posljedicama slavenskog naseljavanja u 7. stoljeću, valja imati u vidu pospješeno raspadanje kasnoantičkog načina života, pogotovo u urbanim aglomeracijama, prouzročeno stalnim vojno-pljačkaškim napadima Avara i ostalih donekle neizdiferenciranih dijelom ratničko-nomadskih sudionika u velikom plemenskom savezu za prvoga avarskog kaganata. Razaralo se i pustošilo mnoga utvrđena gradska naselja, pa čak i ona najveća kasnoantičkog obilježja na današnjem teritoriju Jugoslavije, koja su dotad bila uglavnom nedirnuta. Tako je moćni avarski kagan Bajan, nakon višegodišnje opsade, uspio zauzeti *Sirmium* 582. godine, a

njegovi su sinovi okupirali 583/584. godine *Viminacium* i strateški važan *Singidunum*. Tu su sudbinu doživjeli tad i ostali antički gradovi u Panoniji i u južnome Noriku (npr. *Cibalae*, *Mursa*, *Siscia*, *Poetovio*, *Celeia*, *Emona* itd.), iako bez sačuvanog datuma njihove propasti. Ti su se događaji zbivali do ±600. godine. U ranom 7. stoljeću nastavila se pljačka i devastiranje antičkih gradova na istočnojadranskoj obali i njezinom zaleđu, Avari su sa Slavenima 614. godine zauzeli i strahovito opustošili *Salonu*, nadalje *Scardonu*, *Naronu*, *Epidaurum*, *Docleu* itd. Katastrofa razaranja tih antičkih gradova prekinula je, doduše, dotadašnji kasnoantički način života u smislu urbane cjelovitosti, ali je ipak jedan dio raspršenog gradskog stanovništva biološki preživio i nastavio ovdje ili ondje egzistencijom u zbjegu, na ladanju, ili se čak ponegdje uspio povratiti u devastirani grad. Starosjedilačko stanovništvo ruralnih naselja, koja su nesumnjivo postojala, premda povijesno anonimna, pogotovo izvan dohvata prometnih putova, bilo je manje zahvaćeno ovim nemirnim događajima. Sva je prilika da starosjedilačko stanovništvo čak u dugotrajnom vremenskom razdoblju od približno 220 godina avarske prevlasti na panonskom tlu nije moglo potpuno nestati, nego je u suženim životnim mogućnostima moralo naći kakav-takav modus vivendi s avarskim slojem i s ondje naseljenim slavenskim življem. Na dalmatinskom tlu, kao i inače u balkanskim regijama, bila je prevlast Avara zapravo kratkotrajna, a valja još pripomenuti da prilikom razaranja *Salone* ostaju ipak netaknuti stari obalni gradovi kao npr. Trogir i Zadar, a uskoro poslije katastrofe *Salone* i *Epidaura* stvaraju se u specifičnim okolnostima nove gradske jezgre Splita i Dubrovnika, sve, dakako, pod formalnim bizantskim vrhovništvom ravenkog egzarha. Ruralno starosjedilačko stanovništvo u dalmatinskim pretežno planinskim krajevima nesumnjivo je duže moglo opstati i aktivno djelovati kao neposredni supstrat na slavenski superstrat sukcesivno doseljen u 7. stoljeću. Slika o starosjedilačko-slavenskoj simbiozi, do koje je nužno moralo doći, još je arheološki donekle zamagljena za 7–8. stoljeće. Stanovitu pomoć pruža, uz škrte podatke iz povijesnih vrela, samo primjena lingvistike (toponomastika itd.) i komparativne etnografije. Približno adekvatna situacija onoj u Dalmaciji postojala je mutatis mutandis također na alpskom području Karantanije. O arheološki bitnim konsekvencama, koje su se iskristalizirale negdje unutar 8. stoljeća, kako u jednom dijelu jugoistočnih Alpa, tako i u jednom dijelu Dalmacije, bit će riječi kasnije.

Arheološka ostavština avarskog vladanja u Karpatskoj kotlini od kasnijeg 6. stoljeća do otprilike 800. godine manifestira se ponajviše u golemom fundusu groblja, daleko najvećem na današnjem teritoriju Mađarske, koji je registriran s nekoliko stotina nalazišta, a njihov se broj i dalje povećava. U susjednim zemljama, povezanim s Karpatskom kotlinom, broj nalazišta s takvim grobljima također je znatan. To vrijedi i za teritorij Jugoslavije, gdje su groblja za oba avarska kaganata, naravno, najčešća u podunavskom području. U ovom osvrtu moguće je samo najsumarnije skicirati glavne značajke obilne grobne ostavštine avarskog vremena i navesti primjera radi izbor važnijih nalazišta u Jugoslaviji, što iznosi zajednički za oba kaganata približno barem osamdeset lokaliteta.

Vrijeme prvoga avarskog kaganata ili rana faza avarske dominacije obuhvaća blizu 100 godina, tj. drugu polovicu 6. stoljeća i prvu polovicu 7. stoljeća, iza toga

slijedi kratak prijelazni period (oko 2—3 desetljeća), tj. srednja faza avarske dominacije do oko 670. godine, i napokon vrijeme drugoga avarskog kaganata ili kasnija faza avarske dominacije; ona traje oko 120 godina, tj. od kasnog 7. stoljeća cijelo 8. stoljeće do otprilike 800. godine, a ponegdje do ranog 9. stoljeća. U opsežnoj mađarskoj arheološkoj literaturi kronološka je klasifikacija donekle slična ovoj ovdje, osim nekoliko manjih odstupanja. Pitanje navodnog trajanja avarskih groblja u 9. stoljeću u Potisju do dolaska Mađara prije 900. godine, bez obzira na stanovito tendenciozno tumačenje u jednom dijelu mađarske literature, ovdje nije potrebno pobliže razmatrati. Valja naglasiti da bi bilo pogrešno navedene tri faze avarske dominacije oštro omeđiti, jer se one međusobno ne samo dodiruju, nego i isprepliću.

Arheološka ostavština prvoga avarskog kaganata u svojoj je osnovici centralnoazijskog podrijetla, kako se manifestira načinom sahrane u konjaničkim grobovima, u kojima je uz jahača s njegovom opremom pokopan i konj s ormom i tipičnim rekvizitima (žvale, sedlo i stremeni), pa u nošnji konjanika s osebujnim pojasom i zaponom za perčin, u oblicima oružja (nomadski refleksi luk i trokrilne strelice u tobolcu, šašoliko koplje, jednosječni mač), pastirskim instrumentima, oruđu itd. Ta konjaničko-nomadna osnovica isprepletana je veoma izrazitim i brojnim ukrasnim elementima pontskog i barbarizirano-bizantskog podrijetla, poprimijenim za boravka Avara u crnomorskoj regiji, gdje su stupili u dodir i savez s kutrigurskim i protobugarskim plemenskim skupinama. Ističu se osobiti pontski oblici ravnih dvosječnih i jednosječnih mačeva, često bez nakrsnice, s tiještenim ukrasom na oplati balčaka i ponekad prstenastom jabučicom, te s tipičnim ušicama za vješanje (oblikovanim konveksno ili poput slova »P«) na koricama. Karakteristična je nadalje veoma česta upotreba plemenitih metala za garniture jezičaca i okova pojasa, kao i za konjsku ormu, rađene pretežno od rezanog glatkog, ponajviše srebrnog, lima ili od tiještenog lima, ukrašenog bilo znakovima tzv. tamga, bilo donekle geometriziranim ornamentima, dok naknadno pridolazi u Karpatskoj kotlini još i ornament pletenice degeneriranog germanskog stila II (možda utjecajem svladanih potiskih Gepida). U grobovima putujućih zlatara 7. stoljeća u Karpatskoj kotlini ustanovljene su brojne matrice za tiještenje navedenih limenih izrađevina za ukrašavanje pojasa ili orme. Tipične su također zlatne naušnice s privjeskom kugle ili okrenute piramide, te narukvice s jako proširenim završecima. Ističe se snažan priliv raskošnog ranobizantskog zlatarstva od Ponta do Podunavlja, koji se manifestira u bogatim nalazima blaga (sa srebrnim posuđem, dragocjenostima, nakitom, ukrasnim garniturama i zlatnim novcem), kao i optjecajem ranobizantskog zlatnog novca, od Justinijana I do Konstatina IV Pogonata, kvantitativno najintenzivnijim za Mauricija Tiberija, Foke i Heraklija I. Već za krize prvoga avarskog kaganata opada priliv ranobizantskog zlata, koji se u prijelaznom periodu gubi i potpuno nestaje za drugoga avarskog kaganata; u njegovoj arheološkoj ostavštini 8. stoljeća gotovo i nema više raskošnih izrađevina od plemenitog metala, kao ni bizantskog zlatnog novca. Prijelazni period nije obilježen izrazitijim osobitostima, osim degeneriranih i ponešto variranih tvorevina, rađenih po starijoj tradiciji. Valja ukazati na postojanje niza osnovnih značajki zajedničkih ostavštini obaju kaganata, kao što su: sahrana u konjaničkim grobo-

vima, sa zakopanim konjem, opremom, oružjem, napose i refleksnim lukom (tj. sačuvana su samo njegova koštana pojačanja), te koštanim i metalnim ulošcima sedla i tobolca, pogotovo karakterističnim trokrilnim strelicama, češćim prilaganjem posuđa od gline ili druge materije u grobove i dr. Ne smije se izgubiti iz vida činjenica da su predstavnici drugoga avarskog kaganata također iskonski azijskog podrijetla i antropološki su izrazitije mongolidni u usporedbi s rasnim konglomeratom predstavnika prvoga avarskog kaganata. Dok su avarski stremeni, tipični za prvi kaganat, kružno zaobljeni, postaje za drugoga kaganata oblik stremena uglatiji (tj. s ravnom pločicom za upiranje); u kasnom 7. i u 8. stoljeću pojavljuje se uz avarski palaš i avarska sablja. Ženski je nakit proizveden u skromnijoj izradbi lokalnih radionica, doduše po uzorima grozdolikih bizantskih naušnica u nekoliko varijanata, uz jednostavne narukvice itd. Nailazi se i na proste karičice-sljepoočničarke, gdjekad s dvostruko zavnutim završetkom, možda slavenskog podrijetla. Glinene su posude čest grobni prilog, postoji tzv. žuta i siva keramika, o kojoj se u literaturi vodi raspra, nadalje gnjetena keramika tzv. potiskog tipa i kvalitetnija, na ručnom kolu rađena, keramika tzv. podunavskog tipa, koja slovi kao slavensko kulturno dobro. Uočljiva je i uporaba drvenih vedrica okovanih željezom. Kao karakterističnu osobitost čitavog 8. stoljeća potrebno je posebice istaknuti lijevane brončane garniture avarskog pojasa s jezičcima, ukrašenim ornamentom krugolike vitice ili vinove loze te motivima borbe životinja, nadalje saponi s prikazom grifona. Groblja na redove drugoga avarskog kaganata avarsko-slavenske pripadnosti mnogobrojna su u 8. stoljeću, mjestimično su veoma prostrana, česti su grobovi »pješaka«, a konjanički se grobovi pripisuju samo avarskom vladajućem sloju. Završni period avarske prevlasti otprilike od 800. godine do ranog 9. stoljeća obilježen je osebujnim ukrašavanjem pozlaćenih lijevanih jezičaca i okova izborom stilski variranih vegetabilnih motiva, češće tzv. stilom Blatnica (Slovačka), te neko-likim karolinškim utjecajima. Potrebno je imati pred očima činjenicu da Avari u 8. stoljeću nisu više navaljivali na Bizantsko carstvo, već su ratne pohode iz svog središta u Alföldu usmjerili uglavnom prema zapadu, tj. u srednju Evropu i prema sjevernoj Italiji (npr. u Furlaniju 788. godine), izazvavši time Karla Velikog, koji je s nekoliko vojnih pohoda uspio dokrajčiti avarsku dominaciju u Podunavlju i naseliti ostatke silom pokrštenih Avara u zapadni dio Dunantula.

Među arheološkim nalazištima iz vremena avarske dominacije na teritoriju Jugoslavije zasebno mjesto pripada pojedinačnom kneževskom grobu kod Čađavice u podravskoj Hrvatskoj. Izuzetno bogati i raskošni prilozi srebrnog nakita tzv. martinovskog nakitnog stila u tom grobu smatraju se proizvodom pontskih zlatara s paralelama u nalazima blaga ranog 7. stoljeća od srednjeg Dnjepra do Podunavlja. Za razliku od ostalih priloga, narukvice i naušnice čađavičkog nalaza jesu ženski nakit i indiciraju mogućnost dvojnog groba. Čađavički kneževski grob sadržavao je također tipičan pontski mač (uništen), ali u grobu nisu ustanovljeni jahački rekviziti, tj. nije riječ o sahrani konjanika, inače redovitoj pojavi u tadašnjim grobovima vladajućeg sloja rane faze avarske prevlasti. Čađavički grobni nalaz predstavlja arheološku rijetkost i ne bi se mogao ocijeniti kao avarski; možda je kutrigurski ili panonsko-protobugarski, ali bez uvjerljivih bližih analogija ostaje njegova definitivna atribucija neobjašnjena. Taj izuzetno značajan grob, datiran

oko 600. godine ili u rano 7. stoljeće, reprezentira svjedočanstvo iz vremena seobe južnih Slavena.

Osobit značaj ima nalaz ostave zlatara s lokaliteta Biskupija-Pliskovo kod Knina (Dalmatinska Hrvatska), zbog brojnih sačuvanih brončanih matrica za tiještenje limenih izrađevina garnitura, orme i nakita. U Jugoslaviji su adekvatni nalazi matrica za tiještenje inače rijetki (npr. Sisak i Pančevo), ali se paralele takvim matricama mogu naći u nekoliko evidentiranih grobova putujućih zlatara 7. stoljeća u Mađarskoj. Sva je prilika da ostava iz okolice Knina pripada vremenu avarsko-slavenskih prodora u Dalmaciju nakon 600. godine.

Glavnina arheološkog fundusa za trajanja obaju avarskih kaganata svakako je koncentrirana na jugoslavensko Podunavlje, s maksimumom nalazišta i najvećim grobljima u Bačkoj, a s nešto manjim brojem odgovarajućih nalazišta u Banatu i u Srijemu. Češće se registrirala pojava grobova za oba kaganata na jednom nalazištu, ponekad u istoj nekropoli (npr. Vrbas u Bačkoj i Čoka u Banatu), no obično na dva susjedna položaja (npr. Mali Idoš, Nadrljan i dr. u Bačkoj). Od avarskih konjaničkih grobova sigurno je najraniji neobjavljen ratnički grob kasnog 6. stoljeća sa srijemskog nalazišta Mandelos kod Sremske Mitrovice, a pripada vremenu Bajanove opsade *Sirmiua*. Većinu ostalih konjaničkih grobova prvoga avarskog kaganata datira se u vrijeme završnog 6. do ranog 7. stoljeća ili u prvu polovicu 7. stoljeća; najkasniji je među njima (po osebujnim stremenima) konjanički grob s nalazišta Zmajevac u Baranji (oko 650. godine). Ističe se više groblja 6. do 7. stoljeća s priložima u konjaničkim grobovima, tipičnim za vrijeme cvata prvoga avarskog kaganata, i to u Banatu: Novi Kneževac (luksuzna zlatna limena garnitura konjske orme s 1 grčkim monogramom bizantskog podrijetla), Čoka, Mokrin, Aradac i Pančevo (neobjavljeno); u Bačkoj: Selenča (specijalan slučaj, možda lomača), Sekić, Feketić, Apatin-Sikeš i neobjavljeno groblje Bačko Petrovo Selo. Za prijelazni period navode se groblja Bogojevo (I groblje) u Bačkoj, Bijelo Brdo-Bajer (kod Osijeka) i Osijek (konjanički grob) u Hrvatskoj. Nalazišta iz vremena drugoga avarskog kaganata brojna su i raširena po Vojvodini i donekle Hrvatskoj, često samo s ostacima garnitura iz uništenih grobova. Od većih groblja dijelom još 7. ali pretežno 8. stoljeća u Bačkoj navode se: Mali Idoš, Vrbas, Bogojevo (IV groblje, isključivo 8. stoljeće) i Odžaci (neobjavljeno), sva bez konjaničkih grobova. U Srijemu je veoma značajna pomno istražena nekropola 8. stoljeća na nalazištu Vojka (većinom neobjavljena). Iz uništenih grobova ističu se dijelovi tipičnih lijevanih brončanih garnitura 8. stoljeća prvenstveno iz Pančeva (s rijetkim prikazom antropomorfne scene na jezičcu), te s drugih nalazišta baš na dunavskim obalama: Brestovik, Novi Banovci, Slankamen, Sotin, Borovo, Dalj itd.; avarski grobovi 8. stoljeća (dijelom konjanički) mogu se dalje slijediti uz Dravu (Osijek-Zeleno polje, Prelog u Međimurju) i Savu (Sremska Mitrovica, Sisak, Zagreb-Kruga).

Vrijeme sloma avarskog vrhovništva oko 800. godine ostavilo je u ranom 9. stoljeću vidne tragove, razasute na teritoriju Jugoslavije od Dunava po savsko-dravskom međuriječju, te mjestimično čak i po Dalmaciji. Valja spomenuti nedavno otkriveno groblje Otok kod Vinkovaca, a poznati su npr. panonski grobni nalazi Zemun-Polje, Brodski Drenovac i Brestovac kod Slavonske Požege, nadalje kasne garniture u bačkom Malom Idošu i Novom Sadu, kao i u dalmatinskim

Smrdeljima kod Skradina itd. Njima treba pribrojiti nekoliko slučajnih nalaza, obilježenih stilom Blatnica: Dubovac, Zemun-Kapela i Surduk na Dunavu, Vinkovci na Bosutu, Velika Horvatska kod Krapine i dr. U to vrijeme, tj. nakon sloma avarske prevlasti, nesumnjivo se pojavljuju već izričito slavenska groblja na redove u međuriječju Drave, Dunava i Save, s manje-više zamjetljivim ostacima avarske prisutnosti, kao što je groblje Velika Gorica kod Zagreba, zatim pretežno neobjavljeno groblje Otok kod Vinkovaca, i po prilozima doista značajno groblje ranijeg 9. stoljeća Brodski Drenovac na rijeci Orljavi.

Valja nadalje upozoriti na arheološki bitnu činjenicu da se u Dalmatinskoj Hrvatskoj razabire već u 8. stoljeću najstariji horizont starohrvatskih grobova. Osim donekle poznatih grobova ratnika s priloženim mačevima i ostrugama karolinškog tipa, datiranih bizantskim solidusima Konstantina V Kopronima i njegova sina Lava IV u kasno 8. stoljeće, i to s nalazišta Biskupija-Crkvina kod Knina, pokazao se nedavnim iskopavanjima veći broj neobjavljenih grobova, pretežno bez oružja i ostruga, ali s brojnom ranom slavenskom keramikom na dalmatinskim veoma značajnim grobnim nalazištima Kašić i Nin (u zaleđu Zadra), što ih nesumnjivo treba datirati u 8. stoljeće. U neobjavljenoj starohrvatskoj nekropoli Nin, gdje su radovi još u toku, razabire se, uz ostalo, nekoliko ondje vjerojatno najstarijih grobova s oblicima keramike predslavenskog, tj. barbarizirano-kasnoantičkog obilježja; ovu, u Hrvatskoj osebujnu, keramiku valja paralelizirati s keramikom 7–8. stoljeća u spominjanim starosjedilačkim nekropolama Koman-kulture u albanskom i crnogorskom zaleđu južnojadranske obale, a trag te kulture za sada slijedimo ne samo na poluotoku Pelješcu, već i dalje u zaleđu Zadra, na što smo ukazali u prethodnom poglavlju. Bio bi to zapravo radni zadatak budućih istraživanja, dok ovdje samo upozoravamo na nezapaženu činjenicu u jugoslavenskoj literaturi da se na jadranskom obalnom području, uključivši i arhipelag, naziru starosjedilački arheološki elementi 7. i 8. stoljeća, koji su se kako-tako morali dodirivati i prožimati s arheološkim elementima slavenske ekspanzije.

Završavajući našu arheološku skicu o ranom srednjem vijeku u Jugoslaviji, smatramo potrebnim zaključno ukazati na slijedeća perspektivno značajna zapažanja: u toku 8. stoljeća započele su se kristalizirati pojedine arheološki odredive kulturne skupine južnih Slavena. Historijski su uvjeti omogućili po svoj prilici ubrzaniji razvoj procesa asimilacije slavenskog superstrata sa starosjedilačko-romaniziranim supstratom na području Karantanije i na području Dalmacije, omeđenom rijekama Zrmanjom i Cetinom, gdje se stvaraju počeci slavenskih ranofeudalnih državnih središta, dakle ranije nego na ostalom prostoru Jugoslavije. Karantansko-ketlaška kulturna skupina, od 8. do 10. stoljeća, najizrazitije istražena u Sloveniji, dodiruje se mjestimično u grobljima na redove s dalmatinsko-hrvatskom kulturnom skupinom, od kasnijeg 8. do 11. stoljeća. Ove dvije arheološki jasno odredive kulturne skupine spominju se ovdje kao paradigme, ne samo zbog njihova zajedničkog početka prije ili kasnije u 8. stoljeću, nego i s obzirom na brojna groblja na redove obiju skupina s mnoštvom kulturnih priloga ponajviše 9. i 10. stoljeća, u kojima se vidno zrcali kasnoantička tradicija, osobito u oblicima nakita, a i u grobnjoj arhitekturi. Izrazita tradicija antičke baštine manifestira se u vidu kulturnog kontinuiteta, a taj je jedva objašnjiv bez stanovitog arheološki mogućeg, premda povijesno neodređenog, etničkog kontinuiteta.

LITERATURA

- M. ABRAMIĆ, Gli Ostrogoti nell antica Dalmazia, Settimane di studio del Centro Italiano di studi sull'alto medioevo III, I Goti in Occidente (1955), Spoleto, 1956.
- B. ALEKSOVA, Materijalna kultura na Slovenite vo Makedonija, Slovenska pismenost etc, Ohrid, 1966.
- A. ALFOLDI, Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien, Berlin, 1, 1923; 2, 1926. — Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde, Minns volume, Eurasia Septentrionalis Antiqua IX, Helsinki, 1934.
- A. K. AMBROZ, Dunajske elementi v rannesrednevekovi kulture Krimea, Kratkie Sobščeniija Inst. Arheol. 113, Moskva, 1968. — Problemi rannesrednevekovi hronologii vostočnoj Evropi I, II, Sovetskaja Arheologija 2, 3, Moskva, 1971.
- S. ANAMALI, La nécropole de Kruje et la civilisation du haut moyen-âge en Albanie du nord, Studia Albanica I, Tirana. 1964. — Le problème de la civilisation haut-médiévale albanaise etc, Studia Albanica III, Tirana, 1966.
- ATTI del Convegno di studi longobardi (Udine-Cividale, 1969), Deputazione di Storia Patria per il Friuli, Udine, 1970.
- M. BARADA, Hrvatska dijaspora i Avari, Starohrvatska prosvjeta III s. 2, Zagreb, 1952.
- F. BARIŠIĆ i drugi saradnici, Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije I, Vizantološki institut knj. 3, Srp. akad. nauka pos. izd. CCXLI, Beograd, 1955.
- L. BARKÓCZI, A 6th century cemetery from Keszthely-Fenekpuszta, Acta Archaeologica Acad. Scient. Hungar 20, Budapest, 1968.
- L. BARKÓCZI, A. SALAMON, Remarks on the 6th century history of "Pannonia" etc, Acta Archaeologica Acad. Scient. Hungar. 23, Budapest, 1971.
- V. BIERBRAUER, Zu dem Vorkommen ostgotischer Biigelfibel in der Raetia II, Baverische Vorgeschichtsblätter 36, München, 1971.
- L. BOLTA, Necropole du Bas-Empire a Rifnik pres de Šentjur, Inventaria Archaeologica etc, Jugoslavija fasc. 12, Beograd, 1969.
- I. BONA, Beiträge zu den ethnischen Verhältnissen des 6.—7. Jahrhunderts in Westungarn, Alba Regia 2—3, Szekesfehervar, 1963. — Abriss der Siedlungsgeschichte Ungarns im 5.—7. Jahrhundert etc, Archeologicke Rozhledy XX, Praha, 1968. — Ein Vierteljahrhundert der Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945—1969), Acta Archaeologica Acad. Scient. Hungar 23, Budapest, 1971.
- W. BRAUNFELS, Die Welt der Karolinger u. ihre Kunst, München, 1968.
- F. BULIĆ, Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij, Zbornik Matice Hrvatske etc, Zagreb, 1925.
- H. BULLINGER, Spätantike Gürtelbeschläge etc, Dissertationes Archaeologicae Gandenses XII, Brugge, 1969.
- D. CSALLANY, Archäologische Denkmäler der Avarenzeit in Mitteleuropa, Budapest, 1956. — Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken, Archaeologia Hungarica s. n. XXXVIII, Budapest, 1961.
- I. CREMOŠNIK, Istraživanja u Mušićima i Zabljaku etc, Glasnik Zemaljskog muzeja etc. n. s. XXV, Sarajevo, 1970.
- CH. DIEHL, Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle, I—III, Paris, 1901.
- D. DIMITRIJEVIĆ, J. KOVACEVIĆ, Z. VINSKI, Seoba naroda, arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja, Zemun, 1962.
- D. DIMITRIJEVIĆ, Der Fund von Zemun Polje etc, Archaeologia Iugoslavica VII, Beograd, 1966.
- E. DYGGVE, H. VETTERS, Mogorjelo etc, Osterr. Akad. d. Wiss., Schriften d. Balkankommission Antiquar. Abt. XIII, Wien, 1966.

- L. EISNER, Rukovět slovanské archeologie etc, Praha, 1966.
- W. ENSSLIN, Theoderich der Grosse, München, 1959.
- J. FERLUGA, Vizantiska uprava u Dalmaciji, Vizantološki institut knj. 6, Srp. akad. nauka pos. izd. CCXCI, Beograd, 1957.
- N. FETTICH, Archäologische Studien zur Geschichte d. späthunnischen Metallkunst, Archaeologia Hungarica ú. f. XXXI, Budapest, 1951.
- B. GRAFENAUER, Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov, Zgodovinski časopis IV, Ljubljana, 1950. — Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, Dela Sloven. akad. znan. in um. VII, Ljubljana, 1952. — Slovanski naselitveni valovi na Balkanski poluotok, Zgodovinski časopis XVIII, Ljubljana, 1964. — Zgodovina slovenskega naroda, Ljubljana, I, 1964, II, 1965. — Die Kontinuitätsfrage in der Geschichte des altkarantanschen Raumes, Acta quinti Conventus de Ethnographia Alpium Orientalium tractantis etc, Alpes Orientales V (1967), Ljubljana, 1969.
- L. HALPHEN, Charlemagne et l'empire carolingien, Pariš, 1968.
- W. HOLMOUIST, Kunstprobleme der Merovingerzeit etc, Stockholm, 1939.
- K. JIREČEK, Istorija Srba I, Beograd, 1911. — Romani u gradovima Dalmacije etc, pos. izd. Srp. akad. nauka i um. CCCLVI, Beograd, 1962.
- LJ. KARAMAN, Iz kolijevke hrvatske prošlosti etc, Zagreb, 1930. — Iskopine društva »Bihaća« u Mravincima i starohrvatska groblja, Rad Jugoslav. akad. znan. i umj. 268, umj. raz. 4, Zagreb, 1940. — O spomenicima VII i VIII stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata, Vjesnik Hrv. arheol. društva n. s. XXI—XXII, Zagreb, 1942—1943.
- J. KASTELIC, Slovanska nekropola na Bledu, Dela Sloven. akad. znan. in um. 13, Ljubljana, 1960.
- A. KISS, Die Stellung der Keszthely-Kultur in der Frage der römischen Kontinuität Pannoniens, Janus Pannonius Múzeum fivkőnyve, Pécs, 1967.
- N. KLAIĆ, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb, 1971.
- A. KOLLAUTZ, Awaren, Langobarden u. Slaven in Noricum u. Istrien, Carinthia I 155, Klagenfurt, 1965. — Die Ausbreitung der Awaren auf der Balkanhalbinsel etc, Študijske Zvesti Arheol. úst. Sloven. akad. vied 16, Nitra, 1968.
- KOLOKVIJ O ZGODNJEM SREDNJEM VEKU v Sloveniji (Ljubljana, 1966), Arheol. vestnik XVIII, Ljubljana, 1967 (više autora). — IDEM (Kranj, 1969), Arheol. vestnik XXI—XXII, Ljubljana, 1970—1971 (više autora).
- J. KOROŠEC, Pravilnost opredeljevanja posameznih predmetov in kultur zgodnjega srednjega veka do 7. stoletja kot slovanskih, Zgodovinski časopis XII—XIII, Ljubljana, 1958—1959.
- I. L. KOVRIG, Megjegyzések a Keszthely-kultúra kerdesehez, Archaeologiai tífirésito 85, Budapest, 1958. — Das awarenzeitliche Graberfeld von Alattvan, Archaeologia Hungarica s. n. XL, Budapest, 1963.
- I. KOVRIG, J. KOREK, Le cimetiére de l'époque avare de Csóka (Čoka), Acta Archaeologica Acad. Scient. Hungar 12, Budapest, 1960.
- B. MARUŠIĆ, Istrien im Friihmittelalter, Kulturhistor. Denkmäler in Istrien III, Pula, 1964. — Kasnoantička i bizantiska Pula, Kulturno-povijesni spomenici Istre VI, Pula, 1967.
- N. MILETIĆ, Ranosrednjovekovna nekropola u Rakovčanima kod Prijedora, Glasnik Zemaljskog muzeja etc. n. s. XXV, Sarajevo, 1970.
- I. NESTOR, La nécropole slave d'époque ancienne de Sărata Monteoru, Dacia n. s. I, București, 1957. — L'établissement des Slaves en Roumanie etc, Dacia n. s. V, București, 1961. — La pénétration des Slaves dans la péninsule Balkanique et la Grèce continentale etc, Revue des études sud-est européennes I, București, 1963.
- G. OSTROGORSKI, Istorija Vizantije etc, Beograd, 1969.
- M. PARDUCZ, Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn, Studia Archaeologica I, Budapest, 1963.
- PROKOPU IZ CEZAREJE (priredio K. GANTAR), Pod Justinijanovim žezlom, Ljubljana, 1961-

- A. RIEGL, Die spätromische Kunst-Industrie etc, Wien, I, 1901; II (i H. ZIMMERMANN), 1923.
- B. A. RYBAKOV, Drevnie Rusi, Sovetskaja Arheologija XVII, Moskva, 1953.
- K. SAGI, Die zweite Basilika von Fenékpuszta, Acta Antiqua Acad. Scient. Hungar IX, Budapest, 1961.
- A. SALAMON, I. ERDÉLYI, Das völkervanderungszeitliche Gräberfeld von Környe, Studia Archaeologica V, Budapest, 1971.
- L. SCHMIDT, Die Ostgermanen, München, 1969.
- SIMPOZIJUM »Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena« (Mostar, 1968), Centar za balkanološka ispitivanja 3, Akad. nauka i umj. B. i H. pos. izd. XI, Sarajevo, 1969 (većina autora).
- P. SKOK, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima etc, Jadranski inst. Jugoslav. akad. znan. i umj., Zagreb, 1950.
- A. CS. SOS, Bemerkungen zur Frage des archäologischen Nachlasses der awarenzeitlichen Slawen in Ungarn, Slavia Antiqua X, Poznań, 1963. — Archäologische Angaben zur Frage der Frühperiode des awarisch-slawischen Zusammenlebens, Študijske Zvesti Archeol. list. Sloven. Akad. vied 16, Nitra, 1968.
- H. SPAHIU, Germinet e vitit 1961 në varrezën e herëshme mesjetare të Kalašë së Dalmaces, Studime Historike 3, Tiranë, 1964.
- E. STEIN, Histoire du Bas-Empire II, Paris—Bruxelles, 1949.
- B. SVOBODA, Zum Problem antiker Traditionen in der ältesten slawischen Kultur, Vznik a počátky Slovanů VI, Praha, 1966.
- J. ŠAŠEL, Emona, Pauly-Wissowa RE etc. Suppl. Bd. XI, Stuttgart, 1968.
- F. ŠIŠIĆ, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara etc, Zagreb, 1925.
- F. TAMIS, Ritrovamenti archeologici etc, Archivio Storico di Belluno, Feltre e Cadore XXXII, Feltre, 1961.
- Z. VAŠTA, Einführung in die Frühgeschichte der Slawen, Neumiinster, 1970.
- L. VARADY, Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376—476), Budapest, 1969.
- K. VINSKI-GASPARINI, S. ERCEGOVIĆ, Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu, Vjesnik Arheol. muzeja 3. s. I, Zagreb, 1958.
- Z. VINSKI, Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu, Situla, Glasnik Narodnega muzeja 2, Ljubljana, 1957. — O nalazima 6. i 7. stoljeća u Jugoslaviji etc, Opuscula Archaeologica III, Zagreb, 1958. — Betrachtungen zur Kontinuitätsfrage des autochthonen romanisierten Ethnikons im 6. u. 7. Jahrhundert, Problemi della civiltà e dell'economia longobarda etc, Milano, 1964. — Zur Deutung der Biigelfibeln des 5. Jahrhunderts in Jugoslawien, Atti del VI Congresso Internaz. delle Scienze Preistor. e Protostor. (1962) vol. III, Roma, 1966. — Krstoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji, Vjesnik Arheol. muzeja 3. s. III, Zagreb, 1968. — Epoha seobe naroda, Umetničko blago Jugoslavije, Beograd, 1969. — Zu den Waffenfunden im Bereich des altkroatischen Staates bis zum Jahre 1000, I Międzynarodowy Kongres archeologii slowiańskiej (1965) t. III, Warszawa, 1970. — Zur Kontinuitätsfrage des autochthonen romanisierten Ethnikos etc, Actes du Vile Congrès Internat. des Sciences Préhistor. et Protohistor (1966), vol. 2, Prague, 1971. — Kasnoantički starosjedioci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata, Disputationes Salonitanae, Split, 1970 (u tisku). — Die völkervanderungszeitliche Nekropole in Kranj etc, Actes du VIII« Congrès Internat. des Sciences Préhistor. et Protohistor., rapports generaux I, Beograd, 1971.
- J. VERNER, Slawische Biigelfibeln des 7. Jahrhunderts, Reinecke-Festschrift etc, Mainz, 1950. — Byzantinische Gürtelschnallen des 6. u. 7. Jahrhunderts etc, Kölner Jahrbuch für Vor- u. Frühgesch. 1, Köln, 1955. — Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches, Bayer. Akad. d. Wiss. Philos.-histor. Kl. Abh. N. F. H. 38 B, München, 1956. — Fernhandel u. Naturalwirtschaft im östlichen Merowingerreich etc, 42. Bericht d. Röm.-German. Komm. etc. 1961, Berlin, 1962. — Die Langobarden in Pannonien etc, Bayer. Akad. d. Wiss. Philos.-histor. Kl. Abh. N. F. H. 55 A, München, 1962. — Zum Stand der Forschung über die archäol.

- Hinterlassenschaft der Awaren, Študijne Zvesti Archeol. list. Sloven akad. vied 16, Nitra, 1968.
- J. WERNER, G. ANNIBALDI, Ostgotische Grabfunde aus Acquisanta etc, Germania 41, Berlin, 1963.
- J. WERNER, G. FINGERLIN, J. GARBSCH, Die Ausgrabungen im langobardischen Kašteli Ibligo-Invillino (Friaul) etc, Germania 46, Berlin, 1968.
- J. J. WILKES, Dalmatia, London, 1969.
- H. ZEISS, Zur ethnischen Deutung friihmittelalterlicher Funde, Germania 14, Berlin, 1930.
- J. ŽONTAR, W. SCHMID, F. STELE, Zgodovina mesta Kranja, Kranj, 1939.

ZUR BEACHTUNG

Vorliegende Abhandlung »Das Friihe Mittelalter in Jugoslawien von 400 bis 800« erschien bereits in gekirzter Form (allerdings ohne Anhang und Verbreitungskarte) in französischer Sprache unter dem Titel *Haut moyen-âge in der Sonderpublikation Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie — Recherches et résultats* (Beograd 1971) S. 375—397, anlässlich des VIII. Internationalen Kongresses für Vor- und Friihgeschichte, der im September 1971 in Beograd stattgefunden hat. Deswegen wird hier von einer fir die ausländische Fachwelt bestimmten Zusammenfassung Abstand genommen.

PRILOG

Na reproduciranoj zemljopisnoj karti Jugoslavije registrirali smo 162 lokaliteta, prvenstveno izbor arheoloških nalazišta od 400. do 800. godine, tj. od 5. do početka 9. stoljeća, i to ponajviše ona nalazišta koja smo navodili češće samo primjera radi u tekstu naše rasprave. Valja naglasiti da nam nije bila namjera kartirati kompletan popis lokaliteta, pa smo izostavili nekoliko ranosrednjovjekovnih nalazišta i kasnoantičkih urbanih naselja manje značajnih za našu tematiku. Sva je prilika da smo ipak kartirali glavninu lokaliteta s kojih potječe karakterističan arheološki fundus u sklopu tadašnjeg historijskog zbivanja od kasne antike do početaka stvaranja prvih ranofeudalnih država južnih Slavena. Lokalitete na teritoriju Jugoslavije kartirali smo po republikama u približnom redosljedu pretežno od sjeverozapada prema jugoistoku. Statistika pruža ove podatke: SR Slovenija — 14 lokaliteta; SR Hrvatska — 58 lokaliteta; SR Bosna i Hercegovina — 21 lokalitet; SR Crna Gora — 2 lokaliteta; SR Srbija (uključivši SAP Vojvodinu i SAP Kosovo) — 60 lokaliteta; SR Makedonija — 7 lokaliteta. Kartirani broj lokaliteta iznosi ukupno 162 i dovoljan je za našu raspravu u vidu skicirane sinteze, premda taj broj nesumnjivo nije konačan, kako zbog nekoliko tu ili tamo izostavljenih postojećih lokaliteta, tako i s obzirom na činjenicu da smo u više slučajeva kartirali pod jednim brojem zapravo dva ili tri arheološka nalazišta od 5. do početka 9. stoljeća, i to nalazišta topografski uglavnom neovisna jedno o drugome, ali naoko povezana samo po sadašnjem nazivu naseljenog mjesta, obuhvatajući gdjekad veći areal urbanog obilježja. To se razabire u niže navedenom tumaču brojeva, tj. popisu lokaliteta. U budućem radu na preciznom topografskom ubiciranju u smislu arheološke karte morat će se, dakako, provesti diferencijacija svakog pojedinog arheološkog nalazišta. Ovdje predočena zemljopisna karta služi samo za sumarnu orijentaciju uz naš tekst.

Popis lokaliteta

SR	Slovenija
1 — Bled, Pristava	8 — Velike Malence
2 — Kranj— <i>Carnium</i> , Na lajhu, pri fami cerkvi sv. Kancijana	9 — Stopiče, Orehek
3 — Ptuj— <i>Poetovio</i> , Panorama	10 — Bela cerkev na Dolenjskem
4 — Celje— <i>Celeia</i>	11 — Vače, Svete gore v Zasavju
5 — Rifnik	12 — Ljubljana— <i>Etnona</i> , Dravlje
6 — Vranje pri Sevnici	13 — Polhov Gradec, Gora sv. Lovrenca
7 — Drnovo— <i>Neviodunum</i>	14 — Podmelec

SR Hrvatska

15 — Buzet— <i>Piguentum</i> , Mala vrata	44 — Trogir— <i>Tragurium</i>
16 — Mejica	45 — Solin— <i>Salona</i> i Salonitanski ager
17 — Veli Mlun	46 — Split— <i>Spalatum</i> (<i>Aspalathos</i>)
18 — Brežac	47 — Majsan
19 — Sovinjsko Brdo, Mali vrh	48 — Gradac
20 — Brkač	49 — Vid— <i>Narona</i>
21 — Karojba	50 — Ston
22 — •—čelega	51 — Dubrovnik— <i>Ragusium</i>
23 — Poreč— <i>Parentium</i>	52 — Cavtat— <i>Epidaurum</i> , Sustjepan
24 — Dvograd, Kacavanac	53 — Zagreb, Stenjevec, Trnje (Kruge), Podsused
25 — Pula— <i>Pola</i>	54 — Samobor
26 — Osor— <i>Apsorus</i>	55 — Velika Hrvatska
27 — Bakar— <i>Volcera</i> , Sarazinovo	56 — Velika Gorica
28 — Nin— <i>Aenona</i> , Ždrijac	57 — Sisak— <i>Sfscia</i>
29 — Zadar— <i>Jadera</i>	58 — Prelog
30 — Pridraga	59 — Čadavica
31 — Kašić, Glavčurak, Razbojine, Maklinovo brdo	60 — Brestovac
32 — Podgrade— <i>Asseria</i>	61 — Brodski Drenovac
33 — Smrdelji	62 — Osijek— <i>Mursa</i> , Zeleno polje
34 — Skradin— <i>Scardona</i>	63 — Beli Manastir
35 — Ivoševci Šupljaja— <i>Burnum</i>	64 — Zmajevac— <i>Ad Novas</i>
36 — Knin— <i>Curcum</i> , Spas (Greblje)	65 — Batina— <i>Ad Miliare</i>
37 — •—Plavno	66 — Bijelo Brdo
38 — Golubić	67 — Dalj— <i>Teutoburgium</i>
39 — Biskupija, Crkvina, Pliskovo	68 — Borovo, Gradac
40 — Vrlika i Cetina (Stara Vrlika)	69 — Sotin— <i>Cornacum</i>
41 — Balina glavica— <i>Synodium</i> kod Drniša	70 — Ilok— <i>Cuccium</i>
42 — Unešić	71 — Vinkovci— <i>Cibalae</i>
43 — Sinj— <i>Osinium</i>	72 — Otok, Gradina

SR Bosna i Hercegovina

73 — Bijeljina, Batkovići	78 — Gornje Turbe
73a — Doboj, Žabijak	79 — Dželilovac
74 — Prijedor, Rakovčani	80 — Gornje Pećine
75 — Velika Kladuša	81 — Zenica, Bilimišće
76 — Donji Vakuf, Oborci	82 — Stranjani
77 — Bugojno, Čipuljić	83 — Breza

- 84 — Višegrad, Mušići
 85 — Sarajevo, Debelo brdo
 86 — Rajlovac, Mihaljevići
 87 — Vrdolje
 88 — Lisičići
- 89 — Duvno—*Delminium*, Korita
 90 — Han Potoci
 91 — Mogorjelo—*Ad Turres*
 92 — Čapljina, Nerezi

SR Crna Gora

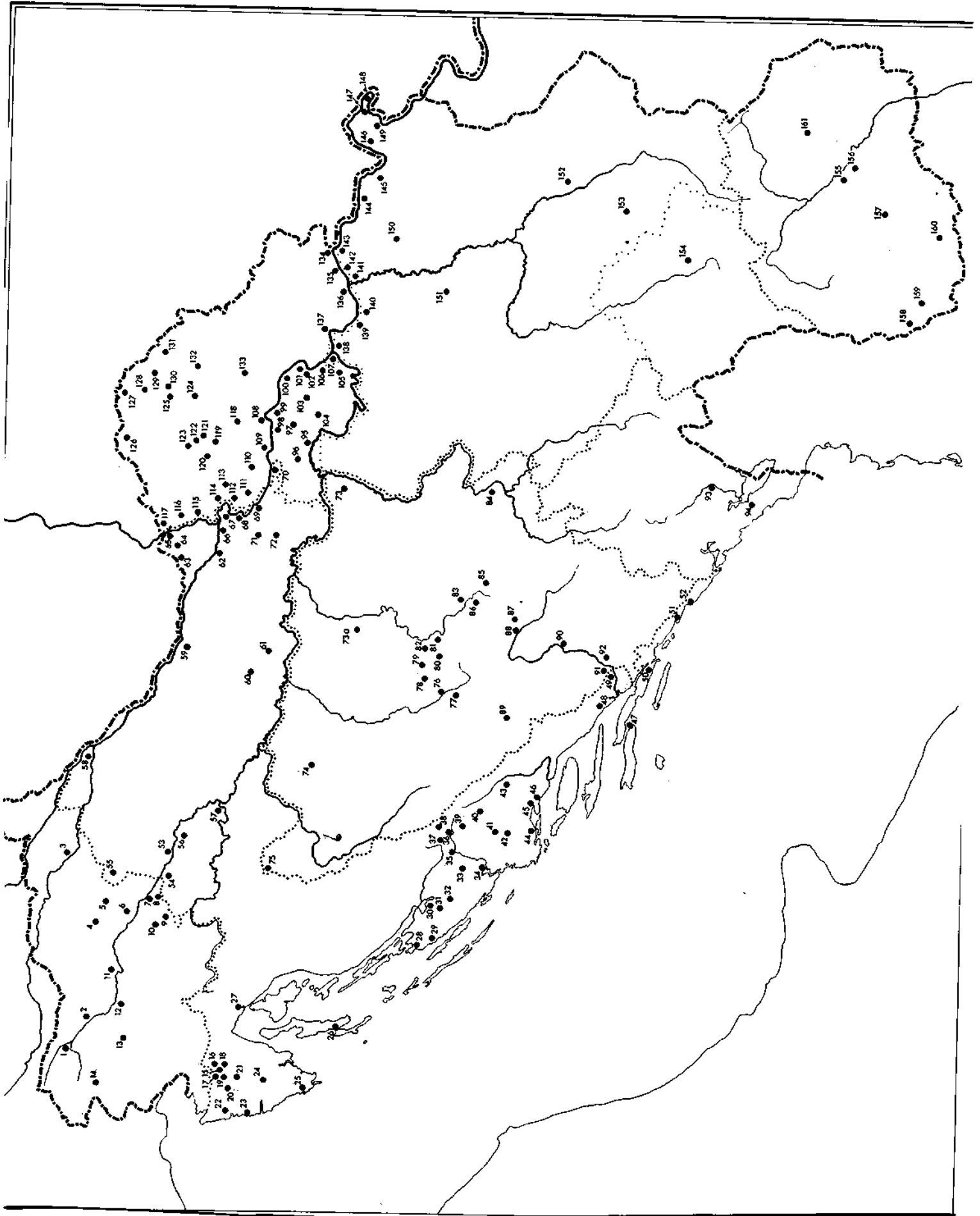
- 93 — Duklja—*Doclea* kod Titograda
 94 — • Virpazar, Mijeke

SR Srbija (+ SAP Vojvodina + SAP Kosovo)

- 95 — Sr. Mitrovica—*Štrmium*
 96 — Kuzmin
 97 — Mandelos
 98 — Rakovac, Stručica
 99 — Sr. Karlovci, Rovine
 100 — Slankamen—*Acumincum*
 101 — Surduk—*Rittium*
 102 — Novi Banovci—*Burgenae*
 103 — Vojka, Brdašica
 104 — Donji Petrovci—*Bassianae*
 105 — Jakovo, Kormadin
 106 — Batajnica, Bekića salaš
 107 — Zemun—*Taurunum*, Gradski park,
 Kapela, Polje
 108 — Novi Sad
 109 — Celarevo
 110 — Selenča
 111 — Vajska
 112 — Karavukovo
 113 — Odžaci
 114 — Bogojevo
 115 — Apatin, Sikeš
 116 — Bački Monoštor
 117 — Kolut
 118 — Zmajevo
 119 — Vrbas
 120 — Kula
 121 — Feketić
 122 — Sekić
 123 — Mali Idoš
 124 — Bačko Petrovo Selo
- 125 — Nadrljan
 126 — Subotica
 127 — Srpski Krstur
 128 — Novi Kneževac
 129 — Vrbica
 130 — Čoka, Kremenjak
 131 — Mokrin
 132 — Bočar, Pesak
 133 — Aradac, Mečka i Zrenjanin
 134 — Banatska Palanka, Sapaja
 135 — Dubovac
 136 — Kovin, park
 137 — Pančevo, ciglana
 138 — Beograd—*Singidunum*, Čukarica,
 Karaburma, Rospi Ćuprija
 139 — Grocka
 140 — Brestovik
 141 — Dubravica—*Margum*, Orašje
 142 — Kostolac—*Viminacium*
 143 — Ram—*Lederata*
 144 — Čezava—*Novae*
 145 — Boljetin, Gradac na Lepeni
 146 — Hajdučka Vodenica
 147 — Kladovo
 148 — Kostol—*Pontes*
 149 — Velesnica—*Caput Bovis*
 150 — Kamenovo, Međa
 151 — Doničko Brdo, Gradac
 152 — Niš—*Naissus*
 153 — Caričin Grad—*Prima Justiniana*
 154 — Gračanica Lipljan—*Ulpiana*

SR Makedonija

- 155 — Viničani
 156 — Gradsko—*Stobi*
 157 — Prilep, Varoš
 158 — Radolišta
- 159 — Ohrid—*Lychnidus*
 160 — Bitola—*Heraclea Lyncestis*
 161 — Kozjak—*Bar gala*

VALERIJA DAMEVSKI

CRVENOFIGURALNE VAZE IZ APULSKIH RADIONICA
U ARHEOLOŠKOM MUZEJU U ZAGREBU*

I DIO

KRATERI

Potkraj prošlog stoljeća nabavljena je za Arheološki muzej u Zagrebu zbirka grčkih vaza,¹ koje potječu uglavnom iz južnoitalskih radionica. Zbirka je vrlo velika, broji oko 1500 cijelih primjeraka, te nekoliko desetina fragmenata različitih oblika i stilova. Nema nažalost nikakvih detaljnih podataka o njihovom mjestu nalaza, osim da su sakupljene na raznim aukcijama. Ipak, cijela je zbirka vrijedna, jer sadrži nekoliko izvanrednih primjeraka ranih grčkih stilova, a najveći se dio, prema dekoraciji i kvaliteti izradbe, može pripisati južnoitalskim radionicama.

Tehnika crvenih figura na crnoj podlozi (firnis) javlja se oko 530 god. pr. n. e. u Atici. Ovaj stil u usporedbi s prethodnim — crnofiguralnim — ujedno znači i velik napredak. Linija i pokret se oslobađaju, otkriva se ljepota i anatomija ljudskog tijela, odjeća postaje prozračnija i življa, teži se za individualizacijom i stanovitim realizmom. Kvaliteta materijala (glina i firnis) i umjetnička izradba motiva pridonose da je gotovo sva ostala keramika u to vrijeme potisnuta s tržišta helenskog svijeta. Prevladavao je crvenofiguralni stil, i svi najljepši primjerci, nastali tijekom V i IV st. pr. n. e., potječu iz atenskih radionica.

Međutim u trećoj četvrtini V st. pr. n. e. javljaju se u južnoj Italiji lokalne radionice. Pretpostavlja se, da je jedna od prvih bila u Turiju (Thurii), a Furthvengler² smatra da se početak italskog slikarstva na vazama treba pripisati upravo ovoj radionici oko 443 god. pr. n. e. Nešto kasnije može se lokalizirati i radionica u Tarentu, koja je duže vremena igrala važnu ulogu, jer se razvila u jak proizvodni

* Zbog obimnosti građe nije moguće odjednom objaviti cijelu zbirku, pa je u prvom

1894. godine, istodobno s poznatom skupinom kamenih skulptura, koje je objavio

centar, na čelu s cijelom plejadom slikara. Zatim slijede ostala središta u: Anciju (Anxia), Metapontu (Metapontum) i Herakleji (Heraclea), koji se po pojedinim svojstvima u stilu i dekoraciji međusobno razlikuju, pa se prema tome radionice nazivaju lukanske, kampanske ili apulske.

Njihovi se proizvodi razlikuju od antičkih u mnogim elementima. Glina je nešto drugačija — nedostaje joj intenzitet boje, firnis nema onog jakog sjaja, što je osobita karakteristika za antičke proizvode. Postoji razlika u stilu, a javlja se i lokalni oblik »nestoris«,³ koji je mesapijskog podrijetla (češći je u Lukaniji nego u Apuliji). Osim toga, ovdje je zvonoliki krater u velikoj modi i onda kad u Grčkoj njegova upotreba već počinje opadati. Slikari još samo neko vrijeme prikazuju mitološke teme, uglavnom na monumentalnijim primjercima, ali se općenito repertoar figuralnih scena suzu je, a javlja se potreba za dekorativnim elementima, koji u mnogim slučajevima ispunjuju cijelu površinu vaze. Ta pojava intenzivnog dekoriranja u umjetnosti karakteristična je za razdoblje opadanja.

Apulske radionice počele su svoju djelatnost, kako je već naprijed spomenuto, vrlo rano. Među prve i najvažnije centre ubraja se bez sumnje Tarent, što pokazuju mnogobrojni nalazi na njegovu području. Najraniji majstori bili su pod utjecajem Polignota,⁴ a čini se da su slijedili i antičku predaju. Stil ima stanovitu monumentalnost, koja je u vezi s utjecajima skulpture — pojedini su likovi izvanredno izvedeni, ali kompozicija u cjelini djeluje teško i neprirodno. To se osobito vidi na vazama velikih dimenzija, gdje su likovi grupirani u 2—3 nivoa. Poznati majstor ove skupine jest slikar Sizifa, keramograf velikog značaja, čija djelatnost, prema stilskim karakteristikama i analogijama sa skulpturom, pada u posljednju četvrtinu V st. pr. n. e. Njegovi radovi bili su zapravo izvor dvaju apulskih stilova, koji se oblikuju u IV st. pr. n. e. Za prvi je karakteristično veliko bogatstvo dekorativnih ukrasa, dok je drugi nešto jednostavniji. Stoga su nasljednici slikara Sizifa podijeljeni u dvije skupine: prvu, koja nastavlja tradiciju monumentalnog slikarstva, kao što je na krateru Sizifa⁵ (vaze su velikih dimenzija i obrađuju mitološke teme), i drugu, rad koje se temelji na jednostavnijim primjercima spomenutog keramograf a, a koja pretežno proizvodi manje vaze (većinom zvonolike krater) sa dva do tri lika, bez neke veće vrijednosti i značenja.⁶

Uz prvu skupinu vezano je ime slikara Dionizija,⁷ koji je aktivan između 410—380. god. pr. n. e. S njim je prodrla u apulsko slikarstvo vaza primjena žute i bijele boje, koje postaju karakteristika toga stila. Zatim slikara Dareja, jednog od posljednjih među velikim dekoraterima u trećoj četvrtini IV st. pr. n. e.

Velik broj vaza srednjih dimenzija — krateri, hidrije, amfore i pelike — osobina kojih je uniformnost stila i stanovita monotonija u prikazima, pripada ovoj drugoj skupini. Neke od njih potječu iz radionice slikara Tarporleva i njegovih saradnika,⁸ koji djeluju u trećoj četvrtini IV st. pr. n. e. i unose vlastito obilježje — jednostavnost ukrasa, manji oblici vaza, pretežno zvonoliki krateri. Najveći dio ove skupine vrlo je teško atribuirati baš zbog stereotipnosti. Prevladava mišljenje,

da je morala postojati jedna velika radionica, koja je na završetku IV st. pr. n. e. proizvodila ovakve primjerke serijski.⁹

U tu skupinu može se svrstati pretežni dio vaza iz naše zbirke, a osobito krateri prikazani u ovom katalogu. Oni su predstavljeni trima tipovima:

- a) volutni krateri (drške savijene u volutu)
- b) arkadni krateri (drške u obliku arkade)
- c) zvonoliki krateri

Volutni krateri (br. 1, 2)* pretežno su velikih dimenzija. Tijelo im je trbušasto, prema dnu suženo i prelazi u višu nožicu, koja se tanjurasto proširuje. Široki cilindrični vrat završava razgrnutim rubom i trakastim profiliranim ili prstenasto podebljanim obodom. Velike trakaste drške, postavljene okomito, završavaju na rubu volutom — po čemu je ovaj tip kratera i dobio ime — a u donjem dijelu su lučno savijene. U nekim slučajevima sa obje strane drške, na ramenu kratera, nalaze se glavice labuda kao ukras (br. 2).

Arkadni krateri¹⁰ (br. 3—9) po svojem su obliku vrlo slični prethodnom tipu. Razlika je samo u drškama, koje su manje i sastavljene od dva obla stupića, postavljena okomito, a na rubu kratera povezana vodoravnim istakom, tako da se stječe dojam arkade. Također je mala razlika i u nožici. Ona je polukuglasta, a profilirani prsten spaja je sa dnom kratera. Dimenzije ovih kratera variraju, ali su uvijek manji od volutnih.

Dok su za prve dvije skupine drške presudan činilac pri tipološkom određivanju, za treću — zvonoliki krateri — karakterističan je oblik tijela. Ono je zvonoliko i u gornjem dijelu prelazi u široki razgrnuti rub, a na dnu obično završava višom nožicom na širokom postolju. Drške su ovdje posve malene, oble, koso položene i prema gore previnute. Krateri zvonolikog tipa (10—35) manjih su dimenzija i vrlo jednostavni, ali najbrojniji među proizvodima apulskih radionica tijekom IV st. pr. n. e., te su i u našoj zbirci najjače zastupljeni.

Važna komponenta u apulskom slikarstvu vaza jesu dekorativni elementi, koji u nekim slučajevima, a osobito na volutnim kraterima, ispunjavaju cijelu površinu, tako da djeluju upravo prenatrpano (*horror vacui*). Osim ornamentalnih ukrasa, sastavljenih iz pojaseva meandra, polegnute volute, jajnice, motiva pasjeg skoka, javljaju se na njima grančice bršljana, lovora, a najčešće bogato rascvjetane i lepezasto proširene palmete. Rub i obod obično imaju crveno-crna okomita polja (br. 1), dok je vrat dekoriran naizmjeničnim, vodoravnim pojasevima geometrijskog ornamenta i biljnog ukrasa (br. 1). Česta je pojava u raskošnih primjeraka volutnih kratera da je na jednoj strani vrata prikazana ženska glava u profilu ili en face unutar bogato isprepletenih vitica i cvjetova, kao što je slučaj na našem krateru br. 2.¹¹ Osobiti plasticitet ukrasa postizavali su majstori primjenom žute, bijele i narančaste boje, koja je, kako je već u uvodu spomenuto, bila jedna od

* Brojevi u zagradama označuju tekući broj priloženog KATALOGA.

* A. D. Trendall, *Vaši italijoti Città del Vaticano*, 1955, fasc. II, str. 101.

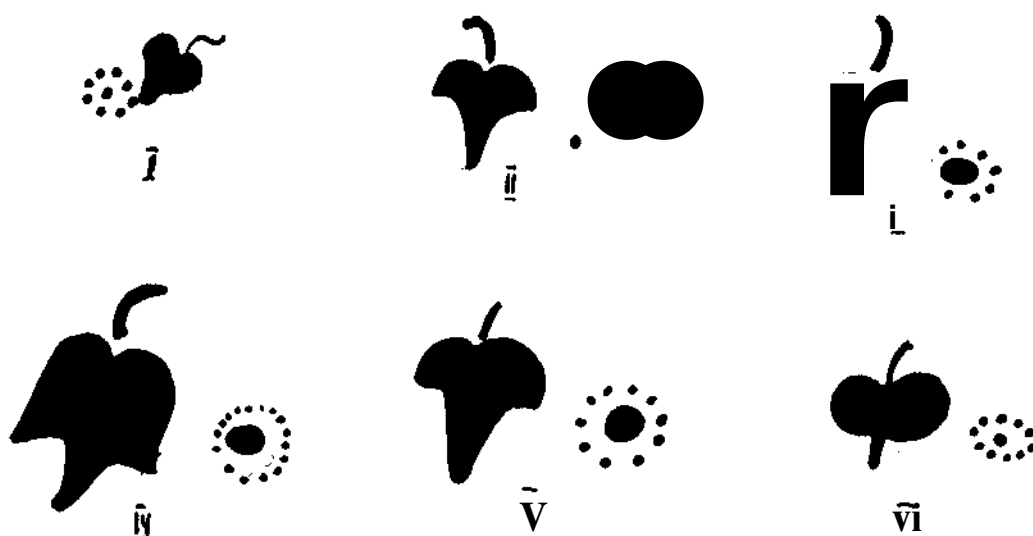
¹⁰ Ovaj tip kratera vrlo je raširen među **apulskom keramikom**, dok je mnogo rjeđi

u ostalim italiskim radionicama.

¹¹ Identičan dekor na vratu vidi: K. Schauenburg, *Zur Symbolik unteritalischer Rankenmotive*, *Mitt. des deutsch. Arch. Inst.* Bd. 64 Heidelberg, 1957, str. 198—221, T. 36.

karakteristika apulskih proizvoda. Drške su bile ukrašene samo crveno-crnim uskim prugama, ili su nosile koji od ornamentalnih motiva, a na volutama su vrlo često bile prikazane glave Gorgone (br. 1). Prostor ispod drški ispunjale su bogato razvedene palmete s volutama i viticama te stiliziranim rozetama (br. 1,2). Nožica je uglavnom bila prevučena samo firnisom ili je ponekad imala vodoravnu, užu ili širu crvenu traku.

Ukrasni motivi na arkadnim kraterima mnogo su jednostavniji. Na vodoravnom rubu obično je crveno-crni radijalni ukras, a na trakastom obodu jedan do dva niza crnih točkica (br. 3, 5), stilizirana borova grančica (br. 8) ili motiv pasjeg skoka (br. 7). Na istakama iznad drški nalazi se mala stilizirana palmeta. Za ovaj tip kratera najkarakterističniji je ukras na vratu, koji se sastoji iz valovite vodoravno položene grane bršljana s listovima i cvjetićima, komponiranim točkicama. Sve je izvedeno crnim firnisom u pačetrovinastom crvenom polju. Ovaj motiv ukrasa¹² podijelio je Trendall na osnovi oblika listova u 6 tipova I–VI (vidi sliku)

Sl. 1. Tipovi bršljana po Trendallu

Na našim kraterima zastupljeni su tipovi: I (br. 7), III (br. 4, 5, 8), IV (9) i VI (3, 6). Središnje scene na obje strane trbuha uvijek su uokvirene gotovo istim motivima: na ramenima uskim i kratkim crveno-crnim potezima, sa strane sa dva niza crnih točkica, a pri dnu je meandar ili motiv pasjeg skoka (br. 4, 9). Nožica je crno firnisana, a samo na završetku ima usku crvenu traku.

U zvonolikih kratera dekor je uvijek isti, s gotovo neznatnim varijantama. S nutarnje strane ruba su dvije uske crvene trake, a na vanjskoj strani ispod njega teče unaokolo pojas s lovorovom granom. Na završetku figuralne kompozicije, pri dnu kratera, nalazi se uža ili šira pojas s meandrom,¹³ koji može biti neprekinut, tj. teče uokolo cijelog trbuha (br. 14, 33, 35), ili prekinut, što znači da je izveden na

¹² A. D. Trendall, *Vaši italijoti Città del Vaticano*, 1955, fasc. II, str. 120.

¹³ Ponekad se javlja i motiv pasjeg skoka kao na primjercima br. 19 i 26.

obje strane samo ispod središnje scene (br. 12, 25, 32). U kompoziciji meandra uočavaju se također male razlike. Može biti u cjelini istovjetan (br. 13, 18, 30), zatim komponiran s grčkim križem (br. 11, 25, 33) ili kvadratićima u kojima su dijagonale (br. 20, 21). Prostor oko drški ukrašen je crvenim prstenom, koji je ispunjen radialnim motivom, a ispod same drške obično je velika stilizirana palmeta s volutama ili cijelim spletom voluta, vitica i manjih palmeta (tab. XVI, 2). U nekim slučajevima taj prostor ostaje posve prazan. I ovdje je nožica prevučena samo firnisom, a na postolju su jedna do dvije uske crvene trake.

Tijelo kratera ukrašeno je sa obje strane figuralnim kompozicijama. Jedna strana nosi glavnu scenu (strana A) i obično je više izvarirana, dok je druga (strana B) gotovo u pravilu uvijek ukrašena sa dva ili katkad tri muška lika, odjevena u himation. Stoje jedan nasuprot drugome (br. 3, 29) ili jedan iza drugoga (br. 5) i oslanjaju se jednom rukom na štap, bilo obojica ili samo jedan. Različiti elementi — prozor, diptih, halteres, katkada palmeta, žrtvenik ili pilastar — dopunjuju međuprostore.

Likovi na strani A predstavljaju gole mladiće i odjevene žene, ratnike, ili pak pokoju scenu iz Dionizijeva kulta. Tu su obično mladi Satiri i Menade (br. 29, 30) statični ili u pokretu. Vrlo je često prikazivan Eros, i to uglavnom kao hermafrodit (br. 19, 34, 35), s visokom ženskom frizurom, bogato ukrašenom, kao i nakitom na tijelu. Likovi žena, koje stoje (br. 10, 11, 18) ili sjede na hrpi kamenja (br. 19, 25 i 26), odjeveni su u peplos, hiton ili palu. Kosa im je obično vezana u punđu, a jedan se pramen spušta na lice. Često imaju dijadem na glavi, te ogrlicu, naušnice i narukvice, uglavnom izvedeno bijelom bojom. Mladići su gotovo uvijek goli. Ponekad nose prebačen plašt preko jedne ruke (br. 25), ili ogrnut pada u naborima preko obiju (br. 13). U kosi im je najčešće bijela vrpca. Muški i ženski likovi u mnogim slučajevima drže u rukama različite predmete — situlu, cistu, fiale (phiale), zrcalo, lepezu, timpan (tympanon), stilizirani grozd ili girlandu, i, po mišljenju Albizzatiya, scene na kojima su prikazani ovi elementi imaju sepulkralni karakter (mladići i žene prinose ih kao grobni prilog). Ovdje treba također spomenuti i vaze s prikazom naiskosa, u kome je smješten jedan ljudski lik, a može ih biti i više, obično na velikim i monumentalnim primjercima. Vrlo često ovi likovi predstavljaju ratnika kako stoji ili sjedi, a u rukama drži kacigu ili oružje. Figura je gotovo uvijek izvedena bijelom bojom, da bi se pružio dojam nadgrobnog spomenika iz mramora ili štuka (br. 2).

Omiljen je motiv na kraterima arkadnog tipa i velika ženska glava prikazana u poluprofilu na obje strane trbuha. U većini slučajeva bogato je ukrašena dijademom, naušnicama i mrežom, u koju je skupljena kosa (br. 7, 8, 9).

Podrobna analiza naše građe pokazala je da se mogu izdvojiti pojedine skupine kratera koje imaju neke zajedničke karakteristike u načinu obradbe i dekorativnim elementima, usprkos tome što ulaze u serijsku proizvodnju apulskih radionica IV st. pr. n. e. Stoga ih možemo podijeliti u tri skupine.

Skupina a

U nju ulaze primjerci (br. 12, 15, 28, 29) koji se po kompoziciji scene, stavu pojedinih figura, samom duktusu te jednostavnosti dodatnih ukrasa i nepretrpa-

nosti međuprostora mogu datirati u rano IV st. pr. n. e. Iako se ne može odrediti ime slikara ili radionica, ipak je potrebno spomenuti da je majstor Tarporley u drugoj polovici IV st. pr. n. e. crpio s ovakvih vaza svoje ideje, raspored figura i ornamenta. Faktura gline i firnis dobre su kvalitete.

Skupina b

Krateri ove skupine (br. 3, 4, 18, 20, 27, 34, 35) po kompoziciji bilo cijelih scena ili pojedinih likova, po rasporedu i bogatstvu atributa, koji ispunjuju gotovo cijeli međuprostor, te po primjeni bijele i žute boje u pastoznim namazima, nose karakteristike posljednjeg razdoblja slikara Dare ja i njegovih suradnika, koji su djelovali u trećoj četvrtini IV st. pr. n. e. Glina ovih vaza vrlo je dobre fakture, a firnis zelenkasto-crne boje, dobre kvalitete i jačeg sjaja.

Skupina c

U posljednju skupinu mogu se ubrojiti krateri (br. 14, 22, 23, 31) koji se odlikuju stereotipnošću scena, neproporcionalnošću u građi tijela, shematiziranim prikazom odjeće, površno izvedenim detaljima i slabo izvariranim ukrasnim elementima u međuprostorima. Boja gline je blijedoružičasta, slabije kvalitete, a firnis je bez sjaja, nanesen u tankom sloju, te vrlo lako otpada. One predstavljaju posljednji stupanj u razvoju apulskih vaza s figuralnim prikazima.

SUMMARY

RED-FIGURED VASES FROM THE APULIAN WORKSHOPS
IN THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN ZAGREB

In this paper the author deals with a group of 35 redfigured Apulian craters from the big collection of Greek vases in the Archaeological Museum in Zagreb. The collection formerly belonged to Count L. Nugent and was acquired for the Museum in 1894.

In the introductory part the author gives us some basic information about the so-called red-figured period of Greek vases and also of the production of vases in South Italy, which begins around the middle of the Vth century B. C., first in Thurrii and Tarentum, and later in Anxia, Metapontum, Heraclea etc.

Taking in to consideration some of the well-known masters of South Italy — the Painter of Sisyphos, Dionysios, Dareios — whose works gave an impetus to the creation of particular ceramographic styles, the author also depicts in its essential features the line of the development of Apulian painting on vases, which date from the end of the Vth century B. C. to the end of the IVth century B. C. This in fact represents the basis for the study of the selected group of Apulian craters which belong to the Museum collection.

On the basis of the main features such as shape, handles and the disposition of the decoration, the craters are divided into three groups:

- a) volute — craters (Nr. 1—2)
- b) arcade — craters (Nr. 3—9)
- c) bell — craters (Nr. 10—35)

For the volute — craters it is characteristic that they are usually of larger dimensions, richly adorned all over to such a degree that they almost give an overstuffed impression. The outstanding plasticity of the ornaments is achieved by the use of the colours, yellow, white and orange. Rich handles curved in volutes often carry a Gorgon's head on their ends.

Decorative elements on arcade — craters are slightly simpler and more stylised. They have a distinctive pattern on their neck — a wavy ivy-branch with small leaves and flowers. Of Trandall's six types (foot-note 12), only types I, III, IV and VI appear among our craters. The central scene is always in a frame of the same decorative elements. The pattern which recurs most is a big female head in profile, richly adorned with jewellery.

Bell — craters have a quite uniform decoration of laurel-branch, meander and palmettas. The body is covered with figural scenes on both sides, mainly of a Dionysiac or sepulchral character (Maenades, Satyrs, Eros, Hermaphrodites, girls, youths with objects for the funerary rite etc).

After having analysed all 35 craters in detail, the author sets apart individual groups of craters which have certain features in common such as the execution of figures and details and decorative elements as well, disregarding the fact that all samples are more or less mass products of the Apulian workshops of the IVth century B. C.

Group A

Craters belonging to this group (Nr. 12, 15, 28, 29) according to the composition of the scenes, the posture of individual figures, the ductus itself, and finally the simplicity of additional decoration and sparingly filled interspaces, could be dated to the early IVth century B. C. In spite of the fact that it is quite impossible to identify the masters or to determine the workshops, it is necessary to mention that the master Tarporly in the second half of the IVth century B. C. used these vases as the source for his ideas, disposition of figures and ornaments. The texture of the clay and the varnish are of good quality.

Group B

Craters from this group (Nr. 3, 4, 18, 20, 27, 34, 35) according to the composition of the scenes or individual figures and the disposition and abundance of attributes, which nearly cover the entire interspace, and besides this, the use of the colours white and yellow, in thick layers, carry the characteristics of the last period of the painter Dareios and his collaborators. They were active in the third quarter of the IVth century B. C. The clay of these vases is of a very good texture and the varnish has a greenish-black colour, is of good quality and has a stronger gloss.

Group C

In this last group the craters (Nr. 14, 22, 23, 31) could be included. They have stereotypical scenes, disproportionally-drawn bodies, schematically presented clothes, carelessly executed details and a poor variety of decorative patterns in the interspaces. The colour of the clay is pale-pink, its quality is less good, while the varnish is without a gloss. It has been applied in a thin layer, and thus falls off very easily.

These craters represent the last phase of the development of the Apulian vases with figural ornaments.

KATALOG

VOLUTNI KRATERI

1. Inv. 612

TABLA I, 1, 2

Krater volutnog tipa. Vrat cilindričan s jače razgrnutim rubom i prstenastim obodom. Velike trakaste drške valovito su nabrane i postavljene okomito. U gornjem dijelu završavaju volutom, u donjem su lučno savijene. Nožica je srednje visine i šira, tanjurasto se proširuje i ima uzdignut rub.

Krater je bogato ukrašen po cijeloj površini: na obodu se nalaze, naizmjenično, crna mala polja i svijetlocrveni prutići. Ispod ruba je pojas s motivom pasjeg skoka, crne boje na svijetlocrvenoj podlozi, a niže meandar. Na vratu je široki crni pojas s granom lovora, izveden svijetlocrvenom, žutom i bijelom bojom. Na ramenima, u crnom pojasu, crvene su bršljanove vitice, prekinute u predjelu drški. U donjem dijelu proteže se unaokolo široki pojas meandra, a na prijelazu u nožicu radijalni ukras. Drške su ukrašene motivom pasjeg skoka, na volutama su glave Gorgone. Prostor ispod drški ispunjen je velikom palmetom, viticama i cvjetovima.

Strana A — Gol konjanik s ovalnim štitom u lijevoj ruci i zabačenom kacigom, na kojoj se vijori velika perjanica. Konj je u stavu propinjaja, ispod njega je zmija i dvije palmine grančice.

Strana B — Gol ratnik okrenut udesno. U lijevoj ruci drži plašt, štit i dva koplja, a ispruženom desnicom baca koplje. Na glavi mu je također kaciga s velikom perjanicom. Međuprostor je ispunjen rozetama i palminim grančicama.

Firnis crn, tanko nanesen. Boja gline žutkasto-crvena. Figure dosta zdepaste. Posuda sastavljena.

Vis. 0,70, šir. dna: 0,18, šir. oboda: 0,32.

Apulski stil, druga pol. IV st. pr. n. e.

2. Inv. 1031

TABLA II, 1, 2; VI, 1; XVI, 1

Krater volutnog tipa. Vrat cilindričan s jače razgrnutim rubom i trakastim profiliranim obodom. Velike trakaste drške s jakim rebrima na rubovima, postavljene su okomito. U gornjem dijelu završavaju volutom, a u donjem su lučno savijene. Desno i lijevo uz svaku dršku smještena je po jedna labudova glava. Nožica viša, tanjurasto se proširuje i ima uzdignut rub.

Krater je bogato ukrašen po cijeloj površini: na obodu širim okomitim potezima u crnom firnisu. Na vratu su trakasta polja s motivom pasjeg skoka i volutama te stiliziranim palmetama i viticama na jednoj strani, a meandrom, astragalom i floralnim motivom na drugoj. Unutar gusto isprepletenih, stiliziranih cvjetova i vitica smještena je ženska glava s ogrlicom oko vrata i dijademom u kosi. Ramena su ukrašena okomitim širim potezima, a pri dnu je pojas meandra. Prostor ispod drški ispunjen je bogato razvedenim palmetama i volutama.

Strana A — Središnji lik nagog muškarca (ratnik) smješten je u naikos. Sjedi na stolici, preko koje je prebačen crveni plašt. Lijevom rukom pridržava koplje, a desnom najvjerojatnije kacigu (slabo se razaznaje uslijed oštećenja). Desno, izvan naikosa, stoji goli muški lik s plaštem prebačenim preko lijeve ruke, a uzdignuta desnica pridržava također slabo vidljiv predmet. Lijevo je žena u hitonu, okrenuta udesno, sa spuštenom ljevicom, a u uzdignutoj desnici drži oveći alabastron. Kosa joj je vezana vrpcom.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, jedan nasuprot drugome. Između njih je nadgrobna stela, ukrašena vrpcama.

Firnis crn, dobre kvalitete i jačeg sjaja. Glina svijetlocrvena. Detalji izvedeni bijelom i žutom bojom. Figure, kao i ostali motivi, nisu izvedeni osobito precizno.

Vis. 0,72, šir. dna: 0,20, šir. oboda: 0,35.

Apulski stil, kraj IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italijoti ed etruschi a figure rosse*, 1955, fasc. II, T. XXXIX, a. AA 5; CVA-Belgique, Pariz, 1926, fasc. I, T. 46, 2 b.

ARKADNIKRATERI

3. Inv. 710

TABLA III, 2; V, 2; VI, 2

Krater arkadnog tipa. Vrat cilindričan, rub vodoravan s istakama u predjelu drški, obod trakast. Nožica polukuglasta, šuplja s jačom profilacijom na prijelazu u dno kratera.

Cijela je površina bogato ukrašena: rub zrakastim debljim potezima crnog firnisa, na obodu nizom točkica, a na istakama motivom palmeta. Vrat je ukrašen sa dva pačetvorinasta polja crvene boje, u kojima su vitice bršljana s crnim srcolikim listićima i cvjetićima, sastavljenim iz središnjeg prstena i vijenca točkica. — Tip VI. Scene na trbuhu uokvirene su: na ramenima motivom gustih okomitih traka, pri dnu meandrom, a sa strane dvostrukim nizom točkica.

Strana A — Eros s visokom ženskom frizurom (hermafrodit), naušnicama i ogrlicom sjedi na stijeni i oslanja se na nju desnicom, a u lijevoj ruci drži fiale. Nasuprot je ženski lik u nagnutom položaju. U visokoj frizuri ima diadem, naušnice i ogrlicu na vratu. Hiton se u bogatim naborima spušta niz lijevu nogu, dok se desnom oslanja također na kamen. Lijevom rukom drži ukrašenu fiale, a o prstu joj visi timpan. U uzdignutoj desnici je vijenac. Iza ženskog lika vidi se savijena vrpca s privjescima. Strana B — Dva muška lika, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome i oslanjaju se desnicama na štapove. Između njih je stilizirana rozeta sa četiri laticice, a iznad vijenac sa dvije vrpce, ukrašen točkicama.

Firnis zelenkasto-crni, tanko i nejednako nanesen. Glina svijetlocrvena. Detalji izvedeni bijelom i žutom bojom. Figure su dosta kvalitetno izvedene, dok je cvjetni ukras rađen manje precizno. Posuda je sastavljena iz mnogo komada.

Vis. 0,33, šir. dna: 0,12, šir. oboda: 0,26.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italijoti ed etruschi a figure rosse*, 1955, fasc. II, T. XXXII, e. V 41.

4. Inv. 715

TABLA III, 4

Krater arkadnog tipa. Vrat cilindričan, rub vodoravan s istakama u predjelu drški, obod trakast. Nožica polukuglasta i šuplja s jačom profilacijom na prijelazu u dno kratera.

Cijela je površina bogato ukrašena: rub motivom pasjeg skoka, obod sa dva niza točkica, a istake palmetama. Vrat je ukrašen sa dva pačetvorinasta polja crvene boje, u kojima su vitice bršljana s crnim listićima i cvjetićima, sastavljenim iz središnjeg prstena i vijenca točkica. Tip III. Scene na trbuhu uokvirene su; na ramenima motivom gustih okomitih traka, pri dnu motivom pasjeg skoka, a sa strane dvostrukim nizom točkica.

Strana A — Ženski lik u hitonu sjedi na stijeni o koju se pridržava desnicom, dok u ispruženoj ljevici drži timpan. U visokoj frizuri ima diadem. Nasuprot joj stoji gol mladić, s plaštem prebačenim preko lijeve ruke i rascvjetanim tirsom. Desnicom pruža vijenac, kroz koji je provučena vrpca. U gornjim međuprostorima smještena je kao ukras palmeta i grozd.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome i oslanjaju se desnicama na štapove. Između njih se nalazi diptih sa dvije točkice u svakom polju.

Firnis zelenkasto crn, tanko i nejednako nanesen. Glina mjestimice svjetlije, a mjestimice tamnije crvena. Detalji, izvedeni pastoznim namazom bijele i žute boje. Kvaliteta izradbe osrednja.

Vis. 0,34, šir. dna: 0,11, šir. oboda: 0,22.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italijoti ed etruschi a figure rosse*, 1955, fasc. II, T. XXXVIII, b. V 58; T. XXXI, j. V 22.

5. Inv. 1030

TABLA III, 1; V, 1

Krater arkadnog tipa. Vrat cilindričan, rub vodoravan s istakama u predjelu drški, obod trakast. Nožica polukuglasta i šuplja s jačom profilacijom na prijelazu u dno kratera.

Cijela je površina ukrašena: rub zrakastim debljim potezima crnog firnisa, obod sa dva niza točkica, a istake palmetama. Vrat je ukrašen sa dva pačetvorinasta polja crvene boje, u kojima su vitice bršljana s crnim listićima i cvjetićima, sastavljenim iz središnjeg prstena i vijenca točkica. Tip III. Scene na trbuhu uokvirene su: na ramenima motivom okomitih gustih traka, pri dnu meandrom, a sa strana dvostrukim nizom točkica.

Strana A — Ratnička scena. Desno na konju odjeven ratnik s kacigom na glavi, lijevom rukom pridržava konja, koji se propinje, a uzdignutom desnicom baca koplje prema pješaku s lijeve strane. Ovaj desnicom prihvaća koplje, a u lijevoj drži ovalni štit. Na glavi mu je kaciga konusna oblika, a na golu tijelu leprša hlama, skopčana ispod vrata. U desnom gornjem uglu je savinuta vrpca, a na sredini između likova stilizirana rozeta.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, jedan iza drugog, desnicama se oslanjaju na štapove. Između njih u gornjem dijelu nalazi se pačetvorinasti lik poput prozorčića.

Firnis crn, nejednako nanesen, ali dobre kvalitete i visoka sjaja. Glina svijetlocrvena, detalji izvedeni bijelom i žutom bojom. Figure su kvalitetno izvedene, dok je ornamentalni i biljni ukras rađen manje precizno. Posuda je sastavljena iz mnogo komada.

Vis. 0,44, šir. dna: 0,15, šir. oboda: 0,32.

Apulski stil, IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italijoti ed etruschi a figure rosse*, 1955, fasc. II, T. XXXI, a. V 12.

6. Inv. 711

TABLA III, 3

Krater arkadnog tipa. Vrat cilindričan, rub vodoravan s istakama u predjelu drški, obod trakast. Nožica polukuglasta i šuplja s jačom profilacijom na prijelazu u dno kratera.

Cijela je površina bogato ukrašena: rub debljim zrakastim potezima crnog firnisa, na obodu dva niza točkica, na istakama palmete. Vrat je ukrašen sa dva pačetvorinasta polja crvene boje, u kojima su vitice bršljana s crnim listićima i cvjetićima sastavljenim iz središnjeg prstena i vijenca točkica. Tip VI. Scene na trbuhu uokvirene su na ramenima motivom gustih okomitih poteza, pri dnu meandrom, a sa strana dvostrukim nizom točkica.

Strana A — Gol muškarac u poluprofilu i pokretu s lijeve strane, drži u lijevoj ruci plašt i bogato rascvjetan tirs. U kosi ima vijenac. Desna ispružena ruka pri-

država situlu. Iza njega je ženski lik u hitonu. U visokoj frizuri ima dijadem, naušnice, ogrlicu oko vrata i narukvicu. Lijevom rukom drži veliku i bogato ukrašenu lepezu, a u desnici fiale i grozd. Međuprostori su ispunjeni stiliziranim rozetama i jednom vrpcom s privjescima.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome, desni se oslanja na štap. Između njih je diptih, a sa svake strane halteres.

Firnis zelenkasto-crni, mjestimice nejednako i tanko nanesen ili otpao. Glina svijetlo-crvena, detalji izvedeni bijelom, žutom i narančastom bojom. Figure su kvalitetno izvedene, dok je ornamentalni i biljni ukras rađen manje precizno.

Vis. 0,30, šir. dna: 0,15, šir. oboda: 0,27.

Apulski stil, IV st. pr. n. e.

7. Inv. 712

TABLA IV, 1

Krater arkadnog tipa. Vrat cilindričan, rub vodoravan s istakama u predjelu drški, obod trakast. Nožica polukuglasta i šuplja s jačom profilacijom na prijelazu u dno kratera.

Cijela je površina ukrašena: rub zrakastim debljim potezima crnog firnisa, na obodu motivom pasjeg skoka, na istakama palmetom. Vrat je ukrašen sa dva pačetvorinasta polja crvene boje, u kojima su vitice bršljana s crnim listićima i cvjetićima, sastavljenim iz tri točkice. Tip I. Scene na trbuhu uokvirene su i na ramenima motivom gustih okomitih poteza, pri dnu meandrom, a sa strane dvostrukim nizom točkica. Strana A, B — U središnjem polju prikazana je na obje strane velika ženska glava u poluprofilu, s ukrasom u kosi. Kovrče se spuštaju preko uha, a u njima su velike naušnice u obliku koluta. Ispred glave spuštena je svinuta vrpca s privjescima i polovica palmete, a isto tako nešto manja palmeta u donjem dijelu iza glave.

Firnis zelenkasto-crni, nejednako nanesen, mjestimice otpao. Glina žutkasto-crvena, a detalji izvedeni bijelom i žutom bojom. Posuda je sastavljena iz nekoliko komada. Vis. 0,30, šir. dna: 0,14, šir. oboda: 0,31.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italijoti ed etruschi a figure rosse*, 1955, fasc. II, T. XXXVI, h. Z 26.

8. Inv. 713

TABLA V, 4

Krater arkadnog tipa. Vrat cilindričan, rub vodoravan s istakama u predjelu drški, obod trakast. Nožica polukuglasta i šuplja s jačom profilacijom na prijelazu u dno kratera.

Cijela je površina ukrašena: rub debljim zrakastim potezima crnog firnisa, obod jelovom grančicom, a na istakama palmetom. Vrat je ukrašen sa dva pačetvorinasta polja, svijetlocrvene boje, u kojima su vitice bršljana s crnim listićima i cvjetićima, sastavljenim iz tri točkice. Tip III. Scene na trbuhu uokvirene su: na ramenima motivom gustih okomitih poteza, pri dnu glatkim pojasom, a sa strane dvostrukim nizom točkica.

Strana A, B — U središnjem polju prikazana je ženska glava u poluprofilu s mrežom u kosi. Kovrče se spuštaju preko uha, a na jednoj strani je u njima i naušnica u obliku koluta. U uglovima su ukrasi malih palmeta.

Firnis crni, vrlo tanko i nejednako nanesen, zapažaju se potezi kista, mjestimice je i otpao. Glina svijetlocrvena, detalji izvedeni bijelom i žutom bojom.

Vis. 0,41, šir. dna: 0,15, šir. oboda: 0,26.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italijoti ed etruschi a figure rosse*, 1955, fasc. II, T. XXXVI, d. V 59.

9. Inv. 714

TABLA V, 3

Krater arkadnog tipa. Vrat cilindričan, rub vodoravan s istakama u predjelu drški, obod trakast. Nožica polukuglasta i šuplja, s jačom profilacijom na prijelazu u dno kratera.

Cijela je površina ukrašena: rub motivom pasjeg skoka, obod sa dva niza točkica, na istakama su palmete. Vrat je ukrašen sa dva pačetvorinasta polja smeđasto-crvene boje, u kojima su vitice bršljana s crnim listićima i cvjetićima, sastavljenim od tri mala kružića. Tip IV.

Scene na trbuhu uokvirene su: na ramenima motivom gustih, okomitih poteza crnog firnisa, pri dnu motivom pasjeg skoka, a sa strane dvostrukim nizom točkica.

Strana A, B — U središnjem polju prikazana je velika ženska glava u profilu s bogatim ukrasom u kosi. Kovrče se spuštaju preko uha, a u njima su naušnice u obliku koluta. Na vratu ogrlica. U uglovima ukrasi malih palmeta.

Firnis crn, vrlo tanko nanesen. Glina smeđasto-crvena, a detalji izvedeni bijelom i žutom bojom. Posuda je na rubu i obodu jače oštećena.

Vis. 0,32, šir. dna: 0,13, šir. oboda: 0,22.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

ZVONOLIKI KRATERI

10. Inv. 23

TABLA VIII, 3; XIII, •

Krater zvonolikog tipa. Jače razgrnuti rub, obod viseći. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica niža na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, na prijelazu u nožicu pojasom meandra, u predjelu drški velikom palmetom i volutama, a radijalnim pojasom oko drški.

Strana A — Središnji ženski lik u podvezanom hitonu oslanja se lijevom rukom na stup, dok desnom pridržava kraj kratkog plašta. U kosi ima bogat ukras, naušnice, ogrlicu oko vrata i po dvije narukvice na svakoj ruci. Sa svake strane stoji joj gol muškarac s prebačenim plaštem preko lijeve ruke, a desnicom pridržavaju, jedan veliku grančicu s bijelim cvjetićima, drugi vijenac. U međuprostoru između žene i lijevog muškarca nalazi se stilizirana rozeta i lovorova grančica.

Strana B — Tri muškarca, odjevena u himation, stoje u poluprofilu. Dva na desnoj strani, jedan iza drugog, treći na lijevoj, okrenut prema njima. Srednji drži štap. Između njih su dvije stilizirane rozete.

Firnis smeđasto-crni, srednjeg sjaja. Glina smeđasto-crvena, detalji izvedeni žutom bojom. Likovi su vrlo dobro i proporcionalno rađeni. Posuda je napukla i sastavljena sa četiri olovne zakovice.

Vis. 0,41, šir. dna: 0,20, šir. oboda: 0,43.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italioti ed etruschi a figure rosse*, 1955, fasc. II, T. XXXIII c. V 39.

11. Inv. 12

TABLA VIII, 1; XIV, 3

Krater zvonolikog tipa. Jače razgrnuti rub, obod viseći. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica viša na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, na prijelazu u nožicu pojasom meandra, a u predjelu drški velikom palmetom, volutama i radijalnim pojasom oko drški.

Strana A — Desno stoji ženski lik u dugom bogato nabranom hitonu. Lijevim laktom oslanja se na tordirani stup i drži zrcalo. Iz desnice joj se spušta girlanda prema zemlji. U kosi ima bogat ukras, naušnice, ogrlicu oko vrata i na rukama narukvice.

Glava joj je okrenuta ulijevo, prema golom muškarcu, koji u ispruženoj ljevici drži veliku fiale i plašt, dok desnicom pridržava rascvjetani tirs. U kosi ima vijenac. Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome, desnicama drže štapove. Između njih je diptih, a sa svake strane jedan halteres. Firnis crn, dosta tanko nanesen, srednjeg sjaja. Glina svijetlocrvena, detalji izvedeni bijelom i žutom bojom. Modelacija likova dobra, nabori odjeće bogati. Vis. 0,30, šir. dna: 0,13, šir. oboda: 0,32. Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e. Anal. A. D. Trendall, *Vaši italioti ed etruschi a figure rosse*, 1955, fasc. II, T. XXXVIII, d. V 42.

12. Inv. 4

TABLA VII, 1

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut i malo izvučen prema gore. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica niska na širokom postolju. Površina je dijelom ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, na prijelazu u nožicu prekinutim pojasom meandra. U predjelu drški samo je uska vodoravna traka. Strana A — Desno lik žene u podvezanom hitonu s dugim rukavima, drži u obje ispružene ruke plodove. Lijeva ruka je nad žrtvenikom. Kosa joj je vezana u punđu. Okrenuta je ulijevo prema golom muškarcu, koji ima samo prebačenu hlamidu preko leđa. Okrenut je prema ženi, i u ispruženoj ljevici drži fiale, dok desnom rukom pridržava štap. Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome, desni se oslanja desnicom na štap. Između njih je stilizirana rozeta. Firnis crn, srednjeg sjaja, mjestimice otpao. Glina crvene boje. Vis. 0,31, šir. dna: 0,14, šir. oboda: 0,34. Apulski stil, poč. IV st. pr. n. e. Anal. A. D. Trendall, *Vaši italioti ed etruschi a figure rosse*, 1953, fasc. I, T. XXIII, i. V 3; T. XXIV, e. V g.

13. Inv. 307

TABLA XI, 3; XVI, 2

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod viseći. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica niska na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu pojasom meandra, u predjelu drški palmetama, viticama i radialnim pojasom oko drški. Strana A — Desno ženski lik u hitonu drži raširene ruke. Kosa joj je vezana u punđu. Okrenuta je ulijevo prema golom muškarcu, koji također ima raširene ruke, a ljevicom pridržava tirs. Između njih je žrtvenik. Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugom. Desni se oslanja desnicom na štap. Između njih je pilastar i halteres. Firnis crn, srednjeg sjaja, vrlo tanko nanesen. Boja gline svijetlocrvena. Posuda je napukla. Vis. 0,29, šir. dna: 0,14, šir. oboda: 0,33. Apulski stil, konac IV st. pr. n. e. Anal. A. D. Trendall, *Vaši italioti ed etruschi a figure rosse*, 1953, fasc. I, T. XXVI, h. V 4; T. XXVI, a. U 12.

14. Inv. 18

TABLA XII, 2

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod viseći. Drške valjkaste koso položene, prema unutra previnute. Nožica viša na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu pojasom meandra, u predjelu drški palmetom, volutama i radialnim pojasom oko drški.

Strana A — Desno ženski lik u podvezanom i bogato nabranom hitonu, drži u uzdignutoj lijevoj ruci zrcalo, a iz spuštene desnice visi grozd. Kosa joj je vezana u punđu. Okrenuta je ulijevo prema golom Erosu s velikim krilima. Njegova je lijeva ruka ispružena prema ženi i drži fiale, a u spuštenoj desnici ima vijenac.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugom, desni se oslanja desnicom na štap. Između njih je halteres.

Firnis crn, slabog sjaja, otpada. Glina svijetlocrvena. Modelacija likova i crtež slab i površan.

Vis. 0,27, šir. dna: 0,15, šir. oboda: 0,28.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italioti ed etruschi a figure rosse*, 1953, fasc. I, T. XXIV, c. V 9.

15. Inv. 7

TABLA VII, 2; XIV, 4

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod podebljan. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica niža na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu prekinutim pojasom meandra, a radijalnim pojasom oko drški.

Strana A — Desno stoji goli muški lik s prebačenim plaštem preko ispružene lijeve ruke. Desnica mu je spuštena nad žrtvenik, koji je smješten u sredini kratera. Okrenut je ulijevo prema ženi, odjevenoj u dugi podvezani i bogato nabrani hiton. Kosa joj je vezana u punđu. Lijeva ruka je ispružena nad žrtvenik i drži veliku fiale, dok je desna zabačena u stranu. Iznad desne ruke smještena je previnuta vrpca, a sa strane svakog lika jedna volutna vitica.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome i desnicama se oslanjaju na štapove. Između njih je halteres, a sa svake strane volutna vitica.

Firnis crn, srednjeg sjaja, mjestimice otpada. Glina svijetlocrvene boje. Modelacija likova dobra i sigurna, nabori odjeće bogati.

Vis. 0,32, šir. dna: 0,17, šir. oboda: 0,34.

Apulski stil, poč. IV st. pr. n. e.

16. Inv. 304

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod podebljan. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica viša na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu pojasom meandra, a u predjelu drški palmetom i viticama.

Strana A — Desno stoji gol muškarac i drži u uzdignutoj desnici strigilis iznad fontane, koja je smještena na sredini kratera. Lijeva ruka mu je zabačena u stranu. Okrenut je ulijevo prema ženi, odjevenoj u dugi podvezani hiton. U lijevoj ispruženoj ruci drži škrinjicu, a desnica joj je također zabačena u stranu. U gornjem dijelu, sa svake strane, prikazan je jedan prozorčić.

Strana B — Na sredini kratera smješten je žrtvenik, a sa svake strane stoji, jedan muški lik. Desni je gol s prebačenim plaštem preko lijeve ruke, a u desnici drži neki slabo vidljiv predmet. Drugi, s lijeve strane, odjeven je u himation i u desnoj ispruženoj ruci drži sistrum. U gornjim uglovima sa svake strane nalazi se po jedan prozorčić.

Firnis smeđasto-crni, srednjeg sjaja, tanko naneseen. Glina svijetlocrvene boje. Modelacija likova dosta slaba. Posuda je napukla.

Vis. 0,35, šir. dna: 0,14, šir. oboda: 0,33.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

17. Inv. 306

TABLA XII, 3; XV, 4

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod podebljan. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica viša na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu pojasom isprekidanog meandra, a u predjelu drški palmetom i volutama.

Strana A — Desno stoji gol muškarac s ispruženom lijevom rukom, preko koje je prebačen plašt, a u desnici drži strigilis. Okrenut je ulijevo prema ženi, odjevenoj u dugi podvezani hiton. Kosa joj je vezana u punđu, a oko vrata ima ogrlicu. U lijevoj uzdignutoj ruci drži škrinjicu. Na sredini između oba lika je volutna vitica.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome i oslanjaju se desnicama na štapove. Između njih je u gornjem međuprostoru prozorčić.

Firnis crn, tanko nanesen. Glina svijetlocrvene boje. Modelacija likova dosta slaba. Posuda je napukla.

Vis. 0,31, šir. dna: 0,14, šir. oboda: 0,32.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

18. Inv. 3

TABLA IX, 5; XIII, 4

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod podebljan. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica viša na širokom postolju. Površina je bogato ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu pojasom meandra, a u predjelu drški palmetom, volutama i radijalnim pojasom oko drški.

Strana A — Desno goli Satir sjedi na hrpi kamenja. Lijevom rukom pridržava rascvjetani tirs, a u ispruženoj desnici ima fiale. Kosa mu je ukrašena vijencem. Okrenut je ulijevo prema ženi u dugom podvezanom hitonu. Ona je ispružila svoju lijevu ruku prema Satiru i u njoj drži velik, ukrašen timpan, a u desnici ima također rascvjetani tirs. Iznad Satira je uzak prozorčić i stilizirana rozeta.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome. Lijevi se oslanja na štap. U međuprostoru iznad njih je diptih i stilizirana rozeta. Firnis crn, srednjeg sjaja, mjestimice oštećen. Glina crvene boje. Modelacija likova dobra.

Vis. 0,28, šir. dna: 0,14, šir. oboda: 0,29.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italijoti ed etruschi a figure rosse*, 1955, fasc. II, T. XXX, g. V 32.

19. Inv. 9

TABLA X, 2; XV, 1

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod viseći. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica viša na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu motivom pasjeg skoka, a u predjelu drški palmetom, volutama i radijalnim pojasom oko drški.

Strana A — Desno stoji gol Eros s velikim krilima i visokom ženskom frizurom. U lijevoj spuštеноj ruci drži grozd, a u ispruženoj desnici cvijet. Okrenut je ulijevo prema ženi, koja sjedi na stijeni. Odjevena je u dugi hiton, a u kosi ima ukras. U lijevoj ispruženoj ruci drži cistu. Iza nje je uska vrpca, a međuprostori su ispunjeni stiliziranim rozetama.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome i desnicama se oslanjaju na štapove. Međuprostori su ispunjeni trima stiliziranim rozetama.

Firnis crn, srednjeg sjaja, dosta oštećen. Glina svijetlocrvene boje. Modelacija likova slaba.

Vis. 0,28, šir. dna: 0,14, šir. oboda: 0,31.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italijoti ed etruschi a figure rosse*, 1955, fasc. II, T. XLVII, a. Z 7.

20. Inv. 19

TABLA IX, 2

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod bridasto proširen. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica viša na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu pojasom meandra, a u predjelu drški palmetom, viticama i radijalnim pojasom oko drški.

Strana A — Desno stoji lik žene u dugom hitonu. U lijevoj ispruženoj ruci drži cistu, a iz desne joj se spušta duga vrpca. Okrenuta je ulijevo prema golom muškarcu, koji sjedi na plastu prebačenom preko stolice. U lijevoj ispruženoj ruci drži fiale, a desnom se oslanja na stolicu. Između njih visi grozd.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome i desnicama se oslanjaju na štapove. U međuprostoru je diptih.

Firnis crn, metalnog sjaja, mjestimice hrapav i oštećen. Glina svijetlocrvene boje. Modelacija likova i crtež slabije kvalitete.

Vis. 0,24, šir. dna: 0,11, šir. oboda: 0,28.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

21. Inv. 22

TABLA XI, 1; XIV, 2

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod bridast. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica niža na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu prekinutim pojasom meandra.

Strana A — Desno sjedi mlad Satir na stijeni. U lijevoj ruci drži situlu, a u desnoj posudicu. Iznad glave mu je vrpca previnuta poput girlande. Okrenut je ulijevo prema golom mladiću, kojemu je plašt prebačen preko lijeve ruke, a desnom ga pridržava. U uzdignutoj ljevici drži velik timpan.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome. Desni drži u uzdignutoj desnici strigilis, lijevi se oslanja na štap. Između njih je pilastar i haltéres.

Firnis crn, srednjeg sjaja, mjestimice oštećen. Glina svijetlocrvene boje. Modelacija likova osrednja.

Vis. 0,35, šir. dna: 0,15, šir. oboda: 0,35.

Apulski stil, početak IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italijoti ed etruschi a figure rosse*, 1953, fasc. I, T. XXVI, f. V 6.

22. Inv. 305

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod podebljan. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica viša na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu motivom pasjeg skoka, a u predjelu drški palmetom i volutama.

Strana A — Desno sjedi gol mladić, s plaštem prebačenim preko desne ruke. Glava mu je zabačena ulijevo, prema ženi u hitonu. Njezina je kosa podvezana u punđu, a u desnoj spuštenoj ruci drži timpan.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome, desni se oslanja na štap.

Firnis crn, gotovo sav otpao. Glina svijetlocrvene boje.

Vis. 0,34, šir. dna: 0,16, šir. oboda: 0,33.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

23. Inv. 1

TABLA XII, 1

Krater zvonolikog tipa. Rub jače razgrnut, obod podebljan. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica viša na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu pojasom meandra, a u predjelu drški palmetom, volutama i radijalnim pojasom oko drški.

Strana A — Desno stoji lik žene u dugom hitonu i plastu, koji se preko obje ruke spušta u bogatim naborima. U uzdignutoj lijevoj ruci drži fiale, a u desnici stilizirani grozd. Kosa joj je vezana u punđu. Okrenuta je prema golom muškarcu ulijevo. On sjedi na stijeni, na koju se oslanja desnom rukom, a u ispruženoj ljevici drži cistu.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome, desni se oslanja na štap. Između njih je diptih.

Firnis crn, jačeg sjaja, tanko nanesen. Glina svijetlocrvene boje. Cijela dekoracija izvedena je shematski i bez preciznosti, figure su zdepaste i neproporcionalne.

Vis. 0,30, šir. dna: 0,14, šir. oboda: 0,32.

Apulski stil, konac IV st. pr. n. e.

24. Inv. 6

TABLA XII, 4

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod podebljan. (Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica viša na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu pojasom meandra, a u predjelu drški palmetom, volutama i radijalnim pojasom oko drški.

Strana A — Desno sjedi na stijeni lik žene u dugom hitonu. U lijevoj ruci drži lovorovu granu, a u desnici lepezu. Kosa joj je vezana u punđu i ukrašena. Okrenuta je ulijevo prema golom muškarcu, koji stoji ispred nje s prebačenim plaštem preko lijeve ruke, a u desnici drži veliku fiale i grančicu.

Strane B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome i oslanjaju se desnicama na štapove. Između njih je diptih.

Firnis crn, tanko i nejednako nanesen, mjestimice oštećen. Glina je svijetlocrvene boje. Cijela dekoracija izvedena je shematski bez preciznosti, likovi su zdepasti i neproporcionalni.

Vis. 0,28, šir. dna: 0,14, šir. oboda: 0,31.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italijoti ed etruschi a figure rosse*, 1953, fasc. II, T. XXIX, d. V 15.

25. Inv. 2

TABLA X, 4

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod podebljan. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica viša na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu prekinutim pojasom meandra.

Strana A — Desno lik žene u dugom podvezanom hitonu, sjedi na hrpi kamenja i pridržava se za nju lijevom rukom. U ispruženoj desnici drži vijenac. Kosa joj je vezana u punđu. Okrenuta je ulijevo prema golom muškarcu, koji stoji ispred nje. Plašt mu je prebačen preko obje ruke i spušta se u bogatim naborima. U lijevoj ispruženoj ruci drži veliku fiale. Međuprostori su ispunjeni rozetama, previnutom vrpcom i lovorovom grančicom.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome i oslanjaju se desnicama na štapove. Između njih je rozeta, a iza desnoga nizak žrtvenik.

Firnis crn, bez sjaja, mjestimice oštećen. Glina je blijedocrvene boje. Modelacija likova je dobra i proporcionalna, a detalji nisu precizno izvedeni.

Vis. 0,31, šir. dna: 0,15, šir. oboda: 0,29.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italioti ed etruschi a figure rosse*, 1955, fasc. II, T. XXXIV, g. Z 12.

26. Inv. 10

TABLA X, 1; XV, 2

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod bridast. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica viša na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu je pojas s motivom pasjeg skoka, a u predjelu drški palmeta, volute i niz točkica oko drški.

Strana A — Desno stoji gol muškarac sa situlom u spuštеноj lijevoj ruci, a vijencem u ispruženoj desnici. Okrenut je ulijevo prema ženi, koja sjedi na stijeni ispred njega. Odjevena je u dugi podvezani hiton bez rukava. Kosa joj je vezana u punđu. U ispruženoj ljevici drži veliku fiale, a u desnici rascvjetani tirs. Međuprostor je ispunjen dvjema rozetama.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome, desnicama se oslanjaju na štapove. Iznad njih je halteres.

Firnis crn, vrlo tanko i nejednako nanesen. Glina svijetlocrvena, a neki detalji izvedeni bijelom i žutom bojom. Modelacija likova dosta dobra, crtež sigurniji.

Vis. 0,28, šir. dna: 0,13, šir. oboda: 0,31.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italioti ed etruschi a figure rosse*, 1955, fasc. II, T. XXX, c. V 23.

27. Inv. 13

TABLA IX, 1

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod bridast. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica viša na širokom postolju. Cijela površina je bogato ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu pojasom meandra, a u predjelu drški palmetom, viticama i radijalnim pojasom oko drški.

Strana A — Desno stoji ženski lik odjeven u dugi podvezan hiton bez rukava. Kosa je vezana u punđu i ima ukras, a oko vrata ogrlicu, na rukama narukvice. U desnoj ispruženoj ruci drži velik i bogato ukrašen timpan, a u ljevici tirs. Okrenuta je ulijevo prema golom muškarcu, koji stoji ispred nje i pruža desnom rukom kantaros, a u lijevoj drži veću situlu. U kosi ima vijenac. Međuprostori su ispunjeni lovorovom granom, girlandom i rozetom.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome, lijevi se oslanja na štap. Između njih je halteres.

Firnis metalno sivkaste boje, nejednako nanesen. Glina svijetlocrvena, a detalji izvedeni žutom i bijelom bojom. Modelacija likova dobra, crtež siguran.

Vis. 0,26, šir. dna: 0,13, šir. oboda: 0,29.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

J

28. Inv. 5

TABLA VII, 3; XIII, 2

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod viseći. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica niža na širokom postolju. Površina je ukrašena, ispod ruba lovorovom granom, pri dnu pojasom meandra, a u predjelu drški palmetom, volutama i radijalnim pojasom oko drški.

Strana A — Dva mlada Satira u pokretu, jedan iza drugog. Desni ima preko golog tijela prebačen plašt, koji se spušta u naborima niz obje ruke. Glava mu je ukrašena

vijencem, lijevom rukom pridržava tirs, a u ispruženoj desnici drži goruću baklju. Ispred njega je drugi Satir s vijencem u kosi, ali posve gol. Glavu je zabacio udesno. U desnoj ispruženoj ruci također drži goruću baklju, a u lijevoj situlu. Ispred njega je nizak žrtvenik.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome. Desni se oslanja na štap. Iza njega je nizak žrtvenik.

Firnis crn, srednjeg sjaja. Glina je crvene boje. Modelacija likova vrlo dobra, crtež siguran.

Vis. 0,30, šir. dna: 0,14, šir. oboda: 0,30.

Apulski stil, početak IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italioti ed etruschi a figure rosse*, 1953, fasc. I, T. XXIII, f. T. I; T. XXIV, e. V 9.

29. Inv. 8

TABLA VII, 4; XIII, 3

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod podebljan. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica viša na širokom postolju. Površina je ukrašena, ispod ruba lovorovom granom, pri dnu prekinutim pojasom meandra.

Strana A — Desno je lik žene u dugom hitonu, koji je podvezan i spušta se lepršavo u bogatim naborima. Uzdignutom ljevicom pridržava velik timpan, a desna joj je ruka ispružena prema sredini. Kosa je vezana u pundu, oko vrata ima ogrlicu, a na rukama narukvice. Okrenuta je ulijevo prema golom mladiću. Njegova je kosa ukrašena vijencem, a glava zabačena udesno. U lijevoj ruci drži kantaros, a u desnoj tirs. Između njih je previnuta vrpca. Oba su lika u ritmu plesa.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome. Desni se oslanja na štap. Između njih je halteres.

Firnis crn, srednjeg sjaja, mjestimice oštećen. Glina svijetlocrvene boje. Modelacija likova vrlo dobra, crtež siguran.

Vis. 0,29, šir. dna: 0,13, šir. oboda: 0,30.

Apulski stil, prva pol. IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italioti ed etruschi a figure rosse*, 1955, fasc. II, T. XXXV, e. X 4.

30. Inv. 11

TABLA XI, 2; XIV, 1

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod podebljan. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica niska na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu pojasom meandra, a u predjelu drški palmetom volutama i radijalnim pojasom oko drški.

Strana A — Desno je lik žene u dugom hitonu. Kosa joj je vezana u pundu, oko vrata ima ogrlicu. U lijevoj ruci drži tirs, a u ispruženoj desnici vijenac. Okrenuta je ulijevo prema golom i mladom Satiru. Glavu je zabacio prema ženi i u lijevoj ruci drži situlu. Obje su figure u pokretu.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome. Lijevi se oslanja na štap. Između njih je pilastar, a iznad njega halteres.

Firnis crn, slabog sjaja i jače oštećen. Glina smeđasto-crvene boje. Modelacija likova dobra, crtež siguran.

Vis. 0,29, šir. dna: 0,13, šir. oboda: 0,29.

Apulski stil, druga polovica IV st. pr. n. e.

31. Inv. 14

TABLA XII, 5

Krater zvonolikog tipa. Rub jače razgrnut, obod podebljan. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica niža na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu pojasom meandra, a u predjelu drški palmetom, volutama i radijalnim pojasom oko drški.

Strana A — Desno je lik žene u dugom hitonu, koji je podvezan i spušta se lepršavo u bogatim naborima. Kosa joj je vezana u punđu, ukrašena, a na rukama ima narukvice. U uzdignutoj desnici drži fiale. Okrenuta je ulijevo prema mladom golom Satiru, što stoji ispred nje s gorućom bakljom u desnoj ruci i situlom u lijevoj. U kosi mu je vijenac, malo je pognut, dok je ženski lik u ritmu plesa. Međuprostor je ispunjen dvjema stiliziranim rozetama.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome, desni se oslanja na štap. Između njih je diptih, a sa svake strane halteres.

Firnis crn, tanko nanesen, mjestimice otpada. Glina je svijetlocrvene boje. Modelacija likova neujednačena.

Vis. 0,26, šir. dna: 0,12, šir. oboda: 0,27.

Apulski stil, druga polovica IV st. pr. n. e.

32. Inv. 15

TABLA VIII, 2

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod viseći. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica niska, na širokom postolju. Površina je ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu prekinutim pojasom meandra.

Strana A — Desno je gol mladić u živom pokretu. U desnoj ispruženoj ruci drži situlu, lijevom, preko koje je prebačen plašt, oslanja se na štap. Kosa mu je ukrašena vijencem i vrpčama. Okrenut je ulijevo prema ženi, također u živom pokretu. Odjevena je u dugi podvezani hiton, koji se lepršavo spušta u bogatim naborima. Kosa joj je vezana u punđu i ukrašena. U desnoj ruci drži rascvjetani tirs, a u ljevici velik, bogato ukrašen timpan. Između njih je prozorčić i rascvjetana lovorova grana.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome, desni se oslanja na štap. Između njih je stilizirana rozeta.

Firnis crn, jačeg sjaja, mjestimice oštećen. Glina je svijetlocrvene boje. Modelacija likova dobra, crtež siguran.

Vis. 0,29, šir. dna: 0,14, šir. oboda: 0,29.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

33. Inv. 16

TABLA X, 3

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut i nepravilan, obod podebljan. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica viša na širokom postolju. Površina je bogato ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu pojasom meandra, a u predjelu drški palmetom, volutama i radijalnim pojasom oko drški.

Strana A — Desni je lik žene u pokretu, odjeven u dugi podvezani hiton, koji se spušta lepršavo u bogatim naborima. U lijevoj ruci drži tirs, a u desnici vijenac. Kosa je vezana u punđu i ukrašena. Okrenuta je ulijevo prema nagom mladiću, koji kao da bježi ispred nje. U lijevoj ispruženoj ruci drži plašt i fiale, a u desnici tirs. Međuprostori su ispunjeni previnutom vrpcom, lovorovom granom i rozetom.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome, desnicama se oslanjaju na štapove. Između njih je prozor, a sa svake strane po jedna rozeta.

Firnis crn, srednjeg sjaja. Glina svijetlocrvene boje. Modelacija likova dobra, crtež siguran.

Vis. 0,27, šir. dna: 0,14, šir. oboda: 0,31.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italioti ed etruschi a figure rosse*, 1955, fasc. II, T. XXXVIII, a. V 42.

34. Inv. 20

TABLA IX, 3

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod bridast. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica viša na širokom postolju. Površina je bogato ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu pojasom meandra, a u predjelu drški palmetom, volutama i radialnim pojasom oko drški.

Strana A — Desno je Eros s velikim krilima. U lijevoj ruci drži vijenac, a u desnoj grozd. Kosa mu je vezana u punđu i ukrašena. Oko vrata ima ogrlicu, na rukama narukvice. Okrenut je ulijevo prema ženi, odjevenoj u dugi podvezani hiton, koji se spušta lepršavo u naborima. U lijevoj ispruženoj ruci drži veliku ukrašenu fiale, a u desnoj zrcalo. Kosa joj je vezana u punđu s ukrasom, oko vrata ima ogrlicu, a na rukama narukvice. Međuprostor je ispunjen rascvjetalom grančicom i rozetom. Oba su lika u pokretu.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome, desnicama se oslanjaju na štapove. U međuprostoru su tri stilizirane rozete.

Firnis crn, srednjeg sjaja. Glina svijetlocrvene boje, detalji su izvedeni bijelom i žutom bojom. Modelacija likova dobra, crtež siguran.

Vis. 0,28, šir. dna: 0,13, šir. oboda: 0,31.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italioti ed etruschi a figure rosse*, 1955, fasc. II, T. XXX, a. V 21.

35. Inv. 21

TABLA IX, 4; XV, i

Krater zvonolikog tipa. Rub razgrnut, obod viseći. Drške valjkaste, koso položene, prema unutra previnute. Nožica viša na širokom postolju. Površina je bogato ukrašena: ispod ruba lovorovom granom, pri dnu pojasom meandra, a u predjelu drški palmetom, volutama i radialnim pojasom oko drški.

Strana A — [Desno je Eros s velikim krilima, u lijevoj ruci drži klas pšenice, a u ispruženoj desnici vijenac. Kosa mu je vezana u punđu i ukrašena. Oko vrata ima ogrlicu, na rukama narukvice. Okrenut je ulijevo prema ženi, koja je odjevena u dugi podvezani hiton bez rukava. U lijevoj ruci drži velik timpan, a u desnoj rascvjetani tirs. Glavu je zabacila prema Erosu. Kosa joj je također vezana u punđu s ukrasom. Oba su lika u pokretu.

Strana B — Dva muškarca, odjevena u himation, stoje jedan nasuprot drugome i oslanjaju se desnicama na štapove. Između njih je diptih i halteres.

Firnis crn, tanko nanesen, mjestimice otpao. Glina je svijetlocrvena, detalji su izvedeni bijelom i žutom bojom. Modelacija likova dobra, crtež siguran.

Vis. 0,28, šir. dna: 0,13, šir. oboda: 0,31.

Apulski stil, treća četvrtina IV st. pr. n. e.

Anal. A. D. Trendall, *Vaši italioti ed etruschi a figure rosse*, 1955, fasc. II, T. XXX, a. V 21.

1 2

1

2

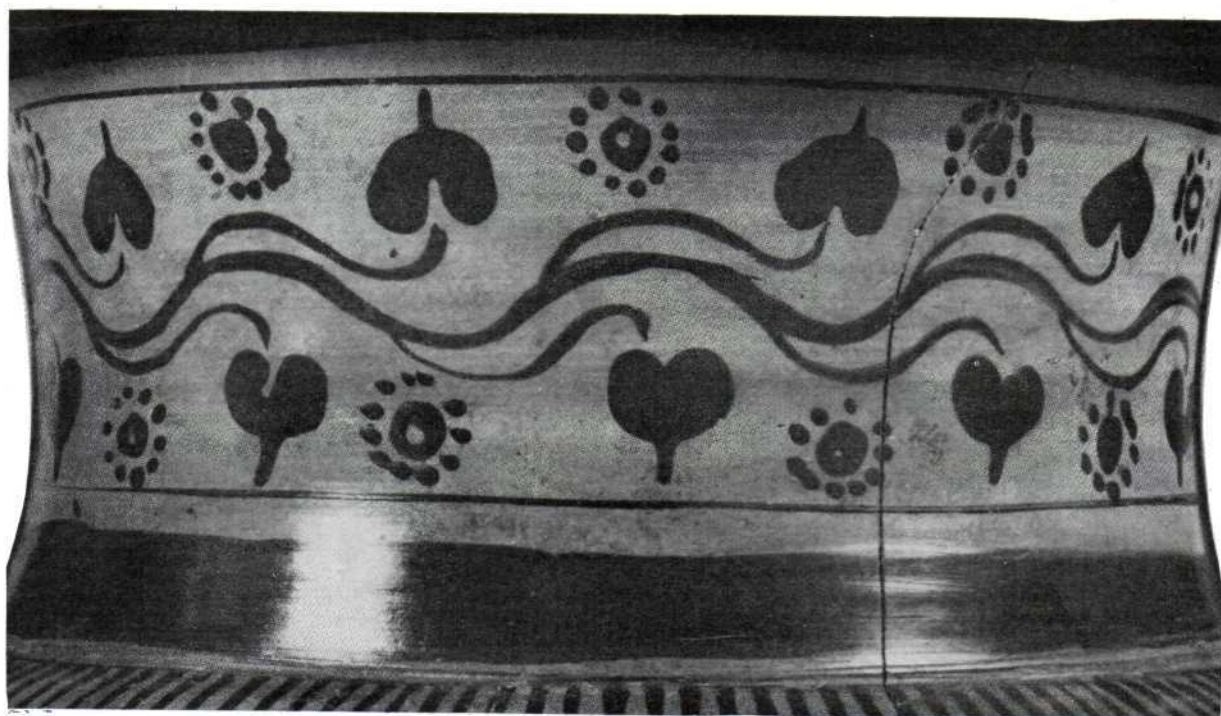

1

2

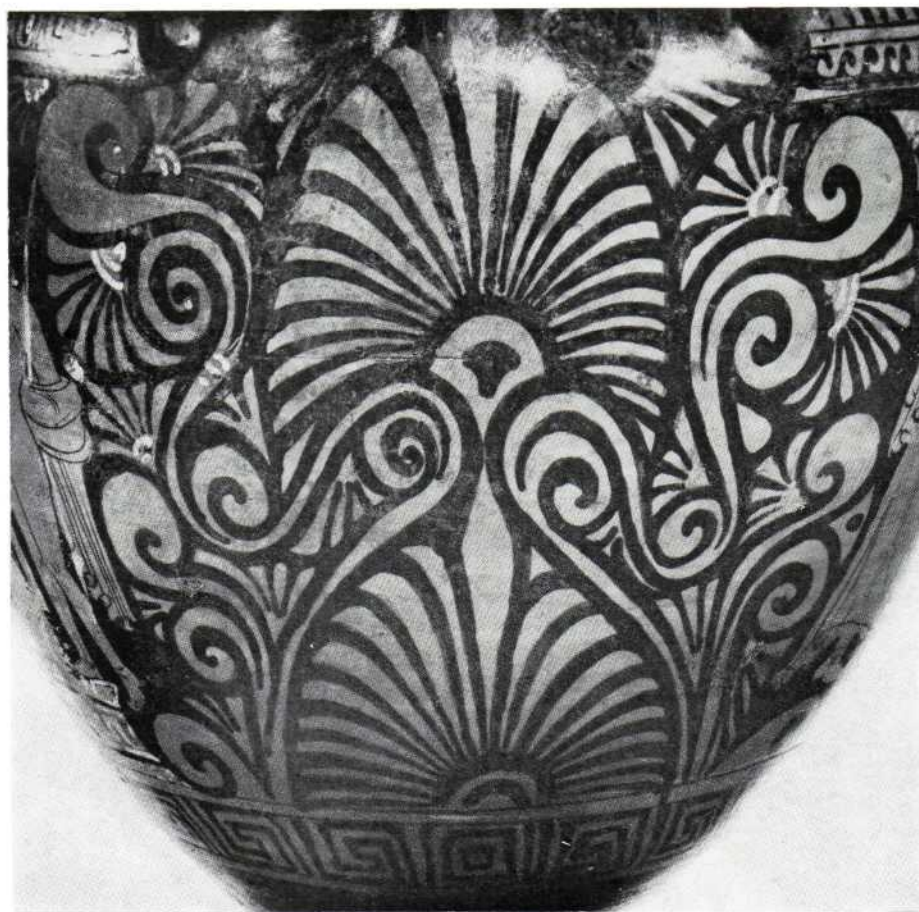

2

BRANKA VIKIĆ - BELANCIC

ANTIČKE SVJETILJKE U ARHEOLOŠKOM MUZEJU U ZAGREBU*

Suvremena arheologija posvećuje sve veću pažnju kataloškoj obradbi materijala, kako bi se dobio što bolji uvid u bogate funduse većih i manjih muzeja i zbirki, a time stvorio temelj za sustavno proučavanje pojedinih vrsta arheološke građe. Stoga se objelodanjivanje zbirki ili grupa objekata vezanih po svojoj funkciji, tipologiji ili vremenskoj pripadnosti smatra jednim od važnih zadataka nacionalne arheologije, pa se u novije vrijeme sve češće javljaju publikacije kataloškog karaktera.

Već se nekoliko stoljeća, a osobito posljednjih desetljeća, stručnjaci bave problematikom rasvjete u antičko doba i svaki na svoj način pridonosi njezinu daljnjem produbljavanju. Stoga je literatura o svjetiljkama vrlo opsežna i raznovrsna — od suhe registracije i manjkavih opisa, malih članaka rasutih po časopisima i općih pregleda po priručnicima, do opsežnih djela, studija, kataloga i sinteza. I domaća je arheologija dala svoj doprinos, osobito u člancima i publikacijama arheologa starije generacije. Međutim, osjeća se potreba da se tim radom nastavi, jer su mnoge zbirke svjetiljki ostale neobrađene ili samo djelomično obuhvaćene. Osim toga, sustavna istraživanja nekropola i naselja dala su, uz veći broj svjetiljki, i niz podataka za njihovu tipologiju, kronologiju i ornamentiku, što je važan poticaj za rad na toj problematici.

Ovaj katalog ulazi u okvir nastojanja da se stručnjaci i šira javnost upoznaju s bogatom građom koju posjeduje Arheološki muzej u Zagrebu, a ujedno da se potakne zanimanje arheologa za problematiku antičkih svjetiljki i za njezino daljnje produbljavanje.

Najstarijom literaturom o svjetiljkama smatraju se djela talijanskih autora iz XVII st.: W. A. Fabricius, *Lucernae veterum*, 1655 i O. Ferrari, *De veterum lucernis sepulcralibus*, 1670, te P. S. Bartoli — G. P. Bellori, *Le antiche lucerne sepolcrali figurate raccolte delle cave sotterranee e grotte di Roma*, 1691.

U XVIII st. B. Montfaucon u pet svezaka svojega korpusa starih spomenika objavljuje i niz antičkih svjetiljki.

* Literatura navedena u uvodnom dijelu obliku, bilo da se navodi autor ili samo citirana je u samom katalogu u skraćenom sopsis.

U XIX st. počinje sustavna obradba svjetiljaka, bilo s pojedinih lokaliteta ili iz muzeja i cijelih pokrajina, pa ćemo ovdje spomenuti samo najvažnije: A. L. Delattre, *Lampes Chrétiennes de Carthage*, 1881; Musée de Lavigerie de St. Louis de Cartage, 1900. — G. Doublet, *Le Musée d'Alger* 1890. — F. Cardaillac, *Histoire de la lampe antique en Afrique*, 1891. — J. J. Bachofen, *Römische Grablampen* 1890. — A. H. d. Villefosse, *Lampes Chrétiennes de Tunisie*, 1895; *Lampes en terre cuite d'Olbia*, 1907. — H. Dressel, *Le lucerne della collezione Passeri del museo di Pesaro*, 1892. Isti se autor dao na zamašan posao i prikupio u CIL XV, 2 sve rimske svjetiljke s imenom lončara ili nekom oznakom (*Inscriptiones Urbis Romae Latinae, Instrumentum domesticum, Pars Posterior*, 1889). J. Fink je 1900. održao predavanje na Sastanku bavarske akademije u Miinchenu pod naslovom »Formen und Stempel römischen Tonlampen« (tiskano u *Sitzungsberichte*, 1900).

Na početku XX st. opaža se veći zamah i dublje ulaženje u problematiku svjetiljaka iz raznih razdoblja i područja. S. E. Basset u djelu »The Cave of Vari« *Terracotta lamps* (*AJA*, VII, 1903) objelodanjuje grčke svjetiljke, davši analizu tipova, ukrasa i imena lončara. F. Petri obrađuje egipatske svjetiljke (*Roman Ehnasya*, 1905) a W. Deona piše opširniju studiju o svjetiljkama s Delosa (*Les lampes antiques de Delos*, 1908). E. Pfuhl tretira problem grčkih svjetiljki (*Zur Geschichte der griechischen Lampen...* 1912). Od drugog desetljeća XX st. pojavljuju se i katalogi, kao npr. J. Brants, *Antičke terracotta Lampen ait het Rijksmuseum*, 1913. — K. Walters, *Catalogue of Greek and Roman Lamps in British museum*, 1914. — O. Waldhauer, *Die Antiken Tonlampen Kaiserlichen Ermitage*, 1914, itd.

Na zasjedanju arheološkog društva 1916. S. Loeschke je predložio sustavno publiciranje svih zbirki ili skupina svjetiljki, kako bi se stvorila osnova za izdavanje korpusa antičkih svjetiljki. Sam je dao poticaj tom nastojanju izdajući 1919. opsežnu studiju o ranocarskim svjetiljkama iz Vindonise (*Lampen aus Vindonissa*), koja je temeljno djelo za tipologiju i kronologiju rimskih svjetiljki I st. n. e.

Vrijedan doprinos za upoznavanje tehnologije proizvodnje i tehnike izvedbe svjetiljki dao je F. Fremmersdorf u svojem djelu »Römische Bildlampen«, 1912. O. Broneer je grupirao i obradio grčke svjetiljke iz Korinta (*Terracotta Lamps, Corinth IV, II*, 1937), te je njegova publikacija temelj za studij grčkih svjetiljki. Pri obradbi rimskodobnih svjetiljki iz Korinta poslužio se Loeschkeovom tipološkom shemom, te ju je dopunio kasnijim tipovima. F. Miltner je u svom monumentalnom korpusu iz Efëza (*Forschung in Ephesos, IV, 2*, 1937) proširio Broneerovu tipologiju, osobito za kasnogrčke svjetiljke, a H. Thompson prilikom obradbe svjetiljki s atenske Agore također je dopunio Broneerovu klasifikaciju (*Terracotta Lamps, Hesperia 11*, 1933). J. W. Graham publicirao je svjetiljke Olintha (*Excavation at Olinthus*, 1931) a F. O. Waage svjetiljke s iskapanja u Antiohiji na Orontu (*Antioch on Orontes I*, 1939 i *II*, 1941). Osim toga javljaju se i katalogi pojedinih muzejskih zbirki, npr. F. Miltner, *Die Antiken Lampen aus Eisenstadt, Jahreshefte des Oster. Arch. Inst. XXIV*, 1929 i *Die Antiken Lampen in Klagenfurt Landesmuseum*, isti časopis br. XXV, 1931. R. Noll, *Die Antiken Lampen in Landesmuseum in Insbruck*, isti časopis br. XXX, 1937. M. A. Evlein, *Beschrijving van de verzameling von het Museum G. M. Kante Nijmegen, Die Romeinische Lampen* 1928.

Panonske svjetiljke obradila je djelomično D. Ivanyi u svojem opsežnom katalogu *Die Pannonische Lampen* (Diss. Pann. ser. 2, br. 2 1935), davši tipologiju koja se mora uzeti kao osnova za daljnji rad na proučavanju svjetiljki s područja antičke Panonije.

Poslije II svjetskog rata izašlo je dosta studija, publikacija i kataloga svjetiljki, od kojih treba spomenuti samo najvažnije: C. Bauer, *The lamps. Excavations at Dura Europas* (Final Report IV 3, 1947). H. Goldman, *Excavations at Gözlu Kule, Tarsus, 1950* (poglavlje o svjetilkama). D. M. Robinsom, *Excavation at Olynthus XIV, 1952*. J. M. Bairrao Oleiro, *Catalogo de lucernos romanos. Museu Machadode Castro, 1952*. C. Kiibler, *Zum Formwandel in der spätantiken attischen Tonplastik, 1952*. O. Vasberg, *Hellenistic and Roman Lamps in Ciprus* (*Opuscula Atheniensia* I, 1953). H. Menzel, *Antike Lampen in Römisch-germanischen Zentralmuseum zu Mainz, 1954*. L. Lerat, *Les Lampes Antique* (*Annales Litteraire de rUniversité de Besançon*, 2, 1954). M. Bernhard, *Lampky starozytne, 1955*. R. Haken *Rimske lampy v Narodnim Museu v Praze* (Sbornik Nar. Musea v Praze, XII, 1-2, 1958). H. Deringer, *Römischen Lampen aus Lauriacum, Forschung in Lauriacum* 9, 1965 — T. Szentleky, *Ancient lamps, 1969*. i dr.

Domaća literatura nije obilna ni opsežna, ali je dala vrijednih podataka, osobito u pogledu datiranja svjetiljki. Na prvo mjesto po značenju dolazi rad O. Fischbacha o svjetilkama iz Ptuja (*Römische Lampen aus Poetovio, 1896*), koji citiraju gotovo svi stariji evropski autori, jer je objelodanio zatvorene nalaze, većim dijelom datirane novcem. Jedan dio ptujskih svjetiljki ušao je u Vodič kroz Ptuj M. Abramića (*Fiihrer durch Poetovio, 1925*). Koristan je i rad G. Berse o svjetilkama iz Nina, koje su također djelomično datirane novcem: *Le lucerne fittili romane di Nona conservato al Museo archaeologico di S. Donato di Žara, Buli. Dalm. XXV, 1902, XXVI, 1903; XXVII, 1904; XXVIII, 1905; XXIX, 1906; XXXVIII, 1915*. F. Bulić je objelodanio svjetiljke iz Splita, također u istom časopisu, i to br. VIII, 1885; IX, 1887; XII, 1889; XV, 1892; XVIII, 1895; XX, 1897; XXI, 1898; XXII, 1899; XXIV, 1901; XXV, 1902; XXVI, 1903, od XXVII—XXXIX, 1904—1916; XL—XLII, 1917—1919; XLIV, 1921; XLV—XLVIII, 1922—1925. S. Ljubić je obradio svjetiljke iz nekropole u Bakru s novcima I i II st. (*Arheološko iskapanje u Bakru, Vjesnik HAD, s. s. IV, 1882*), a M. Abramić i A. Colnago svjetiljke iz Starog Grada na Hvaru (*Untersuchung aus Norddalmatien, Jahreshefte des OAI, XII, 1909*). Celestin je opisao svjetiljke iz Osijeka (*Rimske svjetiljke iz Murse, Vjesnik HAD n. s.V, 1901*), a K. Patch je obradio svjetiljke iz Knina (*Untersuchung zur Geschichte der römische Provinz Dalmatien, Wiss. Mitt, aus Bosnia und Herzegovina VII, 1900*). Svjetiljke Gradskog muzeja u Beogradu publicirali su V. Kondić i J. Todorović (*Zbirka žižaka u Muzeju grada Beograda, Godišnjak muzeja grada Beograda, 1956*), a B. Jeličić »Brončane lampice u Narodnom muzeju u Beogradu, (*Zbornik radova Narodnog muzeja, II 1959*). Osim toga postoji niz članaka u domaćim časopisima, gdje se uz drugi materijal obrađuje i pokoja svjetiljka, bilo iz grobnih cjelina, naselja, utvrda na limesu i dr.

Zbirka svjetiljki u zagrebačkom Arheološkom muzeju vrlo je bogata i sadrži 1100 što cijelih, a što fragmentiranih primjeraka iz gline, bronce i željeza, kao i

glinenih kalupa za izradu svjetiljki. Pretežni dio predstavljaju rimske svjetiljke, a samo je manji broj grčkih i orijentalnih. Najstarije su iz prve pol. VI st. pr. n. e a najmlađe iz V st. n. e.

Grčke svjetiljke, osim jedne iz Splita, kao i dvije feničke i dvije egipatske rimskodobne svjetiljke, došle su u Muzej u sklopu Nugentove zbirke, koja je otkupljena u prošlom stoljeću (na jednoj dražbi u Trstu 1894. god.).

Rimske svjetiljke većinom potječu s naših domaćih lokaliteta, s područja antičke Panonije ili Dalmacije, a manji je broj iz nepoznatih i stranih nalazišta (Trst, Pompeji). Najviše primjeraka je dao Sisak (*Siscia*), a zatim Vinkovci (*Cibalae*), Osijek (*Mursa*) i Sr. Mitrovica (*Sirmium*), dok su druga nalazišta južne Panonije zastupljena s malim brojem svjetiljki.

S područja rimske Dalmacije i Istre zastupljena su kao nalazišta svjetiljki: Pula (*Pola*), Bakar, Crikvenica, Senj (*Senia*), Stinica, Karlobag, Knin, Nin (*Aenona*), Solin (*Salona*), Grobnik i Prozor.

Rimske su svjetiljke većinom nađene prilikom zemljanih radova, jaružanja Kupe (Sisak) ili slično, a došle su u Muzej otkupom ili kao dar. Manji broj svjetiljki otkriven je prilikom sistematskih iskopavanja ili sondiranja, i to: u nekropoli u Bakru (1904), u antičkom kupalištu u Varaždinskim Toplicama (1956), u nekropoli u Držićevoj ulici u Zagrebu (1961), u vili rustici u Jalžabetu (1961), te u antičkom naselju u Šćitarjevu (*Andautonia*) 1969. i 1970. godine. Osim toga jedna je svjetiljka nađena u kasnocarskom grobu u Mitrovici, a jedna potječe iz kasnoantičkog groba u Radovancima.

Stanovit broj rimskih svjetiljki iz našeg Muzeja, i to s panonskih lokaliteta, registriran je u katalogu D. Ivanyi, a poneki su primjerci sumarno opisani u Vjesnicima HAD (stare i nove serije), međutim se već duže vremena osjeća potreba da se ova bogata i zanimljiva zbirka u potpunosti objelodani.

Svjetiljke su obrađene prema skupinama i tipovima uz analizu i dataciju te analogije u kataloškom dijelu.

S obzirom na veliku množinu materijala, zbirka svjetiljki ne može biti publicirana u cijelosti nego u nastavcima. U prvom dijelu obuhvaćene su:

- A — feničke svjetiljke
- B — grčke svjetiljke
- C — egipatske svjetiljke (iz rimskog doba)
- D — rimske svjetiljke s ukrasom.

A. FENIČKE SVJETILJKE

U vrijeme antike smatralo se da su Feničani izumili rasvjetu s pomoću svjetiljaka, mada su ih već poznavale i upotrebljavale prethistorijske civilizacije.¹ Fe-

¹ A. Neuburger, Die Technik des Altertums, 1919., str. 240. H. B. Walters, Catalogue of the Greek and Roman Lamps, 1914 (uvod).

Paulys Real-Encyclopädie, XIII, 1927., s. v. Lucerna.

ničke su svjetiljke bile rasprostranjene po cijelom Sredozemlju i stoljećima su se primjenjivale. U zapadnom dijelu Sredozemlja traju do helenizma.²

Najčešće imaju oblik tanjurića ili zdjelice uvijenih rubova i mjestimično nabrane stijenke, tako da čine jedan nos, dva ili više njih u koje je stavljan fitilj.

Oba primjerka iz naše zbirke (br. 1 i 2) potječu s Cipra. Prema analogijama iz muzeja u Mainzu, Besançonu i Varšavi,³ mogu se datirati u doba helenizma (IV—III st. p. n. e.). Dvije svjetiljke iz Mainza također potječu s Cipra.

B. GRČKE SVJETILJKE

U Grčkoj je dulje vremena baklja bila glavno sredstvo rasvjete, jer su nakon mikenskog razdoblja svjetiljke posve zaboravljene, tako da ih ni Homer ne spominje. Tek u VII st. pr. n. e. pod utjecajem Istoka pojavljuju se opet svjetiljke, što je vjerojatno u vezi sa sve jačim procvatom Grčke u doba njezine kolonizacije. Ove rane svjetiljke bile su posve otvorene (VII i VI st. pr. n. e.), ali nešto kasnije presvođuje se nos mostićem (starogrčki tip). Potkraj VI st. pr. n. e. javlja se i šira vodoravna drška, ali još uvijek nisu firnisane. Rađene su na kolu.

U klasičnom razdoblju glavna je karakteristika svjetiljki crni firnis, koji odgovara onom s grčkih vaza. Svjetiljke su rađene na kolu, nemaju ukras ni majstorski pečat.

U doba helenizma (IV—II st. pr. n. e.) dolazi do znatnih promjena u izgledu i procesu proizvodnje svjetiljki, te se osim primjeraka vezanih uz klasične predaje masovno javljaju svjetiljke izvedene s pomoću kalupa, često ukrašene, a ponekad imaju na dnu i pečat majstora ili radionice. Ovakav razvoj doveo je do velikih promjena u organizaciji rada u lončarskim radionicama i veće izdiferenciranosti među majstorima i pomagačima. U toj razvojnoj etapi proizvodnje svjetiljki moguće je razlikovati pojedine proizvode prema radionicama, i to na osnovi oblika, boje, kvalitete gline i ukrasa.⁴ Središta proizvodnje pomiču se na grčke otoke.

Grčke svjetiljke naše zbirke ne mogu dati potpunu sliku razvoja, no ipak se javlja nekoliko tipova iz različitih razdoblja. Po broju pretežu helenističke svjetiljke. Najstariji primjerci jesu svjetiljke br. 3—7, tipa Broneer I, koje su rađene na lončarskom kolu. Glavna im je karakteristika okruglo tijelo, jače izdužen nos, trakasta ili valjkasta vodoravna drška i veliki otvor za ulje. Broneer ovaj tip svjetiljki smješta u prvu polovicu VI st. pr. n. e.⁵ Svjetiljke br. 8—10 pripadaju Broneer

² H. Th. Bossert, *Altsyrien*, 1951. — O. Vesberg, *Hellenistic and Roman Lamps in Cyprus*. *Opuscula Atheniensia* I, 1953., str. 115 i 117. — R. P. Delattre, *Cartage, La necropole punique... de Saint Minique*, 1898.

³ H. Bernhard, *Lampky Starozytne*, 1955, T. I, 1. — Menzel, *Antiken Lampen in Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, 1954., str. 10, 6 i 7. — L. Lerat, *Les*

Lampes antique. *Annales Lit. de l'Univer. de Besangon* 2, 1954., T. I, 1 i 2.

* Radionice su dobile u stvari ime prema nalazištima na kojima se u velikoj množini našlo svjetiljki određenog tipa, kao npr. na otoku Knidu »knidski tip«, u Efezu »efeški tip« i dr.

⁵ O. Broneer, *Terracota Lamps. Corinth IV, Part II*, 1930.

tipu IV, za koji je najkarakterističnije naglašena stajaća ploha i crni firnis s vanjske i nutarnje strane. Ovaj se tip javlja oko 500. godine i traje do IV st. pr. n. e.⁶

Svjetiljke br. 11—14 ulaze u tip Broneer VII, koji se ističe visokim tijelom i duljim stršećim nosom; ima bočni izbojak, a ponekad i dršku. Naši primjerci pripadaju mlađoj skupini, koja se javlja od sredine IV st. pr. n. e. do početka III st. pr. n. e.⁷ Svjetiljke 15 i 16 nose karakteristike Broneer tipa IX, kod kojeg je tijelo niže i bikonično, oštrije profilirano, nos dug, središnji otvor malen, a nožica konkavna. I one su rađene na lončarskom kolu. Broneer ih datira u III st. pr. n. e.⁸

Svjetiljke br. 23—29 kruškolika su oblika s izduženim nosom i crno firnisane, što je karakteristika helenističkih tipova III st. i II st. pr. n. e.

Svjetiljka br. 30 ima tijelo poput sata («vatchshaped lamp»); rađena je s pomoću kalupa. Među korintskim materijalom ovaj tip nije zastupljen, ali se prema analogijama iz Tarsusa može datirati u III—II st. pr. n. e.⁹

Svjetiljka br. 31 odgovara Broneer tipu XIX, koji je vrlo proširen po istočnom Sredozemlju i kojem su kao prototip služili metalni uzorci. Zovu ga «efeškim» tipom, jer je nađen u velikoj množini u Efezu.¹⁰ Najveći cvat doživljuje u II i I st. pr. n. e., ali se javlja do Augustova doba.¹¹ Tipičan ukras srolika lista i koluta vrlo je čest i na svjetiljkama tzv. »knidskog tipa« (Broneer tip XIII), koji se vremenski podudara s efeškim.¹²

C. EGIPATSKE SVJETILJKE

Ovu skupinu svjetiljki predstavljaju samo tri primjerka tzv. svjetiljaka-žaba, i to iz kasnijih faza razvoja. Tip svjetiljke-žabe razvio se na području Egipta, i to u Abidosu, gdje se slavio kult božice porodništva Haquet, čiji je simbol i atribut žaba.¹³ One prelaze različite etape, od plastičnog i naturalističkog prikazivanja preko stilizacije do potpune shematizacije, izgrađujući se od III i IV st. n. e. i trajajući do VI st. n. e.¹⁴

Naša tri primjerka pokazuju tri razvojne faze ovog tipa svjetiljki. Na svjetiljki iz Solina (br. 32) žaba je prikazana naturalistički, mada više linearno. Svje-

⁶ H. Thompson, *Terracota Lamps*, *Hesperia* II, 1933., str. 197. — O. Broneer, o. c., str. 39.

⁷ O. Broneer, o. c., str. 46. — H. Thompson, o. c., str. 199. — H. Goldman, *The excavation at Gozlu Kule (Tarsus)*, 1950., str. 87.

« O. Broneer, o. c. str. 47 i T. IV, 142. — H. Thompson, o. c., str. 200. — H. Goldman, o. c., str. 93, 6.

⁸ H. Goldman, o. c., str. 88 i 89.

¹⁰ F. Miltner, *Forschung in Ephesos*, IV, 2, 1937. — O. Broneer, o. c., str. 66 i 67. — H. Goldman, o. c., str. 91.

⁹ One su kopija metalnih primjeraka, dijele se po obliku na četiri skupine, iako su im osnovne karakteristike iste. H. Goldman, o. c., str. 89 i 90.

¹² O. Broneer, o. c., str. 53 i T. 5, 190 i 192. H. Goldman, o. c., si. 94; 40. — H. B. Walters, o. c., str. 52, 53, 39, i 60.

¹³ Kako je žaba simbol uskrsnuća, preuzelo ju je i kršćanstvo. Kraus, *Realencyclopädie* I. — R. Forrer, *Reallexicon*, T. III, 7.

¹⁴ C. M. Kaufman, *Archäologische Miscellen aus Egypten*. *Oriens Christianus* NF 3., 1923., str. 299.

tiljka iz nepoznatog nalazišta u Panoniji (br. 33) daje naslutiti u konturi oblik žabe, dok svjetiljka iz Akvileje (br. 34) predstavlja krajnju shematizaciju, koja je karakteristična za krajnju fazu razvoja (V—VI st. n. e.). Ivanyi je svjetiljke-žabe s područja Panonije uvrstila u tip XIV, te je publicirala jednu iz Pečuha, koja je istovjetna s našom br. 33.¹⁵

Svjetiljka br. 35 iz Solina može se smatrati prijelaznim tipom od helenističke ka rimskoj. Podsjeća na tzv. delfinski tip helenističke svjetiljke, koji ima slično oblikovan nos, no oblik nosa je srodan i tzv. knidskom tipu. Međutim, bogatije raščlanjen disk te bočni ukrasni nastavci pokazuju ukus rimske epohe, pa se ovu svjetiljku može smjestiti u vremenski raspon od I st. pr. n. e. do I st. n. e.¹⁶

D. RIMSKE SVJETILJKE

Rimske su svjetiljke u svojoj razvojnoj liniji usko vezane uz helenističke pre-daje, kako po svojem obliku, tako i po dekorativnim elementima. Produkcija svjetiljki na italjskom tlu počela je relativno kasno, kao i druge grane obrta. Stoga su Rimljani u prvo vrijeme svjetiljke uvozili. Najstariji nalazi svjetiljaka potječu iz kampanijskih radionica.¹⁷ Kada je u I st. pr. n. e. otpočela domaća proizvodnja; ona je isprva bila ograničena na grad Rim, a tek se na početku carstva javlja u cijeloj Italiji, a osobito u njezinu sjevernom dijelu.

Proces razvoja od grčkih helenističkih do rimskih svjetiljki ide ka sužavanju ramena i znatnu povećanju diska, koji sada postaje glavni nosilac ukrasa, dok je ranije imao podređenu ulogu. Time je stvoren novi tip svjetiljke s likovnim prikazom na disku (»Bildlampen«).

Rani tipovi rimskih svjetiljki imaju pretežno okruglo tijelo, dok daljnji proces ide u pravcu preobličavanja okruglog, raščlanjenog tijela u ovalno, organski povezano. Isto tako plastični ukras postaje sve plošniji i stiliziraniji, a kod kasnoantičkih svjetiljki postaje posve geometrizirano. Već na nekim republikanskim svjetiljkama javlja se oznaka majstora, što će kasnije biti tipično za tzv. »firma svjetiljke«, koje gotovo u pravilu imaju pečat majstora ili radionice.

Osim Rima, sjeverna Italija prednjači svojom vrlo razvijenom proizvodnjom svjetiljaka. Međutim već od I st. n. e. provincijalne radionice Galije, Germanije i podunavskih provincija počinju također proizvoditi ove vrlo korisne predmete široke potrošnje.

Kamen temeljac za tipologiju rimskih svjetiljki, kako smo već u uvodu spomenuli, dao je Loeschcke svojim djelom »Lampen aus Vindonissa«. Zahvaljujući činjenici da je raspolagao vrlo brojnim svjetiljkama jednog nalazišta relativno uskog i čvrstog vremenskog okvira (logor u Vindonissi podignut je u doba Tiberija,

¹⁵ D. Ivanyi, Die Pannonische Lampen, Diss. Pannonicae, ser. 2. 2, 1935., str. 108 i T. XLI, 9 i 10. — Bernhardova datira ovu svjetiljku u III/IV st. n. e. Bernhard, o. c, str. 407.

" Usporedi: Walters Catal. str. 42, 303 i str. 52, 366 i Menzel, o. c, si. 19, 15.

" H. Dressel, Annali d. Inst. LII, 1880., str. 267.

a oko 100—101. god. n. e. prestaje funkcionirati), mogao je utvrditi temeljnu tipologiju za svjetiljke I st. U pogledu kronologije, mogao je ići u veću širinu, jer se poslužio obilnim komparativnim materijalom s područja gornjogermskog i retskog limesa, teritorija Panonije, rimske Dalmacije i Dacije, što je njegovoj kronologiji dalo šire i čvršće uporište. Međutim, njegova kronološka shema morala je pretrpjeti stanovite korekture, jer se pokazalo da su se pojedini tipovi svjetiljaka u različitim geografskim i društveno političkim odnosima javljali i nestajali ranije ili kasnije, odnosno bili kraćeg ili dužeg trajanja.

Loeschckeovu tipologiju preuzeli su gotovo svi evropski autori, ali je, barem formalno, doživjela promjene, jer su pojedini istraživači dali vlastitu tipološku numeraciju, što svakako otežava stvaranje jedinstvene međunarodne tipološke sheme i nomenklature.

Prilikom obradbe panonskih svjetiljki, D. Ivanyi (Die Panonische Lampen) temeljila je svoju tipologiju na Loeschckeovoj, davši drugu tipsku oznaku, a za one tipove koji nisu zastupljeni u Vindonisi i za specifično panonske tipove svjetiljki dala je novu tipološku shemu. Stoga se njezina tipologija pri obradbi svjetiljaka s našeg gomjohrvatskog (južnopanonskog) područja mora uzeti kao osnovica, s time da se navede i signatura po Loeschckeu, koja je standardna evropska.

Među rimskim svjetiljkama naše zbirke, koje su ukrašene, zastupljeno je 12 različitih tipova, ali se na tzv. firma-svjetiljkama, koje predstavljaju posebnu skupinu, također ponekad javlja skroman ukras, no one će biti posebno obrađene u drugom dijelu kataloga.

Osim brojnih svjetiljki s italskog tla, mediteranskog područja, iz Galije i Germanije, ima dosta primjeraka koji su bili rađeni u domaćim, južnopanonskim, radionicama. Kako pojedini tipovi svjetiljki s ukrasom imaju vlastitu razvojnu liniju i problematiku, to se prilikom analize naših primjeraka moraju iznijeti u kratkim crtama njihove glavne tipološke i kronološke odlike.

TIPOVI RIMSKIH SVJETILJKI S UKRASOM

Svjetiljke uglata nosa s volutama (br. 36—130).
Loeschcke tip I, Broneer tip XXII, Ivanyi tip, I.

Ovaj tip svjetiljki najbogatije je zastupljen u našoj zbirci. Imaju uglato, odnosno trokutasto, završen nos flankiran volutama, jače ili slabije udubljen disk, koji je najčešće ukrašen reljefom, ramena raščlanjena prstenovima i žljebovima u raznim kombinacijama,¹⁸ (si. 1) te ravno dno s urezanom kružnicom ili stajaćim

¹⁸ Ramena ovih svjetiljki pokazuju četiri vrste profilacija, te je S. Loeschcke prvi **dao njihovu** shemu. Lampen aus Vindonissa, 1919, str. 28, si. 2.

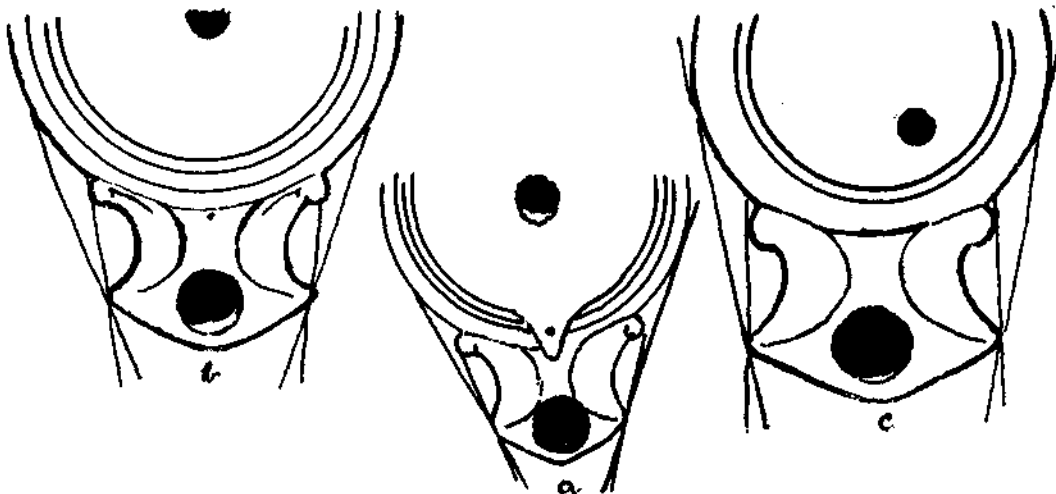
Profil I — ramena horizontalna, višestruko raščlanjena prstenovima i žljebovima.

Profil II — ramena lagano viseća prema disku, vanjski pojas Siri.

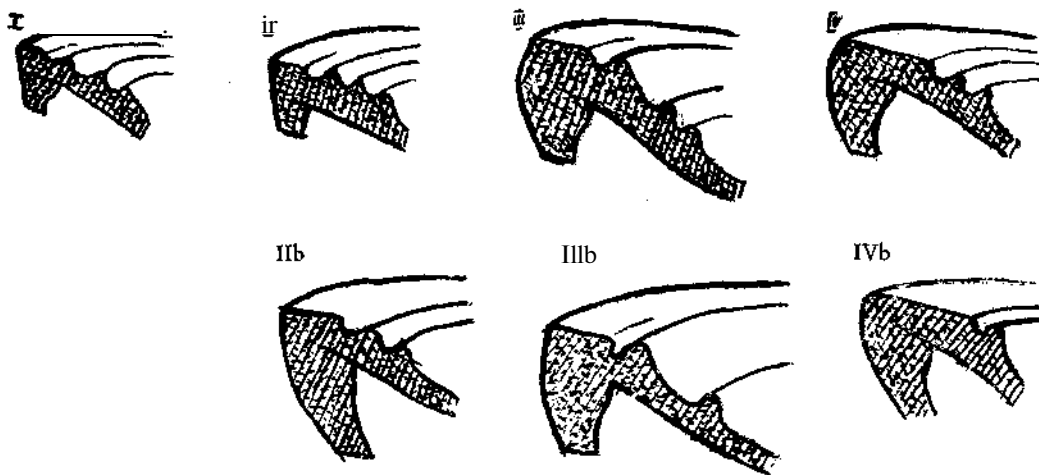
Profil III — Ramena jače viseća prema disku, vanjski i unutarnji prstenovi povezani jednom kosinom.

Profil IV — Rameni pojas rastavljen od diska sa dva(a) ili samo sa jednim(b) žljebovom.

prstenom. Loeschcke i Ivanyi su ih podijelili na tri skupine, odnosno varijante, i to prema širini nosa u odnosu na zdjelicu-recipient (Loeschcke varijanta A, B i C i Ivanyi 1, 2 i 3¹⁹ (slika 2).

SI. 1. Tipovi nosova kod svjetiljki uglata nova s volutama (prema Loeschckeu).

SI. 2. Profili ramena kod svjetiljki uglata nosa s volutama (prema Loeschckeu).

¹¹ Prema Loeschckeu (str. 28., si. 1) svjetiljke uglatog volutnog nosa imaju tri varijante:

A — nos koji se prema vrhu naglo sužuje. Imaju stajaći prsten.

B — nos nešto uži na vrhu nego kod voluta. Imaju pretežno ravno dno.

C — nos jednako širok na vrhu i kod voluta. Imaju isključivo ravno dno. Između Loeschckea i Ivanyi postoje stanovite raz-

like. (Ivanyi varijanta 1 odgovara varijanti A, te ima uske volute i disk koji se otvara u jezičac ili kanalić. Varijanta 2 nije zastupljena u Vindonissi, te ima dulji nos i jače svinute volute. Varijanta Ivanyi 3 odgovara Loeschckeuovim varijantama B i C, jer Ivanyi smatra, da su razlike među njima neznatne te ih stavlja u istu skupinu. S. Loeschcke, o. c., str. 28, si. 1 i Ivanyi, o. c. str. 10.

Što se tiče datiranja ovog tipa svjetiljki s područja Panonije, Loeschckeovo se ne može u potpunosti prihvatiti,²⁰ barem ne za varijantu B i C, odnosno Ivanji 3. Naime, materijal iz zapadnog dijela južne Panonije pokazuje da su spomenute varijante (B i C) trajale usporedno ne samo do kraja I stoljeća, nego su bile u upotrebi i tijekom II st. Ova se retardacija odražava i u samoj fakturi i kvaliteti izradbe, jer su kasniji primjerci debljih stijenki, zdepastiji i manje pomno izvedeni od ranijih. Time se donja granica, ne samo za ove varijante, nego općenito za svjetiljke tipa I, pomiče na kraj II stoljeća, odnosno na početak III, dok gornja granica seže u prva dva desetljeća I stoljeća.²¹ Međutim, osim osnovnih razlika u oblikovanju nosa i ramena, postoje i drugi elementi koji su često presudni pri dataciji svjetiljki, kao npr. jezičac, oblik rupice za zrak, obradba volute, otvora za ulje i fitilj te dr.

Pojava kanalića ili jezičca, što vodi od diska prema nosu, karakteristična je za augustovsko-tiberijsko vrijeme. Potkraj trećeg desetljeća jezičac se posve gubi, što je važan element za datiranje.²² Rupica za zrak također mijenja oblik. Na primjercima s početka naše ere slična je prorezu (šlicu), nešto kasnije je četverokutna, a od Klaudijeva doba posve je okrugla. Volute su kod ranih svjetiljki vrlo brižljivo rađene i spiralno svinute (Augustovo doba), dok su kasnije nešto šire i plosnatije. Otvori na ranim primjercima također su vrlo precizno obrađeni i pravilni, dok im se kasnije posvećuje manje pažnje.

Među svjetiljkama tipa I iz naše zbirke zastupljene su sve tri varijante, ali preteže varijanta Loeschcke C, odnosno Ivanji 3. Varijanta 1 ima isključivo profil ramena I. Isti je slučaj i s varijantom 2. Kod varijante 3 pretežu profili III i IV. Najčešći je rameni profil IV, bilo da su dva žljeba (a) ili samo jedan (b).

Varijanta 1 predstavljena je u našoj zbirci samo dvjema svjetiljkama iz Siska (br. 36 i 37). Dok je prva iz Augustova vremena, druga pripada prijelazu tiberijsko-klaudijevske faze, jer već ima okruglu rupicu, a jezičac joj je širi i plići.

Varijanta 2 je nešto bolje zastupljena (br. 38–45). Ističu se četiri precizno rađene svjetiljke iz Siska, tanke stijenske s vrlo plastičnim reljefom, koji prikazuje dva lika uz fontanu, poprsje Merkura, Satira s amforom i gladijatore s leđa. Sve su italski import iz prvih desetljeća naše ere.

Ostale svjetiljke su varijante 3 (br. 46–130). Pokazuju vrlo različitu kvalitetu gline i obradbe. Osim nekoliko primjeraka s bogatije raščlanjenim ramenima (prof.

²⁰ Loeschcke datira varijantu A u rano tiberijsko vrijeme, varijantu B od Tiberija do sredine I st. kada ju je potisnula varijanta C, koja traje do kraja I st., o. c, str. 218 (30).

²¹ Npr. u Ptuju je nađena svjetiljka tipa I uz novac Agripe i Germanika, zatim uz novac Trajana i Marka Aurelija. O. Fischbach, *Römische Lampen aus Poetovio*, 1896., br. 367, 338 i 286, te str. 52.

U Sjevernoj su nekropoli u Ljubljani nađene: varijanta 3 uz novac Domicijana i

Trajana (grob 113, Titova ul); s posudom iz kraja I i početka II st. u grobu 19 kod Agrotehne; s keramikom II st. u grobu 138 kod Pošte, u insulama XXIX i XXX svjetiljka tipa I s materijalom iz posljednje četvrtine II st. i dr. Zahvaljujem se na podacima kolegicama Plesničar i Breganc iz Mjesnog muzeja i Filozofskog fakulteta u Ljubljani.

²² Ovo je pitanje detaljno obradio F. Fremmersdorf, *Römische Bildlampen*, 1922., str. 28.

ram. II i III), najviše ih je s profilom IV, i to kasnijom varijantom b, u koje samo jednostavna kružnica rastavlja disk od ramena. Ove su svjetiljke većinom zdepaštijeg oblika i nešto grublje fakture, a reljef je dosta plitko izveden i ponekad nejasan (npr. br. 46, 69, 88, 96, 104, 114 i 123). Međutim ima u toj varijanti i nekoliko bolje rađenih svjetiljki, u kojih je kontura nešto oštija, volute dobro modelirane, a reljef bolje retuširan (br. 111, 112, 113 i 118). Na nekima se vidi, na donjoj strani zdjelice, trag rada ruku (br. 70, 71 i 79).

Prikazi na svjetiljkama ovog tipa mogu se podijeliti u tri skupine: a) ljudski likovi mitološkog i profanog karaktera; b) životinjske figure; c) predmeti kulturnog i profanog karaktera. Od ljudskih likova javljaju se: filozof, dvije figure kod fontane, dva gladijatora ili jedan, Amor, Luna, glava Meduze, Menada, Merkur, Silen, Sirena i Satir. Od životinja: deva, jarac, jelen, kameleon, konj, glava konja, ovan, pas, pegaz, zec, delfin i ptice na grani. Od predmeta: cista, cista s palmom i kerykeonom, dionizijska maska, tragična maska, Herkulova maska, ovjenčan krater i žrtvenik sa dvije baklje, te gladijatorski pribor.

Ako usporedimo svjetiljku iz Sotina s likom ovna u skoku (br. 78), koja je izvrsne kvalitete i precizno izvedena reljefa, sa trima svjetiljkama iz Siska s istim motivom, ali slabe fakture i manjkave izradbe (br. 79, 80 i 81), možemo lijepo uočiti kako su domaćim majstorima importirani primjerci služili kao predlošci, koje su oni s više ili manje vještine imitirali.

Među svjetiljkama ovog tipa iz naše zbirke samo su primjerci iz Bakra nađeni u zatvorenim grobnim cjelinama ranocarske nekropole. Ostale se svjetiljke mogu odrediti na osnovi analize i komparativnog materijala, osobito iz grobova u Ptuju i Ljubljani, te iz sustavno istraženih lokaliteta u nas i u drugim područjima Rimskog carstva.

Svjetiljke oblo završena nosa s volutama (katalog br. 131—152).
Loeschcke tip IV, Broneer tip XXIII, Ivanyi tip II.

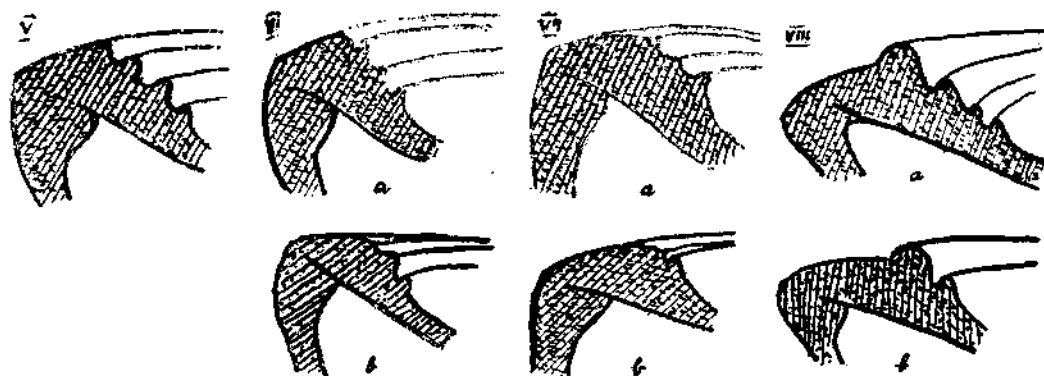
Svjetiljke ovog tipa također su dosta raširene, ali su u našoj zbirci slabije zastupljene od tipa I. Nos im je sužen i na vrhu zaobljen, a sa svake strane je po jedna voluta. Disk je okrugao i nešto uvučen, najčešće ukrašen reljefom. Ramena su raščlanjena prstenovima i žljebovima, pa se osim profila II i III susreću i tri nova profila V, VI i VII²³ (si. 3). Na dnu se ponekad nalazi stajaći prsten (kod ranijih primjeraka), ali je najčešće samo stajaća ploha. Neke svjetiljke imaju dršku bilo trakastu s kanelirama (raniji primjerci), bilo prstenastu. Rijetko imaju jezičac, koji kod ovog tipa ima samo funkciju ukrasa.

²³ Prema S. Loeschckeu: (str. 28, si. 2) profili ramena: Profil V — Vanjski pojas viseći, a žljebovi i prstenovi jednakog razmaka. Profil VI — Vanjski pojas zaobljeno viseći, a srednji prsten nagnut prema disku

i nešto širi od unutarnjeg (A). Bez unutarnjeg unutarnjeg prstena (B). Profil VII — Odgovara profilu IV, samo je vanjski pojas viseći. Ako ima 7 ili 3 prstena (A), sa jednim (B).

Oblik nosa preuzet je od helenističkih svjetiljki, a preteče su im augustovske svjetiljke sa spiralno zavnutim volutama. Ovaj tip svjetiljki javlja se usporedno s tipom I uglato volutnog nosa, iako su nešto mlađe. Njihov cvat pada u tiberijansko-klaudijevsko vrijeme. Loeschcke i Ivanyi smatraju da se gube potkraj I st.²⁴ Međutim one su bile u upotrebi i tijekom prve polovice II stoljeća, što potvrđuju nalazi u novootkrivenoj sjevernoj emonskoj nekropoli,²⁵ zatim naša svjetiljka ovoga tipa iz Surduka (br. 145) s imenom majstora ROMANESIS,²⁶ te svjetiljke iz Bakra i Nina, koje su nađene uz Trajanov i Hadrijanov novac.²⁷

I kod ovog tipa svjetiljki zapaža se opadanje u kvaliteti, jer raniji primjerci imaju finu fakturu, tanku stijenku, brižljivo rađen reljef, dok se kasnije sve manje pažnje posvećuje pojedinostima, a faktura je mnogo slabija.

Sl. 3. Profili ramena kod svjetiljki oblo-završena nosa s volutama (prema Loeschckeu).

Svjetiljke ovog tipa bolje su zastupljene primjercima s lokaliteta naše obale nego s područja Save i Drave. Pretežno su dobre kvalitete, te se ne javljaju onako rustični primjerci kao među svjetiljkama tipa I. Samo je jedna iz Bakra mekše fakture (br. 140) i zdepastijeg oblika, te je vjerojatno proizvod provincijalne, galske, radionice.

Repertoar ukrasa srodan je onom na svjetiljkama tipa I, tako da se na nekim svjetiljkama obaju tipova iz naše zbirke javljaju istovjetni prikazi, kao npr. kameleon (br. 91 i 140), ovan u skoku (br. 78 i 137), ptica na grani (br. 92, 141 i 142) i gladijatorski pribor (br. 107 i 143). Osim toga ima i novih motiva. Od ljudskih figura: gladijator s mačem i okruglim štitom, ženska figura s lirom (muza); od životinja: lav u skoku, lav-grifon i vepar, a od predmeta: vaza s viticama vinove loze. Na jednom primjerku javlja se omamentalni ukras stilizirane rozete.

²⁴ S. Loeschcke, o. c, str. 225. — D. Ivanyi, o. c, str. 11.

²⁵ Npr. jedna svjetiljka tog tipa iz nekropole u Ljubljani (grob 113 kod Pošte) nađena je s jantarnim prstenom, koji prikazuje žensko poprsje s frizurom iz doba Trajana-Hadrijana.

²⁶ G. Behrens, Fabrike des Lampen Töpfers Romanesis in Röm.—Germ. Zentralmuseum,

Mainzer Zeitschrift 4445, 1949/1950, str. 163—167. — R. Haken, Rimske Lampy v Narodnim Museu v Praze. Sbornik Nar. Musea v Praze, XII, 1-2, 1958, str. 49.

²⁷ G. Bersa, Bulletino Dalmato XXIX, 1906, br. 244. — Š. Ljubić, Arheološko iskopavanje u Bakru, Vjesnik HAD (s. s.) IV, 18, str. 72, 15,

Spomenuli smo da jedna svjetiljka ovoga tipa iz naše zbirke nosi na dnu ime majstora Romanesisa, i to miješanim grčkim i latinskim slovima.²⁸ Ukrašena je kantarosom i vinovom lozom, koji je motiv preuzet iz repertoara helenističke ornamentike i vrlo je omiljen i u doba Rimskog carstva. Ovaj je majstor općenito bio jače vezan uz helenističke predaje. Zanimljiva je pojava da su njegovi proizvodi nađeni u velikom broju na našoj obali,²⁹ a relativno malo u Panoniji, što se može dovesti u vezu s njegovim eksportnim područjem, koje je bilo usmjereno više na grčke otoke i malu Aziju, a manje na Italiju. Najbliže analogije za našu svjetiljku nalazimo u jednoj svjetiljci iz Ljubljane i Myrine.^w

Svjetiljke izdužena nosa s valutama i ukrasnom drškom
(kat. br. 153–159)

Loeschcke tip III, Ivanyi tip III.

U našoj zbirci ovaj tip svjetiljke zastupljen je samo s nekoliko primjeraka. Njima je svojstveno da su većih dimenzija, da imaju jedan ili više izduženih, oblo ili uglato završenih nosova, te iznad prstenaste drške ukrasni nastavak. Na ranijim primjercima javlja se stajajući prsten, a kasnije samo stajaća ploha. Svojim oštrim formama i sjajnim firnisom imitiraju metalne prototipove. Vezane su za helenističke tradicije, tako da vrlo rani primjerci, koji imaju i bočne nastavke, označuju zapravo most između helenističkih i rimskih svjetiljki. Mlađa skupina oblikovana je na početku naše ere, te se proizvodila usporedno sa svjetiljkama uglata volutnog nosa (tipa Loeschcke I, Ivanyi I). Na osnovi materijala iz Panonije Ivanyi drži da je ovaj tip bio dugo u modi, jer osim primjeraka odlične kvalitete (ranocarsko vrijeme) ima i površno rađenih i vrlo rustičnih.³¹ Njezinu pretpostavku potvrđuju i novi nalazi, npr. u Lauriacumu, gdje su svjetiljke ovog tipa nađene u sloju prve pol. III, a jednu rustičnu Deringer datira na početak IV st.³²

^a Behrens je prvi sakupio sve pristupačne podatke o ovom lončaru i pratio širenje njegovih proizvoda, a Haken ga je dopunio, publicirajući popis svih dosadašnjih nalaza. Na osnovi njihovih istraživanja može se sažeti sljedeće: radionica majstora Romanesisa djelovala je na području gdje se govori grčki, jer je najviše njegovih proizvoda nađeno na grčkim otocima, Maloj Aziji i Cipru, dok puno manje u Italiji. Behrens, o. c., 163-167 i Haken, o. c., str. 49.

^w Veliki broj svjetiljki majstora Romanesisa nađen je u Ninu, Splitu i na Hvaru, te je Haken na str. 51. citirao većinu starijih nalaza prema Buliću i Bersi. Osim toga vidi: M. Abramić-Colnago, *Untersuchung aus Nord-dalmatien*, Jahreshefte OAI, 1909, str. 70, 28.

³⁰ R. Haken, o. c., T. III, 42. — D. Ivanyi, o. c., T. XLV, 13.

³¹ Kao jedini datirani primjerak (novci Hadrijana) s područja Panonije D. Ivanyi (str. 12) navodi svjetiljku iz Akvinkuma s pečatom majstora Fabiusa. Ova svjetiljka pokazuje da novac nije uvijek siguran element za datiranje. Naime, svjetiljke ovog majstora nađene su i u keramičkom depou otkrivenom u Akvinkumu kod Maceluma, koji nalaz pripada prvoj polovici III st. K. Poczy, *Die Töpfenwerkstätte von Aquincum*. *Acta Hung.* VII, 14 str. 110 i 120.

³² H. Deringer, *Römische Lampen aus Lauriacum*. *Forschung in Lauriacum*, 9, 1965., str. 64.

Na osnovi svjetiljki ovog tipa s područja južne Panonije, predložila bih 3 varijante:

- a) s lijepo oblikovanim širim i plastičnim volutama
- b) sa stiliziranim urezanim volutama
- c) s plastičnom vrpcom, koja imitira volute i prati konturu nosa.

Svjetiljke varijante a) većih su dimenzija, fine fature, imaju glatka ili raščlanjena ramena, disk im je ukrašen reljefom, a drška ima ukrasni nastavak. Najljepši su primjerci: ranocarska svjetiljka iz Siska s likom plesača ili svirača u frulu (br. 154), kao i ukrasni nastavci nekoliko svjetiljki također iz Siska s bogatim ornamentalnim i cvjetnim motivima (br. 400—405). U ovu skupinu ulaze i dvije svjetiljke s reljefom Lune, iz provincijalnih radionica, koje su debljih stijenki, ali plastično izvedenih voluta (br. 156—157). Jedan veliki kalup iz Siska za svjetiljku ove varijante sa tri nosa i ukrasnom drškom pokazuje da su domaće radionice proizvodile i primjerke raskošnijeg izgleda i velikih dimenzija.

Svjetiljke varijante b) imaju deblje stijenke, ponekad reljef na disku, a ramena su im u pravilu ukrašena pečatanim ukrasom, kao i ukrasni nastavak drške. Dvije svjetiljke iz Siska (br. 158 i 159) sa tri nosa, većih dimenzija, masivne izradbe, ukrašene jajnicom i koncentričnim krugovima u tehnici pečatanja najbolje ilustriraju karakter ove varijante, koja je i vremenski nešto kasnije (II st.).

Svjetiljke varijante c) su manje, grublje rađene i debljih stijenki, imaju na disku jednostavan ukras plastičnih točkica, crtica, lukova ili drugo, a ramena su u pravilu glatka. U našoj zbirci nisu zastupljene, ali se javljaju među materijalom iz Osijeka i Ptuja, te su bez sumnje lokalni proizvodi.

Svjetiljke sa više nosova i zakržljanim volutama
(kat. br. 160—176)

Ivanyi tip IV

Ove su svjetiljke zastupljene dosta dobro u našoj zbirci i vrlo su srodne svjetilkama tipa III, varijanti c). One imaju dva (ili više) obla i kratka nosa, ponekad uglata, a volute su zakržljale ili ih uopće nema. Ukras im je posve jednostavan — urezani koncentrični kružići, kružnice, jajnica, prstenovi, točkice i dr. Srodne su i tipu Ivanyi VIII, samo što ove imaju još kraće nosove.

Iako nema novcem datiranih primjeraka u našoj zbirci, a ni na širem području južne Panonije, ipak postoji niz elemenata koji govori u prilog dataciji ovog tipa svjetiljki u kraj II i u III st. n. e. Tako npr. na tri svjetiljke iz Ptuja nalazi se pečat majstora Oceanusa,³³ koji je djelovao posljednjih desetljeća II i na početku III st. U mnogobrojnim grobovima ranocarske nekropole u Ljubljani nije nađena ni jedna svjetiljka ovoga tipa. Osim toga karakter ukrasa odgovara onom

³³ Ptujski majstor, koji je osim svjetiljki Ivanyi tip IV i VIII, izrađivao i firma-svjetiljke od kojih je nađen i kalup s njegovim pečatom. U Šempetru kod Celja otkrivena

je njegova firma-svjetiljka uz novac Marka Aurelija (zahvaljujem se kolegici Kolšek na ovom podatku),

na kasnoantičkim svjetiljkama, što potkrepljuje nalaz jedne svjetiljke toga tipa u Lauriacumu iz III i IV st.³⁴ i svjetiljka iz kasnoantičkog Mitreja u Ptuju.³⁵

Naše svjetiljke toga tipa dosta su sirovo rađene, imaju debele stijenke i nepravilnosti u izradbi. Na nekima je prsten oko diska jako zadebljao (br. 168 i 169 iz Siska), kod drugih je disk jače ispupčen (br. 166) ili nepravilno nabubren (br. 164), ili su pak dva prstena, jedan deblji a jedan tanji (br. 163). Skoro sve imaju dršku lijevanu iz kalupa, ali je odlomljena pa se vidi samo batrljak. Jedino je u dva primjerka drška sačuvana, i to u br. 160 u obliku lista koji je na rubu nazubljen ili s naznačenim žilicama kao u br. 162 (obje iz Siska). Jedna svjetiljka ima cijeli obod i otvor za ulje narezuckan tako da oponaša tordiranu vrpcu (br. 163 iz Siska). Sve ove svjetiljke djeluju rustično, te su proizvod lokalne sisačke radionice.

Svjetiljke uglatih nosova bez voluta (kat. br. 177)
Loeschcke tip II, Ivanyi tip V.

Ovaj tip svjetiljke predstavljen je samo jednim primjerkom u našoj zbirci. Za nj je karakteristično da ima jedan nos ili više njih, koji nisu nasadeni, nego su organski povezani s tijelom, bočno su uvučeni, na vrhu uglati, bez voluta. Disk, nešto konkavan, obrubljen je prstenovima. Ramena su kod ranijih primjeraka profila IVA, a kasnije su ukrašena pečatnim ornamentom. Nisu jako rasprostranjene. Loeschcke pretpostavlja da su svjetiljke ovoga tipa izdanak svjetiljki uglati nosa iz doba republike i ranoaugustovske epohe, te ih datira u postaugustovsko vrijeme.³⁶ Javljaju se u većem broju u klaudivjevsko-vespazijanskim logorima.³⁷ Menzel smatra da su bile vrlo kratko u modi.³⁸

U Panoniji se javljaju samo primjerci s više nosova. Po svojoj fakturi i po karakteru ukrasa pripadaju kasnijem vremenu, odnosno kraju II i u III st. n. e., što potvrđuje nalaz tog tipa svjetiljki u keramičkom depou u Akvinkumu iz prve polovice III st.,³⁹ a i činjenica da u ranocarskim nekropolama južne Panonije nisu zastupljene ni jednim primjerkom.

Svjetiljka ovog tipa iz naše zbirke potječe iz Siska. Vrlo je masivna, ima šest nosova i ukrašena je ornamentom izvedenim u tehnici pečatanja. Srodna joj je jedna svjetiljka iz Ptuja⁴⁰ sa sedam nosova, koja djeluje još rustičnije. Da li su oba primjerka lokalni proizvod, ne može se sa sigurnošću utvrditi, a isto tako ni iz kojeg radioničkog centra potječu. Naime, primjerci ovog tipa iz mađarskog dijela Panonije⁴¹ različiti su po fakturi i boji gline ne samo međusobno, nego i u usporedbi s našom i Ptujskom, pa je teško utvrditi neku vezu među radionicama.

³⁴ H. Deringer, o. c, str. 64.

³⁵ D. Ivanyi, o. c, br. 663 i 664.

³⁶ S. Loeschcke, o. c, str. 221.

» Kaštel Hofheim, Rottweil, Okarben i dr.

³⁸ H. Menzel, *Antiken Lampen Rom.-Germ.* Zentralmuseum zu Mainz., 1954, str. 37.

³⁹ K. Poczy, o. c, str. 91 i 121.

» D. Ivanjn, o. c, br. 698 i T. XXIV, f. —

M. Abramčić, *Euhreer dure h Poetovio*, 1935, str. 90, si. 33.

⁴¹ D. Ivanyi, o. c, br. 700-704.

Loeschcke tip V, Ivanyi tip VI.

Ovaj tip svjetiljke zastupljen je u našoj zbirci samo sa šest primjeraka, a i općenito nisu jako raširene. Glavna im je karakteristika da imaju zaobljen nos i volute, koje prelaze na ramena. Kod nekih svjetiljki volute dosižu takvu plastičnost da se pretvaraju u dugme (puce). Jedna varijanta ima i bočne ukrasne nastavke u obliku valovnice ili lastina repa. Disk se obično otvara u jezičac. Kod nekih svjetiljki zapaža se stremljenje ka proširenju ramenog pojasa i njegovom bogatijem ukrašavanju. Time se disk sužuje i često ostaje potpuno neukrašen. Ta je pojava u vezi s jačim helenističkim utjecajima, koji sredinom I st. n. e. sve više prodiru i mogu se zapaziti i u nekih drugih tipova svjetiljki.

Ovaj tip je postaugustovski, te se češće sreće među materijalom iz logora i nekropola kladijevsko-vespazijanskog razdoblja.⁴² Stoga ga Loeschcke datira u drugu i treću trećinu I st.⁴³

Panonski primjerci nisu pouzdano datirani, ali Ivanyi drži da pripadaju drugoj polovici I i početku II st. n. e.⁴⁴ Međutim, ramene volute susreću se i na nekim kasnoantičkim svjetiljkama, ali su posve degenerirane te su nazvane »lažnim volutama« (npr. svjetiljke br. 225 i 229 iz Solina i Makarske).

Svjetiljke naše zbirke u stvari predstavljaju pet varijanata, mada je preuranjeno govoriti o varijantama tog tipa na osnovi tako malo materijala.

Na primjerku iz Solina br. 178. ramena su izrazito široka i viseća, a donje glavice voluta leže na samom nosu. Druga svjetiljka iz Siska br. 179. ima volute koje sežu do ramena i stvaraju na nosu plitki kanal sličan jezičcu. Po svojim karakteristikama pripada skupini grčkih, rimskodobnih svjetiljki — motiv jainice na ramenima, radijalni ukras na disku, fina stijenka i crveni namaz boje. Svjetiljka br. 181 iz Trsta ima ramene volute kod kojih su gornje glavice urezane, a donje plastične. Još jedna svjetiljka iz Trsta (br. 182) također je nešto drugačija, jer joj je donja glavica voluta plastična, a gornja se posve gubi. Kod svjetiljke iz Surduka br. 183 gornja glavica voluta završava urezanom kružnicom.

Ukras kod ovoga tipa svjetiljki nije jako bogat i izvariran. Na disku se javlja lunula, dva roga obilja i zrakasti ornament. Ramena su najčešće ukrašena nizovima plastičnih točkica u nekoliko redova.

Iako su svjetiljke ovoga tipa dosta slabo raširene u Panoniji, prema nalazima iz mađarskog dijela⁴⁵ i s područja međuriječja Save i Drave⁴⁶ može se utvrditi da su one trajale do početka II st. n. e., te da se uz kvalitetne importirane primjerke javljaju i provincijalni proizvodi.

⁴² Hofheim, Rottveil, Trier i dr. (citira S. Loeschcke, o. c, str. 231.).
• Ibid. str. 231.

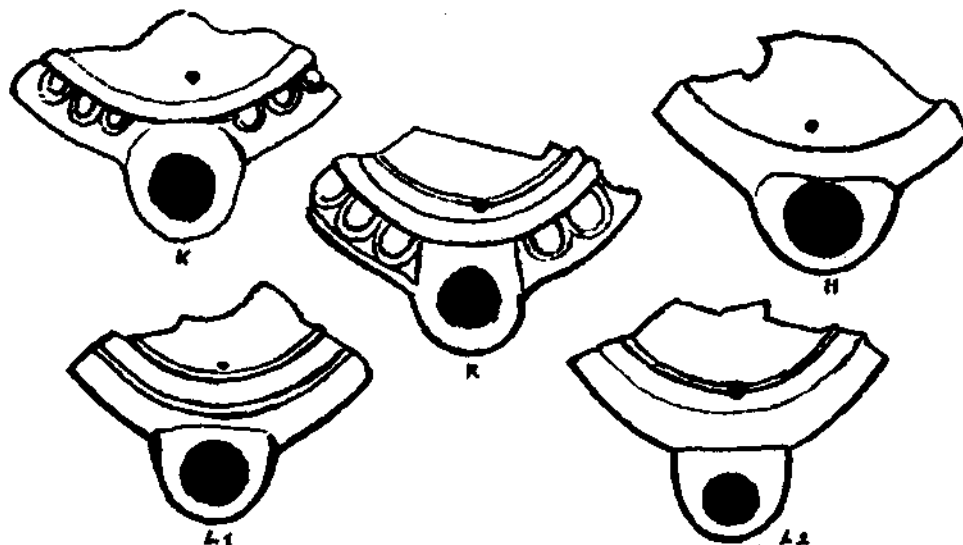
« • D. Ivanyi, o. c. str. 12.

« D. D. Ivanyi, o. c, br. 705, 709-710 i 713.

« Ibid. br. 706-708, 711 i 712.

Svjetiljke kratka zaobljena nosa (kat. br. 184—209).
Loeschcke tip VIII, Ivanyi tip VII.

Svjetiljke ovog tipa relativno su dobro predstavljene u našoj zbirci i općenito su dosta raširene i u drugim provincijama Carstva. Osnovna im je karakteristika da im je zdjelica (recipijent) okrugla, a nos kraći i na vrhu zaobljen. Prema disku nos različito završava, te je Loeschcke utvrdio četiri varijante ovog tipa⁴⁷ (si. 4). Ramena su im najčešće šira i padaju na van; javljaju se profili VI, VII i VIII, a

SI. 4. Tipovi nosova kod svjetiljki kratka zaobljena nosa (prema Loeschckeu).

rjeđe II—IV (vidi si. 2 i 3). Raniji primjerci imaju stajaći prsten, a kasniji stajaću plohu. Katkad imaju bočne nastavke ili jezičac koji prekida rameni pojas. Drška je pretežno prstenasta ili trakasta. Ako ima rupicu za zrak, onda je ona uvijek unutar prstena, koji obrubljuje disk.⁴⁸ U pogledu ukrasa, zapaža se tendencija ka pojednostavljenju i prevagi ornamentalnih motiva nad figuralnim. Nema velikih scena nego su samo pojedinačne figure. Loeschcke smatra da se ovaj tip razvio iz starogrčkih (atičkih svjetiljki), a njegova jednostavnost da je vezana uz klasicistički ukus kladijevske epohe,⁴⁹ kada je on bio vrlo omiljen. U stvari, on se izgrađuje u prvim desetljećima I st. U trećoj trećini I st. biva sve rjeđi.⁵⁰ U Sredozemlju

⁴⁷ Varijanta R: Nos koji ravno završava na samoj liniji diska. Varijanta K: Nos okruglo završen tako da djeluje poput kružnice. Varijanta H: Nos srcoliko završen. Varijanta L: Nos nasaden u ravnoj liniji, i to L1 prelazi malo vanjski rub zdjelice (recipijenta) L2 završava na samom rubu zdjelice. S. Loeschcke, o. c, str. 237.

* Kod volutnih je svjetiljki nasuprot tome rupica za zrak uvijek s vanjske strane diska, pa je to jedan od elemenata po kojem

se može odrediti tip svjetiljke, iako je od nje sačuvan samo fragment (naravno s nosom).

⁴⁹ S. Loeschcke navodi svjetiljke tog tipa iz kladijevskog Hofheima, flavijevskih nekropola u Trieru i Faimingenu i dr. o. c, str. 239.

⁵⁰ S. Loeschcke, *Keramische Funden in Haltern. Mitteilungen der Alt. f. Westfal.* 1909 i Vindonissa, str. 239.

ovaj tip pobjeđuje tipove volutnih svjetiljki i traje mnogo duže, tako da dolazi i do stanovitih promjena u obliku i ukrasu. Tijelo od okruglog postaje okruglo-ovalno, drška se odlijeva s pomoću kalupa, a dekor je sve bogatiji. Miltner upozoruje na kasnogrčke utjecaje.⁵¹ Pojavljuju se i bradavke na ramenima, koje su karakteristične za tzv. firma-svjetiljke, od kojih su i preuzete. Susreću se najčešće na svjetilkama s područja Grčke i Magna Graeciae.⁵² Potkraj II i u III st. n. e. osobito je u modi oblik srolika nosa (Loeschcke varijanta H), ali kvaliteta s vremenom opada — stijenka postaje deblja, reljef plošniji, a drška je pločasta i providena rupom.

Panonske svjetiljke ovoga tipa Ivanvi sumarno datira u I st. Navodi kao jedini datirani primjerak svjetiljku iz Ptuja, koja je nađena uz Vespazijanov novac.⁵³ Međutim, detaljna analiza svjetiljki s južnopanonskog područja pokazuje da su one trajale mnogo duže, tj. do u III st. n. e.⁵⁴

U našoj zbirci zastupljene su sve četiri varijante u oblikovanju nosa, a mogu se pratiti i sve etape razvoja od doba cvata ovog tipa svjetiljki do njegova opadanja. Kod naših primjeraka, na disku se rijetko javljaju figuralni prikazi. Samo na jednoj svjetiljki nalazi se lik Magna Mater na prijestolju (br. 184 iz Siska), dok su na tri prikazane životinje (zec, orač i pijetao). Najomiljeniji su biljni motivi i geometrijski stilizirani ornament. Ramena obično nose ukras: jajnica i nizovi kaplji, utisnuti kružići, sroliki listići, vitica vinove loze, lovorov vijenac, maslinova grančica, rebra i strigilacija.

Po svojoj vrlo kvalitetnoj izradbi ističe se nekoliko primjeraka, bez sumnje italski import I st. n. e., kao što su npr. svjetiljke iz Siska br. 184, 185 i 193, iz Giljana br. 192 i br. 203 iz Pule. Nekoliko svjetiljki ima deblje stijenke i mekšu fakturu te slabiju izradbu, tako da su vjerojatno potekle iz provincijalnih, a možda i lokalnih, radionica (npr. br. 194 iz Siska, br. 208 iz Pule i 209 iz nepoznatog nalazišta).

Pet svjetiljki ima oznaku lončarske radionice. Svjetiljka br. 184 nosi na dnu pečat MUN. TREPT (Munius Treptus), majstora koji je djelovao u trećoj četvrtini I st. n. e.⁵⁵ Primjerak br. 195 iz nepoznatog nalazišta ima na dnu nečitljiva slova, ali prema načinu izradbe i ornamentu pripada skupini svjetiljki koje su izašle iz radionice L. Caeciliusa Secularisa. Ova radionica djelovala je u posljednjoj trećini II st. i na početku III st. n. e.⁵⁶ Svjetiljka br. 203 iz Pule nosi na dnu ime VICTORIS,

⁵¹ F. Miltner, *Forschung in Ephesos*, str. 99.

⁵² Svjetiljke Loeschcke tipa VIII i firma-svjetiljke (Loeschcke tip IX i X) bile su nekovrijeme usporedno u modi, što najbolje pokazuje jedan primjer iz Eremitaža. Naime, među njegovim svjetilkama nalazi se jedna svjetiljka tipa VIII, na koju je nalijepljena svjetiljka tipa IX, što svakako pokazuje da st* bile istodobne. O. Waldhauer, *Kaiserzeitliche Eremitage, Die antike Tonlampen*, 1914. br. 453.

⁵³ O. Fischbach, o. c, br. 839. — D. Ivanyi, o. c, str. 88 i br. 746 i 764

⁵⁴ Jedna svjetiljka tog tipa nosi pečat ptujskog majstora Oceanusa, koji je djelovao potkraj II i u prvoj polovici III st., a svjetiljka iz naše zbirke br. 184 izašla je iz radionice L. Caeciliusa Saecularisa (koji je bio aktivan na prijelazu iz II u III st.

⁵⁵ CIL. VIII, 22644,226. Analogni pečat imaju i dvije svjetiljke iz muzeja u Pragu. R. Haken, o. c, str. 66 i 67.

⁵⁶ R. Haken, o. c, str. 76. si. 15-17.

dok su svjetiljke br. 205 i 206 proizvodi majstorske radionice Romanesis s kraja I i poč. II st.⁵⁷

Svjetiljke pravokutna oblika s oblim nosovima
(kat. 210—212).

Kod Loeschkea nije zastupljen. Ivanyi tip IX.

U našoj je zbirci ovaj tip predstavljen samo sa tri primjerka iz Siska, Osijeka i Solina, mada su inače u Panoniji dosta raširene i domaće provenijencije.

Nosovi su pretežno kratki, te kod nekih svjetiljki neznatno strše od linije tijela i naglašeni su samo otvorima za fitilj. Najčešće su smješteni na dužoj strani, ali ponekad i na bočnoj ili na sva četiri ugla, ukoliko je svjetiljka četverokutna oblika. Često imaju dršku u obliku lista, trokuta ili romba s brazdama ili naznačenim žilicama i rebrima. Ukrašenosti na gornjoj površini relativno je skroman, bilo da su nanosene vrpce, plastični kružići, vitičice ili rozete i dr. Javlja se i majstorski pečat, osobito u panonskih rustičnih primjeraka, te ih se prema pečatima a i nalazu novca može staviti u vremenski raspon od II—IV st. n. e.⁵⁸

Na našoj svjetiljki sa sedam nosova iz Osijeka br. 210 javlja se na dnu pečat VICTORIALISF (ecit). Vjerojatno je riječ o panonskom majstoru za kojeg K. Poczy drži da je djelovao u Intercisi (III st. n. e.), gdje je nađena velika množina njegovih svjetiljki.⁵⁹ U samom Osijeku (Muzej Slavonije) nalazi se još nekoliko svjetiljki toga tipa, ali bogatije ukrašenih,⁶⁰ koje su vrlo srodne primjercima iz Akvinkuma, pa su mogle trgovinom stići iz tog vrlo važnog keramičkog središta sjeverne Panonije ili pak iz same Intercise. Ptuj je također dao veći broj primjeraka ovoga tipa, vjerojatno lokalnih proizvoda.⁶¹

Iako su svjetiljke pravokutna oblika i rustične izradbe pretežno proizvod panonskih radionica, prototip je došao s Istoka, gdje su nađene u velikom broju (npr. u Egiptu), često vrlo bogato ukrašene. Čini se da je svjetiljka br. 212 iz Solina s nešto izduženijim nosovima i s prikazom ribe i kruščića te ušicama za vješanje potekla iz jedne sjevernoafričke radionice, koje su u kasnoantičko doba izvezile svoju robu po cijelom Sredozemlju i u Italiju, te u mnoge druge provincije Carstva.⁶² Mala svjetiljka br. 211 iz Siska sa četiri kutna nosa i finije izradbe i fature mogla je također biti iz neke sredozemne radionice.

⁵⁷ Vidi bilješku 28.

⁵⁸ Poznati su akvinški majstori, koji su među ostalima izrađivali i ovaj tip svjetiljke Petilius, Fabius i Florentinus. Oni su bili aktivni potkraj II st. i u prvoj polovici III st. n. e. Kuszinski, *Das grosse römische T6-pferviertel aus Aquincum*. Budapest Regisegei XI, 1932, str. 400 i 403.

⁵⁹ Svjetiljke ovog majstora nađene su uz novac Aleksandra Severa, Maksimina i Valentinijana. Ivanyi, o. c, str. 13. K. Poczy, *Intercisa II*, 1957, str. 88;.

⁶⁰ D. Ivanyi, o. c, bn 820, 824. i 855. — Vj.

Celestin, *Rimske svjetiljke iz Osijeka*, *Vjesnik HAD* (n. s.) V, 1901, si. 39, 2.

U novije vrijeme otkrivena je u Donjem gradu u Osijeku još jedna svjetiljka toga tipa (inv. br. 7202).

⁶¹ M. Abramić, *Poetvivo*, str. 89, 91 i 92. — Ivanyi, o. c, br. 830-834, 837, 839-842 i 849.

⁶² Slična svjetiljka se nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu, također nađena u Solinu. Možda su obe rad domaće majstora, koji se služio predlozima iz mediteranskih radionica. *Buli. dalm. VIII*, 1885, *Ephe-meris Salonitana*, 1894, str. 3, T. III, si. 9 i 10.

Okruglo-ovalne svjetiljke prema disku trapezasto ili ravno završena nosa (kat. br. 213—225).

Bronner tip XXVII. Ivanyi tip X.

U našoj zbirci ovaj tip svjetiljki zastupljen je sa trinaest primjeraka. One imaju masivnije okruglo-ovalno tijelo i zaobljen nos, koji se prema disku završava trapezasto ili ravno, a drška je u pravilu pločasta i rađena s pomoću kalupa. Disk je nešto konkavan i nosi na sebi figuralni, floralni ili geometrijsko-ornamentalni ukras. Ramena su šira i ravna, često ukrašena pečatnim i urezanim motivima vinove loze, srcolikih listića, kružića, spirala i dr. Na dnu se ponekad nalazi radio-nički pečat.

Svjetiljke ovog tipa osobito su česte u Grčkoj (Atena, Korint) te na grčkim otocima i u Maloj Aziji (Efez). Broneer i Miltner dali su njihovu klasifikaciju i kronologiju.⁶³ Javljaju se potkraj I st., najveći cvat doživljuju u doba Hadrijana i Antonina, a traju III i IV st. n. e. Masovno su zastupljene u atenskom Kerameikosu.⁶⁴

Naravno da je ovakvo dugo trajanje toga tipa svjetiljki neminovno vodilo opadanju. Stoga su rani primjerci fine fature, tanke stijenke, bogatog i precizno rađenog ukrasa, dok su kasniji slabije rađeni, debljih stijenki i pretežno ornamentalna karaktera. Iako između ovog tipa i tipa Loeschcke VIII, koji je italske provenijencije, postoje stanovite srodnosti, smatraju ga grčkim-rimskodobnim tipom.

Primjerci iz naše zbirke potječu djelomično s obalnog pojasa (Solin, Makarska, Karlobag), a dijelom s područja Save i Drave (Sisak, Osijek, Mitrovica, Novi Banovci). Pretežno su importirani, ali postoje i provincijalne i lokalne imitacije.

Svjetiljke br. 213 iz Makarske, br. 215 iz Karlobaga, br. 217 i Novih Banovaca, br. 220 iz Mitrovice, br. 221 iz Osijeka i 223 iz Solina proizvodi su grčkih radionica, što vidimo ne samo po načinu ukrašavanja i fakturi, nego i po pečatu, odnosno inicijalima, grčkog alfabeta, što ih nose na dnu. Istovjetna sa spomenutom svjetiljkom iz Karlobaga (br. 215) jest jedna svjetiljka iz Klagenfurta s imenom Stephanos, koju Miltner datira na osnovi analogija sa svjetiljkama iz pećine Vari u IV st. n. e.,⁶⁵ a ima sličnosti i sa svjetiljkama iz atenskog Kerameikosa i Korinta. Svjetiljke iz Solina br. 225 i Makarske br. 215 vrlo su srodne kasnogrčkim svjetiljkama iz Mainza i Plzena.⁶⁶

Svjetiljka br. 216 iz Mitrovice i br. 217 djeluju kao provincijalni proizvodi rađeni prema kasnogrčkim svjetiljkama.

Domaćim proizvodom može se smatrati svjetiljka br. 222 iz Osijeka, vrlo sirovo rađena, koja na ramenima ima plošan i zdepast ukras kopljastog lista na dugoj

⁶³ O. Broneer, o. c, str. 93. — F. Miltner, Ephesos, str. 99-100. — F. Miltner, Die antiken Lampen in Klagenfurt. Jahresefte der OAI, XXVI, 1930, str. 106.

⁶⁴ Kiibler je vrlo zaslužan za proučavanje kasnogrčkih svjetiljki, te je osim kronoloških podataka dao i njihovu stilsku analizu. Njegov se studij temelji na materijalu atens-

skog Keramikosa. C. Kiibler, Spätantiken Stempelkeramik, Athenischen Mitt. 56, str. 80. — Zum Formvandung in der spätantiken Attischen Tonplastic. Jahr. DAI 67, 1952, str. 100-145.

⁶⁵ F. Miltner, Klagenfurt, str. 112-113 i si. 51. — Basset, American Journal of Archaeology, VII, 1903, T. XIV, 5 i 6.

peteljci, a na dnu pečat majstora Iustinianusa u dva reda. Identična svjetiljka nađena je i u Ptuju.⁶⁷ I ovom majstoru konstantinovog vremena vjerojatno je poslužila kao uzorak neka kasnogrčka svjetiljka.

Primjerak br. 225 iz Solina mogao bi se smatrati prijelaznim tipom kasnocarskog razdoblja, jer ima trapezast nos, što je karakteristično za Broneer tip XXVII, Ivanyi tip X, a posve ovalno tijelo, što je svojstveno Broneer tipu XXVIII, Ivanyi XI. Vjerojatno predstavlja kopiju jedne kasnogrčke svjetiljke. Izvedena je dosta nespretno i manjkavo. Na deformiranom disku nalazi se grčki križ »Quadrata«, na ramenima ukras borove grančice, a na dnu ukras dvostruke elipse i grančice. Vjerojatno je lokalni produkt salonitanske keramičke radionice.

Ovalne svjetiljke organski povezana nosa (kat. br. 226—279).
Broneer tip XXVIII, Ivanyi tip XI.

Ovaj tip svjetiljke bogato je zastupljen u našoj zbirci, i to pretežno provincijalnim i lokalnim proizvodima. Za njega je karakteristično da je tijelo ovalno ili jajoliko, da su zdjelica i nos organski povezani, da je disk malen i ovalan, ramena šira, ispučena i nekad viseća, dno ravno, udubljeno ili izbočeno, a drška pločasta ili klinasta, rađena iz kalupa. Ukras na disku rijetko je figuralan, a najčešće floralan ili ornamentalan. Ramena nose skroman ukras vitica, listića, kaplja, štapića i točkica. Općenito, ornament kod ovog tipa, svjetiljki pokazuje tendenciju prema plošnosti i stilizaciji.

Ovalni tip karakterističan je za kasniju fazu svjetiljki (III—IV st. n. e.).⁶⁸ Međutim, Loeschcke donosi i jedan rani tip ovalnih svjetiljki, malih dimenzija i sirovije izradbe s geometrijsko ornamentalnim ukrasom, koji pokazuje helenističke utjecaje, a nastao je na tlu Galije, u okolici Lyona. Datira ih na kraj I i početak II st. n. e.⁶⁹ Čini se da naša svjetiljka iz Trsta br. 250 s reljefnim slovima na širim ramenima pripada u skupinu svjetiljki iz galskih radionica, kojima je upravo svojstven ovakav ukras, i meka, gotovo brašnjasta, faktura.

U našoj zbirci pretežu po broju svjetiljke s područja Save i Drave, a samo su dvije s obalnog pojasa (Solin, Gornji Muć). Najviše je primjeraka iz Siska, koji su najčešće lokalni proizvodi grublje fature, zdepasta oblika, deblje stijenke, slabo izvedenih detalja i jasno vidljiva spojnog šava. Nakrivljene su i nestabilne, nejednako pečene. Gotovo sve imaju ukras niza kaplja (br. 254—264). Osim spomenutih, mogu se smatrati domaćim proizvodom dvije svjetiljke (br. 226 i 227) koje na ovcem disku imaju portretne glave postavljene u profilu antitetično (možda cara Hadrijana i carice Sabine,⁷⁰ jedna grubo rađena s ovcem maskom otvorenih ustiju (otvor za ulje), koja vjerojatno imitira antropomorfnu svjetiljku ili

⁶⁷ D. Ivanyi, o. c, br. 877. — O. Fischbach, o. c, br. 394.

⁶⁸ U Akvinkumu su nađene uz novac Max. Thraxa, u nekropoli u Aranyhegy s novcem Gordijana, Dioklecijana i dr. Ivanyi, str. 14.

• S. Loeschcke, o. c, str. 235.

⁶⁹ D. Ivanyi, o. c, br. 880 i 881, te T. XXX VI, 2. Ove svjetiljke govore da se gornja granica može staviti u prva destljeća II st. U privatnoj zbirci St. Pavletića nalazi se još jedna fragmentirana svjetiljka iz Siska s portretima cara i carice.

svjetiljku s maskom. Iz lokalnih radionica izašle su i svjetiljke br. 228, 231 i 244, također iz Siska.

Ovalne svjetiljke proizvodile su i radionice antičke Murse (Osijek), gdje su nađeni vrlo rustični primjerci, slabo pečeni i bez ukrasa. Svjetiljke iz Mitrovice br. 234 i br. 236 iz Petrovačke Gore s narančastom glazurom također bi mogle biti domaći proizvodi.

Kalup za ovalnu svjetiljku iz Obreža, koji se nalazi u našoj zbirci, pokazuje da su svjetiljke ovalnog tipa ponekad bile i bogato ukrašene, jer je cijela nutarnja površina kalupa prekrita geometrijsko-ornamentalnim motivima.⁷¹

Imitacije kasnoantičkih ovalnih svjetiljki maloazijskog tipa iz Osijeka (br. 238) i sirska palestinskog tipa iz Siska (br. 272)⁷² pokazuju da je lokalna proizvodnja ovalnih svjetiljki trajala do kasnocarskog doba (V st. n. e.).

Kruškolike svjetiljke s drškom (kat. br. 280–305).
Broneer tip XXXI, Ivanyi tip XII.

Svjetiljke ovog tipa vrlo su raširene i u našoj zbirci dobro zastupljene. Imaju kruškoliko-ovalno tijelo, a disk i ravan nos spojeni su plićim i dosta širokim kanalom. Ravna i široka ramena bogato su ukrašena pečatnim ornamentom i odvojena od diska plastičnom vrpcom. Najčešće imaju dva otvora za ulje i jedan veliki za fitilj. Drška je pločasta, klinasta ili prizmatična, rađena s pomoću kalupa. Na dnu je pretežno stajajući prsten. Motivi ukrasa na disku najčešće su geometrijsko-ornamentalni, a rjeđe figuralni.

Ovaj tip svjetiljki nazivaju neki autori »afrički«, jer im je centar proizvodnje bio u Aleksandriji i okolini,⁷³ a kako se na njima javljaju i kršćanski simboli, dobile su ime i »starokršćanske« svjetiljke.⁷⁴ Eksportirane su na veliko po cijelom Sredozemlju, osobito u Grčku i Italiju, a ove su ih zatim počele imitirati i proizvoditi u vlastitim radionicama, te izvoziti u ostale provincije Carstva, čak u Daciju.⁷⁵

Sam se tip izgradio u IV st., ali se dugo zadržao u primjeni, tako da se javljaju i tijekom V st., a sa stanovitim varijantama i u VI st. n. e.⁷⁶ Panonske svjetiljke ovoga tipa D. Ivanyi datira u IV i V st. i smatra da su većim dijelom italski import.⁷⁷ Međutim postoje osim fino rađenih primjeraka, koji su bez sumnje uvezeni, i vrlo rustično rađeni lokalni proizvodi, odnosno više ili manje uspjele imitacije.

⁷¹ D. Ivanyi, o. c, T. LXXII, 2.

⁷² Odgovara tipu Miltnera IV, oblik 2, koji traje do V st. — H. Menzel, o. c, str. 94-97.

⁷³ Ovaj je tip svjetiljke čini se nastao u Aleksandriji, jer se inače na drugim lokalitetima Egipta i sjeverne Afrike rijetko nalaze kalupi za njihovu izradbu. Vidi Menzel, o. c, str. 90.

⁷⁴ R. P. Delattre, *Lampes Chrétienne de*

Carthage, 1880. — L. Breccia, *Le Musee Greco-Romain*, 1922/1923.

⁷⁵ O. Broneer, o. c, str. 119. — F. Miltner, *Ephesos*, str. 106. — Mitrea, *Une Lampe chrétienne découverte en Transilvanie. Dacia*, IX-X, 1945, str. 508. — M. Macrea, *Apres de quelques découvertes chrétiennes en Dacie. Dacia XI-XH*, str. 283.

⁷⁶ H. Menzel, o. c, str. 90.

⁷⁷ D. Ivanyi, o. c., str. 14 i 15.

Svjetiljke ovoga tipa iz naše zbirke mogu se podijeliti u tri skupine:

1. Svjetiljke izvrsne fature, tanke stijenke, oštih kontura, dobra pečenja, precizno rađena ukrasa i visoka sjaja — br. 280, 285, 294, 296 i 299 iz Siska.
2. Svjetiljke mekše fature, manje oštih kontura, s namazom crvene ili crvenosmeđe boje, koja nije jako postojana, te plitko izvedenim ukrasom — br. 282 iz Rijeke, 283 iz Gornjeg Muća, br. 288 iz Siska, 289 iz Mitrovice, br. 290 iz Osijeka, br. 292, 293 i 294 iz Siska, br. 297 iz Vinkovaca te br. 300, 302 i 303 iz Siska.
3. Svjetiljke od slabo prečišćene gline, zdepasta oblika, debele stijenke, manjkavo rađena ukrasa, koji je posve plošan, slabijeg pečenja. — br. 298, 304 i 305 iz Siska.

Dok su svjetiljke prve skupine prema kvaliteti izradbe i fature italski import IV st. n. e., a svjetiljke druge provincijalni proizvodi, dotle su one iz treće skupine nesumnjivo lokalni Sisački produkti kraja IV i V st. n. e.

Registar ukrasa dosta je velik. Na disku se javlja konjanik, gladijator, golubica, pijetao, zec i riba, Kristov monogram, križ, kaciga i geometrijski likovi. Ramena su daleko bogatije ukrašena, i to geometrijsko-ornamentalnim motivima: trokutima, koncentričnim kružicama, nizom srdaca, kvadratima, kosim urezima, jajnicama, stiliziranim grančicama, girlandama i dr. u raznim kombinacijama.

Kako nema bogatih figuralnih scena nego je ukras skromniji i jednostavniji, naše se svjetiljke može datirati u drugu polovicu IV i u V st. n. e., kada počinje opadanje toga tipa.

Duguljasto - ovalne i kruškoliko - ovalne svjetiljke

(kat. br. 306—333)

Ivanyi tip XIII.

U našoj je zbirci ovaj tip svjetiljke dobro predstavljen, i to vrlo rustičnim primjercima iz lokalnih radionica. Karakteristično je da su srodne tzv. afričkim svjetiljkama, ali im je tijelo duguljasto-ovalno, kanal što vodi od diska prema nosu je uzak, posve plitak i samo naglašen nepravilnim vrpčama ili urezima, disk je malen i nepravilan ili ga uopće nema, ramena široka, neravna i viseća, dno nestabilno, a drška klinasta ili kvrgava. Ukras je vrlo jednostavan i stiliziran. Najčešće se javlja borova grančica ili prutići koji završavaju kapljicom. Podsjećaju i na kasnoantičke sirske-palestinske svjetiljke. Na širem području Panonije ovaj tip ponekad nosi ukras rozete ili školjke.

Svjetiljke iz naše zbirke, koje su degenerirana varijanta kasnocarskih svjetiljki kruškolika oblika, potječu iz Siscije, gdje je, uz ostalo, bila lokalna produkcija i ovog tipa svjetiljki. Mogu se podijeliti u dvije skupine:

a) Kruškoliko-ovalna oblika, nepravilna diska oko kojeg teče plitka vrpca do velikog otvora za fitilj. Na širim ramenima ukras prutića, koji na vrhu završavaju nepravilnim kapljama (br. 306—322.).

b) Duguljastoovalna oblika, oko diska posve zakrčljala vrpca koja vodi prema nosu, a plitki kanal je zatvoren jednom prečkom i kapljom. Na ramenima grubo izvedena borova grančica. Drška je klinasta (br. 324—329).

S obzirom na vrlo sirovu izradbu, fakturu i ukras vjerojatno su nastale potkraj IV i na početku V st., a po svoj prilici traju i tijekom V st. n. e.

Svjetiljke

neobična

oblika

Osim svjetiljaka s ukrasom, koje se mogu prema zajedničkim karakteristikama grupirati u pojedine tipove, ima i nekoliko primjeraka neobična oblika, koje su ostale izvan tipološke podjele: br. 364 iz Grčke s velikim orlom raširenih krila i sa četiri mala izvučena nosa; br. 335 iz Topolja bikonična oblika i šireg zatupljenog nosa, te visokog prstena oko diska; br. 336 iz Siska uglata nosa i sa širokim ramenima ukrašenim rozetama i grančicom, te drškom u obliku lista.

UKRASI NA SVJETILJKAMA

Svjetiljke naše zbirke pokazuje bogato izvariran ukras, iako nema velikih kompozicija ni povijesnih i književnih sadržaja. Njihov se raspon kreće od figurálnih prikaza do čisto ornamentalnih, od scena sa više figura do jednostavnih predmeta i simbola. Ako bismo ih nastojali grupirati po Deoni,⁷⁸ onda bi se ukrasi mogli svesti na 8, od njegovih 13 skupina. Međutim, čini se da bi za naše primjerke bila prikladnija nešto jednostavnija podjela, po kojoj bi se ukrasi mogli razvrstati u 10 skupina, i to:

1. Mitološki motivi
2. Likovi profanog karaktera
3. Maske
4. Fauna
5. Flora
6. Floralni u kombinaciji s faunom
7. Predmeti kulta
8. Predmeti svakidašnjeg života
9. Geometrijsko-ornamentalni ukras
10. Simboli

⁷⁸ W. Deona, *L'ornamentation des lampes romaines*. R. A. 26, 1927, str. 233. Naše svjetiljke grupirane prema skupinama Deone: 1. Mitološki likovi. 2. Scene ili predmeti kulta. 3. Scene javnog i privatnog života. 4.

Fauna. 5. Flora sama za sebe ili u kombinaciji sa životinjama. 6. Predmeti radeni ljudskom rukom. 7. Nebeska tijela, 8. Geometrijski ukras.

Osim toga, prema mjestu gdje su ukrasi nanesen, mogu se također podijeliti u četiri skupine:

- ukras na disku
- ukras na ramenima
- ukras na dršci
- ukras na dnu

Najveća je pažnja posvećena ukrasu na disku, osobito u rimskih svjetiljki ranocarskog razdoblja, kada je disk bio srazmjerno veći od ramena. Kasnije težište ukrasa prelazi na ramena, koja postaju šira u odnosu na disk. Na svjetiljkama iz domaćih radionica zapaža se prevaga ramenog ukrasa nad ukrasom diska, a ponekad je ovaj potpuno neukrašen. Ima slučajeva da je cijela površina prekrita ukrasom, tako da disk nije uopće naglašen.

Ukras na drškama na ranocarskim svjetiljkama dužeg zaobljenog nosa, flankiranog volutama (Loeschcke III i Ivanyi III) vrlo je bogat, dok je u domaćih tipova (tip Ivanyi IV, VIII i IX) drška posve jednostavna, ima oblik lista ili trokuta s naznačenim rebrima ili žilicama.

Ukras na dnu svjetiljki dosta je skroman i sastoji se pretežno od koncentričnih kružića, urezanih kružnica ili elipsa, grančica i dr. Ovdje ne dolazi u obzir radionički pečat ili inicijali majstora.

Tehnika izradbe ukrasa na našim svjetiljkama može se podijeliti u nekoliko vrsta:

- a) reljef
- b) pečatni ukras
- c) urezivanje
- d) punktiranje
- e) en barbotine

Najčešće se primjenjuju tehnike reljefa i pečatanja, ali se obično kombinira nekoliko tehnika odjednom. Reljef može biti plastičniji ili plošniji, a najčešće je dopunjen detaljima u tehnici ureza i uboda. Pečatni je pretežno geometrijsko-ornamentalnog karaktera, te je ponekad povezan s reljefnim ukrasom. Najčešće se primjenjuje na ramenima i drškama. Urezani ukas dosta je jednostavan, ali dekorativan, a kad je u kombinaciji s reljefom, ima zadatak da ga raščlani i obogati. Tehnika en barbotine javlja se u obliku kaplja, listića, točkica, prutića, a rijetko služi za figuralni ukas na disku, kao npr. na svjetiljki br. 282 iz Rijeke.

Vrela iz kojih su majstori svjetiljki crpli ukrasne motive bila su brojna. Ulaze u okviru velike i primijenjene umjetnosti. Djela kipara, slikara vaza, freskista, mozaicista, toreutičara, keramičara, rezača gema i stakla, rezbara kosti, medaljera i dr. pružala su obilje motiva, ideja i pojedinosti.⁷⁹ Majstori svjetiljki sve su te

⁷⁹ Ima veliki broj svjetiljki kod kojih su preuzeti motivi iz monumentalne umjetnosti ili umjetnog obrta, kao npr. mirujućí Merkur majstora Lizipa na jednoj svjetiljki iz Xantena, Gracije s pompejskih fresaka na svjetiljki iz Rima i dr.

K. Woermann, *Geschichte der Kunst* 1, 1925, str. 381. — F. Baumgarten, *Helenische Kultur*, 1908, str. 411. — S. Reinach, *Repertoire de la statuarie grecque et romaine* I, str. 367 i T. II, 168., Hagen, *angusteische Töfer-ei auf der Fiirstenberg bei Xanten. Bonner Jahrbuch* 122, T. 51, si. 12.

uzorke različito koristili, bilo da su dosljedno kopirali ili uzimali samo neki detalj, ili su pak kombinirali pojedine elemente raznih scena i tako stvarali nove sadržaje i ukrase.

Čini se da su znatan utjecaj imala upravo djela toreutičara, jer je na nekim svjetiljkama ukras tako plastičan da djeluje poput metalne aplikacije. To se dobro vidi na nekim ranocarskim svjetiljkama, kao npr. br. 38 s glavom Merkura iz Siska, br. 62 s glavom Silena iz Siska, br. 76 s likom jarca iz Siska i dr.

Isto tako postoji tijesna veza između ornamentike na svjetiljkama i sigilatama, te su vjerojatno utjecaji bili obostrani, iako se čini da su sigilate znatnije utjecale na majstore svjetiljki nego obratno.⁸⁰ Tako su npr. likovi životinja u pokretu, koji se javljaju na nekim našim primjercima, omiljeni i na galskim i rajncaberskim sigilatama, s kojih su vjerojatno bili i preuzeti (br. 70, 78, 87 i dr.), dok su opet vijenac lovorova lista ili masline i lik Fortune posuđeni sa svjetiljki od strane majstora koji su proizvodili kasnoitalske sigilate⁸¹ (npr. naša svjetiljka br. 200).

Zanimljiva je pojava cijepanja scena ili prikaza. Na ranocarskim svjetiljkama javljaju se scene sa dvije ili tri figure, ali kasnije su veće scene rijetkost. Prikazani su samo pojedinačni likovi, koji su u stvari istrgnuti iz jedne veće kompozicije.⁸² Loeschcke je prvi uočio ovu pojavu.⁸³ Najbolje se može pratiti na svjetiljkama s prikazima gladijatorske borbe. Tamo gdje je na disku samo jedan gladijator, gotovo je uvijek njegov lik istrgnut iz scene sa dva ili tri gladijatora. To je vidljivo i na našim svjetiljkama br. 64 iz Mitrovice, br. 65 iz Karlobaga, br. 66. iz Siska, na kojima je prikazan samo dio scene borbe gladijatora Traxa i Hoplomahusa. Cijela scena može se vidjeti na jednoj svjetiljki iz Britanskog muzeja.⁸⁴ Međutim, može proces biti i obrnut, tj. da se iz raznih elemenata i detalja iskomponira neki motiv koji mijenja izvornu shemu, te je nekad i posve nelogičan.⁸⁵ Kod naših svjetiljki nemamo ni jedan takav slučaj.

Ako u cjelini analiziramo ukrasni repertoar na svjetiljkama naše zbirke, mogli bismo zaključiti sljedeće:

Među grčkim i helenističkim svjetiljkama pretežu primjerci bez ukrasa, jer je firnis duže vrijeme služio ne samo u svrhu funkcionalnosti, nego i ukrasa. Samo dvije svjetiljke imaju ornamentalno-floralni ukras (br. 30. iz Cipra i 31. iz Solina).

Egipatske svjetiljke kasnoantičkog razdoblja, koje pripadaju skupini tzv. svjetiljki-žaba, pokazuju tri faze u razvoju — od stanovitog naturalizma do potpune shematizacije, kada se sadržaj ornamenta već potpuno gubi (br. 32, 33 i 34).

⁸⁰ Ovu su pojavu već ranije zapazili Fremmersdorf, Oswald-Pryce, Knorr i dr. F. Fremmersdorf, *Römische Bildlampen* 1912, str. 130-135.

⁸¹ H. Klumbach, *Lampenbilder und terra sigillata*. *Jahrbuch des Röm. Germ. Centralmuseum Mainz* 8, 1961. str. 190 i 191., T. 72 i 73,4.

⁸² Pojava cijepanja scena javlja se već u helenističkoj umjetnosti, pa se može pratiti na megarskim reljefnim posudama.

⁸³ S. Loeschcke, o. c, str. 25. — Fremmersdorf, o. c, str. 130 i 131.

⁸⁴ Walters, o. c, T. XIX, 803.

⁸⁵ Npr. na jednoj svjetiljki iz Leidena prikazan je pegaz i jelen, a na svjetiljki iz Rima dva gladijatora i konj.

F. Fremmersdorf, o. c, str. 134. — Brants, *Antike terracotta Lampen het Rijksmuseum van oudheden te Leiden*, II, str. 194,3,

Među rimskim svjetiljkama, koje su najbrojnije, javljaju se, kako smo u uvodu spomenuli, ukrasi koji se mogu svesti na 10 različitih skupina, ali je njihova primjena unutar pojedinih tipova vrlo raznovrsna, tako da u nekih pretežu figuralni motivi, a u drugih geometrijsko-ornamentalni. Ako analiziramo ukrase u cjelini bez obzira na tipove svjetiljki, onda imamo ovakvu sliku njihova rasporeda:

1. Mitološki likovi dosta su dobro zastupljeni i izvarirani. Javljaju se: Jupiter Amon, Magna Mater, Venus, Dionis, Diana, Merkur, Fortuna, Luna, Silen, Satir, Menada, Meduza, Sirena i Amor.

2. Među profanim motivima najčešće su gladijatorske scene ili pojedinačne figure, no javljaju se i neke druge, kao npr. dva lika uz fontanu, lovac na srndaća, pastir sa stadom, dva rvača, dvopreg s vozačem, kupačica, mladić sa štapom, gol muškarac, glava djeteta.

3. Maske su omiljen ukrasni element na tzv. firma-svjetiljkama, koje će biti obrađene u II dijelu kataloga, ali se ponekad javljaju i na drugim vrstama svjetiljki (ovalnim, okruglim).

4. Fauna je dobro predstavljena: lav, pantera, vepar, jelen, jelen sa psom, deva, bik, jarac, ovan, koza, pas, pas koji progona neku životinju, vjerojatno zeca, zec, krokodil, orao, golub, ibis, roda, ptica na grani, pijetao, delfin i ribe.

5. Floralni ukras bolje je zastupljen među ukrasnim repertoarom na ramenima svjetiljki nego na disku. Na prvom su mjestu rozete razna oblika i broja latica, te borova grančica. Osim toga javlja se: hrastova grančica sa žirom, vijenac maslina ili lovora, palmeta, listovi raznih oblika i dr.

6. Floralni ukras u kombinaciji s faunom nalazi se na manjem broju svjetiljki: zec koji griska plod, ptica na grani.

7. Predmeti u vezi s kultom nisu brojni: Herkulova maska na žrtveniku, dionizijska maska s tirsosom, hramić s palmom i kerikeonom, cista ukrašena grančicom ili palmom, žrtvenik s bakljom, vaza s viticama vinove loze.

8. Predmete svakidašnjeg života predstavljaju: kazališna maska, školjka, kaciga, gladijatorsko oruđe i vaza.

9. Geometrijsko-ornamentalni ukras bogato je izvariran te je pretežno primijenjen na ramenima svjetiljki. To su dekorativni četverokut, zvijezda, kolut sa žbicama, koncentrični krugovi, krug sa četiri isječka, radijalni ukras, vijenac crtica, cik-cak linija, polegnuta voluta (motiv pasjeg skoka), jajnica jednostruka, dvostruka i trostruka, kaplje, perle, točkice, kosi urezi i dr.

10. Simboli su slabo zastupljeni, te se pored kristova monograma i križa javlja prikaz sv. Euharistije (riba i kruščići). Osim ove podjele ukrasa, na našim se svjetiljkama može općenito pratiti i karakter ukrasa unutar pojedinog tipa, što je već učinjeno prilikom analize pojedinih skupina svjetiljki. Međutim, potrebno se osvrnuti i na razvojni proces, odnosno proces opadanja u sadržaju i tehnici izradbe ukrasa prema tipovima i vremenskom razdoblju kada su nastali, kao i prema njihovoj provenijenciji.

Kod svjetiljki uglato-volutnog nosa (Loeschcke I, Ivanyi I), koje su najbrojnije, može se dobro pratiti opadanje u kvaliteti ukrasa i fature. Ranocarski primjerci imaju lijepo raščlanjena ramena i bogatije i preciznije rađen ukras na

disku. Na kasnijim svjetiljkama toga tipa, kao i na provincijalnim i lokalnim imitacijama, faktura postaje nešto slabija, profilacija ramena skromnija, a reljef na disku plošniji, jednostavniji i površniji izrađen.

Isti se proces može uočiti i kod svjetiljki zaobljenog volutnog nosa (Loeschcke IV, Ivanyi II). Pojedini se motivi dosta ponavljaju i slični su, a ponekad i identični s onima na svjetiljkama uglato-volutnog nosa, što govori u prilog činjenici da su oba tipa bila u modi i uporabi u kraćem vremenu.

Pojavom svjetiljki izdužena, zaobljena volutnog nosa (Loeschcke III, Ivanyi III), ukras na disku gubi prvenstvo na račun širih ramena, osobito kod varijante b i c. Osim reljefnog ukrasa javlja se pečatni, osobito na ramenima i drškama.

Svjetiljke tipa Ivanyi IV, koje su panonske provenijencije, pokazuju proces rustifikacije tako da se ukras na disku gotovo posve gubi, a ramena postaju šira i nose posve skroman ornamentalni ukras izveden u tehnici urezivanja i pečatanja.

Svjetiljke kratka obla nosa (Loeschcke tip VIII, Ivanyi VII) predstavljaju stanovit kompromis između ukrasa na disku i ramenima. Nekad je disk veći i prekriven ukrasom, a kod nekih su ramena šira i bogato ukrašena, dok je disk posve gladak. Preteže floralno-ornamentalni ukras.

Svjetiljke uglata oblika s kratkim nosovima (Ivanyi tip IX) pokazuju daljnje opadanje ukrasa i fature, osobito u primjeraka domaće provenijencije.

Svjetiljke okruglo-ovalna tijela i trapezasta nosa iz naše zbirke pripadaju razdoblju opadanja toga tipa (Broneer XXVII, Ivanyi X), te se kod njih također zapaža da su ramena preuzela težište ukrasa, koji postaje dosta jednoličan. Reljef je plitak i rađen s manje preciznosti, što pokazuje opadanje vještine i ukusa.

Među svjetiljkama ovalna tijela pretežu rustični primjerci iz provincijskih i lokalnih radionica. Ukras na disku sve se više gubi, a ramena pokriva jednoličan i skroman ornament kaplje, plastične točkice, stilizirane grančice, kružića i dr.

I kod svjetiljki više kruškolika oblika (tzv. afrički tip) težište ukrasa prelazi na šira ramena, a mjesto reljefnog preteže pečatni i urezani ornament, najčešće geometrijsko-dekorativnog ili simboličnog karaktera, što je odgovaralo poimanju i ukusu kasnoantičkog razdoblja.

Napokon, duguljasto-ovalne i kruškoliko-ovalne svjetiljke, pokazuju potpuno opadanje kako u fakturi, tako i ukrasu, koji je manjkavo izveden, pojednostavljen, jednoličan i stiliziran.

Time se došlo do krajnje faze u razvoju rimskih svjetiljki, koje su prešle put od jasne tektonike oblika, plastičnog ukrasa i precizno rađenih detalja, do stapanja pojedinih dijelova u organsku cjelinu, stilizacije i shematizacije, plošnog ukrasa i manje brižljive obradbe.

Iako u ovom prvom dijelu kataloga nisu obuhvaćeni kalupi za izradbu svjetiljki, koji najbolje govore o lokalnoj produkciji svjetiljki bez obzira na to jesu li uvezeni ili rađeni u domaćim radionicama, potrebno je već sada spomenuti da su na području gornje Hrvatske nađeni kalupi za velik broj tipova svjetiljki, a među ostalim i za tipove s ukrasom.

Na temelju analize rimskih svjetiljki s ukrasom iz naše zbirke, kao i sa šireg područja Save i Drave te susjednih krajeva, a na osnovi nalaza kalupa i peći, moglo se utvrditi da su se u južnopanonskim radionicama izrađivali gotovo svi tipovi svjetiljki koji su bili u upotrebi i modi i u ostalim pokrajinama Carstva. Intenzivan uvoz ovih vrlo korisnih predmeta široke potrošnje dao je poticaja i domaćim majstorima, koji su od II st. sve življe i masovnije proizvodili svjetiljke stvarajući i neke panonske varijante standardnih tipova, osobito u radionicama Poeovija, Siscije, Murse, Cibala i Sirmija, kao i u nekim drugim manjim lončarskim pogonima.

U južnoj Panoniji najmasovnija je proizvodnja svjetiljki s više obliha nosova te ovalnih i kruškoliko-ovalnih, a pogotovo tzv. firma-svjetiljki, koje nisu obuhvaćene u I dijelu kataloga. Prema svojim tipskim karakteristikama i načinu ukrašavanja, one ulaze u vremenski raspon od II do V. st. n. e.

Za naš obalni pojas zasad je teško utvrditi doprinos domaćih keramičara, jer su istraživanja antičke keramičke proizvodnje tog područja još u začetku. U našoj zbirci svjetiljke s lokaliteta naše obale pretežno su import, a samo jedna kasnoantička svjetiljka iz Salone mogla bi biti domaći primjerak, rađen prema uvezenom predlošku. Ovu pretpostavku potkrepljuje i nalaz lončarske peći u Solinu, pa su se uz drugu keramičku robu vjerojatno izrađivale i svjetiljke.

ZUSAMMENFASSUNG

ANTIKE LAMPENSAMMLUNG IM ARCHÄOLOGISCHEN MUSEUM ZU ZAGREB

Die Lampensammlung im Archäologischen Museum zu Zagreb ist sehr reichhaltig und enthält 1100 Exemplare, teils unversehrte, teils fragmentarische, aus Ton, Bronze und Eisen, wie auch Model aus Ton zur Ausarbeitung (Verfertigung) der Lampen. Römische Lampen wiegen vor; die griechischen, phönizischen und ägyptischen sind nur in kleiner Anzahl vorhanden. Die ältesten stammen aus der ersten Hälfte des VI. Jahrhunderts vor der neuen Ara, die jüngsten aus dem V. Jahrhundert neuer Ara.

Im ersten Teil des Katalogs sind bearbeitet:

- A — phönizische Lampen
- B — griechische Lampen
- C — ägyptische Lampen (aus der römischen Zeit)
- D — Typen römischer Lampen mit Zierat.

Griechische Lampen, ausgenommen einer aus Split, phönizische und ägyptische Lampen gelangten ins Museum durch die NUGENT-Sammlung, die im vorigen Jahrhundert auf einer Versteigerung (Lizitation) in Triest abgekauft wurde.

Römische Lampen stammen meistens von einheimischen Fundorten auf dem Gebiete des antiken Pannonien, Dalmatien und Istrien, eine kleinere Anzahl von

unbekannten oder fremden Fundorten. Die meisten Exemplare sind aus *Siscia* (Sisak), dann aus *Cibalae* (Vinkovci), *Mursa* (Osijek) und *Sirmium* (Mitrovica); die anderen südpannonischen Fundorte sind hingegen durch eine kleine Anzahl von Lampen vertreten.

Als Fundorte für Lampen auf dem Gebiete des römischen Istrien und Dalmatien gelten: Pula (*Pola*), Bakar, Crikvenica, Senj (*Senid*), Stinica, Karlobag, Knin, Nin (*Aenona*), Solin (*Salona*), Grobnik und Prozor.

Römische Lampen wurden in den meisten Fällen gelegentlich der Erdarbeiten, des Baggers der Kupa (Sisak) oder sonstwie gefunden und gelangten ins Museum durch Abkauf oder als Geschenk. Eine kleinere Anzahl von Lampen wurde gelegentlich systematischer Ausgrabungen oder Sondierens entdeckt, und zwar: in der Nekropole in Bakar (im Jahre 1904), im antiken Bade in Varaždinske Toplice (1956), in der Nekropole in der Držić-Strasse in Zagreb (1961), in der Villa Rustika in Jalžabet (1961) und in der antiken Ansiedlung in Šćitarjevo (Andautonia) in den Jahren 1969 und 1970. Ausserdem wurde eine Lampe in einem spätkaiserlichen Grabe zu Sirmium — Mitrovica gefunden und eine andere stammt wieder aus einem spätantiken Grabe in Radovanci.

Eine gewisse Anzahl von Lampen aus unserem Museum, und zwar jene von südpannonischen Fundorten, sind im Katalog des D. Ivanyi registriert und manche Exemplare sind wieder summarisch beschrieben in dem Organ des Archäologischen Museums »Vjesnik« (alter und neuer Serie). Man empfand indessen schon eine längere Zeit hindurch das Bedürfnis, diese reiche und interessante Sammlung vollständig zu bearbeiten und sie zu veröffentlichen.

Die Lampen sind im Katalog nach Gruppen und Typen nebst Analyse, Datierung und Analogie bearbeitet. Mit Rücksicht auf das umfangreiche Material kann die Sammlung nicht im Ganzen, sondern in Teilen publiziert werden.

Phönizische Lampen sind durch zwei Exemplare aus Zypern (Nr. 1—2) in Form von Tellerchen vertreten und können nach den Analogien aus Mainz, Besançon und Warschau in die Zeit des Hellenismus (IV.—III. Jahrhundert vor der n. Ä.) gesetzt werden.

Griechische Lampen (Nr. 3—31) sind durch Typen aus verschiedenen Zeitabschnitten (Perioden) vertreten. Die ältesten Lampen sind noch auf der Töpferscheibe gearbeitet und stammen aus der ersten Hälfte des VI. Jahrhunderts vor der n. Ä. Es überwiegen hellenistische Typen (aus dem III.—I. Jahrhundert vor der n. Ä.) birnförmige mit schwarzem Firnis (Nr. 23—29), in Form einer Uhr (Nr. 30) und der sogenannte Ephesos-Typus (Nr. 31).

Ägyptische Lampen gehören der spätantiken Zeit an (Nr. 32—34) und stellen den Typus der Frosch-Lampe vor. Sie zeigen die Entwicklung von plastischer und naturalistischer Darstellung über die Stilisierung zur vollständigen Schematisierung.

Römische Lampen sind in grosser Anzahl vertreten und darum hat man sich — wie schon im ersten Teil erwähnt wurde — nur auf Typen mit Zierat beschränkt. Neben einer grossen Anzahl importierter Exemplare aus dem italischen und mediterranen Raum und aus Gallien, gibt es genügend Lampen, die in einheimischen Werkstätten des südlichen Pannonien angefertigt wurden.

Da die einzelnen Typen ihre eigene Entwicklungslinie haben, trachtete die Autorin, gelegentlich der Analyse der römischen Lampen, kurz ihre hauptsächlich typologischen Charakteristiken hervorzubringen und ihre Zeitdauer zu bestimmen. Ausserdem versuchte sie festzustellen, welche einheimischen Werkstätten sich an der Erzeugung einzelner Arten, bzw. Typen römischer Lampen beteiligt hatten.

Auf Grund des Materials der Sammlung, die die Autorin bearbeitet, und des Ubrigen siidpannonischen Materials, stellte die Autorin fest, dass die Lampen mit eckiger Volutenschnauze (Nr. 36—130) seit augustéischem Zeitalter bis zum Anfang des III. Jahrhunderts n. A. erscheinen. Sehr rustikal ausgearbeitete Exemplare aus Sisak und der Model aus Osijek, weisen hin, dass die Werkstätten in Siscia und Mursa diesen sehr beliebten und verbreiteten Typus von Lampen erzeugt haben.

Lampen mit gerundeter Volutenschnauze (131—152) erscheinen nach den Exemplaren der Sammlung und des breiteren siidpannonischen Gebietes parallel mit den Lampen eckiger Volutenschnauze sind aber in etwas kiirzerem Gebrauche: bestehen bis zur Mitte des II. Jahrhunderts n. A. Wenn auch unter ihnen ziemliche Unterschiede in der Oualität bestehen, so scheint es doch, dass die Lampen aus unserer Sammlung aus Italien oder Gallien importiert wurden.

Die Lampen mit gestrekter gerundeter Volutenschnauzen (Nr. 153—159) weisen eine längere Entwicklungslinie auf: von der friihkaiserlichen bis zur spätkaiserlichen Zeit. Fiir die Exemplare aus der Sammlung und fiir jene aus dem breiteren siidpannonischen Gebietes schlägt die Autorin drei Varianten vor, und zwar: a) mit schön gebildeten und plastischen Voluten; b) mit stilisierten, eingeschnittenen Voluten; c) mit plastischer Schnur, die die Voluten imitiert und die Kontur der Schnäuze verfolgt. Nach den gefundenen Modeln und der Faktura, vermutet die Autorin, dass dieser Typus von Lampen in den Werkstätten von Siscia, Mursa und Poetovio erzeugt wurde.

Lampen mit mehreren gerundeten Schnäuzen, die eine rustikale Variante des vorhergehenden Typus darstellen, sind durch eine grössere Anzahl von Exemplaren vertreten (Nr. 160—176). Auf dem siidpannonischen Gebiete waren sie im Gebrauche vom Ende des II. bis zum Ende des III. Jahrhunderts und sind vonviegend Erzeugnisse einheimischer Werkstätten, besonders von Siscia (Sisak) und Poetovio (Ptuj).

Lampen mit eckigen Schnäuzen ohne Voluten (Nr. 177) sind in der Sammlung nur durch ein Exemplar aus Sisak vertreten, fiir das man nicht bestimmt sagen kann, ob es aus der einheimischen Werkstätte aus Sisak oder aus einer anderen herriihrt. Nach dem Material aus Pannonien kann man ihre Datierung an das Ende des II. Jahrhunderts und ins III. Jahrhundert n. A. setzen.

Lampen mit Schulter-Voluten (Nr. 178—183) sind durch fiinf Exemplare vertreten, von denen ein jedeš eigentlich eine andere Variante ist. Ihre Datierung ist nicht zuverlässig, aber nach der Oualität und der Faktura kann man sie ins I.—II. Jahrhundert n. A. setzen.

Lampen mit einfacher Rundschnauze (Nr. 184—209) vweisen nach den Siegeln am Boden, nach der Oualität der Ausarbeitung und nach der Art der Verzierung

auf eine Zeitspanne von der Mitte des I. Jahrhunderts n. A. bis ins III. Jahrhundert n. A. Sie stammen überwiegend aus italischen und mediterranen Werkstätten. Lampen Nr. 194 und 209 sind Erzeugnisse einheimischer Werkstätten.

Lampen rechteckiger Form mit kurzer Schnauze (Nr. 210—212) sind nur durch drei Exemplare vertreten, von denen zwei (Solin, Sisak) ein Import mediterraner Werkstätten sind, während eine mit dem Stempel *Victorialis F* pannonischer Provenienz ist.

Rundlich ovale Lampen mit trapezartiger oder rundlich gerade ausgehender Schnauze sind durch dreizehn Exemplare vertreten (Nr. 213—225). Die meisten von ihnen sind Erzeugnisse spätgriechischer Werkstätten, während einige Exemplare Kopien griechischer Lampen sind. Als einheimisches Erzeugnis kann man die Lampe Nr. 222 aus Osijek mit dem Stempel des Meisters *Iustinianus* betrachten, der im IV. Jahrhundert in Ptuj tätig war.

Ovale Lampen sind vorwiegend durch provinzielle und lokale Erzeugnisse des II.—IV. Jahrhunderts n. A. vertreten (Nr. 226—279). Nach dem Material der Sammlung kann man feststellen, dass die Zentren der Erzeugnisse in Sisak und Osijek waren; wahrscheinlich aber gab es auch noch andere, für die vorläufig keine genügenden Daten bestehen.

Birnförmige, sogenannte »afrikanische« oder »altchristliche« Lampen sind gut vertreten (Nr. 280—305). Nebst importierter Exemplare gibt es auch einheimische, südpannonische Erzeugnisse aus dem Ende des IV. und dem V. Jahrhundert n. A.

Lampen, die die rustikale Form des vorhergehenden Typus aufweisen (Nr. 306—333) erscheinen in grösserer Anzahl und stammen vorwiegend aus Sisak, das ein wichtiges Zentrum der Erzeugung war. Es sind zwei Varianten vertreten, die wahrscheinlich dem IV.—V. Jahrhundert n. A. angehören.

Neben Lampen mit Zierat, die man nach ihren Charakteristiken in einzelne Gruppen, beziehungsweise Typen, verteilen kann, gibt es auch einige Exemplare aussergewöhnlicher Form, wie es Nummern 334—336 sind.

Im Kapitel über die Zierate auf den Lampen aus der Sammlung des Archäologischen Museums, spricht die Autorin über die Quellen aus denen die Verzierungs-motive genommen sind wie auch über die Technik der Ausarbeitung. Sie teilt die Zierate in zehn Gruppen, analysiert sowohl den Inhalt und den Charakter der Zierate, als auch die Entwicklung der Dekoration auf den Lampen von früher bis zur spätkaiserlichen Zeit.

Zum Schluss hebt die Autorin hervor, dass die grosse Anzahl roh ausgearbeiteter Lampen und rustikaler Varianten römischer Lampen, nebst gefundenen Modellen (nicht im I. Teil des Katalogs umfasst) deutlich für die rege Erzeugung der Lampen auf dem Gebiete des südlichen Pannoniens vom II.—IV. Jahrhundert n. A. sprechen und zwar vor allem in Poetovio, Siscia, Cibalae, Mursa und Syrmium. Lampen, die indessen aus dem Küstengebiete unseres Vaterlandes stammen, sind vorwiegend italischer und mediterraner Import; nur für eine Lampe aus Solin (Nr. 225) kann man annehmen, dass sie eine einheimische Kopie einer spätgriechischen Lampe sei.

KATALOG*

FENICKE SVJETILJKE

1. Inv. 842. kart. 913. Nalazište Cipar, (u daljnjem tekstu Nal.) TABLA I, 1; XVIII, 1
Otvorena plitičasta svjetiljka s jednim nosom i profiliranim rubom te tanjom stijenkom. Neravna stajaća ploha. Glina žućkasta, faktura meka. Mjere: d. 81 mm, š. 79 mm, v. 28 mm.
IV—III st. pr. n. e.
Anal. Menzel, str. 9, si. 1, 6 i 7. — Bernhard, T. I, 1. — Lerat, T. I, 1 i 2. — Szentleleky, T. I, 1a.
2. Inv. 359. kart. 914. Nal. Cipar. TABLA I, 2
Slična prethodnoj, samo puño manja. Glina sivkasto bjelkasta.
Mjere: d. 56 mm, š. 53 mm, v. 20 mm.

GRČKE SVJETILJKE

3. Inv. 8668. kart. 361. Nal. Cipar. TABLA I, 4; XVIII, 2
Svjetiljka okrugla tijela, plitka, gotovo posve otvorena, s podebljanim rubom otvora. Nos ravan i duži, drška trakasta i vodoravno položena. Glina crveno-smeđa-sta, faktura čvrsta.
Mjere: d. 129 mm, š. 83 mm, v. 32 mm.
Prva pol. VI st. pr. n. e.
Anal. Menzel, str. 12, si. 2, 2. — Walters, T. IX, 192 (ima firnis).
4. Inv. 793. kart. 363. Nal. južna Italija. TABLA I, 3
Svjetiljka slična prethodnoj, samo rub otvora nagnut prema unutra. Nos je kraći i širi s većim otvorom za fitilj. Stajaća ploha. Glina žućkasta, slabi tragovi namaza crvene boje, faktura mekša. Mjere: d. 126 mm, š. 89 mm, v. 29 mm.
Prva pol. VI st. pr. n. e.
Anal. Menzel, str. 12, si. 2, 5.
5. Inv. 8671. kart. 364. Nal. južna Italija. TABLA XVIII, 3
Svjetiljka slična primjerku br. 3, samo je drška koso postavljena. Glina žućkasta, faktura mekša.
Mjere: d. 84 mm, š. 56 mm, v. 19 mm.
6. Inv. 8671. kart. 811. Nal. Nepoznato. TABLA T, 5
Svjetiljka vrlo slična primjerku br. 3, samo su ramena šira, a otvor za ulje manji. Glina žućkasta, po cijeloj površini tragovi namaza crvene boje.
Mjere: d. 89 mm, š. 57 mm, v. 18 mm.
7. Inv. 8669, kart. 362. Nal. nepoznato. TABLA I, 6; XVIII, 4
Svjetiljka okrugla tijela, većeg otvora sa zadebljalim rubom, kraćeg zaobljenog nosa, s okomitom trakastom drškom. Konkavna stajaća ploha. Glina crveno-žućkasta, faktura vrlo čvrsta.
Mjere: d. 142 mm, š. 96 mm, v. 33 mm.
VI st. pr. n. e.

• Radi svoje opsežnosti Katalog antičkih svjetiljki u Arheološkom muzeju u Zagrebu nije mogao biti publiciran u cijelosti, te

stoga u ovom broju Vjesnika izlazi samo njegov I dio.

8. Inv. 8672. kart. 368. Nal. nepoznato. TABLA I, 7; XVIII, 5
Svjetiljka okrugla tijela, okomitih stijenki s većim otvorom, koji visi prema unutra.
Drška trakasta i vodoravna. Glina crvena, crno firnisana.
Mjere: d. 120 mm, š. 68 mm, v. 25 mm.
V st. pr. n. e.
Anal. Bernhard, T. II, 7. — Ivanyi, T. CVIII, 4 (10). — Hesperia II, str. 197. Szent-
léleky, T. V, 21a.
9. Inv. 8674. kart. 370. Nal. nepoznato.
Svjetiljka identična prethodnoj, drška otkinuta.
Mjere: d. 86 mm, š. 63 mm, v. 28 mm.
10. Inv. 8673. kart. 369. Nal. nepoznato.
Vrlo slična primjerku br. 8, samo posve mala.
Mjere: d. 69 mm, š. 32 mm, v. 18 mm.
11. Inv. 8673a, kart. 811. Nal. nepoznato. TABLA XVIII, 6
Svjetiljka jače ispupčena okruglog tijela s dugim cjevastim nosom te prstenasto
zadebljanim otvorom. Na jednoj strani izbojak. Niska konkavna nožica. Glina cr-
veno-žučkasta s tragovima crnog firnisa.
Mjere: d. 95 mm, š. 56 mm; v. 32 mm.
Druga polovica IV st. pr. n. e.
Anal. Broneer, str. 46. — Hesperia II, str. 199.
12. Inv. 8675. kart. 371. Nal. nepoznato. TABLA II, 1; XVIII, 7
Slična prethodnoj, samo je otvor veći i obrubljen ovratnikom. Nožica je nešto
viša i konkavnija. Glina crvenkasto-žučkasta s tragovima crnog firnisa slabe po-
stojanosti.
Mjere: d. 91 mm, š. 57 mm, v. 37 mm.
Anal. Menzel, si. 7, 1.
13. Inv. 8688. kart. 388. Nal. Cipar. TABLA XVIII, 10
Slična primjerku 11, samo grublje rađena. Oko otvora je nepravilan spljošteni pr-
sten. Ima također bočni izbojak. Stajaća ploha je iskrivljena. Glina žučkaste boje,
faktura mekša, tragovi namaza crveno-smeđe boje.
Mjere: d. 74 mm, š. 48 mm, v. 29 mm.
14. Inv. 8677, kart. 373. Nal. nepoznato. TABLA II, 2
Svjetiljka loptasta tijela, jače izduženog ravnog nosa, ravne stajaće plohe. Brazda
oko otvora. Glina crvena, tragovi namaza smeđe boje s nutarnje strane.
Mjere: d. 91 mm, š. 86 mm, v. 34 mm.
Od sredine IV st. do početka III st. pr. n. e.
15. Inv. 8875. kart. 813. Nal. nepoznato. TABLA XVIII, 8
Svjetiljka nižeg bikoničnog tijela i dužeg cjevastog nosa s bočnim izbojkom. Oko
otvora dva žlijeba. Široka i niska stajaća ploha. Glina žučkasta, faktura mekša,
tragovi namaza crvene boje s gornje strane.
Mjere: d. 81 mm, š. 51 mm, v. 21 mm.
III st. pr. n. e.
Anal. Bernhard, T. XII, 75, — Goldman, si. 93, 6. Broneer, str. 47.
16. Inv. 8874. kart. 812. Nal. nepoznato. TABLA II, 3
Svjetiljka slična prethodnoj, samo kraća i oštrijih kontura. Glina bjelkasta s crve-
nim i smeđastim namazom boje, samo na gornjoj strani.

- Mjere: d. 80 mm, š. 57 mm, v. 27 mm.
Anal. Szentléleky, T. III, 11a.
17. Inv. 8689. kart. 389. Nal. nepoznato.
Svjetiljka okrugla tijela s koljenastom profilacijom na prijelazu u nisku nožicu. Dulji nos je oštećen na vrhu. Glina crveno-smeđa s tragovima namaza crvene boje. Mjere: d. 85 mm, š. 64 mm, v. 38 mm.
III st. pr. n. e.
18. Inv. 8676. kart. 372. Nal. nepoznato.
Svjetiljka loptasta tijela s duljim nosom pri vrhu bočno uvučenim i otkinutom drškom. Stajaća ploha nešto konkavna. Glina smeđasta s namazom tamnosmeđe boje. Mjere: d. 83 mm, š. 59 mm, v. 34 mm.
III st. pr. n. e.
19. Inv. 8678. kart. 374. Nal. nepoznato. TABLA II, 4; XVIII, 9
Svjetiljka okrugla tijela s okomitim stijenrama i duljeg nosa izvučenog prema gore. Vanjski rub uzdignut. Stajaća ploha slabo naglašena. Glina žućkasto-crvenkasta. Mjere: d. 83 mm, š. 42 mm, v. 21 mm.
III–II st. pr. n. e.
20. Inv. 10.303. kart. 915. Nal. nepoznato.
Svjetiljka dosta slična primjerku br. 17, samo ima kraći nos i slomljenu dršku. Glina blijedožućkasta s tragovima namaza crvene boje. Mjere: d. 63 mm, š. 45 mm, v. 27 mm.
III st. pr. n. e.
21. Inv. 8679. kart. 375a. Nal. nepoznato. TABLA II, 5
Svjetiljka loptasta tijela, uskog, malo zaravnjenog, nosa, većeg uvučenog otvora i prstenaste drške. Niska konkavna nožica. Glina svijetlocrvena, faktura čvrsta, s nutarnje strane crno firnisana. Mjere: d. 108 mm, š. 64 mm, v. 34 mm.
IV–III st. pr. n. e.
Anal. Szentléleky, T. VII, 28a.
22. Inv. 8679. kart. 375b. Nal. nepoznato. TABLA XVIII, 11
Svjetiljka slična oblika kao primjerak br. 20, samo crno firnisana. Mjere: d. 98 mm, š. 59 mm, v. 30 mm.
23. Inv. 8686. kart. 386. Nal. južna Italija. TABLA II, 6
Svjetiljka kruškolika oblika s duljim uskim nosom, koji ravno završava. Veći središnji otvor prstenasto zadebljan. Prstenasta drška okomito postavljena. Istaknuta stajaća ploha. Glina crvena, crno firnisana. Mjere: d. 107 mm, š. 60 mm, v. 28 mm.
III–II st. pr. n. e.
Anal. Bernhard, T. XIV, 84.
24. Inv. 8684. kart. 384. Nal. južna Italija.
Svjetiljka istog tipa, samo malo većeg nosa i središnjeg otvora. Mjere: d. 122 mm, š. 61 mm, v. 31 mm.
Anal. Bernhard, T. XIII, 81. — Deringer, T. VI, 350.
25. Inv. 8684. kart. 384d. Nal. južna Italija. TABLA XVIII, 12
Svjetiljka identična primjerku br. 23. Mjere: d. 118 mm, š. 61 mm, v. 31 mm.

26. Inv. 8684. kart. 384b. Nal. južna Italija.
Svjetiljka identična primjerku br. 24.
Mjere: d. 112 mm, š. 59 mm, v. 27 mm.
27. Inv. 8695. kart. 385. Nal. nepoznato. TABLA XVIII, 13
Svjetiljka slična primjerku br. 24, samo je nos pri vrhu nešto širi, a drška uža.
Mjere: d. 119 mm, š. 64 mm, v. 27 mm.
III—II st. pr. n. e.
28. Inv. 8684. kart. 384e. Nal. nepoznato. TABLA XVIII, 14
Posve slična prethodnoj, samo nešto manja i viša.
Mjere: d. 112 mm, š. 61 mm, v. 31 mm.
29. Inv. 8684. kart. 384c. Nal. nepoznato.
Svjetiljka slična primjerku br. 27.
Mjere: d. 111 mm, š. 60 mm, v. 25 mm.
30. Inv. 8687. kart. 387. Nal. Cipar. TABLA II, 7; XVIII, 15
Svjetiljka okrugla bikoničnog tijela s izbojkom na jednoj strani. Oko prstenasto podebljanog središnjeg otvora urezana kružnica, široka, nešto viseća, ramena ukrašena radialno poredanim uskim poljima, od kojih je svako treće polje plastičnije, a ona između imaju kose ureze. Istaknuta stajaća ploha dosta je nestabilna. Glina svijetlosiva, faktura mekša.
Mjere: d. 83 mm, š. 54 mm, v. 23 mm.
III—II st. pr. n. e.
Anal. Szentlőleky, T. VII, 33a.
31. Inv. 8683. kart. 383. Nal. Split. TABLA III, 1; XVIII, 16
Oveća svjetiljka okruglog bikoničnog tijela s blažom profilacijom, manjim diskom, koji je prstenasto obrubljen i širokim visećim ramenima. Nos je dulji i bočno uvučen te trokutasto završava na vrhu. Široka trakasta drška i niska nožica. Ramena ukrašena srcolikim listom i kolutom sa svake strane. Glina svijetlocrvena s namazom crvene boje.
Mjere: d. 140 mm, š. 84 mm, v. 41 mm.
II—I st. pr. n. e.
Anal. Walters, T. XI, 56 (za rameni ukras).

EGIPATSKE SVJETILJKE

32. Inv. 10.306. kart. 918. Nal. Solin. Kupljena od H. Šnapa 1908. TABLA III, 3; XVIII, 17
Ovalna svjetiljka, na gornjoj površini ispupčena te prekrita likom žabe, koja je izvedena dubokim urezima i ubodima. Na dnu je motiv stilizirane grančice. Glina žućkasta, faktura vrlo čvrsta.
Mjere: d. 65 mm, š. 50 mm, v. 26 mm.
IV—V st. n. e.
Anal. Bernhard, T. CXXV, 494. — Szentlőleky, T., br. 215a.
33. Inv. 8692. kart. 417. Nal. nepoznato. TABLA III, 4; XVIII, 18
Svjetiljka u obliku stilizirane žabe. Oko malenog diska radialno raspoređena polja s ukrasom u obliku slova S. Prema nosu vodi plitki kanal s nekoliko vodoravnih crta. Bez drške. Jako izlizana. Glina žuto-crvenkasta s tragom namaza crvene boje.

Mjere: d. 74 mm, š. 63 mm, v. 30 mm, di. 21 mm.

V st. n. e.

Anal. Ivanyi, T. XLI, 7. — Bernhard, br. 515 i 516.

34. Inv. 8655. kart. 303. Nal. Akvileja. TABLA III, 5; XVIII, 19, 19a
 Svjetiljka nepravilno okruglog oblika, bikonveksna. Oko malenog diska urezana kružnica. Široka ramena ukrašena kružnicama i polukružnicama s ispupčenjem u sredini. Bez drške. Glina žućkasta s primjesom čestica opeke.
 Mjere: d. 80 mm, š. 76 mm, v. 31 mm, di. 23 mm.
 V—VI st. n. e.
 Anal. Ivanyi, T. XLI, 10. — Bernhard, br. 530.

PRIJELAZNI TIP SVJETILJKE

35. Inv. 8574. kart. 168. Nal. Solin. TABLA III, 6
 Svjetiljka okruglo ovalnog tijela s nosom bočno uvučenim i na vrhu trokutastim. Disk raščlanjen nizom užih i širih koncentričnih krugova. Ramena ukrašena jajstnim nizom, a na nosu 3 latice. S obje strane ukrasni nastavak u obliku dvostruke volute. Na dnu tri prstena. Drška otkinuta. Glina blijedožućkasta s tragovima namaza crvene boje.
 Mjere: d. 107 mm, š. 97 mm, v. 32 mm, di. 58 mm.
 I st. pr. n. e. — I st. n. e.

RIMSKE SVJETILJKE (TIPOVI S UKRASOM)

Svjetiljke uglata nosa s volutama

36. Inv. 10.522. Nal. Sisak. TABLA XIX, 1
 Varijanta 1, prof. ramena I.
 Na oštećenom disku je gladijatorska scena od 2 lika, desni je gotovo en face i drži okrugli štit, od lijevog se vidi samo glava s kacigom. Nos i zdjelica jače oštećeni, jezičac i otvor za ulje prekinuti. Glina žućkasta s tragovima namaza smeđe boje. Fina stijenka i faktura.
 Mjere: d. 103 mm, š. 73 mm, v. 25 mm, di. 57 mm.
 Početak I st. n. e.
37. Inv. 7740. kart. 16. Nal. Sisak. TABLA IV, 1; XIX, 2
 Varijanta 1, prof. ramena I.
 Disk obrubljen ukrasom polegnete volute (pasjeg skoka) i otvoren prema nosu u širi jezičac s okruglom rupicom. Nos i zdjelica oštećeni. Na dnu tri prstena. Glina žućkasta s tragovima namaza smeđe boje.
 Mjere: d. 107 mm, š. 72 mm, v. 32 mm, di. 52 mm.
 Sred. I st. n. e.
 Publ. Ivanyi, T. I, 1. Anal. Fremmersdorf, str. 104.
38. Inv. 7733. kart. 37. Nal. Sisak. TABLA IV, 2; XIX, 3
 Varijanta 2, prof. ramena I. Disk je ukrašen poprsjem Merkura, u profilu desno. Dva otvora za ulje. Na prijelazu u ramena gusti jajasti niz. Oštećen dio nosa i donji dio zdjelice. Glina svjetlije crvena s namazom tamnije crvene boje. Fina stijenka i faktura.
 Mjere: d. —, š. 79 mm, v. —, di. 60 mm.
 Prva pol. I st. n. e.

39. Inv. 7759, kart. 27. Nal. Sisak. TABLA IV, 3; XIX, 4
 Varijanta 2, prof. ramena 1.
 Na jače udubljenom disku Satir s amforom. Na prijelazu u ramena nalazi se uska traka. Vrh nosa oštećen. Na dnu urezana kružnica. Glina crvenkasta s tragovima namaza smeđe boje.
 Mjere: d. —, š. 68 mm, v. 25 mm, di. 57 mm.
 Početak I st. n. e.
 Publ. Ivanvi, br. 1065. — Arch. Epigr. Mitt. 1879, str. 172, 2.
40. Inv. 10. 523. Nal. Sisak. TABLA XIX, 5
 Varijanta 2, prof. ramena I.
 Na udubljenom disku velika sjedeća muška figura u togi (filozof?), u profilu desno. Nos jače oštećen. Rupica za zrak unutar prstena. Na dnu plitki prsten. Glina žućkasta, tragovi namaza crvene boje. Dobra faktura.
 Mjere: d. —, š. 72 mm, v. 73 mm, di. 57 mm.
 Prva pol. I st. n. e.
41. Inv. 8164, kart. 6. Nal. Sisak. TABLA IV, 5
 Varijanta 2, prof. ramena I.
 Na disku scena sa dvjema golim figurama kraj fontane, jedna izlijeva vodu, a druga se oslanja na njezin rub. Rupica za zrak. Niski stajaći prsten. Glina bjelkasta s tragovima namaza smeđe boje. Fina stijenka i izradba.
 Mjere: d. 94 mm, š. 66 mm, v. 29 mm, di. 48 mm.
 Početak I st. n. e.
 Publ. Ivanyi, T. II, 6. Anal. Bachofen, T. XXIV, 4. — Lerat, T. XVI, 127. — Haltern, T. XI, 35a.
42. Inv. 7735, kart. 17. Nal. Sisak. TABLA IV, 4
 Varijanta 2, prof. ramena I.
 Na disku scena sa dva gladijatora s kacigom i štitom, okrenuta leđima. Slabo naznačena rupica za zrak. Na dnu niski stajaći prsten. Glina žućkasta s tragovima namaza crvene boje.
 Mjere: d. 102 mm, š. 72 mm, v. 30 mm, di. 58 mm.
 Početak I st. n. e.
 Publ. Ivanyi, br. 1065. — Arch. Epigr. Mitt. 1879, str. 172, 5.
43. Inv. 7762, kart. 18. Nal. Sisak. TABLA IV, 6; XIX, 6
 Varijanta 2, prof. ramena I.
 Na disku gladijator s mačem i štitom te duguljasta rupica za zrak. Na dnu urezana kružnica. Disk napukao. Glina sivkasta s tragovima namaza smeđe boje.
 Mjere: d. 104 mm, š. 73 mm, v. 21 mm, di. 53 mm.
 Prva pol. I st. n. e.
 Publ. Ivanyi, T. II, 4. — Arch. Epigr. Mitt. 1879, 172, 4.
44. Inv. 8904, kart. 905. Nal. nepoznato.
 Varijanta 2, prof. ramena I.
 Na disku muški lik s mačem u poluprofilu, jače izlizan. Na dnu plitki prsten i pečat CELER. Glina žućkasta, namaz boje crveno-smeđ. Tanka stijenka, dobra faktura.
 Mjere: d. 87 mm, š. 62 mm, v. 26 mm, di. 48 mm.
 I st. n. e. ..
45. Inv. 8575, kart. 167. Nal. Mitrovica.
 Varijanta 2, prof. ramena I.
 Disk obrubljen ukrasom polegnete volute (pasjeg skoka). Niski stajaći prsten. Disk oštećen i napukao. Tanka stijenka. Glina žućkasta.

- Mjere: d. 109 mm, š. 81 mm, v. 28 mm. di.
Prva pol. I st. n. e.
46. Inv. 7746. Kart. 112. Nal. Sisak. TABLA IV, 7
Varijanta 3, prof. ramena III.
Na disku Menada u poluprofilu s leđa, okrenuta ulijevo, u lijevoj ruci drži kantaros. Na dnu kružnica i pet koncentričnih kružića. Glina crvenkasta s tragovima namaza crvene boje. Faktura dosta gruba. Izlizana na rubovima.
Mjere: d. 94 mm, š. 64 mm, v. 21 mm, di. 41 mm.
I—II st. n. e.
Anal. Walters. T. XVII, 537 i str. 206, si. 315.
47. Inv. 8556, kart. 138. Nal. Bakar, ranocarska nekropola.
Varijanta 3, prof. ramena II.
Na disku Menada u profilu, u desnoj ruci drži neku životinju. Nedostaje gotovo cijeli nos i jedna strana zdjelice. Glina smeđasta s tragovima namaza crvene boje. Faktura mekša.
Mjere: d. —, š. 76 mm, v. —, di. 55 mm.
I st. n. e.
48. Inv. 7761. kart. 14. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1913 god. TABLA IV, 8
Varijanta 3, prof. ramena IV.
Na jače udubljenom disku Menada u plesu sa dvjema dvostrukim frulama. Na dnu urezana kružnica. Glina žućkasta s namazom crvene boje. Faktura mekša.
Mjere: d. 84 mm, š. 61 mm, v. 26 mm, di. 44 mm.
II st. n. e.
Publ. Ivanyi, str. 42, br. 73. — Szentléleky, T. br. 77a.
Analogija: Ivanyi, T. V, 9 i br. 70 i 71. — Abramić, Fihrer, str. 86. — Miltner, Eisenstadt, si. 63, 3. — Fischbach, br. 341. — Germama 19 sv. 2, str. 143, 4 (2—3).
Arheološki muzej, Split; muzej Istre u Puli (br. 4432) i Nar. muzej u Ljubljani.
49. Inv. 8541. kart. 120. Nal. Mitrovica.
Varijanta 3, prof. ramena IV.
Na disku Menada s dvostrukom frulom u jednoj ruci, više stilizirana. Nos oštećen. Faktura i izradba dobre kvaliteta. Glina žućkasto-crvenkasta, s namazom crvene boje.
Mjere: d. 76 mm, š. 53 mm, v. 21 mm, di. 34 mm.
II st. n. e.
Anal. Walters, br. 537 i 1368. — Fremmersdorf, si. 86. — Muzej Köln (br. 3854). — Muzej Trier (br. 3455).
50. Inv. 8554. kart. 136. Nal. Osor. TABLA XIX, 7
Slična broju 48. i 49. Glina blijedožuta, bez namaza boje. Faktura meka.
Mjere: d. 78 mm, š. 55 mm, v. 20 mm, di. 40 mm.
51. Inv. 8545. kart. 124. Nal. Surduk, kupljena 1905. od D. Stupara. TABLA V, 1; XIX, 8
Varijanta 3, prof. ramena IV.
Na disku poprsje Lune u profilu. Rupica za zrak. Nos jače oštećen. Na dnu urezana kružnica i koncentrični kružić. Glina blijedoružičasta, trag namaza smeđe boje. Slabija izradba.
Mjere: d. —, š. 60 mm, v. 25 mm, di. 43 mm.
II st. n. e.
Anal. Ivanyi, T. XLHI, 1, — Fischbach, T. VI, 321 (s novcem Vespazijana).

52. Inv. 7736. kart. 35. Nal. Sisak, dar Colussi 1900 god.
 Varijanta 3, prof. ramena IV.
 Na disku mjesečev srp s poprsjem Lune. Nos slomljen. Na dnu urezana kružnica.
 Glina sivo-žuta, faktura meka.
 Mjere: d. —, š. 58 mm, v. 25 mm, di. 50 mm.
 Publ. Ivanyi, str. 109, br. 1040.
53. Inv. 8543. kart. 122. Nal. Bakar. TABLA XIX, 9
 Varijanta 3, prof. ramena II,
 Na plitkom disku Amor raširenih krila, izlizan. Na dnu urezana kružnica i udubina
 u sredini. Rubovi oštećeni.
 Mjere: d. 106 mm, š. 78 mm, v. 21 mm, di. 51 mm.
 I/II st. n. e.
54. Inv. 7745, kart. 24. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912. TABLA V, 2
 Varijanta 3, prof. ramena II.
 Na plićem disku Amor u profilu sa školjkom u lijevoj ruci. Rupica za zrak. Slom-
 ljen veći dio nosa. Na dnu urezana kružnica. Glina žućkasta s namazom crvene
 boje i s tragovima prstiju na zdjelici. Faktura dobra (restaurirana).
 Mjere: d. —, š. 70 mm, v. 30 mm, di. 60 mm.
 I/II st. n. e.
 Anal. Ivanyi, T. IV, 8. — Abramić, Jahreshefte OAI, XVII, str. 127, 116. — Loeschcke,
 Vindonissa, T. V, 22. — Hofheim, str. 265, 4. Arheološki muzej Split — Arheološki
 muzej Zadar — Insula XXX u Ljubljani.
55. Inv. 7744. kart. 20. Nal. Sisak. TABLA XIX, 10
 Varijanta 3, prof. ramena II.
 Slična primjerku br. 54, samo je nos oštećen. Grublje je rađena i jače izlizana.
 Glina žućkasta s namazom crvene boje.
 Mjere: d. —, š. 62 mm, v. 30 mm, di. 49 mm.
56. 10.524. Nal. Sisak. TABLA V, 3
 Varijanta 3, prof. ramena II.
 Na disku Amor, koji ukrašuje stup, u profilu lijevo. Nos jače oštećen. Na dnu
 urezana kružnica. Glina žućkasta, namaz boje svijetlocrven. Faktura i izradba kva-
 litetne.
 Mjere: d. —, š. 81 mm, v. 26 mm, di. 52 mm.
 I/II st. n. e.
57. Inv. 8582. kart. 179. Nal. Novi Banovci TABLA XIX, 11
 Varijanta 3, prof. ramena III.
 Na disku sjedeći Amor, koji se igra sa srnom, u profilu desno, izlizan. Nos na vrhu
 oštećen. Na dnu plitko urezan prsten. Glina žuto-crvenkasta s namazom smeđe
 boje. Faktura mekša.
 Mjere: d. —, š. 74 mm, v. 28 mm, di. 48 mm.
 I/II st. n. e.
 Anal. Ivanyi, T. IV, br. 4. — Fischbach, br. 338. — Vindonissa, T. IV, 12. — Kat.
 Niessen, T. LXXXIII, 1748. — Menzel, si. 27, 16. — Abramić-Colnago, Jahreshefte
 OAI XII, 1909, str. 71.
58. Inv. 7752. kart. 36. Nal. Sisak. TABLA V, 4; XIX, 1?
 Varijanta 3, prof. ramena III.
 Na oštećenom disku poluklećeci Amor u poluprofilu, u ruci drži batinu. Nos jače
 oštećen. Na dnu urezan prsten. Glina smeđasta s tragom namaza crvene boje.

Mjere: d. —, š. 73 mm, v. 26 mm, di. —.
I/II st. n. e.

59. Inv. 7945. kart. 21. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912. TABLA XIX, 13
Varijanta 3, prof. ramena II.
Na disku Amor kao Hermes, zaogrnut, sa kaducejom u desnoj ruci. Rupica za zrak. Nos na vrhu oštećen. Dno ima nepravilnu kružnicu i udubljenje na sredini. Glina sivkasta s tragovima namaza crvene boje, nejednako pečena. Faktura vrlo čvrsta.
Mjere: d. —, š. 56 mm, v. 22 mm, di. 50 mm.
II st. n. e.
Anal. Goldman, si. 100, br. 172.
60. 7733. kart. 22. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912. god. TABLA V, 5
Varijanta 3, prof. ramena II.
Na disku prikaz sličan kao na primjerku 59, samo je veći i jače izlizan. Nos i dio zdjelice oštećeni. Glina žućkasta s tragovima namaza crvene boje.
Mjere: d. —, š. 67 mm, v. —, di. 55 mm.
61. Inv. 7737. kart. 113. Nal. Sisak. TABLA XIX, 14
Varijanta 3, prof. ramena II.
Oveći disk pokriva glava Meduze. Rupica za zrak. Disk na rubu oštećen. Na dnu urezana kružnica. Glina crvenkasta, namaz smeđe boje. Faktura mekša.
Mjere: d. 106 mm, š. 76 mm, v. 24 mm, di. 52 mm.
I/II st. n. e.
Anal. Ivanyi, T. V, 5. — Fischbach, T. VI, 336.
62. Inv. 7733. kart. 23. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912 god. TABLA V, 6; XIX, 15
Varijanta 3, prof. ramena IV.
Na jače udubljenom disku glava Silena, ukrašena lovorovim vijencem, rupica za zrak. Nos i veći dio zdjelice oštećeni. Stijenka tanka. Glina žuto-smeđasta. Faktura čvrsta.
Mjere: d. —, š. 73 mm, v. 30 mm, di. 49 mm.
I st. n. e.
Publ. Ivanyi, T. IV, 2.
Anal. Kat. Niessen, T. LXXVII, 1884. — Vindonissa, T. V, 362. — Bächhofen, T. XLIV, 3.
63. Inv. 8543. kart. 123. Nal. Bakar. TABLA XIX, 18
Varijanta 3, prof. ramena IV.
Na disku glava Silena i rupica za zrak. Nos oštećen. Uža stajaća ploha. Cijela je svjetiljka napukla. Glina žuto-crvenkasta sa slabim tragovima crvene boje.
Mjere: d. —, š. 62 mm, v. 23 mm, di. 38 mm.
I/II st. n. e.
Anal. Ivanyi, T. IV, 3. — Miltner, Klagenfurt, str. 105,43.
64. Inv. 10.525. Nal. Sisak. TABLA XIX, 16
Varijanta 3, profil ramena III.
Na disku Sirena u poluprofilu lijevo, s frulom u desnoj ruci. Rupica za zrak. Na dnu urezana kružnica. Glina žućkasta, namaz svijetlocrvene boje. Faktura dobra, precizna izradba.
Mjere: d. 104 mm, š. 74 mm, v. 25 mm, di. 44 mm.
I st. n. e.
Anal. Ivanyi, T. CXXVIII, 9 i br. 129. — Abramić, Führer, str. 88, 26.

65. Inv. 8542. kart. 121. Nal. Mitrovica. TABLA V, 7; XIX, 17
 Varijanta 3, prof. ramena IV.
 Na disku gladijator u klečećem stavu u profilu, s desnicom na ledima, a ljevicom uzdignutom. Na zemlji leži štit. Na dnu kružnica. Glina žuta, namaz boje crven.
 Mjere: d. 84 mm, š. 58 mm, v. 20 mm, di. 43 mm.
 I/II st. n. e.
 Anal. Ivanvi, T. VI, 2 i br. 135—142. — Miltner, Klagenfurt, si. 47a.
66. Inv. 7733, kart. 16. Nal. Sisak.
 Varijanta 3, prof. ramena II.
 Na disku gladijator u raskoraku s uzdignutim štitom. Rupica za zrak. Veći dio nosa i zdjelice oštećeni. Glina žuto-smeđasta, namaz crveno-smeđ.
 Mjere: 87 mm X 60 mm.
 II st. n. e.
 Anal. Ivanyi, T. XLII, 4.
67. Inv. 7743. kart. 12. Nal. Sisak. TABLA VI, 1
 Varijanta 3, prof. ramena IV.
 Na disku tragična maska s rogom obilja i omkosom. Veća okrugla rupica za zrak. Dno ima udubinu i kružnicu. Faktura i kvaliteta izradbe osrednje. Glina žućkasta s tragovima smeđeg namaza boje.
 Mjere: d. 84 mm, š. 61 mm, v. 25 mm, di. 45 mm.
 I/II st. n. e.
 Anal. Ivanyi, T. V, 11. — Fischbach, T. VII, 347. — Vindonissa, T. VI, 51. — Arheološki muzej Split.
68. Inv. 7738. kart. 13. Nal. Sisak. TABLA V, 8
 Varijanta 3, prof. ramena IV.
 Na udubljenom disku Herkulova maska na žrtveniku. S lijeve strane toljaga. Nos nešto oštećen. Na dnu urezana kružnica s koncentričnim kružićem. Glina žućkasta, namaz smeđe boje. Faktura čvrsta.
 Mjere: d. 82 mm, š. 64 mm, v. 30 mm, di. 47 mm.
 II st. n. e.
 Publ. Ivanyi, str. 42, 80. Anal. Ivanyi, T. V, 10 i str. 43, 84. — Abramić, Führer, str. 86. — Fischbach, T. VII, 341. — Bud. Reg. 11, 1932, str. 246, 54. Szentlécley, T. XX, 84a i b. Insula XXX u Ljubljani. — Nar. muzej, Ljubljana (br. 5485) — Arheološki muzej, Zadar.
69. Inv. 8585. kart. 182. Nal. Surduk. TABLA VI, 2
 Varijanta 3, prof. ramena IV.
 Na disku tragična maska s tirsom i frulom, jako izlizana. Nos oštećen. Na dnu urezana kružnica. Glina žuta i siva, nejednako pečena, trag namaza crvene boje. Gruba faktura.
 Mjere: d. —, š. 50 mm, v. 20 mm, di. 37 mm.
 II st. n. e.
 Anal. Ivanyi, T. V, 2 i 3. — Fischbach, T. VII, 349. — Vindonissa, T. VI, 50.
70. Inv. 8880. kart. 826. Nal. Zemun. TABLA VI, 3
 Varijanta 3, prof. ramena II.
 Na plitkom disku jelen u skoku nadesno, više stiliziran. Rupica za zrak duguljasta oblika. Na dnu kružnica i znak upitnika. Glina žućkasta s namazom crvene boje. Tanja stijenka i finija faktura. Tragovi prstiju.
 Mjere: d. 105 mm, š. 71 mm, v. 27 mm, di. 45 mm,
 I st. n. e.

- Publ. Ivanyi, T. VIII, 2. — Anal. Fischbach, T. VII, 270 (s novcem Vespazijana). — Menzel, si. 28, 6. — Kat. Niessen, T. LXXXIII, 1786. — Kenner, T. II, 160. — Abramčić-Colnago, str. 72. — Szentléleky, T. br. 82a. Arheološki muzej, Zadar — Muzej Istre, Pula.
71. Inv. 7758. kart. 8. Nal. Sisak. TABLA XX, 1
 Varijanta 3, prof. ramena II.
 Slična prethodnoj, samo je jelen prikazan više naturalistički. Nos oštećen. Boja žućkasta, namaz svijetlocrven. Finija faktura.
 Mjere: d. —, š. 73 mm, v. 26 mm, di. 47 mm.
72. Inv. 8595. kart. 197. Nal. Gornji Muć.
 Fragmentirana svjetiljka, prof. ramena II. Na disku jelen kao u primjerku 71. Glina žuto-crvenkasta.
 Mjere: 70 mm X 40 mm.
73. Inv. 8540. kart. 119. Nal. Bakar, 1880. god. TABLA VI, 4
 Varijanta 3, profil ramena III.
 Na disku deva u sjedećem stavu, u profilu desno. Rupica za zrak poput uboda. Na dnu trostruki kružić i oštećenje. Glina smeđasta, slabi trag crveno-smeđeg namaza boje.
 Mjere: d. 100 mm, š. 71 mm, v. 23 mm, di. 44 mm.
 I st. n. e.
 Anal. Ivanvi, str. 50, 202. — Arheološki muzej Split i Zadar. — Muzej Istre, Pula.
74. Inv. 7757. kart. 15. Nal. Sisak. TABLA XX, 2
 Identična prethodnoj, samo je reljef jasniji. Nos malo oštećen. Glina crvenkasta.
 Mjere: d. —, š. 77 mm, v. 28 mm, di. 47 mm.
 Publ. Ivanyi, T. VIII, 10.
75. Inv. 8557. kart. 139. Nal. Bakar. TABLA VI, 5
 Varijanta 3, prof. ramena IV.
 Slična primjercima 73 i 74, samo je deva manja i izlizana. Glina blijedožuta, faktura vrlo meka.
 Mjera: d. 83 mm, š. 60 mm, v. 25 mm, di. 43 mm.
76. Inv. 8181. kart. 7. Nal. Sisak. TABLA VI, 6; XX, 3
 Varijanta 3, prof. ramena III.
 Na disku jarac, koji napada rogovima, u profilu desno. Okrugla rupica za zrak. Na dnu dublje urezana kružnica i slovo P. Glina žućkasta, namaz crvenosmeđe boje. Faktura fina, detalji oštro izvedeni.
 Mjere: d. 101 mm, š. 73 mm, v. 27 mm, di. 44 mm.
 I st. n. e.
 Publ. Ivanyi, T. VIII, 8. Anal. Ivanyi, br. 220.
77. Inv. 8537. kart. 110. Nal. Bakar, vinograd šterna. TABLA XX, 4
 Varijanta 3, prof. ramena II.
 Na disku ležeća pantera, u profilu nadesno. Rupica za zrak. Na dnu urezana kružnica. Glina žućkasta, namaz crvene boje. Faktura meka.
 Mjere: d. 100 mm, š. 73 mm, v. 24 mm, di. 49 mm.
 I/II st. n. e.
 Anal. Muzej Istre, Pula.
78. Inv. 8552. kart. 144. Nal. Sotin, kupljeno od Nikodema Vlašića. TABLA VI, 7
 Varijanta 3, prof. ramena IV.
 Na disku ovan u skoku nadesno. Rupica za zrak. Nos nešto oštećen. Na dnu kru-

žnica, koncentrični kružić i slovo V. Glina žućkasta, namaz boje tamnije crven, tragovi prstiju. Faktura čvrsta.

Mjere: d. 84 mm, š. 63 mm, v. 24 mm, di. 42 mm.

I st. n. e.

Publ. Ivanyi, T. VIII, 9. Anal. Ivanyi, br. 204—214. — Fischbach, T. IV, 273—275 (s novcem Domicijana). — Menzel, si. 28, 18. Insula XXX u Ljubljani. — Arheološki muzej, Zadar — Muzej Istre, Pula.

79. Inv. 7748. kart. 109. Nal. Sisak. TABLA VI, 8
 Varijanta 3, prof. ramena IV.
 Svjetiljka slična br. 78, samo je mekše fakture i rustičnije obradbe. Dosta je izlizana. Glina sivo-smeđasta sa slabim tragovima smeđastog namaza boje.
 Mjere: d. 86 mm, š. 62 mm, v. 24 mm, di. 40 mm.
 II st. n. e.
80. Inv. 7751. kart. 19. Nal. Sisak, Hrnjak, 1913. god.
 Identična primjerku br. 78. Glina žuto-smeđasta.
 Mjere: d. 79 mm, š. 60 mm, v. 25 mm, di. 40 mm.
81. Inv. 8855. kart. 784. Nal. Trst, dar Asta. TABLA XX, 5
 Slična primjerku br. 78, samo slabije izrađena i jako izlizana. Glina žućkasta s tragovima namaza crvene boje.
 Mjere: d. 80 mm, š. 57 mm, v. 25 mm, di. 42 mm.
82. Inv. 8538. kart. 111. Nal. Crikvenica, dar SI. Potošnjaka. TABLA XX, 6
 Varijanta 3, prof. ramena IV.
 Na disku pegaz, u profilu lijevo. Na dnu pet koncentričnih kružića. Glina crveno-smeđa s tragovima namaza smeđe boje. Masivna, tvrde fakture.
 Mjere: d. 83 mm, š. 62 mm, v. 23 mm, di. 40 mm.
 I/II st. n. e.
 Publ. Vjesnik (n. s.) V, si. 74. Anal. Ivanyi, T. VII, 4. — Vindonissa, T. XII, 602 i 610. — Kat. Niessen, T. XXXVI, 1775.
83. Inv. 8579. kart. 197. Nal. Drniš. TABLA XX, 7
 Svjetiljka slična prethodnoj, samo je konj vitkiji. Nos je jače oštećen. Glina crveno-smeđa, tragovi namaza crvene boje. Faktura dobra, ali je reljef izlisan.
 Mjere: d. —, š. 65 mm, v. 22 mm, di. 45 mm.
84. Inv. 7741. kart. 26. Nal. Sisak. TABLA VII, 1; XX, 8
 Varijanta 3, prof. ramena IVa.
 Na plitkom disku konj u skoku nadesno. Rupica za zrak. Nos na vrhu oštećen. Glina žućkasta, namaz boje crveno-smeđ. Faktura dobra.
 Mjere: d. —, š. 58 mm, v. 30 mm, di. 38 mm.
 II st. n. e.
 Anal. Muzej Istre, Pula. — Nar. muzej Ljubljana (br. 5890).
85. Inv. 7749. kart. 11. Nal. Sisak. TABLA VII, 2
 Varijanta 3, prof. ramena IV.
 Na jače uvučenom disku glava konja, u profilu desno. Brazde oko diska nisu do kraja izvedene, kao ni rupica za zrak. Na dnu nekoliko kružića. Glina žućkasta, namaz boje smeđast.
 Mjere: d. 78 mm, š. 56 mm, v. 25 mm, di. 37 mm.
 I/II st. n. e.
 Publ. Ivanyi, str. 50, 194. — Anal. Ivanyi, T. VIII, 7 i br. 145. — Fischbach, T. V, 289. — Abramić, Ftihrer, str. 85, 25 (s novcem Nerve). Arheološki muzej, Zadar (iz Nina).

86. Inv. 7765. kart. 10. Nal. Sisak. TABLA XX, 9
Slična prethodnoj, samo je reljef jače izlizan. Glina žućkasta sa slabini tragovima namaza crvene boje.
Mjere: d. 87 mm, š. 63 mm, v. 25 mm, di. 45 mm.
I st. n. e.
Publ. Ivanyi, str. 50, 193.
87. Inv. 8539. kart. 118. Nal. Bakar, ranocarska nekropola. TABLA XX, 10
Varijanta 3, prof. ramena II.
Na disku pas u trku lijevo. Na dnu pet koncentričnih kružića. Glina smeđasta, namaz boje crven. Faktura mekša. Izlizana.
Mjere: d. 101 mm, š. 69 mm, v. 24 mm, di. 42 mm.
I st. n. e.
Anal. Ivanyi, T, IX, 3. i str. 53, br. 232—239. — Fischbach, br. 279 i 280 (s novcem Vespazijana). — Nar. muzej Ljubljana (5659) — grob 201, Titova cesta, Ljubljana — Muzej Istre, Pula.
- TABLA VII, 3
88. Inv. 8910. kart. 910. Nal. Varaždinske Toplice, kupalište, blok XXIV/1959.
Varijanta 3, prof. ramena IV.
Na plitkom disku pas u skoku u profilu desno, nešto izlizan. Stajaća ploha. Glina crvenkasta. Faktura čvrsta.
Mjere: d. 70 mm, š. 57 mm, v. 25 mm, di. 42 mm.
II st. n. e.
Anal. Arheološki muzej Split i Zadar. — Muzej Istre, Pula.
89. Inv. 10.526. Nal. Sisak. TABLA VII, 4; XX, 11
Varijanta 3, prof. ramena II.
Na jače udubljenom disku zečić koji jede plod, u profilu desno. Rupica za zrak na nosu. Na dnu velika kružnica i 5 koncentričnih kružića, složenih u rozetu. Glina crvenkasta s jakim tragovima namaza crvene boje. Faktura dobra, stijenka tanka, reljef precizno rađen.
Mjere: d. 105 mm, š. 75 mm, v. 27 mm, di. 44 mm.
I/II st. n. e.
Anal. Walters, T. XX, 700 i str. 117 br. 774. — Kat. Niessen, T. 83, 1787. — Vindonissa, T. XIV, 512 i 663. — Patsch, str. 106, 83.
90. Inv. 7733. kart. 48. Nal. Sisak.
Svjetiljka s identičnim prikazom, samo jače oštećen nos, dio diska i ramena. Glina crveno-smeđa s namazom crvene boje. Faktura čvrsta.
Mjere: 80 mm X 49 mm.
Publ. Ivanyi, T. XLV, 1.
91. Inv. 10.527. Nal. Sisak. TABLA VII, 5
Varijanta 3, prof. ramena III.
Na disku ibis u profilu desno. Rupica za zrak. Na dnu urezana kružnica. Na ramenim prstenovima kapljice gline. Glina žućkasta, svjetlije crveni namaz boje. Faktura srednje kvalitete, ali reljef precizno izrađen.
Mjere: d. 83 mm, š. 61 mm, v. 27 mm, di. 38 mm.
I st. n. e.
Anal. Fischbach, br. 291 (s novcem Vespazijana).

92. Inv. 7739. kart. 9. Nal. Sisak. TABLA VII, 6; XX, 12
 Varijanta 3, prof. ramena III.
 Na disku ptičica na grančici, u profilu desno. Nos jače oštećen. Na dnu koncentrični kružić. Zdjelica napukla. Glina crvenkasta sa smeđim namazom boje i travovima prstiju. Faktura čvrsta.
 Mjere: d. —, š. 73 mm, v. 30 mm, di. 47 mm.
 I st. n. e.
 Anal. Ivanyi, T. X, 10 i str. 54—55, br. 261—272. — Fischbach, br. 296, Menzel, si. 28, 11. — Vindonissa, T. XIV, 526. — Lerat, str. 8, 50. Vindonissa, T. XIV, 526—530. — Nar. muzej, Ljubljana (5695). — Muzej Istre, Pula (4436, 4433).
93. Inv. 7747. kart. 116. Nal. Sisak. TABLA XX, 13
 Varijanta 3, prof. ramena II.
 Na jače uvučenom disku delfin okrenut ulijevo. Rupica za zrak. Na dnu urezana kružnica i tri koncentrična kružića. Glina sivkasta, namaz crveno smeđe boje. Faktura mekša, izradba osrednja.
 Mjere: d. 78 mm, š. 54 mm, v. 23 mm, di. 54 mm.
 I st. n. e.
 Publ. Ivanyi, br. 304.
 Anal. Ivanyi, str. 57, br. 297—316. — Fischbach, br. 304 i 316. — Abramić, Fiihrer, str. 86. Arheološki muzej, Split. — Nar. muzej, Ljubljana (5651).
94. Inv. 10.528. Nal. Sisak. TABLA VII, 7
 Varijanta 3, prof. ramena III.
 Na udubljenom disku delfin s uzdignutim repom, u profilu lijevo. Nos oštećen. Na dnu urezana kružnica. Glina žućkasta, namaz boje crvenkasto-smeđ. Faktura čvrsta, fina izradba.
 Mjere: d. —, š. 74 mm, v. 27 mm, di. 43 mm.
95. Inv. 10.529. Nal. Sisak.
 Varijanta 3, prof. ramena IVb.
 Na disku delfin uzdignuta repa i peraja, u profilu lijevo. Na nosu rupica za **zrak**, a na dnu kružnica. Glina žućkasta sa crveno-smeđim namazom boje. Fina faktura.
 Mjere: d. 87 mm, š. 63 mm, v. 25 mm, di. 47 mm.
 I/II st. n. e.
 Anal. Ljubljana, grob 38 i 46 kod Pošte. — Szentleleky, T. br. 79a.
96. Inv. 8555. kart. 137. Nal. Osor na Cresu. TABLA XX, 14
 Varijanta 3, prof. ramena IV.
 Na disku stilizirani delfin, u profilu lijevo. Rupica za zrak. Na dnu kružnica i koncentrični kružić. Glina crvenkasta, faktura brašnasto meka.
 Mjere: d. 80 mm, š. 56 mm, v. 18 mm, di. 45 mm.
 I/II st. n. e.
97. Inv. 8546. kart. 125. Nal. Surduk. TABLA VII, 8
 Varijanta 3, prof. ramena IV.
 Slična prethodnoj, samo još rustičnija izradba, grubo izvedeni detalji. Glina **žuto-**crvenkasta.
 Mjere: d. 85 mm, š. —, v. 23 mm, di. 46 mm.
 II/III st. n. e.

98. Inv. 7733. kart. 46. Nal. Sisak.
 Varijanta 3, prof. ramena IV.
 Na disku delfin u profilu lijevo, uzdignuta repa i okrenuta prema unutra. Nos oštećen, a djelomično i zdjelica. Glina blijedožuta sa crveno-smeđim namazom boje u dva sloja.
 Mjere: d. —, š. 60 mm, v. —, di. 44 mm.
 I/II st. n. e.
 Anal. Ivanyi, T. X, 8.
99. Inv. 8550. kart. 132. Nal. Karlobag. TABLA VII. 9; XX, 15
 Varijanta 3, prof. ramena IV.
 Na jače uvučenom disku kameleon i tri cvijeta lotosa. Oštećen nos i zdjelica. Glina žućkasta, slabi tragovi crvenog namaza boje. Faktura meka, cijela površina izlizana. Rekonstruirana.
 Mjere: d. —, š. 61 mm, v. —, di. 41 mm.
 I/II st. n. e.
 Anal. Ivanyi, T. XI, 10. — Fischbach, T. I, 299 i 300. — Bersa, Buli. XVI, 93. i XXIX, T. II, 10. — Miltner, Eisenstadt, str. 63, 2. — Arheološki muzej, Split.
100. Inv. 7742. kart. 117. Nal. Sisak. TABLA VIII, 1; XX, 16
 Varijanta 3, prof. ramena II.
 Na plićem disku vaza sa dvije drške. Rupica za zrak. Istaknuta stajaća ploha. Glina žućkasta s crveno-smeđim namazom boje. Tanja stijenka, oštre konture, fina faktura.
 Mjere: d. 90 mm, š. 57 mm, v. 23 mm, di. 37 mm.
 I st. n. e.
101. Inv. 7755. kart. 28. Nal. Sisak. TABLA VIII, 2
 Varijanta 3, prof. ramena IV.
 Na jače uvučenom disku krater ovjenčan borovom grančicom. Rupica za zrak. Na dnu urezana kružnica i koncentrični kružić. Glina žućkasta, namaz boje crven. Tvrdi faktura, tanja stijenka, oštre konture.
 Mjere: d. 85 mm, š. 62 mm, v. 29 mm, di. 48 mm.
 I st. n. e.
 Publ. Ivanyi, str. 62, br. 380. Anal. Fischbach, T. VII, 356 (s novcem Agripe). — Knorr, Germania 19/2, str. 143, si. 4, 4. — Ljubljana, grob 23 kod Pošte.
102. Inv. 10.530. Nal. Sisak. TABLA VIII, 3
 Varijanta 3, prof. ramena IVb.
 Na jače udubljenom disku vaza na nožici i dvije palmine grančice. Na dnu dublje urezana kružnica i koncentrični kružić. Glina crvenkasta, namaz boje crven. Dobra faktura.
 Mjere: d. 86 mm, š. 62 mm, v. 24 mm, di. 45 mm.
 Anal. Ivanyi br. 410.
103. Inv. 8567. kart. 157. Nal. Split. TABLA VIII, 4
 Varijanta 3, prof. ramena IVb.
 Na disku žrtvenik između dviju baklji. Nos na vrhu malo oštećen. Na dnu kružnica. Glina žućkasta s namazom crvene boje. Izbrazdana i s dosta ožiljaka. Rustična izradba.
 Mjere: d. 89 mm, š. 65 mm, v. 23 mm, di. 47 mm.
 II st. n. e.
 Anal. Ivanyi, T. XIII, 1 i 2 i br. 358—379. — Fischbach, T. VII, 367 (s novcem Agripe). — Kellner, Glasnik 1895, str. 192. — Abramić-Colnago, str. 78. Nar. muzej, Ljubljana (5261). — Arheološki muzej, Zadar.

104. Inv. 7760. kart. 61. Nal. Sisak. TABLA XX, 17
Slična prethodnoj, samo je nos oštećen. Glina žućkasta, namaz crvene boje. Nešto grublja faktura.
Mjere: d. —, š. 63 mm, v. 22 mm, di. 45 mm.
105. Inv. 7760. kart. 68. Nal. Sisak.
Varijanta 3, prof. ramena IVb.
Na disku cista na tri noge. Rupica za zrak. Na dnu se nazire kružnica. Glina žućkasta s tragom smeđeg namaza boje. Faktura mekša, slabija izradba.
Mjere: d. 85 mm, š. 61 mm; v. 25 mm, di. 46 mm.
Anal. Ivanyi, T. XII, 5.
106. Inv. 8879. kart. 788. Nal. Bakar. TABLA VIII, 5
Varijanta 3, prof. ramena IVb.
Na disku cista s prekriženim kerikeionom i palmom. Rupica za zrak, Na dnu dublje urezana kružnica. Oštećena zdjelica. Glina žuto-smeđasta, slabi trag smeđeg namaza boje. Faktura meka. Konture voluta i reljefa oštre.
Mjere: d. 85 mm, š. 62 mm, v. —, di. 48 mm.
I st. n. e.
Anal. Ivanyi, T. XII, 6 i br. 336—342. — Fischbach, T. VII, 359, 362 (s novcem Vespazijana).
107. Inv. 7763. kart. 25. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1913. TABLA VIII, 6; XX, 19
Varijanta 3, prof. ramena IVb.
Na disku gladijatorsko oružje smješteno oko središnjeg otvora za ulje. Rupica za zrak. Nos i dno oštećeni. Glina žućkasta sa slabim tragovima crveno-smeđeg namaza boje. Tanja stijenka i finija izradba.
Mjere: d. —, š. 50 mm, v. —, di. 44 mm.
I st. n. e.
Publ. Ivanyi, T. XII, 1. Anal. Walter, T. XX, 620.
108. Inv. 8650. kart. 255. Nal. Solin.
Varijanta 3, prof. ramena II.
Na oštećenom disku školjka ili puževa kućica. Rupica za zrak. Nedostaje dio nosa, diska, ramena i dna. Glina crvenkasta sa slabim tragovima namaza smeđe boje. Fina faktura i tanja stijenka, oštro izvedeni detalji.
Mjere: 95 mm X 58 mm.
I st. n. e.
Anal. Ivanyi, T. XII, 11 i br. 354—357. — Fischbach, br. 307.
109. Inv. 10.531. Nal. Sisak. TABLA VIII, 7
Varijanta 3, prof. ramena IVb.
Na disku hrastova grančica sa žirom i dva lista. Na dnu kružnica i točka u sredini. Glina žućkasta, namaz boja crveno-smeđ. Mekša faktura.
Mjere: d. 88 mm, š. 64 mm, v. 27 mm, di. 46 mm.
Anal. Ivanyi br. 422—424. — Fischbach 255—261 (s novcem Vespazijana). — Arheološki muzej, *Zadar*. — Nar. muzej, Ljubljana (5923).
110. Inv. 7734. kart. 32. Nal. Sisak.
Varijanta 3, prof. ramena IVa.
Disk probijen. Ramena ukrašena udubljenim točkicama, a na prijelazu u nos niz sitnih kružića. Na dnu plitka kružnica. Glina žućkasta, slabi tragovi namaza crvene boje. Mekša faktura, izlizana.
Mjere: d. 80 mm, š. 57 mm, v. 25 mm, di. 45 mm.

111. Inv. 7734, kart. 67. Nal. Sisak.
 Varijanta 3, prof. ramena IVb.
 Disk je probijen, ali se na oštećenom rubu vidi stopalo, šaka i vrh kape, možda kacige (gladijator?). Nos oštećen. Na dnu kružnica. Glina žućkasta, namaz crveno-smeđe boje u dva sloja. Faktura čvršća.
 Mjere: d. 79 mm, š. 56 mm, v. 22 mm, di. 42 mm.
112. Inv. 7734, kart. 33. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1909.
 Varijanta 3, prof. ramena IVb.
 Disk probijen, na rubu se vidi dio glave neke životinje, možda jelena. Rupica za zrak. Na dnu slovo C. Glina crvena s namazom tamnije crvene boje. Dobra izrada.
 Mjere: d. 85 mm, š. 62 mm, v. 29 mm, di. —.
113. Inv. 7734, kart. 30. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1913.
 Varijanta 3, prof. ramena IVb.
 Disk probijen, na rubu se vide rogovi Lune i Zvezdano nebo. Rupica za zrak. Na dnu koncentrični kružić. Glina crvenkasta s namazom crveno-smeđe boje. Faktura čvrsta, dobra izradba.
 Mjere: d. 85 mm, š. 60 mm, v. 25 mm, di. 45 mm.
 II st. n. e.
114. Inv. 7753, kart. 108. Nal. Sisak. TABLA VIII, 8; XX, 20
 Varijanta 3, prof. ramena IVa.
 Disk gladak. Na dnu urezana elipsa i 5 koncentričnih kružića. Glina žućkasta s tragovima namaza crvene boje. Faktura mekša, izradba sirovija.
 Mjere: d. 82 mm, š. 57 mm, v. 24 mm, di. 30 mm.
 II st. n. e.
115. Inv. 7734, kart. 29. Nal. Sisak.
 Varijanta 3, prof. ramena III.
 Disk probijen, cijela svjetiljka napuknuta. Rupica za zrak. Na dnu kružnica. Glina žućkasta, namaz crvene boje. Stijenka tanka, finija faktura.
 Mjere: d. 102 mm, š. 75 mm, v. 30 mm, di. 60 mm.
 I st. n. e.
 Publ. Ivanyi, str. 62, br. 494.
116. Inv. 8584, kart. 181. Nal. Surduk, 1913.
 Varijanta 3, prof. ramena IVb.
 Disk probijen, napukla ramena. Rupica za zrak. Glina siva, namaz smeđe boje. Faktura dobra.
 Mjere: d. 78 mm, š. 50 mm, v. 20 mm, di. 42 mm.
117. Inv. 7734, kart. 34. Nal. Sisak, Hrnjak 1913.
 Varijanta 3, prof. ramena II.
 Disk probijen. Glina žućkasta, s tragovima namaza crvene boje. Faktura mekša, osrednja izradba.
 Mjere: d. 70 mm, š. 52 mm, v. 28 mm, di. 44 mm.
118. Inv. 7734, kart. 31. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1913.
 Varijanta 3, prof. ramena IVa.
 Disk probijen, nos oštećen. Na dnu utisnuta dva znaka u obliku slova o. Glina žućkasta, namaz crveno-smeđe boje. Faktura bolja.
 Mjere: d. —, š. 62 mm, v. 30 mm, di. 46 mm.

119. Inv. 8586. kart. 183. Nal. Stenjevac.
Varijanta 3, prof. ramena IVb.
Disk probijen, donji dio svjetiljke oštećen. Glina siva, faktura mekša.
Mjere: d. 82 mm, š. 57 mm, v. 18 mm, di. 43 mm.
120. Inv. 8583. kart. 180. Nal. Surduk, vrt. P. Bogičevića, 1900.
Varijanta 3, prof. ramena IVa.
Disk probijen, nos i dio ramena oštećeni. Glina crvenkasta, namaz boje crven.
Faktura dobra.
Mjere: d. 82 mm, š. 59 mm, v. 24 mm, di. 43 mm.
121. Inv. 8527. kart. 184. Nal. Novi Banovci.
Varijanta 3, prof. ramena IVa.
Disk probijen, zdjelica napukla. Glina crvena s tragovima namaza crveno-smeđe boje.
Mjere: d. 62 mm, š. 41 mm, v. 16 mm, di. 36 mm.
122. Inv. 8888, kart. 860. Nal. Novi Banovci.
Varijanta 3, prof. ramena II.
Disk probijen, a veći dio zdjelice i nosa oštećeni. Glina žućkasta sa slabim tragovima crveno-smeđeg namaza boje. Faktura mekša.
Mjere: d. 105 mm, š. 76 mm, v. —, di. 50 mm.
123. Inv. 8903. kart. 903. Nal. nepoznato.
Varijanta 3, prof. ramena IV.
Disk probijen na sredini. Glina žućkasta, faktura mekša, izradba sirovija.
Mjere: d. —, š. 61 mm, v. 25 mm, di. 41 mm.
124. Inv. 8909, kart. 909. Nal. nepoznato.
Varijanta 3, prof. ramena II.
Fragmentirana svjetiljka, sačuvana polovica zdjelice i nosa. Glina žućkasta, slabi tragovi namaza smeđe boje. Faktura bolja:
Mjere: 73 mm X 68 mm.
125. Inv. 7733, kart. 83. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1909.
Varijanta 3, prof. ramena IVb.
Fragmentirana svjetiljka, sačuvan dio diska i nosa. Na disku se vide noge neke figure. Rupica za zrak. Glina žućkasta, namaz crveno-smeđe boje. Grublja izradba.
Mjere: 54 mm X 50 mm.
126. Inv. 7943. kart. 63. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1909.
Varijanta 3, prof. ramena II.
Fragmentirana svjetiljka, sačuvan nos i dio zdjelice. Glina crvena, namaz crveno-smeđe boje. Faktura čvrsta.
Mjere: 62 X 37 mm.
127. Inv. 8892. kart. 866. Nal. Bakar, vinograd A. Benca, 1905.
Varijanta 3, prof. ramena II.
Fragmentirana svjetiljka, sačuvan nos i dio ramena. Glina žuta sa slabim tragom namaza crvene boje. Faktura meka.
Mjere: 63 mm X 56 mm.
-

128. Inv. 8885, kart. 857. Nal. Stenjevec.
 Varijanta 3, prof. ramena II.
 Fragmentirana svjetiljka, sačuvan veći dio nosa i ramena. Glina žuto-crvenkasta.
 Faktura dobra.
 Mjere: 98 mm X 47 mm.
129. Inv. 7733, kart. 71. Nal. Sisak.
 Fragment nosa i ramena svjetiljke. Glina svijetlosiva s namazom smeđe boje.
 Faktura finija.
 Mjere: 62 mm X 23 mm.
130. Inv. 7962, kart. 70. Nal. Sisak.
 Fragment nosa i ramena svjetiljke (tipa I). Glina žućkasta, namaz smeđe boje.
 Mjere: 20 mm X 59 mm.

Svjetiljkeoblunosasvolutama

131. Inv. 10.532. Nal. Sisak. TABLA IX, 1
 Prof. ramena II. Na velikom disku sjedeća figura u profilu lijevo, iza nje pećina, a ispod nogu valovito more (Odisej?). Rupica za zrak na prijelazu u nos. Na dnu velika urezana kružnica. Glina žućkasta, namaz boje svijetlocrven. Faktura i izradba kvalitetne, jače izlizana.
 Mjere: d. 117 mm, š. 83 mm, v. 28 mm, di. 62 mm.
 I st. n. e.
132. Inv. 10.303, kart. 131. Nal. Bakar, ranocarska nekropola.
 Prof. ramena VII. Na plitkom disku gladijator s mačem i okruglim štitom, u profilu desno. Neprobijena rupica za zrak. Na dnu urezana kružnica. Glina žućkasta, namaz boje crveno-smeđ, u dva sloja. Finija faktura.
 Mjere: d. 90 mm, š. 63 mm, v. 22 mm, di. 48 mm.
 I st. n. e.
133. Inv. 10.301, kart. 130. Nal. Bakar, ranocarska nekropola. TABLA XXI, 1
 Prof. ramena II. Na disku odjevena ženska figura s lirom (muza). Zdjelica malo oštećena. Stajaća ploha. Glina žućkasta s namazom crveno-smeđe boje u dva sloja. Fina faktura i oštri detalji, ali izlizana površina.
 Mjere: d. 94 mm, š. 64 mm, v. 21 mm, di. 40 mm.
 I st. n. e.
134. Inv. 8534, kart. 88. Nal. Sisak, Kupa, dar B. Horvata 1924.
 Prof. ramena VII. Na ovećem disku scena simplegme. Glina žuto-smeđasta. Faktura dobra, izradba kvalitetna.
 Mjere: d. 98 mm, š. 68 mm, v. 25 mm, di. 55 mm.
 I st. n. e.
135. Inv. 8603, kart. 206. Nal. Rijeka. TABLA XXI, 2
 Prof. ramena IV. Na disku Amor s velikim krilima u profilu lijevo. Nazire se rupica za zrak. Dno udubljeno. Nos napukao. Glina siva, namaz boje crven.
 Mjere: d. 88 mm, š. 61 mm, v. 20 mm, di. 47 mm.
 I st. n. e.
 Anal. Szentléleky, T. br. 96a.

136. Inv. 8548. kart. 127. Nal. Bakar, ranocarska nekropola. TABLA XXI, 3
 Prof. ramena IV. Na jako udubljenom disku vepar u skoku nadesno. Rupica za zrak. Na dnu urezana kružnica. Glina blijedožuta, namaz crvene boje. Faktura mekša.
 Mjere: d. 118 mm, š. 58 mm, v. 29 mm, di. 55 mm.
 I st. n. e.
 Anal. Menzel, str. 33, si. 28, 9. — Arheološki muzej, *Zadar*. — Muzej Istre, Pula (4440). — Nar. muzej, Ljubljana (5474).
137. Inv. 8547, kart. 126. Nal. Bakar, 1860. god. TABLA XXI, 4
 Prof. ramena III. Na udubljenom disku ovan u skoku udesno. Rupica za zrak. Na dnu urezana kružnica. Glina žućkasta s tragom namaza smeđe boje. Precizna izradba.
 Mjere: d. 103 mm, š. 73 mm, v. 28 mm, di. 58 mm.
 I st. n. e.
 Anal. kao kod svjetiljke br. 78.
138. Inv. 8560. kart. 145. Nal. Sotin. TABLA IX, 2; XXI, 5
 Prof. ramena VII. Na disku lav u skoku nalijevo. Niski stajaći prsten i slovo I. Glina žućkasta, namaz boje crveno-smeđ u dva sloja. Dobra faktura i izradba.
 Mjere: d. 85 mm, š. 65 mm, v. 23 mm, di. 41 mm.
 I st. n. e.
 Anal. Fischbach, T. IV, 268 (uz novac Vespazijana). — Vindonissa, T. XII, 211—213 i 221. Menzel, str. 33, si. 28, 7. — Szentléleky, T. br. 98a.
139. Inv. 8593. kart. 195. Nal. Trst. TABLA IX, 3; XXI, 6
 Prof. ramena II. Na disku lav-grifon, u profilu lijevo. Stajaća ploha. Glina žuto crvenkasta s tragovima smeđeg namaza boje. Faktura finija, tanka stijenka. Izlizana.
 Mjere: d. 90 mm, š. 62 mm, v. 24 mm, di. 41 mm.
 I st. n. e.
140. Inv. 8552. kart. 134. Nal. Bakar, vinograd Benca.
 Anal. Ivanyi, T. VII, 3. — Menzel, str. 33, si. 28, 4.
 Prof. ramena IV. Na disku kameleon sa tri lotosova cvijeta. Rupica za zrak. Stajaća ploha. Glina blijedožuta s tragovima namaza crvene boje. Faktura brašnasta.
 Mjere: d. 96 mm, š. 64 mm, v. 25 mm, di. 42 mm.
 I/II st. n. e.
 Anal. kao kod svjetiljke 99.
141. Inv. 8550. kart. 129. Nal. Surduk.
 Slična svjetiljki br. 139, samo je jako izlizana.
 Mjere: d. 84 mm, š. 59 mm, v. 19 mm, di. 41 mm.
142. Inv. 8570. kart. 164. Nal. Trst. TABLA XXI, 7
 Prof. ramena IV. Na plićem disku ptičica na grani, udesno. Na dnu slabo urezana kružnica. Glina crvenkasta, trag namaza crvene boje i paljevine. Faktura čvrsta.
 Mjere: d. 81 mm, š. 56 mm, v. 16 mm, di. 44 mm.
 I st. n. e.
 Anal. kao kod svjetiljke br. 92 i Szentléleky, T. br. 102a.
143. 8553. kart. 135. Nal. Bakar. TABLA XXI, 8
 Prof. ramena II. Na disku gladijatorski pribor, smješten oko otvora za ulje. Pojačana stajaća ploha. Glina žućkasta s tragovima namaza crveno-smeđe boje u dva sloja. Faktura čvrsta, izradba kvalitetna.

- Mjere: d. 89 mm, š. 63 mm, v. 22 mm, di. 53 mm.
I st. n. e.
Anal. Szentléleky, T. br. 106a — Walters, T. XXIII, 670.
144. Inv. 8649. kart. 276. Nal. Trst.
Prof. ramena III. Slična prethodnoj, samo bez namaza boje.
Mjere: d. 83 mm, š. 59 mm, v. 20 mm, di. 36 mm.
145. Inv. 8549. kart. 128. Nal. Surduk. TABLA IX, 5; XXI, 9
Prof. ramena II. Na disku vaza s viticama vinove loze i groždem. Rupica za zrak. Na dnu dublje urezan prsten i pečat Romanesis. Glina ružičasta s tragovima namaza crvene i smeđe boje. Faktura i izradba kvalitetne.
Mjere: d. 96 mm, š. 68 mm, v. 22 mm, di. 47 mm.
Kraj I st. n. e. — prva pol. II st.
Anal. Ivanyi, br. 1142. — Walters, T. XXIV, 725. — Vindonissa, br. 461 i 463. — Menzel, str. 36, si. 31, 4. — Haken. T. III, 42. — Muzej Istre, Pula (4448).
146. Inv. 10.163. kart. 87. Nal. Sisak, zbirka Ivkanec, 1892. TABLA IX, 6; XXI, 10
Prof. ramena VII. Na disku rozeta od 14 latica. Dva nosa jedan nasuprot drugome. Dva otvora za ulje. Drška pločasta, smještena na sredini i providena rupom. Niski stajaći prsten. Glina žućkasta, namaz crveno-smeđe boje s tragovima prstiju. Faktura čvrsta, izradba srednje kvalitete.
Mjere: d. 134 mm, š. 55 mm, v. 32 mm, di. 47 mm.
I st. n. e.
Publ. Ivanyi, T. XVI, 2. Anal. Walters, str. 129, si. 158.
147. Inv. 8900. kart. 904. Nal. nepoznato. TABLA IX, 7; XXI, 11
Prof. ramena I. Na većem disku velika rozeta s gustim laticama. Oko središnjeg otvora za ulje tri prstena. Rupica za zrak na nosu. Stajaći prsten. Glina žućkasta s tragovima namaza smeđe boje. Faktura fina, stijenka tanka.
Mjere: d. 115 mm, š. 78 mm, v. 31 mm, di. 62 mm.
Prva pol. I st. n. e.
148. Inv. 8571. kart. 165. Nal. Trst.
Prof. ramena II. Disk neukrašen. Glina crvena s tragom crvenog namaza boje. Dosta izlizana.
Mjere: d. 80 mm, š. 54 mm, v. 16 mm, di. 40 mm.
149. Inv. 8637. kart. 252. Nal. Trst. TABLA IX, 8
Prof. ramena IV. Jače udubljen disk, neukrašen. Šira stajaća ploha. Glina crvena s namazom crvene boje i tragom paljevine. Dobra faktura i izradba.
Mjere: d. 91 mm, š. 68 mm, v. 22 mm, di. 50 mm.
I st. n. e.
150. Inv. 7767. kart. 142. Nal. Sisak.
Prof. ramena VII. Disk neukrašen. Volute prema nosu zaravnjene. Niski stajaći prsten. Glina crvena s tragom crvenog i tamnosmeđeg namaza boje. Masivna.
Mjere: d. 92 mm, š. 62 mm, v. 28 mm, di. 37 mm.
I/II st. n. e.
151. Inv. 7764. kart. 143. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1909.
Prof. ramena III. Disk neukrašen. Rupica za zrak. Dno udubljeno. Glina crvenkasta s namazom smeđe boje. Napukla na disku i ramenima.

Mjere: d. 86 mm, š. 58 mm, v. 22 mm, di. 29 mm.
I st. n. e.

152. Inv. 10.533. kart. 783. Nal. nepoznato.
Prof. ramena IV. Disk neukrašen. Glina žuto-smeđasta s namazom tamnosmeđe boje. Stijenka tanka.
Mjere: d. 87 mm, š. 61 mm, v. 22 mm, di. 45 mm.
I st. n. e.

Svjetiljke izdužena nosa s volutama i ukrasnom drškom

153. Inv. 7809. kart. 147. Nal. Sisak. TABLA XXI, 12
Prof. ramena I. Disk probijen u sredini. Ima dva nosa, jedan oštećen. Drška prstenasta, a ukrasni nastavak oštećen. Glina sivkasta. Faktura dobra, tanka stijenka. Izlizana.
Mjere: d. —, š. 62 mm, v. 30 mm, di. 48 mm.
I st. n. e.
154. Inv. 8162. kart. 258. Nal. Sisak. TABLA X, 1; XXI, 13
Prof. ramena II. Na većem disku plesač s dvocijevnom frulom, u profilu lijevo. Niski stajaći prsten. Masivna prstenasta drška, kanelirana. Glina žuta, namaz crveno-smeđe boje u dva sloja. Tragovi prstiju. Faktura čvrsta, stijenka tanja, fina izradba.
Mjere: d. 166 mm, š. 76 mm, v. 35 mm, di. 60 mm.
I st. n. e.
155. Inv. 7819. kart. 146. Nal. Sisak.
Prof. ramena V. Na disku oko središnjeg otvora za ulje tri plitka prstena. Dva nosa. Niski stajaći prsten. Drška ima trokutasti ukrasni nastavak. Glina crvene boje, namaz crven. Faktura dobra, tanja stijenka, finija izradba.
Mjere: d. —, š. 56 mm, v. 22 mm, di. 33 mm.
156. Inv. 7809. kart. 90. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912. TABLA X, 2; XXI, 14
Prof. ramena VII. Na disku poprsje Lune, okrenuto ulijevo, u pozadini svemir. Dva nosa. Na dnu kružnica. Drška otkinuta. Glina crveno-smeđa, namaz crvene boje. Faktura i izradba grublje.
Mjere: d. 105 mm, š. 64 mm, v. 30 mm, di. 41 mm.
II st. n. e.
Publ. Ivanyi, T. XVIII, 7. i br. 540.
Anal. Vindonissa, T. III, 638. — Bachofen, T. XXX, 4. — Knorr, Germaia 19, 2, si. 4, 9.
157. Inv. 7869. kart. 89. Nal. Sisak, Hrnjak 1913.
Slična prethodnoj, samo oba nosa na vrhu oštećena. Masivna.
Mjere: d. —, š. 64 mm, v. 31 mm, di. 41 mm.
II st. n. e.
Publ. Ivanyi, T. XVIII, 5. i br. 541.
158. Inv. 7810. kart. 91. Nal. Sisak. TABLA X, 3; XXI, 15
Prof. ramena V. Na disku poprsje Lune en face, u pozadini veliki mjesečev srp. Tri nosa, dva bočna su oštećena. Volute stilizirane, a između koncentrični kružići.

Na ramenima jajasti niz u tehnici pečatanja. Na dnu lepezasti ukras k koncentričnim kružićima. Drška otkinuta. Glina crveno-žuta. Faktura grublja, stijenka masivna, rustična izradba. Restaurirana.

Mjere: d. 108 mm, š. 73 mm, v. 29 mm, di. 44 mm.

II—III st. n. e.

Publ. Ivanyi, T. XVII, 5. i br. 538.

159. Inv. 8165. kart. 260. Nal. Sisak. TABLA X, 4; XXI, 17

Prof. ramena V. Disk bez ukrasa. Tri nosa sa stiliziranim volutama i koncentričnim kružićima. Na ramenima jajasti niz, a u predjelu nosa kružići. Na prijelazu u disk dva prstena. Na dnu lepeza s koncentričnim kružićima. Drška u obliku masivnog sročolikog lista, ukrašenog nizovima koncentričnih kružića. Glina crvena s namazom crveno-smeđe boje. Masivna i grublje izrađena.

Mjere: d. 159 mm, š. 74 mm, v. 27 mm, di. 56 mm.

II—III st. n. e.

Anal. Ivanyi, T. XVII, 4. — Abramić, Fiihrer, str. 89, 32. — Kostbarkeit aus Carnuntum, str. 23.

Svjetiljke s više nosova i zakržljanim volutama

160. Inv. 7808. kart. 101. Nal. Sisak. TABLA XI, 1; XXI, 16

Pet nosova s podebljanim vanjskim rubom i slabo vidljivom valovnicom, koja prati njihove konture, imitira volute. Drška u obliku lista s vidljivim žilicama. Stajaća ploha. Glina svijetlocrvena. Faktura grublja, tragovi čađe na nosovima.

Mjere: d. 69 mm, š. 70 mm, v. 51 mm.

III st. n. e.

Publ. Ivanyi, str. 78, br. 612. — Anal. Menzel, br. 485—487, si. 56, 7.

161. Inv. 7808, kart. 99. Nal. Sisak, dar. Mosesa 1900.

Slična prethodnoj, samo oštrijih kontura i bolje fature. Mali disk obrubljen prstenom. Drška djelomično oštećena. Glina tamnosmeđa, jaki tragovi čađe na nosovima.

Mjere: d. 74 mm, š. 80 mm, v. 28 mm, di. 19 mm.

III st. n. e.

Publ. Ivanyi, T. XX, 9.

162. Inv. 7808. kart. 100. Nal. Sisak.

Slična br. 160, samo veća i masivnija. Drška otkinuta. Glina svijetlosmeđa s namazom crvene boje.

Mjere: d. 88 mm, š. 95 mm, v. 29 mm, di. 30 mm.

163. Inv. 7809. kart. 92. Nal. Sisak. TABLA XI, 2

Dva nosa nešto duža, bez voluta. Oko otvora deblji prsten, zatim uži, oba ukrašena urezima. Obrub svjetiljke podebljan i također ukrašen urezima, koji imitiraju tordiranu vrpcu. Drška oštećena. Glina tamnije siva. Faktura čvršća. Masivna stijenka i izradba.

Mjere: d. 96 mm, š. 60 mm, v. 30 mm, di. 43 mm.

II—III st. n. e.

Publ. Ivanyi, T. XXIII, 3. Anal. Fischbach, T. II, 404.

164. Inv. 7809. kart. 296. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1914. TABLA XI, 3
Dva nosa s okruglom rupicom za zrak. Oko središnjeg otvora nepravilno nabubren prsten, a zatim jedan plitki. Drška u gornjem dijelu oštećena. Glina žuto-smeđasta. Faktura čvrsta. Masivna stijenka, grublja izradba. Trag čađe.
Mjere: d. 94 mm, š. 53 mm, v. 32 mm, di. 26 mm.
III st. n. e.
165. Inv. 7942. kart. 300. Nal. Sisak.
Dva nosa, koja koljenasto prelaze u tijelo. Gornja površina oštećena. Stajaći prsten. Glina crvena s tragovima čađe. Izradba grublja.
Mjere: d. 84 mm, š. 59 mm, v. 25 mm.
II—III st. n. e.
166. Inv. 7809. kart. 292. Nal. Sisak.
Slična primjerku br. 164, samo je jedan nos oštećen. Disk je ispupčen, a oko njega je prsten. Obrub svjetiljke je pojačan. Stajaći prsten. Drška otkinuta. Glina crvena s mnogo čestica opeke. Faktura grublja.
Mjere: d. 115 mm, š. 70 mm, v. 38 mm.
II—III st. n. e.
Anal. Ivanyi, T. XXII, 2 i 6. — Fischbach, T. II, 404 (s novcem Vespazijana). — Szentlélek, T. br. 195a.
167. Inv. 7810. kart. 299. Nal. Sisak. TABLA XI, 5
Tri nosa, koja su oštećena, iznad njih rupice za zrak. Stajaći prsten. Drška oštećena. Glina žućkasta s tragovima namaza svijetlocrvene boje i čađe na nosovima. Faktura bolja.
Mjere: d. —, š. 92 mm, v. 33 mm.
II st. n. e.
168. Inv. 7810. kart. 291a. Nal. Sisak. TABLA XI, 4
Tri zaobljena nosa s malim bočnim nastavcima. Oko diska zadebljali prsten. Niski stajaći prsten. Drška oštećena. Glina svijetlocrvena s česticama opeke. Faktura grublja, slabija izradba.
Mjere: d. 106 mm, š. 75 mm, v. 33 mm.
II—III st. n. e.
169. Inv. 7810. kart. 294. Nal. Sisak.
Slična prethodnoj, samo bolje fature i izradbe. Jaki tragovi čađe na nosovima. Glina crveno-smeđa.
Mjere: d. 103 mm, š. 75 mm, v. 37 mm.
170. Inv. 7810. kart. 293. Nal. Sisak.
Slična svjetiljki br. 168, samo je prsten oko središnjeg otvora jače zadebljan i nema bočnih nastavaka. Stajaći prsten nepravilan. Glina sivkasta s tragovima gorenja. Faktura grublja.
Mjere: d. 101 mm, š. 72 mm, v. 32 mm.
II—III st. n. e.
- *
171. Inv. 7810. kart. 297b. Nal. Sisak.
Slična svjetiljki br. 168, samo oštećen vrh srednjeg nosa i gornji dio drške. Glina smeđasta s tragovima gorenja po cijeloj površini. Faktura grublja.
Mjere: d. 104mm, š. 74mm, v. 36mm.
II—III st, n. e.

172. Inv. 7810. kart. 291. Nal. Sisak.
Slična svjetiljki 170, samo manjih dimenzija i sa 3 rupice za zrak. Bočni su nastavci trokutasta oblika. Glina žućkasta sa slabim tragovima gorenja. Izradba sirovija. Mjere: d. 91 mm, š. 73 mm, v. 31 mm.
II—III st. n. e.
173. Inv. 7810. kart. 298. Nal. Sisak.
Slična svjetiljki br. 168 i 172. Drška otkinuta. Stajaći prsten prignječen. Glina crveno-smeđasta s tragovima gorenja. Mjere: d. 80 mm, š. 55 mm, v. 28 mm.
174. Inv. 7810. kart. 295. Nal. Sisak, Hrnjak 1913. TABLA XXI, 18
Tri nosa, oko kojih teče traka i valovito prelazi u ramena. Prstenasto nabubrenje oko središnjeg otvora za ulje, a zatim uži obruč. Nepravilan stajaći prsten. Drška otkinuta. Glina žuto-crvenkasta, sirova izradba. Mjere: d. 94 mm, š. 65 mm, v. 31 mm.
II—III st. n. e.
175. Inv. 1786. kart. 289. Nal. Osijek, Donji grad, 1898. TABLA XI, 6; XX, 19
Tri nosa, jedan oštećen. Prstenasto zadebljanje oko središnjeg otvora za ulje, a isto tako oko malenog diska. Drška u obliku nazubljenog lista postavljena je okomito. Široki stajaći prsten. Glina crvena, glačana. Faktura dobra. Mjere: d. 102 mm, š. 58 mm, v. 28 mm.
II—III st. n. e.
Publ. Ivanvi, str. 79, br. 619.
176. Inv. 1708. kart. 191. Nal. Osijek. TABLA XI, 7
Tri jače izdužena nosa s uskim kanalima, koji vode prema disku obrubljenom plastičnom trakom. Stajaća ploha. Drška otkinuta. Sirova izradba. Masivna. Glina crvene boje. Mjere: d. 103 mm, š. 113 mm, v. 34 mm.
III st. n. e.

Svjetiljke uglatih nosova bez voluta

177. Inv. 7807. kart. 103. Nal. Sisak. TABLA XII, 1; XXII, 1
Šest uglatih nosova, raspoređenih oko većeg diska. Rameni pojas ukrašen je koncentričnim kružićima i jajastim nizom. Drška u obliku lista prekrita je rozetama, nizovima točkica i koncentričnim kružićima. Na vrhu je malo oštećena. Niski i širi stajaći prsten. Glina žuto-crvenkasta s tragovima namaza crvene boje. Faktura osrednja, stijenka masivna, grublja izradba. Mjere: d. 170 mm, š. 125 mm, v. 77 mm, di. 48 mm.
Prva pol. III st. n. e.
Publ. Ivanyi, T. XXIV, 2. Anal. Ivanyi, T. XXIV, 3. — Abramić, Fiihrer, str. 90, si. 33.

Svjetiljke s ramenim v olutama

178. Inv. 8575. kart. 169. Nal. Solin. TABLA XXII, 2
Oveća ovalna svjetiljka, obla nosa, širokih visećih ramena, koja su ukrašena gustim nizovima plastičnih točkica. Nutarnja linija ramena prema nosu završava dvjema

urezanim volutnim glavicama. Oko malenog diska vijenac kružića. Drška providena rupom ima dvije kanelure. Na dnu dublje urezana kružnica. Glina žuto-smeđasta, namaz tamnije smeđe boje. Faktura finija, precizna izradba.

Mjere: d. 132 mm, š. 81 mm, v. 42 mm, di. 28 mm.

I st. n. e.

Anal. Ivanyi, T. XXV, 7. — Walters, T. XIV, 492 i T. XLI, 68. — Miltner, Klagenfurt, str. 78, 131. — Lerat, T. XVII, 137.

179. Inv. 8691. kart. 391a. Nal. Sisak. TABLA XII, 2
 Ovalna svjetiljka širokih, ravnih ramena, koja su ukrašena nizovima gustih plastičnih točkica. Disk ovalan i šiljat prema nosu, u koji vodi kanalčić. Nos je na vrhu oštećen. Drška pločasta i providena rupom. Na dnu ovalna stajaća ploha. Glina žućkasta sa slabim tragovima namaza crvene boje. Faktura bolja.
 Mjere: d. —, š. 66 mm, v. 42 mm, di. 27 mm.
 I st. n. e.
 Anal. Szentléleký, T. XXVI, 110a i b.
180. Inv. 8691. kart. 391. Nal. Solin. TABLA XXII, 3
 Dulji za'obljeni nos, na kojem počinju volute, gornje glavice kojih su na ramenima. Između voluta jezičac. Disk obrubljen s nekoliko širih i užih prstenova i ispunjen radijalnim ukrasom. Na širim ramenima jajasti niz. Drška prstenasta. Glina žućkasta s namazom crvene boje. Faktura fina, tanka stijenka.
 Mjere: d. 102 mm, š. 62 mm, v. 24 mm, di. 44 mm.
 I st. n. e.
181. Inv. 8592. kart. 194. Nal. Trst. TABLA XXII, 4
 Prof. ramena VIII. Nos dulji i zaobljen, na njemu počinju volute, koje završavaju na ramenima koncentričnim kružićem. Duguljasta rupica za zrak. Na većem disku ukras lunule. Stajaća ploha. Glina blijedožuta sa svijetlocrvenim namazom boje. Faktura dobra, stijenka tanka.
 Mjere: d. 94 mm, š. 68 mm, v. 27 mm, di. 52 mm.
 I st. n. e.
182. Inv. 8853. kart. 782. Nal. Trst. TABLA XII, 3
 Nos sličan kao kod predhodne svjetiljke, samo se gornje glavice voluta posve gube. Ramena ravna i bez ukrasa. Disk obrubljen prstenom i ukrašen sa dva roga obilja. Na dnu stajaća ploha. Drška prstenasta. Faktura dobra.
 Mjere: d. 92 mm, š. 58 mm, v. 21 mm, di. 40 mm.
 I st. n. e.
 Anal. Kat. Niessen, T. LXXIX, 1797. — Lerat, T. VII, 63. — Fremmersdorf, str. 88 i 89. — Haken, T. IX, 70.
183. Inv. 8588. kart. 185. Nal. Surduk.
 Prof. ramena VIII. Nos na vrhu oštećen. Prema ramenima svija se voluta, glavica koje završava udubljenom kružnicom. Disk prekriva rozeta od osam latica. Na dnu urezana kružnica. Glina žućkasta s namazom smeđe boje i tragovima prstiju. Faktura dobra, stijenka tanka.
 Mjere: d. —, š. 67 mm, v. 25 mm, di. 51 mm.
 I st. n. e.
 Anal. Menzel, si. 44, 4.

Svjetiljke kratka zaobljena nosa

184. Inv. 10.534. Nal. Sisak. TABLA XXII, 5
 Varijanta nosa L₂. Na dubljem disku figura Magna Mater na prijestolju, u profilu lijevo. U desnoj ruci drži sistrum. Na dnu urezana kružnica i pečat MVN TREPT. Drška prstenasta. Glina blijedožućkasta s tragovima crveno-smeđeg namaza boje. Faktura dobra, kvalitetna izradba.
 Mjere: d. 105 mm, š. 91 mm, v. 43 mm, di. 48 mm.
 Treća četvrtina I st. n. e.
 Anal. za pečat. Haken, str. 67.
185. Inv. 1717. kart. 190. Nal. nepoznato.
 Varijanta nosa H. Na disku ženska glava, jako izlizana. Ramena ukrašena nizom perla. Glina crvenkasta s tragovima namaza crveno-smeđe boje.
 Mjere: d. 73 mm, š. 48 mm, v. 23 mm, di. 26 mm.
 I st. n. e.
186. Inv. 8681. kart. 382. Nal. Sisak. TABLA XXII, 6
 Varijanta nosa H., prof. ramena. VIII. Na disku zec u profilu desno, u čučućem položaju. Ramena ukrašena lovorovim vijencem. Drška prstenasta. Na dnu plitki prsten i pečat posve nečitljiv. Glina žućkasta sa slabim tragovima crveno-smeđeg namaza boje. Faktura čvrsta, stijenka masivna.
 Mjere: d. 92 mm, š. 69 mm, v. 28 mm, di. 42 mm.
 II/III st. n. e. (Radionica majstora L. C. Secularisa).
 Anal. Szentléleky, T. br. 147 i 148a (za rameni ukras). — "Walters, T. XXXIII, 1193 i 1196.
187. Inv. 8642. kart. 252. Nal. Pula, vila Mlinarić, 1899. TABLA XXII, 7
 Varijanta nosa L₂, prof. ramena VIII. Na disku pijetao u profilu lijevo. Ramena ukrašena dvostrukim jajastim nizom. Prstenasta drška ima urezanu brazdu i grančicu. Na dnu cik-cak linija i dva kružića. Glina žuto-sivkasta, nejednako pečena. Faktura meka, rustičnija izradba.
 Mjere: d. 110 mm, š. 69 mm, v. 30 mm, di. 50 mm.
 II—III st. n. e.
188. Inv. 10.535. Nal. Sisak. TABLA XXII, 11
 Vrh nosa oštećen. Prof. ramena VIII. Na velikom disku orao u poluprofilu, raširenih krila. Ramena ukrašuju dublje urezani štapići. Drška također oštećena. Na dnu plitki stajaći prsten. Glina crvena s tragovima crvenkastog namaza boje. Dobra faktura i izradba.
 Mjere: d. —, š. 92 mm, v. 26 mm, di. 52 mm.
 II st. n. e.
189. Inv. 8610. kart. 220. Nal. Split. TABLA XXII, 10
 Varijanta nosa K. Na disku orao raširenih krila. Ramena neukrašena. Drška pločasta, providena rupom. Glina žutocrvenkasta. Faktura mekša.
 Mjere: d. 72 mm, š. 61 mm, v. 22 mm, di. 43 mm.
 II st. n. e.
190. Inv. 8641. kart- 256. Nal. Pula, vila Mlinarić, 1899. TABLA XII, 4
 Varijanta nosa R, prof. ramena IV.
 Disk ukrašen rozetom od osam latica i obrubljen sa dva prstena. Nos oštećen. Na ramenima niz srcolikih listića. Na dnu urezana kružnica. Glina žućkasta sa smeđim namazom boje i tragovima prstiju. Faktura fina, stijenka tanka, precizna izradba.

Mjere: d. —, š. 88 mm, v. 29 mm, di. 55 mm.

I st. n. e.

Publ. Ivanyi, str. 87, br. 735. — Anal. Ivanyi, T. XXVII, 10. — Menzel, si. 47, 15.

191. Inv. 7770. kart. 155. Nal. Sisak. TABLA XII, 5; XXII, 9
 Varijanta nosa K, prof. ramena VIII.
 Na plitkom disku rozeta od šesnaest latica, dosta izlizana. Na ramenima niz utisnutih kružića. Drška pločasta s kanelurama, providena rupom. Na dnu kružnica i osam kružića. Glina žućkasta s tragovima namaza crvene boje. Faktura mekša, deblja stijenka.
 Mjere: d. 89 mm, š. 48 mm, v. 30 mm, di. 48 mm.
 II st. n. e.
192. Inv. 8169. kart. 259. Nal. Sisak. TABLA XIII, 6; XXII, 14
 Varijanta nosa L, prof. ramena Vila. Na jače udubljenom disku rozeta od deset latica. Drška oštećena. Na dnu ureza kružnica i radionički pečat ROMANESIS u dva reda. Glina žućkasta, s namazom crveno-smede boje i tragovima rada prstiju. Faktura čvrsta, izradba precizna.
 Mjere: d. 93 mm, š. 47 mm, v. 24 mm, di. 53 mm.
 I/II st. n. e.
 Anal. Walters, str. 195, br. 284.
193. Inv. 1892. kart. 159. Nal. Bakar. TABLA XXII, 15
 Varijanta nosa "L, prof. ramena Vila. Disk na sredini ispupčen i radialno narebren, te obrubljen sa dva prstena, između kojih je također zrakasti ukras. Na ramenima dvostruki jajasti niz. Drška pločasta i providena rupom. Na dnu urezana kružnica. Faktura mekša.
 Mjere: d. 105 mm, š. 75 mm, v. 25 mm, di. 50 mm.
 II st. n. e.
 Anal. Szentléleky, T. br. 159a.
194. Inv. 8561. kart. 148. Nal. Giljani. TABLA XIII, 3
 Varijanta nosa H. Disk oštećen, vidi se uz rub rozeta od devetnaest latica. Na ramenima motiv vinove loze s grančicom. Drška pločasta, okomito postavljena. Na dnu kružnica. Glina crvenkasta, na površini siva od dimljenja. Faktura čvrsta.
 Mjere: d. 92 mm, š. 52 mm, v. 25 mm, di. 33 mm.
 II st. n. e.
195. Inv. 10.536. Nal. Sisak. TABLA XII, 6
 Varijanta nosa H. Na malenom disku rozeta od pet srcolikih latica. Ramena ukrašena jajastim nizom. Drška providena rupom i nažljebljena. Dno se nastavlja u deblo stalka (postamenta), koji je oštećen. Glina smeđasta sa slabim tragovima namaza crvene boje. Faktura grublja, stijenka deblja.
 Mjere: d. 94 mm, š. 62 mm, v. 48 mm, di. 35 mm.
 II st. n. e.
196. Inv. 8650. kart. 277. Nal. Trst.
 Svjetiljka slična prethodnoj, samo je reljef jače izlizan. Ramena ukrašuju šira poprečna rebra, također izlizana. Ravna stajaća ploha. Glina žućkasta. Faktura meka.
 Mjere: d. 86 mm, š. 63 mm, v. 21 mm, di. 44 mm.
 II st. n. e.

197. Inv. 8562. kart. 149. Nal. Giljani. TABLA XIII, 1; XXII, 17
 Varijanta nosa H, prof. ramena Vila. Na disku školjka. Trakasta drška ukrašena kanelurama. Niski stajaći prsten. Glina blijedocrvena s namazom crveno-smeđe boje. Faktura gusta, tanka stijenka, precizna izradba.
 Mjere: d. 110 mm, š. 85 mm, v. 35 mm, di. 52 mm.
 I st. n. e.
198. Inv. 8902. kart. 902. Nal. nepoznato. TABLA XXII, 16
 Varijanta nosa L₁, prof. ramena VII. Na udubljenom disku cvijet od devet latica ili školjka. Dno ispučeno i nakošeno. Na boku se vide plastična kurzivna slova. Glina blijedožuta s tragovima namaza crveno-smeđe boje.
 Mjere: d. 72 mm, š. 60 mm, v. 24 mm, di. 34 mm.
 I st. n. e.
199. Inv. 8641. kart. 256. Nal. Pula, vila Mlinarić, 1890. god. TABLA XIII, 5; XXII, 18
 Varijanta nosa L₁. Na ovcem disku središnje je ispučanje radijalno narebreno, a široki pojas ukrašen kosim štapićima. Na ramenima motiv plastične strigilacije. Niski stajaći prsten i pečat VICTORIS, u dva reda. Glina žućkasta, namaz crveno-smeđe boje. Faktura čvrsta, precizna izradba.
 Mjere: d. 117 mm, š. 87 mm, v. 28 mm, di. 64 mm.
 I st. n. e.
200. Inv. 7782. kart. 152. Nal. Sisak. TABLA XIII, 2; XXII, 19
 Varijanta nosa H, prof. ramena Vila. Disk oko središnjeg otvora ispučen i obrubljen prstenom. Na ramenima motiv maslinove grančice. Drška pločasta i providena rupom. Plitki stajaći prsten. Glina žuto-crvenkasta sa slabim tragovima namaza smeđe boje. Faktura dobra, masivna stijenka, preciznija izradba.
 Mjere: d. —, š. 83 mm, v. 30 mm, di. 52 mm.
 I st. n. e.
 Anal. Deringer, T. VII, 340.
201. Inv. 10.537. Nal. Sisak. TABLA XIII, 4
 Fragmentirana svjetiljka, varijante nosa R. Na jako udubljenom disku gust radijalni ukras. Na širim ramenima vitica vinove loze s grozdovima, žućkasta glina, tanka stijenka, precizna izradba.
 Mjere: 91 mm X 45 mm.
 I/II st. n. e.
202. Inv. 10.538. Nal. Sisak. TABLA XXVIII, 5
 Fragmentirana svjetiljka, vidi se dio jako udubljenog diska s gustim radijalnim ukrasom i dio ramena s motivom vitice vinove loze s grozdovima. Glina žućkasta, fina faktura i tanka stijenka.
 Mjere: 69 mm X 25 mm.
203. Inv. 8635. kart. 250. Nal. Trst. TABLA XXII, 12
 Varijanta nosa H. Disk jače uvučen i ukrašen prstenom. Na ramenima jednostavni jajasti niz. Glina žućkasta s tragom namaza crvene boje. Faktura mekša.
 Mjere: d. 74 mm, š. 64 mm, v. 21 mm, di. 44 mm.
 II st. n. e.
 Anal. Vindonissa, T. III, 693. — Lerat, br. 78 i 79. — Haken, T. VIII, 84.
204. Inv. 8856. kart. 785. Nal. Trst.
 Svjetiljka slična prethodnoj, samo nema ukrasa na ramenima, a drška je pločasta.
 Mjere: d. 81 mm, š. 61 mm, v. 24 mm, di. 44 mm.

205. Inv. 7780. kart. 153. Nal. Sisak.
 Varijanta nosa H, prof. ramena VIII. Disk probijen na sredini, nos na vrhu oštećen. Ramena ukrašuje niz duguljastih listića. Drška pločasta. Glina blijedo žuta, faktura grublja.
 Mjere: d. —, š. 89 mm, v. 33 mm, di. 44 mm.
206. Inv. 8565. kart. 154. Nal. Sisak. TABLA XIII, 7; XXII, 13
 Varijanta nosa L₂. Disk jače udubljen, nema ukrasa. Na ramenima dva reda kapljica. Drška prstenasta s urezanom grančicom. Na dnu izlizan pečat ROMANESIS. Glina crvenkasta, slabi tragovi namaza smeđe boje. Faktura mekša.
 Mjere: d. 100 mm, š. 65 mm, v. 26 mm, di. 35 mm.
 I/II st. n. e.
 Publ. Ivanyi, T. XXVIII, 7. — Anal. Szentléleky, T. br. 146a.
207. Inv. 8563. kart. 150. Nal. Pula, vila Mlinarić, 1899.
 Svjetiljka slična prethodnoj. Na dnu znak stopala raširenih prstiju. Drška otkinuta.
 Mjere: d. 89 mm, š. 68 mm, v. 26 mm, di. 36 mm.
 Anal. Ivanyi, T. XXXV, 1. — Miltner, Klagenfurt, str. 110, 51.
208. Inv. 8564. kart. 151. Nal. Pula, vila Mlinarić, 1899. TABLA XXII, 9
 Fragmentirana svjetiljka slična br. 206. Na disku rozeta od trinaest latica, a na ramenima ukras kaplja. Glina crvena, miješana pijeskom. Faktura grublja.
 Mjere: d. 63 mm, š. 53 mm, v. 28 mm, di. 30 mm.
 II—III st. n. e.
209. Inv. 8858. kart. 787. Nal. nepoznato. TABLA XXIII, 3
 Oblik nosa srodan varijanti K, ali je nešto izdužen. Oko diska, koji je neukrašen, nalaze se dvije kružnice. Vidljiv trag drške. Glina narančaste boje s crvenim namazom. Jako izlizana i slabije izradbe.
 Mjere: d. 84 mm, š. 59 mm, v. 36 mm, di. 23 mm.

Svjetiljke pravokutna oblika s oblim nosovima

210. Inv. 1722. kart. 263. Nal. Osijek. TABLA XIV, 1; XXIII, 1
 Pravokutna svjetiljka sa sedam nosova, slomljene drške. Ukrašena trima nepravilnim brazdama. Na uglatoj stajaćoj plohi pečat VICTORIALISF. Glina crveno-smeđa s namazom iste boje. Masivna. Rustična izradba.
 Mjere: d. 133 mm, š. 63 mm, v. 28 mm.
 III st. n. e.
 Publ. Ivanyi, br. 847. i T. XCVHI, 8.
211. Inv. 7805. kart. 105. Nal. Sisak. TABLA XIV, 2
 Manja četverokutna svjetiljka sa četiri nosa na uglovima i malim udubljenim diskom, bez ukrasa. Jedan nos malo oštećen. Napukla. Glina crvena.
 Mjere: d. 68 mm, š. 68 mm, v. 30 mm, di. 28 mm.
 II—III st. n. e.
 Publ. Ivanyi, T. XXXII, 10.
212. Inv. 8578. kart. 174. Nal. Bakar. TABLA XIV, 5
 Velika četverokutna svjetiljka sa četiri ugaona, jače izvučena i obla nosa i sa zadebljalim obodom. Na gornjoj plohi okrugle zdjelice, s obje strane središnjeg otvora za ulje, ukrašena ribom i krušćićima. Tri okomite ušice za vješanje. Stajaća ploha.

Glina blijedožuta sa slabim tragovima crvene boje. Faktura mekša, stijenka deblja.
Mjere: d. 159 mm, š. 162 mm, v. 46 mm.
IV st. n. e.
Anal. Arheološki muzej, Split.

O kru glo-ov alne svjetiljke t r ap ezas t o završenog nosa

213. Inv. 8576. kart. 172. Nal. Makarska. TABLA XIV, 8; XXIII, 2
Na dubljem disku rozeta od dvanaest latica, oko koje su točkice. Na ramenima motiv stilizirane borove grančice. Pločasta drška ukrašena trima kanelurama. Na dnu nekoliko kružića. Glina žuta, faktura vrlo čvrsta.
Mjere: d. 111 mm, š. 80 mm, v. 40 mm, di. 57 mm.
II–III st. n. e.
214. Inv. 8566. kart. 156. Nal. Split, zbirka Lanza, 1902.
Na disku rozeta od četrnaest latica. Ramena ukrašena valovitom viticom. Nos oštećen. Drška pločasta, naziru se dvije kanelure. Na dnu dvije urezane kružnice. Glina blijedožuta, faktura meka. Vide se čestice gline.
Mjere: d. —, š. 79 mm, v. 31 mm, di. 51 mm.
II–III st. n. e.
215. Inv. 1588. kart. 247. Nal. Karlobag. TABLA XIV, 4
Anal. Miltner, Klagenfurt, str. 114, si. 51. — Haken, T. XV, 109.
Na disku rozeta od petnaest latica, u sredini oštećena. Ramena ukrašena uskim šrafiranim poljima, a uz nos i dršku nalaze se utisnuti kružići. Drška pločasta sa tri kanelure. Na dnu dvije duboke kružnice i slova CT. Glina crvena s tragovima namaza smeđe boje. Faktura čvrsta.
Mjere: d. 79 mm, š. 79 mm, v. 35 mm, di. 55 mm.
Publ. Brunšmid, Vjesnik IV, str. 192, si. 79.
216. Inv. 8667. kart. 133a. Nal. Mitrovica, rimski zidani grob. TABLA XXIII, 4
Na jače udubljenom disku radijalni urezi ili guste latice. Ramena ukrašena viticom vinove loze s grozdovima. Drška pločasta. Dno ravno. Glina žuto-crvena s tragovima crvenog namaza boje. Faktura mekša. Dosta izlizana.
Mjere: d. 90 mm, š. 62 mm, v. 32 mm, di. 38 mm.
II/III st. n. e.
Anal. Ivanyi, T. XXXV, br. 4 i 6.
217. Inv. 8581. kart. 178. Nal. Novi Banovci TABLA XIV, 6; XXIII, 5
Disk ukrašen koncentričnim kružnicama i obrubnim prstenom. Na ramenima motivi kružića, polukružića i točkica. Nos oštećen. Ovalna stajaća ploha sa četiri kružića i slovima, posve nečitljivim. Glina žućkasta s tragom crvenog namaza boje. Faktura grublja, rustična izradba.
Mjere: d. —, š. 60 mm, v. 44 mm, di. 30 mm.
Publ. Ivanyi, T. XXXV, 3 (navela kao lokalitet Sisak).
218. Inv. 8629. kart. 241. Nal. Solin. TABLA XXIII, 6
Fragmentirana svjetiljka s radijalnim ukrasom na disku. Na ramenima grančica vinove loze i grozda u tehnici pečatanja. Drška pločasta, providena rupom i ukrašena dvjema kanelurama. Na dnu jače urezana kružnica. Glina smeđasta s namazom tamnosmeđe boje. Faktura čvrsta.
Mjere: d. —, š. —, v. 30 mm, di. 34 mm.
III st. n. e.

219. Inv. 7776. kart. 141. Nal. Sisak.
Na disku trčeći pas u profilu desno, izlizan. Ramena široka i neukrašena. Drška pločasta, providena rupom. Dno ravno. Glina crvena.
Mjere: d. —, š. 64 mm, v. 26 mm, di. 35 mm.
220. Inv. 8572. kart. 166. Nal. Mitrovica. TABLA XIV, 5; XXIII, 7
Prof. ramena Vila. Na disku Bukranion en face. Ramena su neukrašena. Drška pločasta sa tri kanelure. Na nosu i uz dršku mali kružići. Na dnu šest koncentričnih kružića. Glina crvena, glačana. Faktura vrlo čvrsta. Kvalitetna izradba.
Mjere: d. 100 mm, š. 70 mm, v. 32 mm, di. 38 mm.
II/III st. n. e.
221. Inv. 8799. kart. 160. Nal. Osijek. TABLA XXIII, 8
Prof. ramena Via. Disk probijen i obrubljen sa četiri kružnice. Ramena ukrašena nizom sitnih kapljica. Nos ravno završen. Drška pločasta, providena rupom, sa tri kanelure. Glina blijedoružičasta. Faktura vrlo čvrsta, glačana.
Mjere: d. 102 mm, š. 77 mm, v. 32 mm, di. 37 mm.
222. Inv. 1740. kart. 161. Nal. Osijek, O. Friml Antunović, kuplj. 1927. TABLA XIV, 7
Disk bez ukrasa. Na ramenima motiv kopljastog lista na dugoj peteljci. Drška pločasta i okomito postavljena te ukrašena nizom točkica. Na dnu dva plitka prstena i radionički pečat IVSTINIANVS u dva reda. Glina žućkasta s namazom crvene boje. Masivna, sirovija izradba.
Mjere: d. 97 mm, š. 69 mm, v. 28 mm, di. 34 mm.
IV st. n. e.
Anal. Fischbach, br. 393. — Ivanyi, T. XXXV, 9 i br. 878.
223. Inv. 7783. kart. 392. Nal. Solin.
Na disku rozeta od dvadeset latica. Ramena ukrašena viticom vinove loze. Nos prema disku završava ukrasom latica poredanih u ravnoj crti. Drška pločasta i okomito postavljena. Stajajući prsten sa slovom, posve nečitljivim. Glina blijedožuta s namazom smeđe boje. Faktura vrlo čvrsta. Izlizana.
Mjere: d. 94 mm, š. 71 mm, v. 24 mm, di. 39 mm.
224. Inv. 10.539. Nal. Sisak. TABLA XIV, 8
Na jače uvučenom disku velika rozeta od šesnaest nažlijebljenih latica. Na ramenima u uglatom okviru borova grančica. Drška pločasta, kanelirana. Na dnu plitki prsten i slovo T. Glina blijedožuta s posve slabim tragovima *namaža* crvene boje. Trag gorenja na nosu. Faktura čvrsta.
Mjere: d. 95 mm, š. 88 mm, v. 33 mm, di. 49 mm.
III st. n. e.
225. Inv. 8628. kart. 240. Nal. Solin. TABLA XV, 1; XXIII, 9
Svjetiljka prijelaznog tipa, jer ima trapezasto završen nos a izrazito ovalno tijelo, koje je karakteristično za skupinu ovalnih svjetiljki. Na disku ovalnog oblika grčki križ ukrašen pečatnim kružićima, te tri otvora za ulje. Na ramenima urezana stilizirana borova grančica. Drška pločasta sa dvije duboke kanelure. Ovalna stajajuća ploha sa dvije elipse, ukrašena grančicom. Glina crveno-žućkasta. Faktura dobra. Detalji rađeni manje vješto.
Mjere: d. 77 mm, š. 58 mm, v. 37 mm, di. 32 mm.
IV st. n. e.

Ovalne svjetiljke organski povezana nosa

226. Inv. 7781. kart. 162. Nal. Sisak. TABLA XV, 2
 Na većem disku u stiliziranom vijencu portreti cara i carice (možda Hadrijan i Sabina) u profilu, okrenuti jedan prema drugome. Ramena široka, viseća i neukrašena. Drška pločasta, vodoravno postavljena. Nos oštećen. Stajaća ploha. Glina žućkasta s tragovima namaza crvene boje. Faktura slabija, grublja izradba.
 Mjere: d. —, š. 99 mm, v. 38 mm, di. 57 mm.
 II st. n. e.
 Publ. Ivanyi, T. XXXV, 2.
227. Inv. 7777. kart. 97. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912. TABLA XV, 3
 Slična prethodnoj, samo je slabije izrađena, nešto manja i izlizanija. Glina ružičasta, na površini sivo dimljena. Na nosu tragovi gorenja.
 Mjere: d. 112 mm, š. 84 mm, v. 38 mm, di. 57 mm.
228. Inv. 7778. kart. 175. Nal. Sisak. TABLA XV, 4
 Na ovalnom disku velika maska, kojoj su širom otvorena usta ujedno otvor za ulje. Ramena neukrašena. Nos na vrhu oštećen. Drška vodoravna. Ravna stajaća ploha. Glina crvenkasta s česticama opeke, na površini sivo dimljena. Sirovija izradba.
 Mjere: d. 123 mm, š. 86 mm, v. 41 mm, di. 68 mm.
 III st. n. e.
229. Inv. 8577. kart. 173. Nal. Makarska. TABLA XV, 5; XXIII, 10
 Maleni disk, obrubljen dvostrukim prstenom. Uz središnji otvor okrugle rupice. Na nosu lažne volute. Ramena izbočena i ukrašena sa tri niza bradavica. Drška pločasta, providena rupom i ukrašena kanelurama. S donje strane prekrita bradavičastim ispupčenjima. Na srednjem dijelu dna ukras dvostrukih voluta, dosta izlizan. Glinā crvenkasta, glačana. Faktura čvrsta.
 Mjere: d. 92 mm, š. 59 mm, v. 23 mm, di. 29 mm.
 III st. n. e.
 Anal. Menzel, str.-84, si. 72, 8. — Haken, T. XIV, 105. — Bronner, T. XIII, 911.
230. Inv. 8608. kart. 211. Nal. Makarska, dar Lj. Kazima. TABLA XXIII, 12
 Disk obrubljen prstenom, ramena široka i ukrašena zrakasto poredanim dvostrukim nizom duguljastih kaplji. Drška klinasta. Glina crvena. Faktura fina.
 Mjere: d. 122 mm, š. 83 mm, v. 28 mm, di. 42 mm.
231. Inv. 8241. kart. 807. Nal. Sisak.
 Disk malo udubljen. Drška pločasta, dno udubljeno. Glina crvena, slabije pečena. Sirova izradba. Masivna i opore površine.
 Mjere: d. 112 mm, š. 81 mm, v. 34 mm.
 III—IV st. n. e.
232. Inv. 8594. kart. 196. Nal. G. Muć.
 Disk ukrašen urezima i obrubljen trima urezanim kružnicama. Vanjska se kružnica prema nosu volutno savija. Drška pločasta. Niski stajaći prsten. Glina crveno-žućkasta, faktura mekša.
 Mjere: d. 93 mm, š. 63 mm, v. 31 mm, di. 46 mm.
233. Inv. 7773. kart. 192. Nal. Sisak. TABLA XV, 6
 Na velikom disku rozeta od 17 latica i mnogo plastičnih točkica. Na uskim rame-nima također niz plastičnih točkica, koje su većinom otpale. Drška u obliku zdep-

- stog lista ima naznačena rebra i točkice. Glina crvenkasta. Faktura čvrsta, ali je izradba sirovija.
Mjere: d. 121 mm, š. 68 mm, v. 30 mm, di. 48 mm.
III st. n. e.
Anal. (za dršku) Ivanvi, T. XXXVII, 13.
234. Inv. 8605. kart. 209. Nal. Mitrovica. TABLA XV, 7
Na disku rozeta od 17 latica, izlizana. Ramena uža i neukrašena. Drška u obliku lista s naznačenim rebrima. Glina žuto-crvenkasta <s tragovima crvenog namaza boje. Faktura mekša, izradba sirovija.
Mjere: d. 103 mm, š. 58 mm, v. 29 mm, di. 45 mm.
II–III st. n. e.
Publ. Brunšmid, Vjesnik IV, str. 192, 82.
235. Inv. 8901. kart. 901. Nal. nepoznato. TABLA XXIII, 13
Na disku rozeta od gustih latica, a oko središnjeg otvora vijenac točkica. Na prijelazu u ramena nekoliko urezanih kružnica. Pločasta drška. Uži stajajući prsten. Glina žuta s namazom crvene boje. Faktura meka.
Mjere: d. 114 mm, š. 75 mm, v. 57 mm, di. —.
II–III st. n. e.
236. Inv. 7779. kart. 275. Nal. Petrovačka gradina, 1882. TABLA XXIII, 11
Na disku oko otvora za ulje rozeta od jedanaest kratkih latica, a okolo niz sitnih perla. Ramena ukrašena uglatom jajnicom. Dno je bilo učvršćeno za jedno postolje., a bočno je bila vezana za još jednu svjetiljku. Glina ružičasta, prekrita žutosmedom olovnom glazurom.
Mjere: d. 66 mm, š. 38 mm, v. 32 mm.
III–IV st. n. e.
237. Inv. 8590. kart. 187. Nal. Split.
Na malenom disku oko središnjeg otvora vijenac ureza koji djeluju poput stilizirane rozete. Rupica za zrak. Na dnu središnje udubljenje. Glina blijedožuta. Faktura mekša.
Mjere: d. 53 mm, š. 37 mm, v. 22 mm.
II st. n. e.
238. Inv. 7732. kart. 170. Nal. Osijek. TABLA XV, 8
Disk zatvoren prstenom. Na ramenima ukras zrakasto raspoređenih štapića. Drška pločasta. Dno udubljeno. Glina blijedožuta s tragovima namaza crvene boje.
Mjere: d. 105 mm, š. 69 mm, v. 31 mm.
III–IV st. n. e.
Anal. Menzel, str. 98, si. 80, 14. i si. 72, 2.
239. Inv. 8631. kart. 244. Nal. Gornji Muć.
Disk ovalna oblika, obrubljen trakom koja se otvara prema nosu. Ramena ukrašena dvostrukim jajastim nizom. Vrh nosa oštećen. Drška pločasta, jače izlizana. Glina crvenkasta. Faktura meka.
Mjere: d. —, š. 57 mm, v. 28 mm, di. 20 mm.
II st. n. e.
240. Inv. 8636. kart. 251. Nal. Trst. TABLA XXIII, 15
Disk obrubljen borovom grančicom, a u sredini je janje, jako izlizano. Na ramenima, nizovi plastičnih točkica. Drška pločasta. Glina žućkasta, tragovi gorenja.
Mjere: d. 80 mm, š. 58 mm, v. 28 mm, di. 30 mm.
II–III st. n. e.

241. Inv. 8866. kart. 800. Nal. nepoznato.
Disk neukrašen. Na ramenima stilizirana borova grančica. Rupica za zrak. Drška pločasta, providena rupom i kanelirana. Ovalna stajaća ploha sa dva urezana ovala. Glina žuto-smeđasta, faktura tvrda.
Mjere: d. 87 mm, š. 60 mm, v. 32 mm, di. 26 mm.
II st. n. e.
242. Inv. 8631. kart. 244. Nal. nepoznato. TABLA XXIII, 14
Na ovalnom disku obodna traka, koja se otvara prema nosu. Na širokim ramenima jajasti niz i grančica. Nos na vrhu oštećen. Niski stajaći prsten. Glina žuto crvena, faktura meka.
Mjere: d. —, š. 57 mm, v. 28 mm, di. 25 mm.
II—III st. n. e.
243. Inv. 8589. kart. 186. Nal. Split, zbirka Lanza.
Disk neukrašen, a na ramenima se nazire jajasti niz. Drška pločasta. Ovalna stajaća ploha i na sredini grančica. Glina žuta s tragovima gorenja.
Mjere: d. 81 mm, š. 54 mm, v. 27 mm, di. 31 mm.
II—III st. n. e.
244. Inv. 10.540. kart. 805. Nal. nepoznato.
Na disku reljef posve izlizan. Ramena ukrašena plastičnim točkama, koje su također izlizane. Dno nestabilno. Glina smeđasta, faktura mekša.
Mjere: d. 77 mm, š. 54 mm, v. 22 mm, di. 27 mm.
II—III st. n. e.
245. Inv. 10.308. kart. 919. Nal. Trst. TABLA XV, 9
Gornja površina svjetiljke jako ispučena. Na visećim ramenima tri niza plastičnih točkica. Drška klinasta. Stajaći prsten. Glina žućkasta, faktura mekša. Zdepasta i deformirana. Tragovi gorenja.
Mjere: d. 89 mm, š. 68 mm, v. 42 mm, di. —.
II—III st. n. e.
246. Inv. 7774. kart. 286. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1913.
Slična prethodnoj, samo je glina smeđe-siva, nejednako pečena. Gruba faktura i izradba. Tragovi gorenja.
Mjere: d. 70 mm, š. 55 mm, v. 37 mm, di. 24 mm.
247. Inv. 7732, kart. 238. Nal. Sisak. TABLA XXIII, 16
Gornja polovica svjetiljke, oštećena nosa, iznad kojeg se nalazi štitasti ukras (Peltenornament). Disk obrubljen dvjema kružnicama, a na prijelazu u ramena tri reda plastičnih točkica. Drška pločasta, uglato završava. Glina crvenkasta s tragom namaza crne boje.
Mjere: d. —, š. 60 mm, v. —, di. 64 mm.
III st. n. e.
248. Inv. 7732. kart. 287. Nal. Sisak.
Slična prethodnoj, samo je oštećena drška.
Mjere: d. —, š. 64 mm, v. —, di. 35 mm.
249. Inv. 8869. kart. 803. Nal. nepoznato.
Disk nije naznačen, na širokim ramenima ukras točkica i cik-cak linije. Drška klinasta. Ravna stajaća ploha. Glina žućkasta, faktura mekša.

Mjere: d. 79 mm, š. 56 mm, v. 30 mm.
III st. n. e.

250. Inv. 8638. kart. 253. Nal. Trst. TABLA XXIII, 19
Na udubljenom disku dva otvora za ulje. Na širim ispupčenim ramenima reljefna slova (DDODAA). Ravna stajaća ploha. Glina žuto-crvenkasta. Faktura meka.
Mjere: d. 79 mm, š. 59 mm, v. 27 mm.
I/II st. n. e.
Anal. Ivanvi, T. 38, 12.
251. Inv. 8868. kart. 802 Nal. nepoznato.
Na disku ukras u obliku rešetke i oštećenje. Ramena ukrasu je stilizirana grančica, dosta izlizana. Cijela svjetiljka je napukla. Glina blijedožuta, faktura meka, sirovi ja izradba.
Mjere: d. 72 mm, š. 52 mm, v. 25 mm.
II—III st. n. e.
252. Inv. 8870. kart. 804. Nal. nepoznato.
Slična prethodnoj, samo je sačuvana gornja polovica.
Mjere: d. 72 mm, š. 50 mm, v. —.
253. Inv. 10.304. kart. 916. Nal. Trst.
Udubljen disk obrubljen dvjema kružnicama. Na širokim ramenima niz pravilnih kaplja. Prstenasta drška kanelirana. Niski stajaći prsten. Glina crvenkasta, stijenka tanka, faktura finija.
Mjere: d. 84 mm, š. 63 mm, v. 31 mm, di. 34 mm.
II st. n. e.
254. Inv. 8240. kart. 304/f. Nal. Sisak. TABLA XXIII, 18
Disk obrubljen nepravilnim prstenom, a na širokim ramenima niz nepravilnih kaplja. Drška pločasta, Dno nestabilno. Glina crvenkasto-smeđa. Faktura gruba, nejednako pečenje, sirovija izradba.
Mjere: d. 85 mm, š. 57 mm, v. 30 mm.
III st. n. e.
Publ. Ivanyi, T. XXXVIII, 7 i br. 926—933.
255. Inv. 8240. kart. 304/b. Nal. Sisak.
Ista kao prethodna.
Mjere: d. 88 mm, š. 56 mm, v. 32 mm.
256. Inv. 8240. kart. 304/c. Nal. Sisak.
Identična po izgledu i mjerama.
257. Inv. 8240. kart. 304/a. Nal. Sisak.
Slična primjerku br. 254. Tragovi gorenja.
Mjere: d. 84 mm, š. 53 mm, v. 26 mm.
258. Inv. 8240. kart. 304/e. Nal. Sisak.
Slična primjerku 254, samo glina žućkasta.
Mjere: d. 83 mm, š. 52 mm, v. 28 mm.
259. Inv. 8240. kart. 304/d. Nal. Sisak.
Slična primjerku br. 254. Na površini siva od dimljenja.
Mjere: d. 84 mm, š. 54 mm, v. 30 mm.

260. Inv. 8240. kart. 304/c. Nal. Sisak.
Slična primjerku br. 254. Glina smeđasto-siva. Oštećena drška.
Mjere: d. 85 mm, š. 61 mm, v. 28 mm.
261. Inv. 8240. kart. 379. Nal. Sisak.
Identična primjerku br. 254, samo manja i izlizanija.
Mjere: d. 67 mm, š. 41 mm, v. 22 mm.
262. Inv. 8680. kart. 381. Nal. nepoznato.
Slična primjerku br. 254, samo oštećen nos.
Mjere: d. 83 mm, š. 50 mm, v. 24 mm.
263. Inv. 8680. kart. 381/b. Nal. Sisak.
Slična primjerku br. 254. Glina siva, glačana.
Mjere: d. 69 mm, š. 40 mm, v. 21 mm.
264. Inv. 8680. kart. 381/c. Nal. Sisak.
Slična primjerku 254, samo puna ožiljaka i izlizana.
Mjere: d. 70 mm, š. 46 mm, v. 25 mm.
265. Inv. 8634. kart. 254. Nal. Solin.
Disk obrubljen prstenom, na ramenima ukras koncentričnih kružića, dosta izlizan.
Pločasta drška. Nos oštećen. Na dnu se naziru dvije kružnice. Glina crvenkasto-
žučkasta. Faktura mekša, izradba osrednja.
Mjere: d. 76 mm, š. 49 mm, v. 23 mm, di. 21 mm.
II–III st. n. e.
Anal. Besançon, T. XIII, 94.
266. Inv. 8710. kart. 419. Nal. Solin.
Disk neukrašen. Drška prstenasta. Stajaća ploha. Glina crvenkasta. Faktura mekša.
Tragovi gorenja.
Mjere: d. 81 mm, š. 55 mm, v. 29 mm.
267. Inv. 8871. kart. 805. Nal. nepoznato.
Disk nešto uvučen i jače oštećen. Rupica za zrak. Drška trakasta s dubljom
brazdom. Na dnu stajaća ploha. Glina žučkasta. Faktura mekša, sirovija izradba.
Mjere: d. 73 mm, š. 49 mm, v. 22 mm.
268. Inv. 7730. kart. 418. Nal. Osijek.
Disk neukrašen. Drška pločasta i nakrivljena. Crvenkasta glina s tragovima namaza
crvene boje.
Mjere: d. 79 mm, š. 47 mm, v. 28 mm.
269. Inv. 10.305. kart. 917. Nal. Nepoznato.
Disk neznatno udubljen, nije odvojen od ramena. Drška plosnata, četverokutna,
s rebrima. Dno nestabilno. Glina žučkasta sa smeđe-crvenim namazom boje. Izradba
grublja.
Mjere: d. 77 mm, š. 56 mm, v. 29 mm.
270. Inv. 8711. kart. 420. Nal. Mitrovica.
Disk neukrašen, na sredini oštećen, nos također. Na dnu ravna stajaća ploha.
Glina žuto-crvena s tragovima crvenog namaza boje.
Mjere: d. —, š. 65 mm, v. 30 mm.
-

271. Inv. 8872. kart. 805. Nal. nepoznato.
Svjetiljka bez ukrasa, drška trakasta i previnuta. Glina žuta, faktura meka.
Mjere: d. 73 mm, š. 48 mm, v. 35 mm.
272. Inv. 8653. kart. 301. Nal. Sisak.
Ispupčena gornja površina s velikim središnjim otvorom. Vrh nosa oštećen. Kvr-gasta drška svinuta prema nosu. Ovalna stajaća ploha. Glina crvenkasta s česticama opeke i pijeska. Vrlo sirovo rađena.
Mjere: d. 96 mm, š. 76 mm, v. 37 mm.
IV—V st. n. e.
Anal. Memzel, si. 82, 5. — Miltner, Klagenfurt, str. 102, 44.
273. Inv. 8752. kart. 421. Nal. Mitrovica.
Gornja polovica svjetiljke s reljefom, koji je potpuno izlizan. Drška pločasta. Glina crvena, faktura mekša.
Mjere: d. 93 mm, š. 59 mm.
274. Inv. 7731. kart. 343. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1913.
Donji dio svjetiljke, ravne stajaće plohe. Glina crveno-smeđasta. Debela stijenka, grublja faktura i izradba.
Mjere: d. 114 mm, š. 81 mm.
275. Inv. 7731. kart. 344. Nal. Sisak.
Donja polovica svjetiljke sa stajaćom plohom iz crvene gline. Na nutarnjoj strani otisci prstiju.
Mjere: d. 95 mm, š. 65 mm.
276. Inv. 7731. kart. 345b. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1913.
Slična prethodnoj, samo nešto manja.
Mjere: d. 81 mm, š. 54 mm.
277. Inv. 7731. kart. 345. Nal. Sisak.
Donja polovica svjetiljke iz žučkasto-crvene gline s tragom rada ruku.
Mjere: d. 89 mm, š. 65 mm, v. —.
278. Inv. 7731. kart. 346. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1913.
Donji dio svjetiljke, debele stijenke iz smeđaste gline.
Mjere: d. 75 mm, š. 60 mm, v. —.
279. Inv. 8878. kart. 817. Nal. nepoznato.
Donja polovica svjetiljke iz blijedožučkaste gline s tragom rada ruku.
Mjere: d. 75 mm, š. 54 mm, v. —.

Kruškolike svjetiljke s drškom

280. Inv. 8615. kart. 227. Nal. Sisak. TABLA XVII, I
Na ovalnom disku nazire se životinja ili konjanik u trku. Dva otvora za ulje, široka i viseća ramena ukrašuje borova grančica, širi kanal vodi u nos. Drška pločasta s kanelurom. Na donjoj strani plitki stajaći prsten i plastični križ. Glina svijetlo-crvena s crveno-smeđim namazom boje.

- Mjere: d. 125 mm, š. 74 mm, v. 32 mm, di. 37 mm.
IV st. n. e.
Publ. Ivanyi, t. XXXIX, 5. Anal. Intercisa, T. XXIII, 3. — Menzel, si. 72, 1 i 79, 1 i 2.
281. Inv. 8630. kart. 243. Nal. Gornji Muć. TABLA XXIV, 1
Na disku kopljonoša u profilu desno. Dva otvora za ulje. Na širokim, visećim ramenima motiv borove grančice. Na dnu urezana kružnica. Glina crvena, faktura mekša.
Mjere: d. 117 mm, š. 79 mm, v. 34 mm, di. 42 mm.
IV st. n. e.
282. Inv. 8604. kart. 207. Nal. Rijeka. TABLA XXIV, 2
Na disku gladijator ili ratnik, izveden u tehnici en barbotine. Ramena ukrašena nizom od šest koncentričnih kružića. Drška pločasta i jako oštećena. Glina žuta s tragovima crveno-smeđeg namaza boje. Izradba rustična.
Mjere: d. 100 mm, š. —, v. —, di. —.
IV st. n. e.
Anal. Menzel, si. 77, 8. (za ukras ramena).
283. Inv. 8621. kart. 232. Nal. Gornji Muć. TABLA XXIV, 3
Na disku golubica, u profilu desno. Dva otvora za ulje. Ramena ukrašena naizmjenično koncentričnim kružićima i četverokutima. Stajajući prsten s rebrom. Drška pločasto-klinasta. Glina crvena s namazom crvene boje. Faktura mekša.
Mjere: d. 139 mm, š. 83 mm, v. 39 mm, di. 45 mm.
IV st. n. e.
Anal. Ivanyi, T. XL, 4. — Miltner, Eisenstadt, si. 63, 16.
284. 8622. kart. 233. Nal. Gornji Muć, dar J. Granica. TABLA XXIV, 4
Na disku trčeći zec, u profilu desno. Ramena ukrašena stiliziranom grančicom. Drška pločasta. Na dnu urezana kružnica, sidro i znak upitnika. Glina crvena, namaz tamnosmeđe boje.
Mjere: d. 117 mm, š. 72 mm, v. 32 mm, di. 46 mm.
IV st. n. e.
285. Inv. 8619, kart. 230. Nal. Solin.
Na disku pijetao u profilu desno. Dva otvora za ulje. Na ramenima motiv koncentričnih kružića i trokuta, naizmjenično. Nos oštećen. Drška pločasta i zašiljena. Na dnu stajajući prsten. Glina crvena s namazom svijetlocrvene boje. Faktura čvrsta, fina izradba.
Mjere: d. —, š. 82 mm, v. 33 mm, di. 39 mm.
IV st. n. e.
Anal. Ivanyi, T. XL, 4. — Menzel, si. 77, 4 i 5. (Za ukras ramena).
286. Inv. 8682. kart. 231. Nal. Osijek. TABLA XVII, 2; XXIV, 7
Na disku vaza sa dvije drške, ornamentirana, a iznad nje riba. Dva otvora za ulje. Nos oštećen. Na ramenima stilizirana borova grančica, a na dnu urezana kružnica i znak V, te tri dublje brazde u smjeru drške. Glina svijetlocrvena. Precizna izradba.
Mjere: d. —, š. 79 mm, v. 35 mm, di. 54 mm.
IV st. n. e.
287. Inv. 8580. kart. 208. Nal. Drniš. TABLA XXIV, 5
Na ovalnom disku palmino drvo i dva otvora za ulje. Na ramenima pet većih i manjih koncentričnih kružnica. Pločasta drška. Na dnu niski stajajući prsten. Glina

žučkasto-crvena s tragovima crvenog namaza boje. Faktura mekša.
 Mjere: d. 110 mm, š. 66 mm, v. 28 mm, di. 37 mm.
 IV st. n. e.
 Anal. Miltner, Eisenstadt, si. 63, 12.

288. Inv. 8614. kart. 226. Nal. Sisak. TABLA XXIV, 6
 Cijela gornja površina svjetiljke prekrivena velikom rozetom od trinaest dvostrukih latica. Drška pločasta. Na dnu urezana kružnica, slovo S i četiri dublje brazde. Glina crvenkasta sa slabim tragovima crvenog namaza boje i gorenja. Faktura mekša.
 Mjere: d. 114 mm, š. 83 mm, v. 42 mm, di. 63 mm.
 IV st. n. e.
289. Inv. 8618. kart. 229. Nal. Mitrovica. TABLA XXIV, 8
 Na disku rozeta sa 10 trostrukih latica. Na prijelazu u ramena istaknuto rebro sa dva niza ureza i plastičnih točkica. Drška pločasta. Na dnu velika kružnica s utisnutim grozdom. Glina crvena, stijenke deblje, izradba grublja.
 Mjere: d. —, š. 81 mm, v. 41 mm, di. 57 mm.
 IV—V st. n. e.
290. Inv. 8719. kart. 234. Nal. Osijek. TABLA XXIV, 9
 Na disku rozeta od osam latica. Na ramenima devet šrafiranih trokuta sa svake strane. Na dnu stajaći prsten sa dva rebra, slovo R i maleni rak. Glina svijetlocrvena, faktura vrlo čvrsta.
 Mjere: d. 110 mm, š. 77 mm, v. 32 mm, di. 43 mm.
 IV st. n. e.
 Publ. Ivanyi, T. XL, 2.
291. Inv. 8625. kart. 237. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912. TABLA XXIV, 10
 Na disku rozeta od sedam latica, a na ramenima stilizirana borova grančica. Kraći nos je na vrhu oštećen. Drška mala i pločasta. Na dnu dva plitka stajaća prstena i dva rebra. Glina žuto-crvena s tragom crvenog namaza boje.
 Mjere: d. —, š. 63 mm, v. 30 mm, di. 40 mm.
 IV st. n. e.
292. Inv. 8424. kart. 236. Nal. Sisak.
 Na disku palmeta, a na ramenima stilizirana borova grančica. Masivna pločasta drška. Na dnu ukras u obliku zrcala s drškom. Dosta oštećena. Glina crvena, glačana. Faktura srednje čvrstoće.
 Mjere: d. —, š. 77 mm, v. 34 mm, di. 47 mm.
 IV st. n. e.
 Publ. Ivanyi, T. XXXIX, 9. — Anal. Miltner, Klagenfurt, str. 110, 52.
293. Inv. 7995, kart. 223. Nal. Sisak, Colussi, dar 1912. god.
 Na oštećenom disku vide se tri gornje latice od rozete. Na ramenima ukras vodoravnih ureza. Glina žučkasta i siva s tragovima smeđeg namaza boje.
 Mjere: 53 mm X 40 mm.
294. Inv. 8623. kart. 193. Nal. Sisak. TABLA XVII, 3; XXIV, 11
 Na disku rozeta sa četiri trostruke, polukružne latice, ispunjene točkicama, a u kutovima kratke grančice. Na ramenima niz od po osam trokuta. Na dnu stajaći prsten. Glina crvena, faktura čvrsta.
 Mjere: d. —, š. 64 mm, v. 34 mm, di. 36 mm.
 IV st. n. e.
 Anal. Menzel, si. 77, 10,

295. Inv. 8623. kart. 235. Nal. Osijek, dar 0. Friml-Antunovića, 1927.
Slična prethodnoj, samo oštećen vrh nosa i drške.
Mjere: d. —, š. 65 mm, v. 32 mm, di. 38 mm.
296. Inv. 8686. kart. 228. Nal. Vinkovci. TABLA XXIV, 12
Na disku rozeta sa osam trapezastih latica, a oko nje girlanda. Ramena ukrašuje niz od sedam srdaca sa svake strane, ispunjenih točkicama. Nos oštećen, kao i pločasta drška. Na dnu stajaći prsten i rebro. Glina crvena, masivna i precizno rađena.
Mjere: d. —, š. 85 mm, v. 34 mm, di. 45 mm.
IV—V st. n. e.
Anal. Menzel, si. 77, 12.
297. Inv. 8617. kart. 242. Nal. Vinkovci. TABLA XXIV, 13
Na disku kaciga sa štitom, a na ramenima ukras srdaca i srcolikih listića, naizmjenično. Nos malo oštećen. Na dnu niski stajaći prsten. Glina crvena, faktura mekša.
Mjere: d. 111 mm, š. 70 mm, v. 31 mm, di. 33 mm.
IV st. n. e.
298. Inv. 8612. kart. 222. Nal. Sisak.
Na oštećenom disku vidi se gornji dio školjke ili rozete. Ramena ukrašuje stilizirana borova grančica. Na udubljenom dnu urezana kružnica i brazde. Glina crvena, grublja izradba. Faktura čvrsta, jaki tragovi gorenja.
Mjere: d. 105 mm, š. 73 mm, v. 30 mm, di. 47 mm.
IV—V st. n. e.
Anal. Kat. Niessen, T. LXXVIII, 2118. — Lerat, T. XIII, 179.
299. Inv. 8626. kart. 238. Nal. Sisak. TABLA XIX, 15
Na disku četverokut ispunjen točkicama i ukrašen na stranama malim potkovicama. Na ramenima trokuti, srcoliki listići i koncentrični kružići naizmjenično, svi ispunjeni plastičnim točkicama. Dio zdjelice i drška oštećeni. Na dnu stajaći prsten i dva rebra. Glina crvena, faktura fina, precizna izradba.
Mjere: d. 106 mm, š. —, v. 26 mm.
IV—V st. n. e.
300. Inv. 8627. kart. 239. Nal. Sisak. TABLA XXIV, 14
Na disku radialno poredani štapići, a između ovih nekoliko redova vodoravnih crtica. Na ramenima usko rebro s kosim štapićima i točkicama s jedne strane, a na drugoj s nizom plastičnih točkica. Vrh nosa oštećen. Drška pločasta. Glina žućkasta s tragom crveno-smeđeg namaza boje u dva sloja. Faktura mekša, grublja izradba.
Mjere: d. —, š. 58 mm, v. 38 mm, di. 29 mm.
IV—V st. n. e.
301. Inv. 8168. kart. 261. Nal. Sisak. TABLA XVII, 5; XXIV, 18
Na disku križ latinskog oblika i dva otvora za ulje. Ramena ukrašena nizom od šest kolutova. Na dnu niski stajaći prsten. Drška klinasta. Glina svijetlocrvena s dosta primjese pijeska. Bolja izradba.
Mjere: d. 143 mm, š. 63 mm, v. 30 mm, di. 55 mm.
IV—V st. n. e.
Anal. Dacia, XI—XII, str. 283, 2.

302. Inv. 8632. kart. 245. Nal. Sisak.
Disk na prijelazu u ramena ima usku traku s urezima i prsten. Na ramenima ukras plastičnog jajastog niza. Drška pločasta, okomito postavljena i izbrazdana. Na dnu stajaći prsten i rebro. Glina crvenkasta s tragovima crveno-sivog namaza boje. Faktura čvrsta.
Mjere: d. 84 mm, š. 59 mm, v. 25 mm, di. 34 mm.
IV—V st. n. e.
Anal. Ivanyi, T. XLVI.
303. Inv. 8633. kart. 246. Nal. Sisak. TABLA XVII, 6; XXIV, 1b
Disk obrubljen vijencem, u kojem je konstantinovski monogram. Na vrhovima inicijala rozetice. Dva otvora za ulje. Okolo teče girlanda s okruglom rozetom s vanjske strane. Na dnu niski stajaći prsten. Drška oštećena. Glina crvenkasta, sivo dimljena. Faktura čvrsta.
Mjere: d. 124 mm, š. 78 mm, v. 32 mm, di. 43 mm.
IV st. n. e.
Anal. Lerat, T. XXI, 190.
304. Inv. 7774. kart. 262. Nal. Sisak. TABLA XVII, 7; XXIV, 17
Na disku konstantinovski monogram i dva otvora za ulje. Ramena ukrašuje stilizirana grančica. Širi kanal prema nosu. Na dnu udubljenje. Glina crvenkasto-žuta. Faktura i izradba dosta grube.
Mjere: d. 91 mm, š. 60 mm, v. 35 mm, di. 36 mm.
IV st. n. e.
Anal. Lerat, T. XXI, 190.
305. Inv. 7774a, kart. 225. Nal. Sisak.
Svjetiljka slična prethodnoj, samo masivnija i još sirovije rađena. Glina crvenkasta, gruba izradba, izlizana. Vrh nosa oštećen.
Mjere: d. —, š. 65 mm, v. 30 mm, di. 40 mm.
publ. Ivanyi, T. XL, SI. 7. — Anal. Fischbach, br. 400.

Duguljasto-ovalne *i* *kruškoliko-ovalne* *svjetiljke*

306. Inv. 8238. kart. 365. Nal. -Sisak. TABLA XV, ; XXV, 1, la
Disk obrubljen uskom nepravilnom trakom, koja se otvara u kanal, široka, ispuščena ramena, ukrašena plastičnim štapićima, od kojih neka završavaju kapljom. Drška pločasto-kvrgasta. Ovalna stajaća ploha. Glina crvenkasta, faktura grublja. Stijenka debela, sirova izradba.
Mjere: d. 111 mm, š. 70 mm, v. 35 mm, di. 29 mm.
IV—V st. n. e.
Publ. Ivanyi, str. 108., br. 1009—1021. — Miltner, Eisenstadt, str. 166, 70.
307. Inv. 8238. kart. 353. Nal. Sisak.
Slična prethodnoj, samo oštećen vrh nosa i drške. Glina crvena, faktura mekša.
Mjere: d. 104 mm, š. 71 mm, v. 36 mm, di. 32 mm.
308. Inv. 8238. kart. 353b. Nal. Sisak, 1901. god.
Svjetiljka slična br. 306. Nos oštećen, drška pločasta, zadebljala, velika i okomito postavljena. Glina crveno-smeđasta, nejednako pečena.
Mjere: d. 109 mm, š. 68 mm, v. 37 mm, di. 31 mm.

309. Inv. 7769. kart. 353a. Nal. Sisak.
Svjetiljka slična br. 306, samo manja. Glina crvena.
Mjere: d. 92 mm, š. 57 mm, v. 32 mm, di. 24 mm.
310. Inv. 8238. kart. 353c. Nal. Sisak.
Svjetiljka slična br. 306, samo oštećen vrh nosa. Jači tragovi gorenja.
Mjere: d. 99 mm, š. 58 mm, v. 26 mm, di. 26 mm.
311. Inv. 8238. kart. 352a. Nal. Sisak.
Svjetiljka slična br. 306, samo manja. Glina crvena, tragovi gorenja na nosu.
Mjere: d. 103 mm, š. 66 mm, v. 39 mm, di. 25 mm.
312. Inv. 8238. kart. 354e. Nal. Sisak.
Svjetiljka slična br. 306, iz crvene gline.
Mjere: d. 101 mm, š. 70 mm, v. 38 mm, di. 25 mm.
313. Inv. 8238. kart. 354. Nal. Sisak.
Svjetiljka slična br. 306, samo oštećen središnji otvor. Glina crvenkasto-smeđa.
Mjere: d. 93 mm, š. 60 mm, v. 31 mm, di. 27 mm.
314. Inv. 8238. kart. 354a. Nal. Sisak.
Po boji i mjerama svjetiljka identična s prethodnom.
315. Inv. 8238. kart. 352. Nal. Sisak.
Svjetiljka slična br. 306. Glina žuto-crvenkasta.
Mjere: d. 97 mm, š. 60 mm, v. 28 mm, di. 26 mm.
316. Inv. 8238. kart. 364c. Nal. Sisak.
Svjetiljka slična br. 306, samo oštećenog diska. Glina smeđa.
Mjere: d. 103 mm, š. 64 mm, v. 31 mm, di. 26 mm.
Publ. Ivanyi, T. XLI, 5.
317. Inv. 8232. kart. 355a. Nal. Sisak.
Svjetiljka slična br. 306, samo oštećen vrh nosa. Glina žuto-smeđasta, izlizana.
Mjere: d. 100 mm, š. 62 mm, v. 35 mm, di. 25 mm.
318. Inv. 8232. kart. 355d. Nal. Sisak.
Svjetiljka slična br. 306. Glina smeđasto-siva, nejednako pečena.
Mjere: d. —, š. 65 mm, v. 32 mm, di. 27 mm.
319. Inv. 8238. kart. 255c. Nal. Sisak.
Svjetiljka slična br. 306. Glina žuto-sivkasta, nejednako pečena.
Mjere: d. —, š. 64 mm, v. 36 mm, di. 24 mm.
320. Inv. 8238. kart. 352. Nal. Sisak.
Svjetiljka slična br. 306, samo u kanalu znak X. Drška klinasta. Glina smeđasta, izradba nešto bolja.
Mjere: d. 94 mm, š. 60 mm, v. 31 mm, di. 21 mm.
321. Inv. 8232. kart. 352c. Nal. Sisak.
Slična prethodnoj, samo crveno-smeđa.
Mjere: d. 95 mm, š. 62 mm, v. 29 mm, di. 21 mm.
-

322. Inv. 8240. kart. 380. Nal. Sisak.
Svjetiljka slična br. 306, ali bez ukrasa. Glina smeđasta, tragovi gorenja.
Mjere: d. 101 mm, š. 63 mm, v. 38 mm, di. 25 mm.
323. Inv. 8242. kart. 856. Nal. Sisak. TABLA XXV, 6
Disk obrubljen dvjema uskim trakama, otvorenim prema nosu u kanal. Oko otvora za ulje zrakast ukras. Na širokim visećim ramenima plastični štapići. Drška klinasta i na vrhu šiljata. Na dnu urezana kružnica i rebro. Glina žuto-smeđasta, grublja izradba.
Mjere: d. 91 mm, š. 78 mm, v. 32 mm, di. 25 mm.
IV–V st. n. e.
Publ. Ivanyi, T. XLI, 6. — Anal. Menzel, si. 81, 5.
324. Inv. 8239. kart. 366. Nal. Sisak. TABLA XVI, 7; XXV, 3
Veliki disk obrubljen nepravilnom trakom, koja se otvara u kanal, gdje je plastična prečkica i točka. Na ravnim ramenima stilizirana borova grančica. Ovalna stajaća ploha. Drška pločasta. Glina crvena s česticama opeke i pijeska. Jako sirova izradba.
Mjere: d. 107 mm, š. 70 mm, v. 35 mm, di. 25 mm.
IV–V st. n. e.
Publ. Ivanyi, T. XLI, 4. i br. 1000–1004. — Anal. Kat. Niessen, T. LXXVIII, 2118.
325. Inv. 8239. kart. 360a. Nal. Sisak. TABLA XXV, 4
Slična prethodnoj, samo vidljivi jaki tragovi gorenja.
Mjere: d. 106 mm, š. 69 mm, v. 33 mm, di. 28 mm.
326. Inv. 8239. kart. 360b. Nal. Sisak.
Svjetiljka slična br. 324. Glina crvena.
Mjere: d. 106 mm, š. 69 mm, v. 35 mm, di. 26 mm.
327. Inv. 8239. kart. 360c. Nal. Sisak. TABLA XVI, 8
Svjetiljka slična br. 324. Glina žuta, sivo dimljena.
Mjere: d. 102 mm, š. 68 mm, v. 32 mm, di. 23 mm.
328. Inv. 8239. kart. 360d. Nal. Sisak.
Svjetiljka slična br. 324, samo drška jače izbočena. Glina smeđasto-crvena.
Mjere: d. —, š. 70 mm, v. 40 mm, di. 26 mm.
329. Inv. 8239. kart. 358. Nal. Sisak.
Svjetiljka slična br. 324, samo bez prečkice i točkice. Glina crvenkasto-žuta.
Mjere: d. 84 mm, š. 52 mm, v. 27 mm, di. 16 mm.
330. Inv. 8248. kart. 356. Nal. Sisak. TABLA XVI, 9
Oko diska nepravilna dvostruka traka, koja se otvara prema nosu. Na ramenima ukras duguljastih kapljica. Drška oštećena. Na dnu ravna stajaća ploha. Glina crveno-smeđa, vrlo gruba izradba. Tragovi gorenja.
Mjere: d. 86 mm, š. 62 mm, v. 25 mm, di. 24 mm.
331. Inv. 7772. kart. 367. Nal. Sisak. TABLA XXV, 5
Oko diska urezana kružnica, a na ramenima urezi poput stilizirane grančice. Drška pločasta i okomita. Na dnu stajaća ploha. Glina crveno-smeđa s tragovima crvenog namaza boje.
Mjere: d. 91 mm, š. 61 mm, v. 30 mm, di. 34 mm.
IV–V st. n. e.

332. Inv. 8239. kart. 357. Nal. Sisak.
Slična prethodnoj, samo još grublje rađena, nakrivljena i nestabilna. Drška pločasto-klinasta. Glina crvena s jačim tragovima gorenja.
Mjere: d. 103 mm, š. 61 mm, v. 33 mm, di. 35 mm.
333. Inv. 8239. kart. 378. Nal. Sisak.
Svjetiljka slična br. 331, samo jako izlizana. Oštećen vrh nosa. Glina žuto-smeđasta.
Mjere: d. —, š. 68 mm, v. 35 mm.

Svjetiljke neobična oblika

334. Inv. 8643. kart. 267. Nal. Grčka, kupljeno u Trstu 1896. TABLA III, 2
Velika okrugla svjetiljka sa tri izvučena uža i zaobljena nosa. Gornju površinu prekriva veliki reljef orla s Ganimedom. Na jednoj strani pločasta drška. Na dnu stajaća ploha. Glina crvena, s tragovima namaza crvene boje. Faktura čvrsta, fina obradba detalja. Nešto izlizana.
Mjere: d. 137 mm, š. 139 mm, v. 142 mm. Rimskodobna.
335. Inv. 8692. kart. 393. Nal. Topolje, 1900. god. TABLA XXV, 8
Bikonična svjetiljka duljeg i šireg nosa, na vrhu zatupljenog. Oko diska vrlo visok prsten. Na visećim ramenima ukras kaplja. Drška pločasta sa dvjema brazdama. Na dnu ovalna stajaća ploha. Glina crveno-žućkasta. Faktura mekša, pečenje nejednako.
Mjere: d. 105 mm, š. 75 mm, v. 50 mm, di. 30 mm.
336. Inv. 8029. kart. 224. Nal. Sisak. TABLA XXV, 9
Svjetiljka s uglatim nosom, koji je malo oštećen. Oko diska dvije urezane kružnice. Ramena ukrašena rozetom, po jednom sa svake strane. Drška u obliku lista, nakošena. Na dnu kružnica. Glina žućkasta, s namazom crvene boje. Faktura srednje kvalitete.
Mjere: d. 80 mm, š. 49 mm, v. 21 mm, di. 27 mm.
Publ. Ivanyi, str. 307, br. 4387. — Anal. Ivanyi, T. LXI, 2.

Fragmenti svjetiljki s ukrasom

337. Inv. 7733. kart. 73. Nal. Sisak. TABLA XXVI, 1
Fragment diska obrubljenog jajastim nizom. Prikazana glava Jupitra-Amona. Glina bjelkasta s namazom smeđe boje. Tanka stijenka, faktura fina. Precizna izradba.
Mjere: 54 mm X 39 mm.
Publ. Ivanyi, T. XLIII, 4 i str. 109, br. 1031.
338. Inv. 10.541. Nal. Sisak. TABLA XXVI, 2
Fragment diska s likom mladog Bakha ili Satira u poluprofilu lijevo. U ruci drži tirs, s desne strane skače pas. Glina žućkasta. Vidljiv dio otvora za ulje. Fina izradba.
Mjere: 4 mm X 3,9 mm.
339. Inv. 10.542. Nal. Sisak. TABLA XXVI, 4
Fragment diska s prikazom Diane, koja hrani srndaća bogato raščlanjenih rogova. Tanka stijenka, precizno rađeni reljef. Vidljiv dio otvora za ulje. Glina svijetlo-crvena, s tragom namaza crvene boje.
Mjere: 43 mm X 44 mm.

340. Inv. 7750. kart. 98. Nal. Sisak.
Na disku Fortuna s rogom obilja i kormilom. Glina žuto-smeđasta, namaz crveno-smeđe boje.
Mjere: d. —, š. 52 mm, di. 31 mm.
Publ. Ivanyi, T. XIV, 11 i str. 111, br. 1063. Anal. Walters, br. 4861. — Broneer, br. 601. — Kat. Niessen, T. 81, br. 1878.
341. Inv. 8596. kart. 198. Nal. Karlobag. TABLA XXVI, 7
Fragment diska s likom kupačice (Venus?) u poluprofilu s leđa. Glina smeđasta, namaz crveno-smeđe boje.
Mjere: 48 mm X 52 mm.
Anal. Vindonissa, T. XVI, 110. — Walters, br. 1364. — Kat. Niessen, br. 1736.
342. Inv. 7734. kart. 43. Nal. Sisak. TABLA XXVI, 3
Fragment diska i ramena. Prikazan Merkur s kerykeionom udesno. Glina ružičasta, namaz boje crven.
Mjere: 58 mm X 52 mm.
Publ. Ivanyi, T. XLIII, 10, str. 109, br. 1034. Anal. Menzel, fig. 27, 1. Anal. Arheološki muzej, Split i Zadar. — Muzej Istre, Pula.
343. Inv. 7733. kart. 38. Nal. Sisak.
Fragment diska i ramena. Prikazana Menada s uzdignutom desnicom u profilu. Glina crveno-žuta, namaz crvene boje.
Mjere: 65 mm X 44 mm.
Publ. Ivanyi, T. XLIII, 9, str. 111, br. 1066.
344. Inv. 7941. kart. 53. Nal. Sisak. TABLA XXVII, 1
Fragment diska i ramena. Prikazan Amor raširenih krila. Glina žućkasta, namaz crvene boje.
Mjere: 20 mm X 20 mm.
Publ. Ivanyi, T. XLII, 18 i str. 113, br. 1109.
345. Inv. 7733. kart. 47. Nal. Sisak. TABLA XXVII, 2
Fragment diska s Amorom koji drži školjku u profilu desno. Glina žućkasta, namaz smeđe boje.
Mjere: 48 mm X 35 mm.
346. Inv. 7798. kart. 62. Nal. Sisak. TABLA XXVII, 3
Fragment diska s poprsjem Amora. Glina žućkasta, namaz crvene boje.
Mjere: 37 mm X 32 mm.
Publ. Ivanyi, T. XLII, 10 i str. 110, br. 1042. Anal. Vindonissa, T. V, 355. — Kat. Niessen, T. LXXXIII, 1833.
Anal. Nar. muzej, Ljubljana (5655). — Arheološki muzej, Zadar. — Muzej Istre, Pula.
347. Inv. 7733, kart. 64. Nal. Sisak. TABLA XXVII, 4
Fragment diska s istim ukrasom kao prethodni. Glina sivkasto-žuta, namaz smeđaste boje.
Mjere: 68 mm X 52 mm.
Publ. Ivanyi, str. 110, br. 1044.
-

348. Inv. 7798. kart. 63. Nal. Sisak.
Fragment diska s istim ukrasom kao br. 346. Glina crvenkasta, namaz crvene boje.
Mjere: 33 mm X 27 mm.
Publ. Ivanyi, T. XLII, 14. i str. 110, br. 1043.
349. Inv. 7798. kart. 65. Nal. Sisak.
Fragment diska s dijelom Amorova poprsja. Glina crvenkasta, namaz crvene boje.
Mjere: 34 mm X 31 mm.
350. Inv. 1940. kart. 818. Nal. Karlobag. TABLA XXVII, 5
Fragment diska s Amorovim likom, u profilu desno. Glina žuta, namaz smeđe boje.
Mjere: 34 mm X 23 mm.
351. Inv. 7979. kart. 41. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912. TABLA XXVI, 10
Fragment diska s Amorom, koji drži štap u desnici. Glina crveno-žuta, namaz crvene boje.
Mjere: 30 mm X 25 mm.
Publ. Ivanyi, br. 51. Anal. Ivanyi, br. 13.
352. Inv. 7979a. kart. 78. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912.
Fragment diska s glavom bakanta u profilu lijevo uz tirs i frulu.
Mjere: 30 mm X 27 mm.
353. Inv. 7733. kart. 50. Nal. Sisak. TABLA XXVII, 7
Fragment diska i ramena. Prikazan gladijator sa šljemom i štitom u poluprofilu s leđa. Glina crvenkasta, namaz crvene boje.
Mjere: 52 mm X 41 mm.
Publ. Ivanyi, br. 1088.
354. Inv. 7733. kart. 61. Nal. Sisak. TABLA XXVII, 6
Polovica diska i dio nosa. Prikazan gladijator s mačem i uzdignuta štita, te s perjanicom na kacigi. Glina žućkasta, namaz crvene boje.
Mjere: 80 mm X 60 mm.
Publ. Ivanyi, br. 1085.
355. Inv. 8597. kart. 199. Nal. Karlobag. TABLA XXVII, 8
Fragment diska i ramena. Prikazan gornji dio rimskog vojnika s okruglim štitom, oklopom, pilumom i kacigom s perjanicom. Glina žuto-crvenkasta.
Mjere: 54 mm X 49 mm.
356. Inv. 7980. kart. 44. Nal. Sisak. TABLA XXVII, 10
Veći ulomak zdjelice. Na disku dva atletska građena rvača, jedan stoji, a drugi sjedi. Glina svijetložuta.
Mjere: d. —, š. 77 mm, v. 35 mm, di. 63 mm.
Publ. Ivanvi, br. 1094. Anal. Walters, br. 1365, si. 312.
357. Inv. 7979. kart. 76. Nal. Sisak, dar Bukvića, 1912.
Fragment diska s likom mladića, koji nosi na ramenu štap. Glina ružičasta, namaz svijetlocrvene boje.
Mjere: 32 mm X 30 mm.
358. Inv. 8645. kart. 269. Nal. Hvar. TABLA XVI. 6
Fragment diska sa dvije figure, koje jaše na lavu (iz kulta Magna Mater). Glina žuta, namaz smeđe boje. Stijenka tanka.
Mjere: 50 mm X 36 mm.

359. Inv. 7798. kart. 86. Nal. Sisak. TABLA XXVII, 9
Fragment diska s muškim likom uzdignutih ruku. Glina žućkasta.
Mjere: 24 mm X 15 mm.
Publ. Ivanyi, T. XLIV, 4 i str. 113, br. 1099.
360. Inv. 1540. kart. 819. Nal. Karlobag.
Fragment diska s likom golog muškarca, ispruženih ruku. Glina žuta, s tragovima smeđeg namaza boje.
Mjere: 27 mm X 26 mm.
361. Inv. 7733. kart. 81. Nal. Karlobag. TABLA XXVI, 9
Fragment diska s gornjim dijelom neke odjevene figure. Glina žuta, namaz crvene boje.
Mjere: 21 mm X 14 mm.
362. Inv. 1540. kart. 213. Nal. Karlobag. TABLA XXVII, 5
Fragment diska s golim djetetom, nedostaje glava. Glina siva s tragovima sivo-smeđeg namaza boja.
Mjere: 33 mm X 28 mm.
363. Inv. 7798. kart. 52. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912.
Fragment diska s odjevenom figurom. Glina ružičasta, tamno-crveni namaz boje.
Mjere: 25 mm X 21 mm.
364. Inv. 7798. kart. 75. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912.
Fragment diska s donjim dijelom figure u plesu. Glina crvenkasta, namaz svijetlo-smeđe boje.
Mjere: 26 mm X 13 mm.
365. Inv. 8895. Kart. 869. Nal. Sisak, vinograd A. Benca.
Fragment diska i ramena. Vidi se dio glave i figure, uzdignute ruke. Glina žuto-crvenkasta, namaz smeđe boje.
Mjere: 46 X 33 mm.
Veći fragment diska sa scenom pastira, koji pod drvetom muze kozu, a uz njega su pas, ovan i ovca. Glina smeđasta.
Mjera: 61 X 59 mm.
366. Inv. 7733. kart. 59. Nal. Sisak. TABLA XXVII, 11
Fragment diska s prikazom dvoprega i vozača. Glina žućkasta.
Mjere: 42 mm X 42 mm.
367. Inv. 7733. kart. 39. Nal. Sisak. TABLA XXVI, 8
Publ. Ivanyi T. XLIII, 5 i str. 112, br. 1028. Anal. Menzel, si. 27, 7. Kat. Niessen, 1766. — Fremmersdorf, str. 90. — Vindonissa, T. X, 455. — Muzej Köln (3047) — Muzej Trier (02191) — Muzej Bonn (285) — Arheološki muzej Zadar.
368. Inv. 10.54. Nal. Sisak. TABLA XXVI, 5
Fragment diska sa scenom lova. Srndać u profilu lijevo u stavu skoka, iznad njega muškarac, koji ga hvata za rog. Glina žuta, tragovi smeđeg i crvenog namaza boje.
Mjere: 48 mm X 41 mm.

369. Inv. 7979. kart. 79. Nal. Sisak.
Fragment diska s likom lava koji navaljuje na čovjeka. Glina žućkasta.
Mjere: 28 mm X 25 mm.
370. Inv. 7788. kart. 85. Nal. Sisak. TABLA XXVII, 20
Fragment diska s likom lava u profilu lijevo. Glina svijetlosmeđa s namazom
crvene boje.
Mjere: 23 mm X 19 mm.
371. Inv. 7979. kart. 51. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912.
Fragment diska sa stražnjim dijelom figure lava. Glina crvenkasta, namaz crvene
boje.
Mjere: 34 mm X 26 mm.
372. Inv. 8531. kart. 55. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1913. TABLA XXVII, 12
Fragment diska s likom grifona. Glina žuta s namazom smeđe boje.
Mjere: 43 mm X 42 mm.
373. Inv. 7943. kart. 56. Nal. Sisak. TABLA XXVII, 13
Fragment diska s likom grifona u profilu lijevo. Glina žuto-crvenkasta s namazom
crvene boje.
Mjere: 39 mm X 36 mm.
374. Inv. 8598. kart. 201. Nal. Karlobag. TABLA XXVII, 17
Fragment diska s likom vepra u trku; nadesno. Glina žućkasta, s tragovima namaza
crvene boje.
Mjere: 48 mm X 45 mm.
375. Inv. 7733. kart. 42. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912. TABLA XXVII, 18
Fragment diska s prikazom psa kako napada vepra s leđa. Glina žućkasta, namaz
crvene boje.
Mjere: 44 mm X 39 mm.
376. Inv. 7739. kart. 84. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912. TABLA XXVII, 14
Fragment diska s likom ležećeg jarca, u profilu desno. Glina smeđa, namaz crvene
boje.
Mjere: 36 mm X 31 mm.
377. Inv. 7798. kart. 57. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912. TABLA XXVII, 15
Fragment diska s konjem u galopu u profilu lijevo. Glina crveno-smeđa.
Mjere: 41 mm X 32 mm.
378. Inv. 7943. kart. 54. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912. TABLA XXVII, 16
Fragment diska s glavom konja u profilu desno. Glina žuta s namazom crvene boje.
Mjere: 26 mm X 20 mm.
379. Inv. 8532. kart. 66. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912.
Fragment diska s likom orla raširenih krila. Glina žuto-smeđa.
Mjere: 36 mm X 28 mm.
380. Inv. 1540. kart. 200. Nal. Karlobag. TABLA XXVII, 19
Fragment diska sa dvije ribe, jedna iznad druge. Glina sivkasta, namaz smeđe boje.
Mjere: 40 mm X 32 mm.

381. Inv. 8887. kart. 859. Nal. Stenjevec, rimsko groblje.
Fragment diska s likom delfina u profilu desno. Glina sivo-smeđa.
Mjere: 36 mm X 27 mm.
382. Inv. 7989. kart. 40. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912. TABLA XXVII, 21
Fragment diska s Herkulovom maskom na žrtveniku. Glina žućkasta s namazom
crvene boje.
Mjere: 24 mm X 20 mm.
Publ. Ivanyi, T. XLIV, 12.
383. Inv. 7791. kart. 58. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912. TABLA XXVII, 22
Fragment diska s cistom, iza koje je palma i kerykeion. Glina crvenkasta, namaz
crvene boje.
Mjere: 35 mm X 26 mm.
384. Inv. 7733. kart. 49. Nal. Sisak. TABLA XXVII, 24
Fragment diska s kraterom, koji je ovjenčan. Glina žuta, namaz smeđe boje.
Mjere: 58 mm X 42 mm.
385. Inv. 7798. kart. 74. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912. TABLA XXVII, 23
Fragment diska s cistom u obliku kućice. Glina crvena.
Mjere: 36 X 20 mm.
Anal. Arheološki muzej Zadar.
386. Inv. 7733. kart. 60. Nal. Sisak. TABLA XXVII, 25
Veći fragment diska s dijelovima vojničke opreme. Fina stijenka. Glina crvenkasta,
namaz svijetlocrvene boje.
Mjere: 85 X 71 mm.
387. Inv. 7979. kart. 77. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912.
Fragment dna zdjelice sa slovom T (reljefno).
Mjere: 36 mm X 27 mm.
388. Inv. 8540. kart. 820. Nal. Karlobag.
Fragment diska s viticom i grozdom. Glina žuta, namaz crveno-smeđe boje.
Mjere: 37 mm X 19 mm.
389. Inv. 8599. kart. 202. Nal. Karlobag.
Fragment diska i ramena, prof. I. Na disku cvijet od 7 latica. Glina žućkasta, namaz
crvene boje.
Mjere: 61 mm X 35 mm.
390. Inv. 8600. kart. 203. Nal. Karlobag. TABLA XXVIII, 1
Fragment ramena s motivom jajastog niza. Glina žuta s tragom crvenog namaza
boje.
Mjere: 67 mm X 16 mm.
391. Inv. 8601. kart. 204. Nal. Karlobag. TABLA XXVIII, 2
Veći fragment diska i ramena. Oko središnjeg otvora radialni urezi, na ramenima
jajasti niz. Glina žuta sa slabim tragovima smeđeg namaza boje.
Mjere: 54 mm X 45 mm.
392. Inv. 8602. kart. 205. Nal. Karlobag. TABLA XXVIII, 3
Bok svjetiljke, vide se vrhovi latica rozete na sačuvanom dijelu diska i dio nosne
volute i kružnica na ramenima (prof. IVa). Glina žućkasta.
Mjere: 62 mm X 20 mm.

393. Inv. 8646. Kart. 272. 8al. Karlobag. TABLA XXVIII, 4
Fragment diska s rubovima latica rozete i rameni pojas s uskim jajastim nizom.
Glina žuta s namazom crvene boje.
Mjere: 44 X 33 mm.
394. Inv. 8616. Kart. 221. Nal. Split.
Fragment zdjelice s dijelom ramenog pojasa, ukrašenog jajastim nizom. Glina žućkasta, tragovi namaza crvene boje.
Mjere: 56 X 45 mm.
395. Inv. 8267. kart. 882. Nal. Sisak. TABLA XXVIII, 5
Fragment ramena i diska svjetiljke. Ramena nose ukras vitice vinove loze s grožđem, a disk radijalni ukras. Glina žućkasta, mekše fakture.
Mjere: 75 mm X 32 mm.
396. Inv. 8051, kart. 810. Nal. Sisak. TABLA XXVIII, 6
Fragment ramena svjetiljke s ukrasom kolutova i grančica, naizmjenično. Glina smeđasta, namaz crvene boje.
Mjere: 53 mm X 48 mm.
397. Inv. 8898. kart. 874. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912.
Fragment stražnjeg dijela zdjelice svjetiljke s prstenastom drškom. Glina crvene boje.
Mjere: 73 mm X 59 mm.
398. Inv. 7797. kart. 877. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912.
Fragment gornjeg dijela zdjelice svjetiljke s ukrasom jelove grančice na ramenom pojasu. Glina smeđasta.
Mjere: 53 mm X 48 mm.
399. Inv. 8609. kart. 213. Nal. Karlobag. TABLA XXVIII, 7
Fragment svjetiljke u obliku šišarke. Glina crvena.
Mjere: 44 mm X 42 mm.
400. Inv. 7791. kart. 2. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1913. TABLA XXVIII, 8
Ukrasna drška (nastavak) u obliku lista s ornamentom palmete, spirala i stiliziranih listova. Glina žuta, namaz smeđaste boje.
Mjere: 120 mm X 65 mm.
Publ. Ivanyi, T. XLVII, 16. Anal. Walters, T. XXVII, 805.
401. Inv. 8558. kart. 140. Nal. Sisak. TABLA XXVIII, 9
Ukrasna drška u obliku lista, prekrita hrastovim listom. Glina žuto-crvenkasta, namaz crveno-smeđe boje, u dva sloja.
Mjere: 123 mm X 76 mm.
402. Inv. 7791. kart. 1. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1913. TABLA XXVIII, 16
Ukrasna drška s ornamentom palmete i spirale. Oštećen vrh. Glina žućkasta s tragovima namaza crvene boje.
Mjere: 78 mm X 72 mm.
Publ. Ivanyi, T. XLVII, 13. Anal. Bernhard, T. LV, 239.

403. Inv. 7791. kart. 115. Nal. Sisak, 1913. TABLA XXVIII, 10
Ukrasna drška u obliku lista s ornamentom palmete i volute. Glina smeđasta s tragovima crveno-smeđeg namaza boje.
Mjere: 73 mm X 54 mm.
Publ. Ivanyi, T. XLVII, 12.
404. Inv. 7783. kart. 114. Nal. Sisak. TABLA XXVIII, 11
Ukrasna drška u obliku lista s ornamentom palmete, volute i akantova lista. Vrh oštećen. Glina crvena, namaz crvene boje.
Mjere: 78 mm X 55 mm.
Anal. Menzel, si. 25, 1. — Szentléleky, T. br. 61 i 63a.
405. Inv. 7791. kart. 3. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1913. TABLA XXVIII, 12
Ukrasna drška trokutastog oblika s ornamentom palmete i dva pjetlića. Glina crveno-žuta, namaz crveno-smeđe boje.
Mjere: 46 mm X 41 mm.
Publ. Ivanyi, T. XLVII, 18. — Szentléleky, T. br. 60a.
406. Inv. 7791. kart. 4. Nal. Sisak. TABLA XXVIII, 17
Ukrasna drška u obliku lista s ornamentom pečatnih koncentričnih i jednostavnih kružića raznih veličina. Glina crveno-žuta, namaz crvene boje.
Mjere: 76 mm X 57 mm.
Publ. Ivanyi, T. XLVII, 10.
407. Inv. 10.642. Nal. Sisak.
Ukrasna drška u obliku stiliziranog lista, valovita oboda, s ornamentom pečatnih rozeta i girlandi od gustog niza točkica. Glina crveno-smeđa, tragovi namaza crvene boje.
Mjere: 65 mm X 67 mm.
408. Inv. 1536. kart. 248. Nal. Karlobag. TABLA XXVIII, 13
Ukrasna drška s ornamentom palmete, oštećena. Glina žuta s tragovima smeđeg namaza boje.
Mjere: 66 mm X 38 mm.
409. Inv. 7791. kart. 217. Nal. Sisak.
Manja drška u obliku lista s plastičnim rebrima. Glina smeđasta, gruba izradba.
Mjere: 38 mm X 28 mm.
410. Inv. 7791. kart. 218. Nal. Sisak.
Slična prethodnoj, samo su rebra jače naglašena.
Mjere: 33 mm X 32 mm.
411. Inv. 7791. kart. 219. Nal. Sisak.
Slična dršci br. 409, samo bez naglašanih rebara. Glina crvena s tragovima dimijenja.
Mjere: 45 mm X 32 mm.
412. Inv. 7791. kart. 5. Nal. Sisak, jaružanje Kupe, 1912. TABLA XXVIII, 18
Ukrasna drška u obliku orla raširenih krila. Glina crvenkasta s tragovima namaza smeđe boje.
Mjere: 62 mm X 37 mm.
Publ. Ivanyi, T. XLVII, 1. Anal. Walters, si. 177. — Menzel, si. 61, 1. — Lerat, T. V. 36.

413. Inv. 1542. kart. 215. Nal. Karlobag.
Ukrasna drška u obliku smokve. Glina žuta.
Mjere: 70 mm X 40 mm.
Anal. Walters, T. XXVII, 818.
414. Inv. 1541. kart. 216. Nal. Karlobag.
Ukrasna drška u obliku lunule s rogovima prema gore. Glina blijedožuta s tragovima namaza smeđe boje.
Mjere: 82 mm X 47 mm.
Anal. Menzel, si. 26, 4 (1). — Szentléleky, T. br. 65a.
415. Inv. 1541. kart. 822. Nal. Karlobag.
Ukrasna drška u obliku lunule. Glina crveno-žućkasta.
Mjere: 54 mm X 43 mm.
416. Inv. 1542. kart. 821. Nal. Karlobag.
Prstenasta drška iz crveno-žute gline sa tri kanelure.
Mjere: 54 mm X 34 mm.
417. Inv. 8634. Kart. 249. Nal. Karlobag.
Fragment ukrasne drške s dijelom akantova lista. Glina žuta.
Mjere: 36 mm X 33 mm.
418. Inv. 7799. kart. 876. Nal. Sisak.
Ukrasna drška u obliku lunule. Glina žućkasta s tragovima crveno-smeđeg namaza boje.
Mjere: 37 mm X 23 mm.
419. Inv. 7791. kart. 825. Nal. Sisak, jaružanje Kupe 1912. TABLA XXVIII, 17
Ukrasna drška u obliku lunule s urezanom lunulom. Glina crvena, namaz crvene boje.
Mjere: 38 mm X 26 mm.
420. Inv. 7791. kart. 824. Nal. Sisak.
Prstenasta drška grublje rađena. Glina sive boje.
Mjere: 51 mm X 41 mm.
421. Inv. 7791. kart. 823. Nal. nepoznato.
Prstenasta drška, nedostaje ukrasni nastavak. Glina smeđasta, namaz crveno-smeđe boje.
Mjere: 67 mm X 36 mm.
422. Inv. 8890. kart. 862. Nal. Mitrovica.
Veći fragment zdjelice svjetiljke s pločastom drškom. Glina žućkasto-siva.
Mjere: 74 mm X 87 mm.
423. Inv. 8898. kart. 874. Nal. Sisak.
Dio zdjelice svjetiljke s prstenastom drškom. Na rubu se vidi ukras točkica. Glina crvene boje.
Mjere: 75 mm X 65 mm.
424. Inv. 1544. kart. 865. Nal. Stinica, grob II.
Nos svjetiljke tipa Loeschcke IV, iz žute gline s tragovima crvenog i smeđeg namaza s obje strane.
Mjere: 52 mm X 50 mm.
-

425. Inv. 8893. kart. 867. Nal. Bakar.
Nos svjetiljke tipa Loeschcke IV, jedna voluta oštećena. Glina žuta, namaz crvene boje.
Mjere: 61 mm X 51 mm.
426. Inv. 8891. kart. 863. Nal. nepoznato.
Nos svjetiljke oblo završen. Glina žućkasta, deblja stijenka.
Mjere: 41 mm X 32 mm.
427. Inv. 8891. kart. 860. Nal. Makarska.
Nos svjetiljke tipa Loeschcke IV. Glina crveno-smeđa.
Mjere: 49 mm X 27 mm.
428. Inv. 7806. kart. 305. Nal. Sisak.
Oveći nos jedne svjetiljke trokutasto završen velikom polukružnom ušicom za vješanje i dvjema brazdama. Glina žuto-crvena s namazom crvene boje.
Mjere: 70 mm X 67 mm.
429. Inv. 7806. kart. 305a. Nal. Sisak.
Fragment svjetiljke sa tri nosa, dva bočna oštećena. Glina crveno-žućkasta. Faktura tvrda.
Mjere: 74 mm X 45 mm.
430. Inv. 7806. kart. 305b. Nal. Sisak.
Nos svjetiljke iz žućkaste gline, mekše fakture.
Mjere: 22 mm X 17 mm.
-

1

3

2

4

6

5

7

1

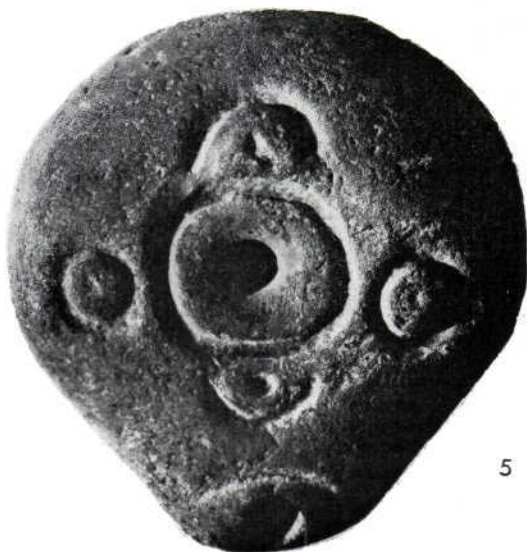
2

4

3

5

6

1

5

4

3

2

6

7

8

2

3

1

5

4

7

6

8

1

2

3

4

5

6

7

8

1

2

3

4

5

6

7

8

9

1

3

2

5

4

6

7

8

1

2

3

5

7

4

6

8

1

2

3

4

1

3

4

2

5

7

6

1

2

4

3

5

6

1

2

3

6

6 a

5

4

7

1

2

3

4

5

8

7

6

1

2

3

4

5

6

8

7

9

1

2

4

3

5

7

6

10

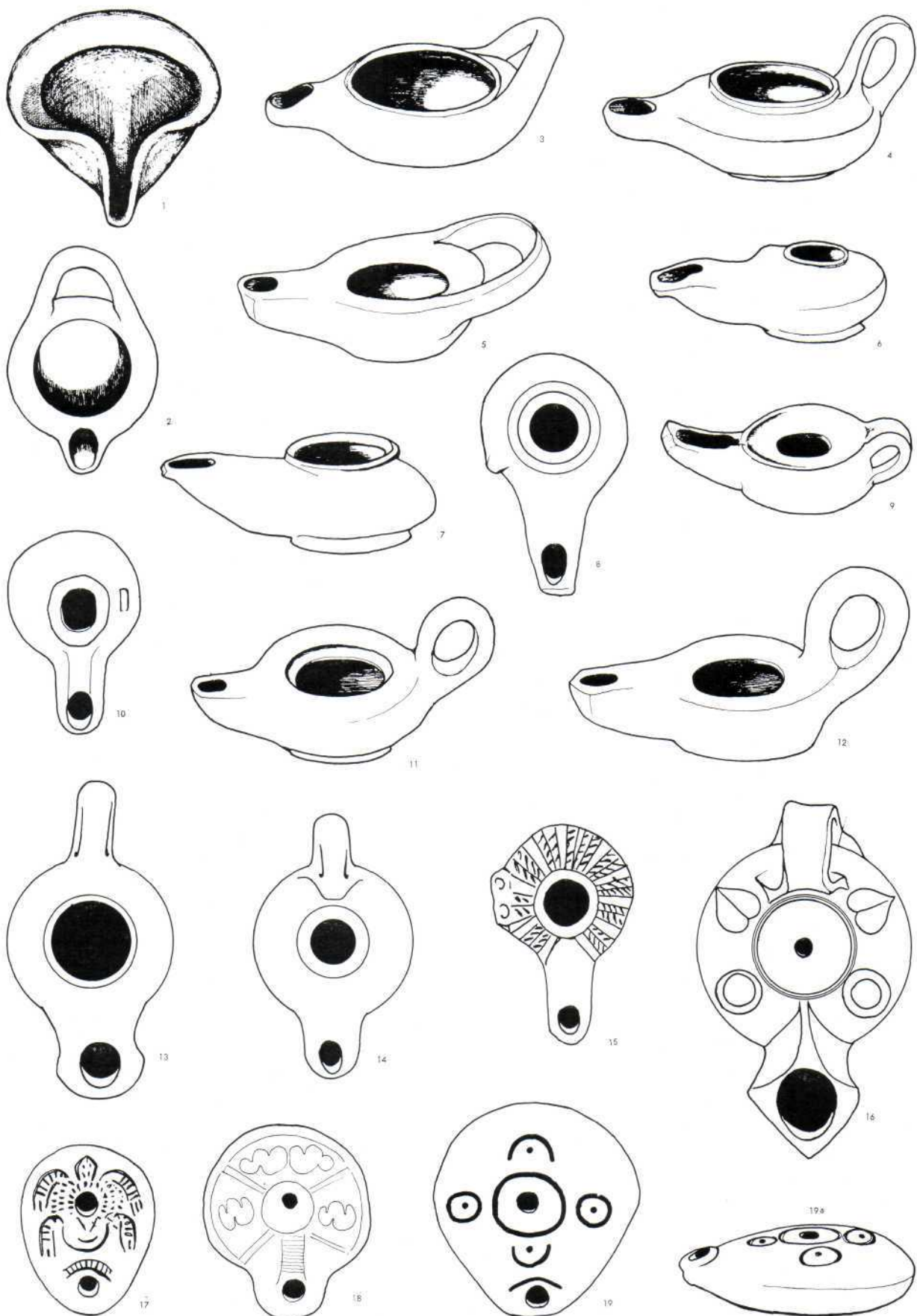

8

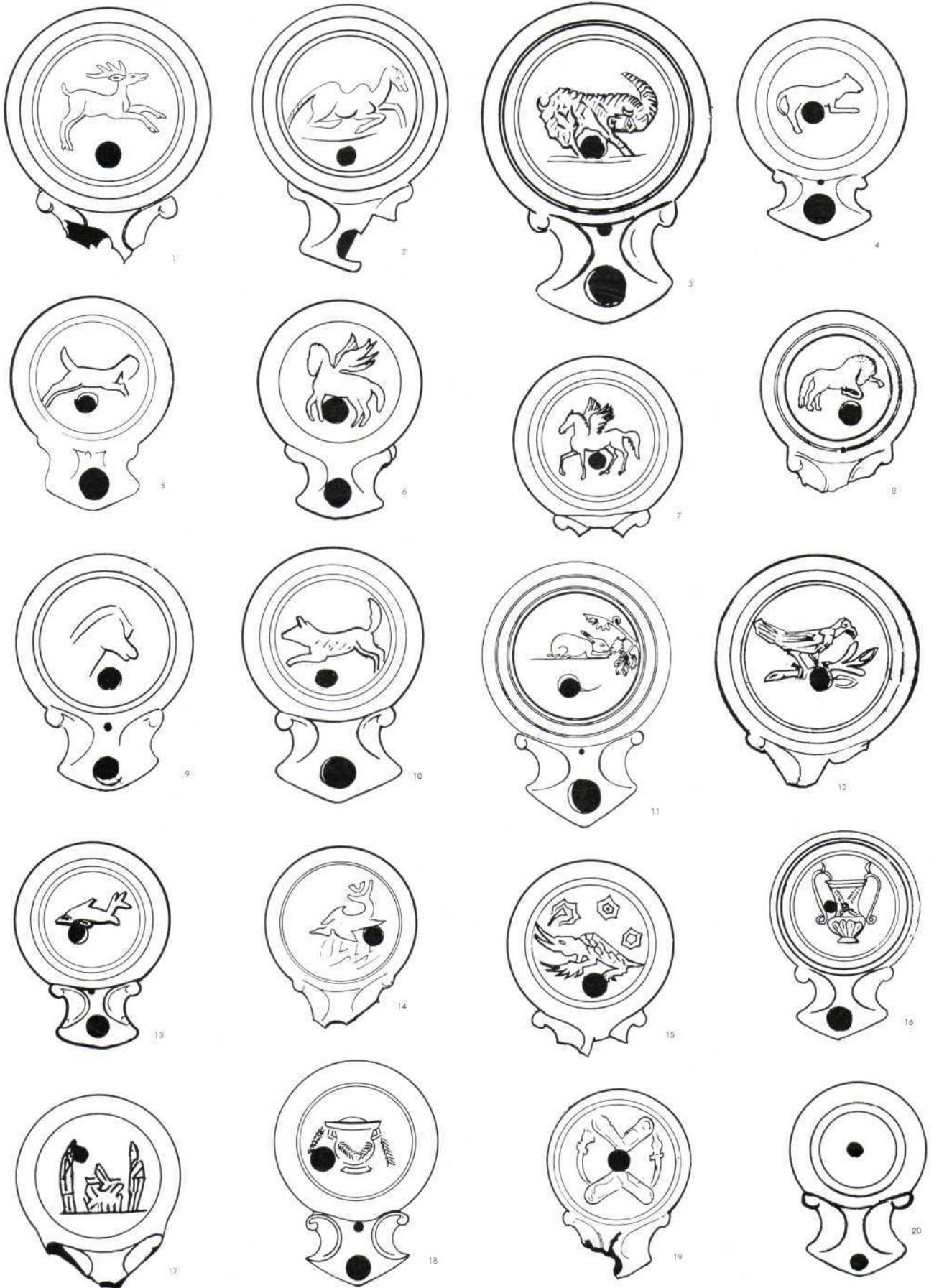

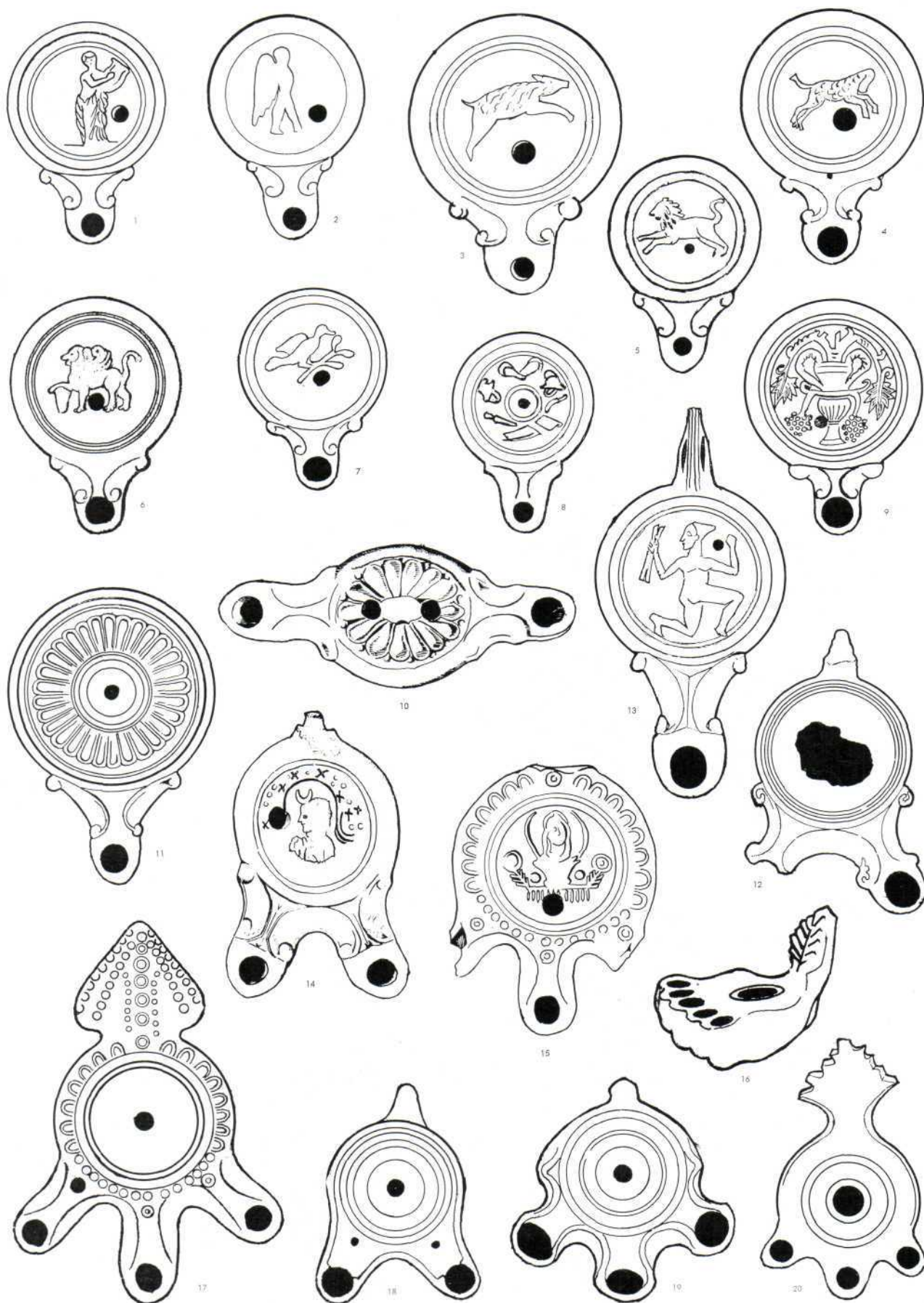
9

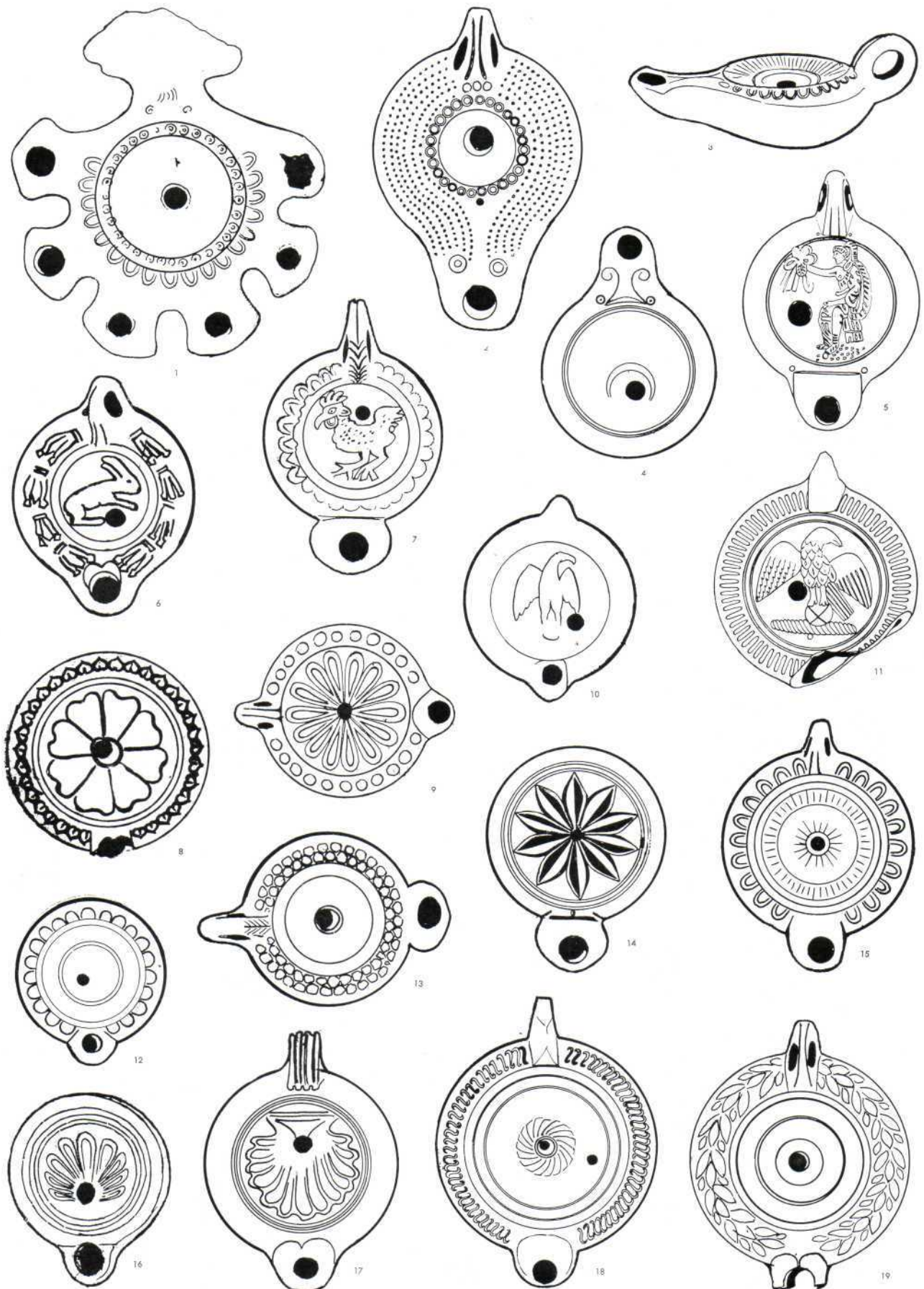

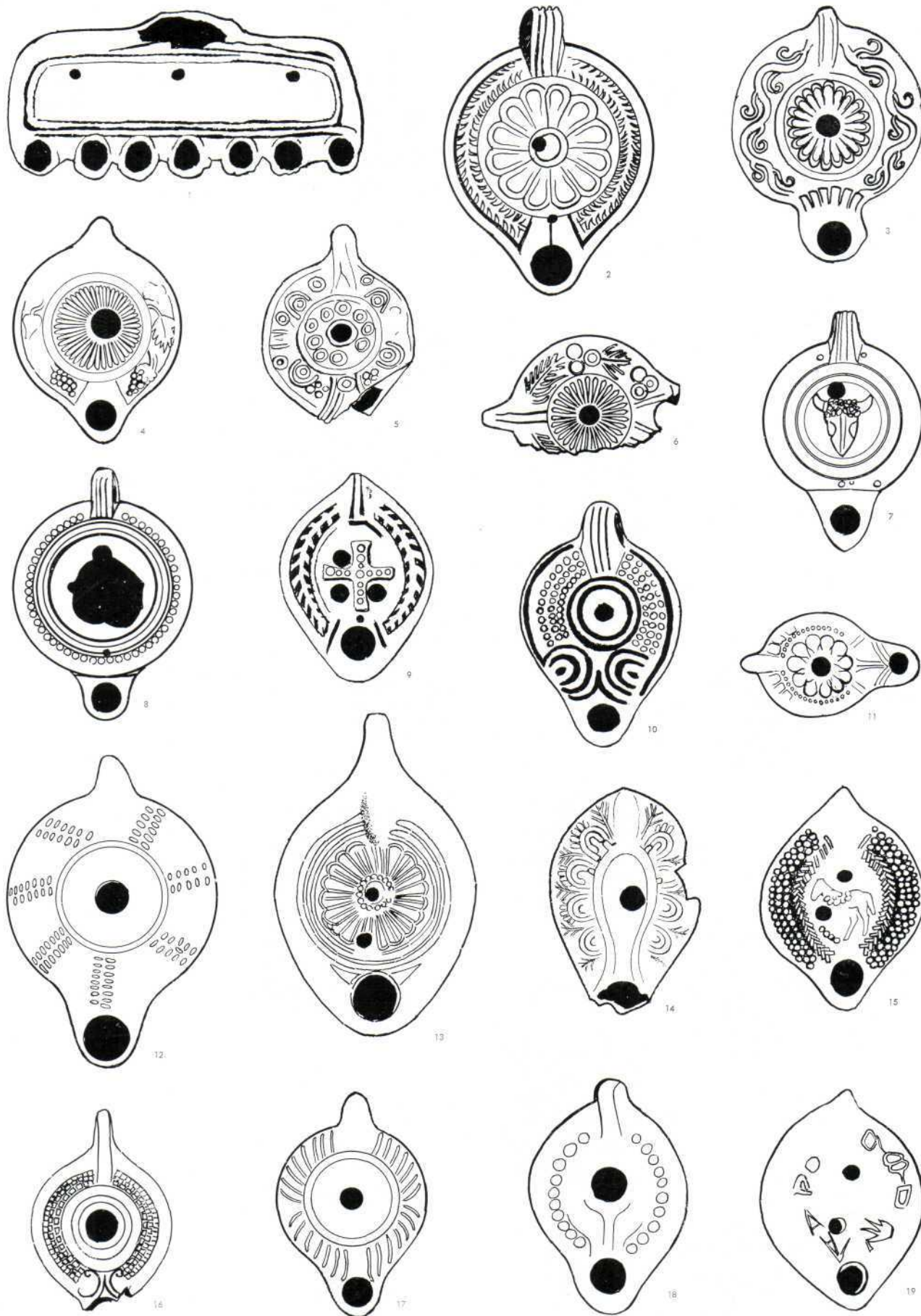

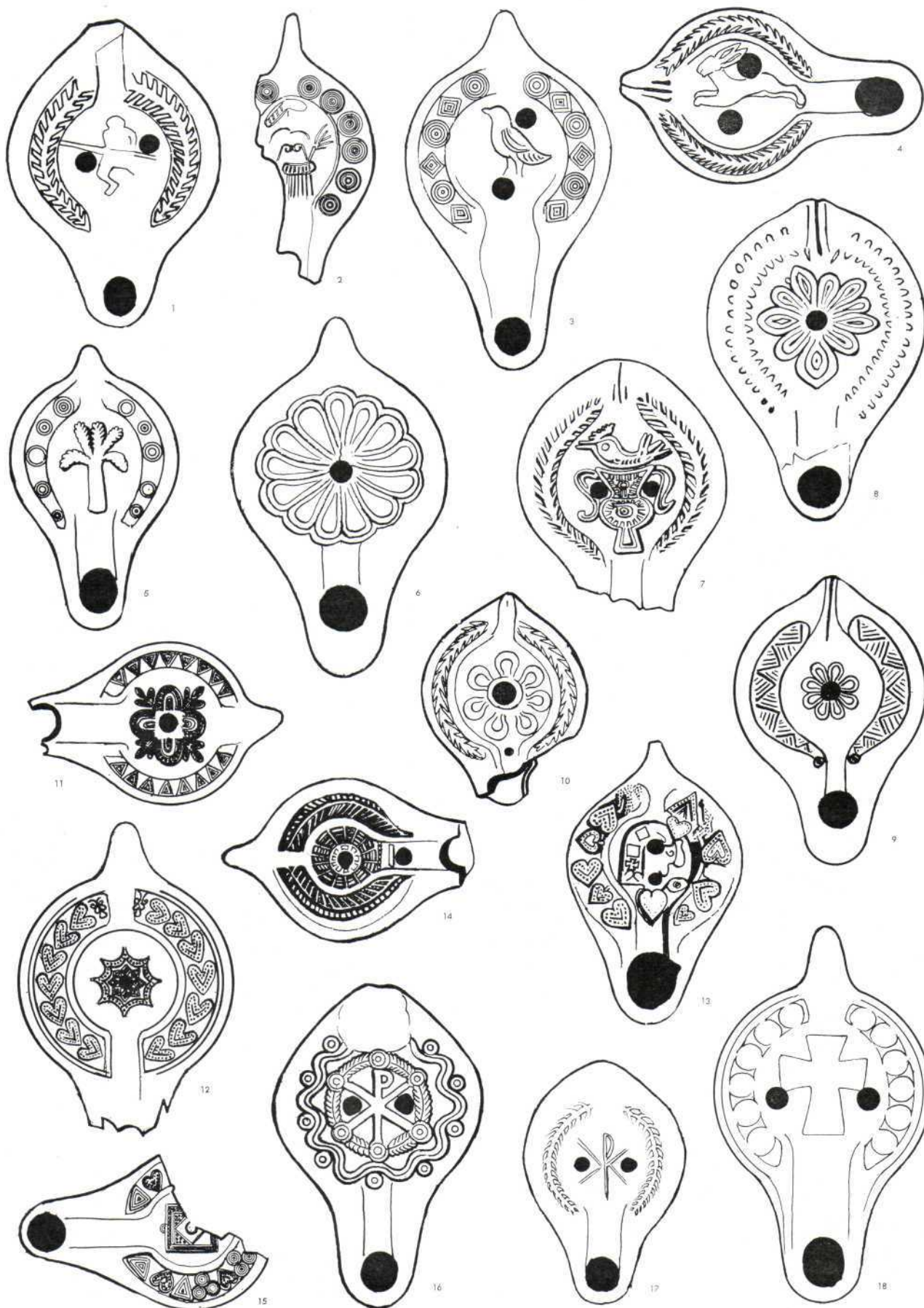

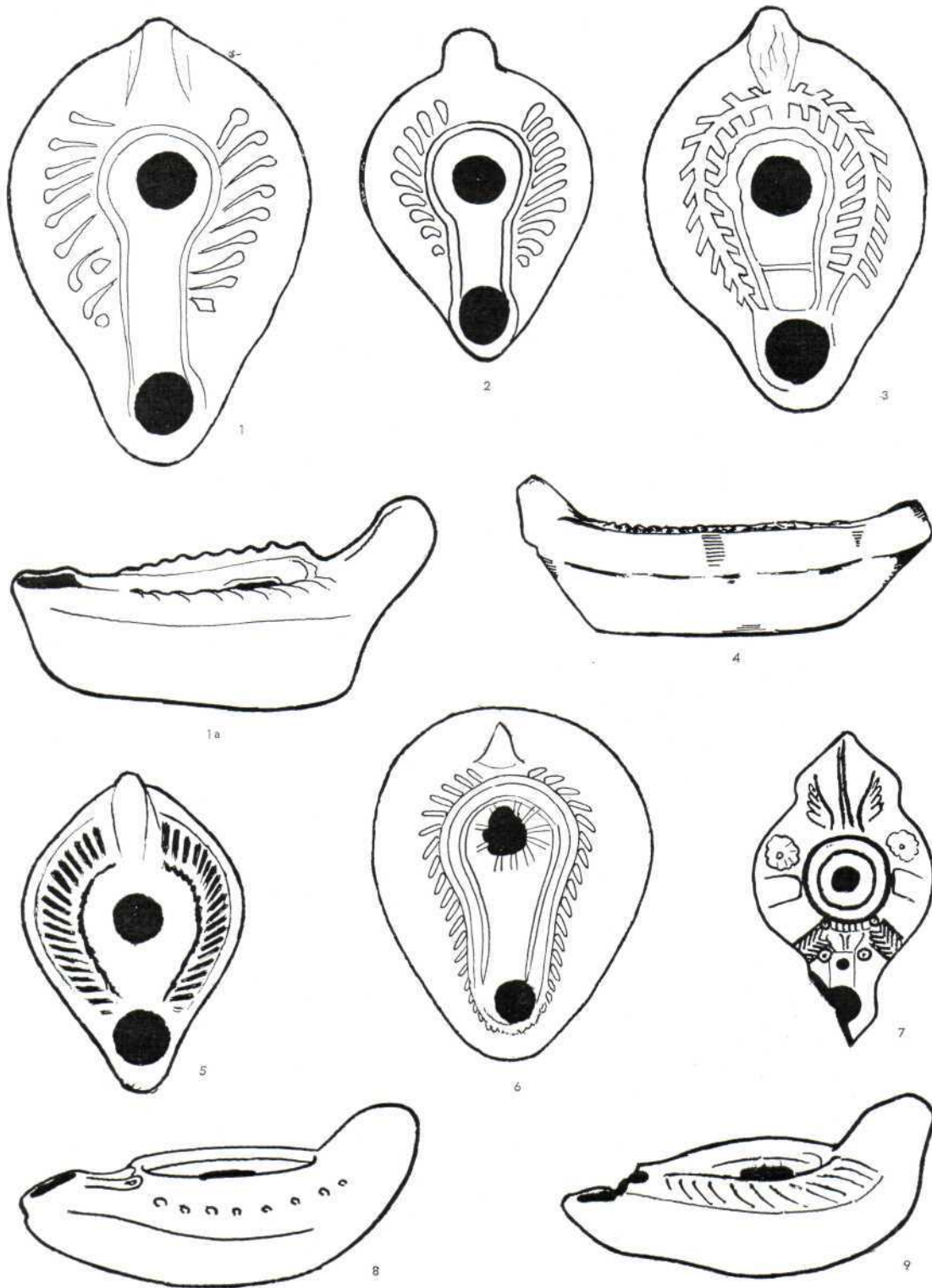

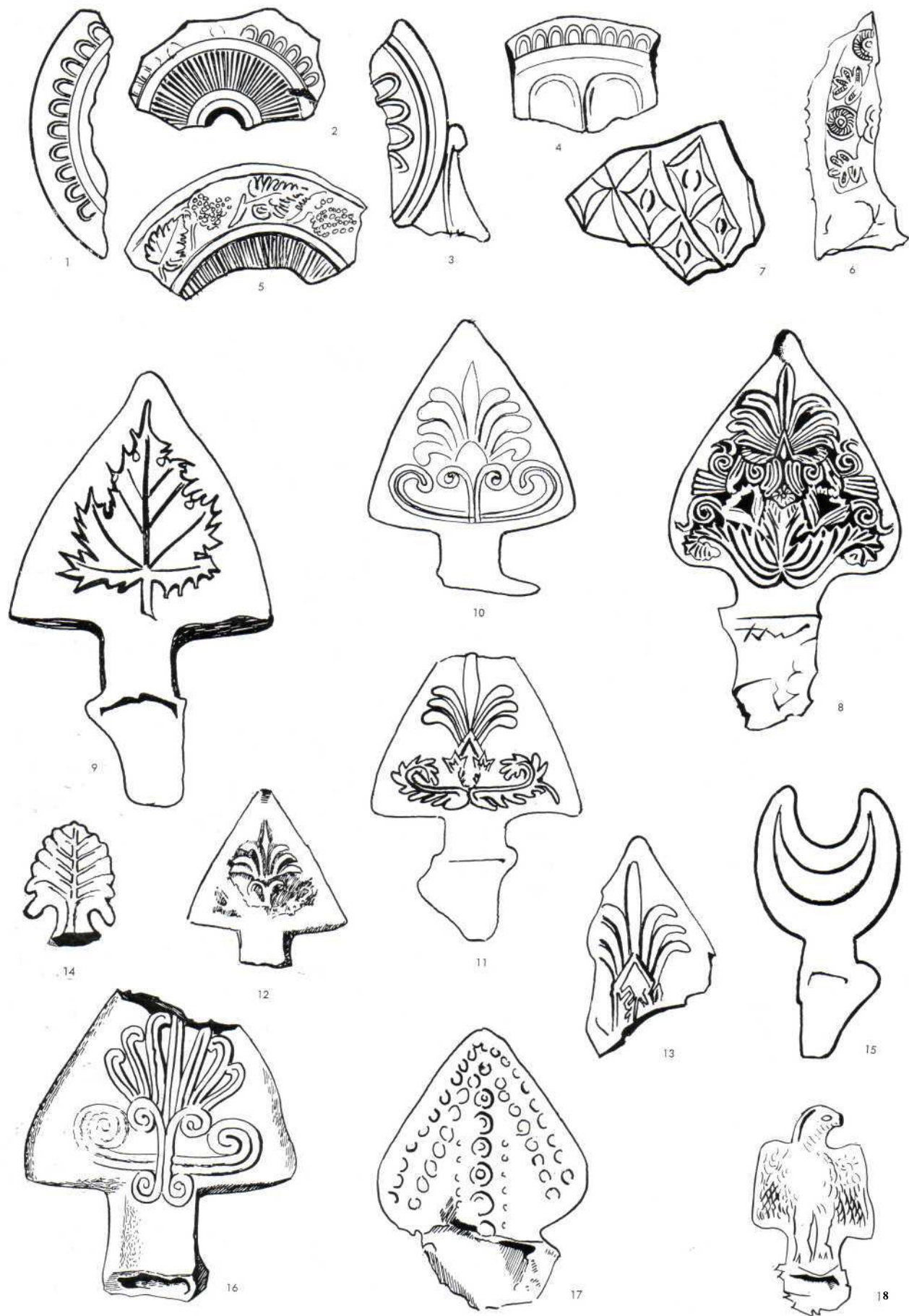

VERA VEJVODA — IVAN MIRNIK

ISTRAŽIVANJA PREHISTORIJSKIH TUMULA U KAPTOLU KRAJ SLAVONSKE POŽEGE

(Prethodni izvještaj)

UVOD

Požeška kotlina, teritorijalno i etnički uklopljena je u prostranu slavonsku regiju. Kotlinu čine i zatvaraju sa sviju strana planine Krndija, Dilj gora, Požeška gora, Psunj i Papuk povezane u niz. Eliptička je oblika, a prirodni i najlakši izlaz joj je na jug.

Prema svom geografskom položaju i prirodnim bogatstvima, Požeška kotlina je uvijek imala vrlo dobre uvjete za život. U svom tlu krije bogate i brojne tragove života, koji je ovdje bujao tijekom stoljeća i tisućljeća. Ostatke tih raznih kultura možemo pratiti od mlađeg kamenog, preko brončanog i željeznog doba do dolaska Rimljana, koje zatim smjenjuju Slaveni. Od god. 1879. do danas postoje podaci o arheološkim nalazištima, a i nešto materijala iz tog dijela Slavonije. Preko svojih povjerenika tadašnji Arheološki odjel Narodnog muzeja, kasnije Arheološki muzej u Zagrebu, obavještavan je bio o stanju na terenu, a pojedinci su često poklanjali arheološke nalaze. Kutjevački vlastelin Milan Turković imao je privatnu zbirku i osobno je obilazio i iskopavao taj kraj.¹ Otada je zabilježeno 18 lokaliteta² s građom iz raznih razdoblja, npr. iz sela Biškupci, Ciglenik, Jakšić, Kaptol itd. Osim toga sustavno se iskopavalo ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu pod

¹ Julije Kempf. Požega 1910., pp. 65-66

² Luka Ilić-Oriovčanin kano arkeolog. VHAD I (1879., p. 78; Razne viesti — Predhistoričko otkriće (Kaptol). VHAD IH/1881., p. 122; Razne viesti — Nalazak predmeta iz bronzane dobe — Ciglenik (Oriovac). VHAD IX/1887., p. 28; Sitne viesti — Naselbine iz kamenog doba u Slavoniji (Požeška kotlina — Drenovac VHAD NS II/1896-7., p. 162; Zanimiva našašća u Hrvatskoj i Slavoniji (Bizovac, Lonđica). *ibid.* p. 163; Izvještaj muzejskih povjerenika i prijatelja. Kutjevo

(Milan Turković). VHAD NS IH/1898., pp. 242-243; M. Turković. Našašća ostanka prehistorijskog doba u Kutjevačkoj okolini. VHAD NS IV/1899-1900., p. 204 i dalje; J. Brunšmid. Nalazači bakrenog doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja (Kutjevo). VHAD NS VI/1902., p. 32 i dalje; J. Brunšmid. Našašće rimskih bakrenih novaca iz sredine četvrtog vijeka u Vraniću (kotar Požega), *ibid.* p. 170 i dalje; Jul. Kempf. Posljednji ostanci sredovječne opatije Rudine. VHAD NS DC/1906-1907., p. 245 i dalje; itd

stručnim vodstvom Ksenije Vinski-Gasparini i Slavenke Ercegović (1952. i 1953. god.)³ God. 1961. Arheološki muzej u Zagrebu vršio je veća sondiranja u Gradcu kod Pleternice, dok je Stojan Dimitrijević sondirao okolicu Pleternice i sela Gradca (1964. god.).

Arheološki muzej u Zagrebu, na temelju podataka iz stručnog arhiva, literature, te onih dobivenih od Konzervatorskog zavoda u Zagrebu (danas Republički zavod za zaštitu spomenika kulture) i od dr. Anđele Horvat, naučnog savjetnika toga zavoda osobno, odlučio je da se nastavi sistematsko istraživanje u Požeškoj kotlini, to više što prijeti opasnost da mnogi lokaliteti budu uništeni uslijed intenzivnog načina obrađivanja zemlje u posljednjih dvadeset godina. Do početka istraživanja u selu Kaptolu 1965. god. vršena su rekognosciranja u selima Ivan Dvor, Ašikovci, Šiljkovci, Novoselec i dr. Građa dobivena s tih terena nalazi se u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Tu se i čuva materijal dobiven od seljaka arheologa-amatera, danas već pokojnog Petra Čakalića iz Gradca, koji je on sakupio na raznim njivama pri obrađivanju zemlje. Na žalost, podaci koje je dao nisu pouzdani. Osim Muzeja Požeške kotline u Slavonskoj Požegi, koji posjeduje manju zbirku arheološkog materijala, postoji i mala arheološka zbirka u osnovnoj školi u Pleternici.⁴

SELO KAPTOL

Današnje selo Kaptol može se pohvaliti dugom i značajnom tradicijom. I samo ime Kaptol dolazi od »capitulum«. Riječ je o nekadašnjem sjedištu uglednog i moćnog požeškog kaptola sv. Petra — »Capitulum Ecclesiae Sancti Petri de Posega«,⁵ koji je otprilike od 1232. god., kada je bio osnovan,⁶ pa do dolaska Turaka u te krajeve 1537. god., igrao vrlo važnu ulogu u povijesti hrvatsko-ugarskog kraljevstva.

U središtu sela, na nešto povišenomu mjestu, leže ostaci tvrđave, nekadašnjeg sjedišta kaptola, koji se ubrajaju među najvrednije ostatke burga u Požeškoj kotlini. Prema Gjuri Szabi, Kaptol je bio do polovice XIV stoljeća utvrđen drvenim palisadama.⁷ Kasnije je grad okružen jarkom i utvrđen bedemima sa tri sačuvane okrugle ugaone kule s puškarnicama (tragovi sjeverozapadne kule vidljivi su ispod ugla svetišta barokne crkve sv. Jurja) i jednom ulaznom četverostranom kulom s južne strane, koja je nekad imala pomičan most. Zapadni dio tvrđave zauzimaju monumentalne ruševine barokne crkve sv. Jurja s još nadsvođenim svetištem, za koju Mijat Sabljar kaže da je »mnogo stolnoj cerkvi spodobna«⁸ i koja je još u prvoj polovici XIX stoljeća desakrirana, a njezin brod pretvoren u žitnicu (kasnije

¹ Ksenija Vinski-Gasparini — Slavenka Ercegović. Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu. VAMZ 1958., pp. 129-161

⁴ Zbirka je snimljena i fotodokumentacija se nalazi u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

⁵ Julije Kempf. o. c. pp. 100-110

* Enciklopedija Jugoslavije 5, Zagreb 1962., p. 192

⁷ Đuro Szabo. Putna bilježnica br. 16 iz god. 1913. Arhiv Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu

• Mijat Sabljar. Topografske bilješke. Arhiv Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu

je i svetište pretvoreno u radionicu zajedno sa sakristijom). U podrumu broda Gjuro Szabo je još uočio tragove starije manje crkve.⁹ Uz crkvu (orijentirana sjever—jug) s istočne strane stoji masivan zvonik, koji po svim indicijama pripada prvotnoj crkvi.¹⁰ Južni dio utvrđenja zauzima stambeni trakt, istočni dio kojega je do 1943. god., kada je izgorio, bio nedirnut, dok je zapadni dio po svoj prilici već duže od stoljeća ruševina.

Od II svjetskog rata do danas kaptolski je grad sve više propadao, pogotovo dok su seljaci razvlačili građu. Ukoliko se u dogledno vrijeme ne pristupi zaštitnim radovima, ovaj će vrijedni spomenik kulture potpuno propasti.

Od arheoloških spomenika i nalazišta u Kaptolu, spomenimo jednu kamenu sjekiricu sa započetom rupom, koja je pronađena na zemljištu uz cestu prema Velikoj.¹¹ Zatim je god. 1957. prilikom gradnje kuće (k. br. 227) Ivica Mikošić našao dvije keramičke posude, od kojih je jedna bila puna pepela, no nisu sačuvane. Zapadno od istraživanih tumula na položaju Čemernica, kod rigolanja vinograda, a prema pričanju seljaka, uništen je veći broj žara s pepelom. Po svoj prilici radi se o nekropoli kulture žarnih polja. Za sada u Kaptolu nije bilo nikakvih nalaza koji bi ukazivali na prisutnost Rimljana. Također prema pričanju seljaka, zapadno od staroga grada nailazilo se pri kopanju temelja za kuće na grobove.

Prema podacima iz 1881. godine, kao što smo već spomenuli,¹² te prema usmenom upozorenju A. Horvat, koju je opet upozorio g. Mijo Bestić, župnik u Kaptolu, stručnjaci Arheološkog muzeja u Zagrebu obišli su njive oko sela Kaptol 1965. godine, gdje su ustanovljeni tumuli koje narod zove mogile ili humci.

Sustavna arheološka iskopavanja u selu Kaptolu započela su iste godine i trajala do god. 1971. s prijedkom god. 1969. Iskopavanja je financirao Republički fond za naučni rad i Arheološki muzej u Zagrebu u sklopu teme »Brončano i željezno doba kontinentalne Hrvatske«. U toku istraživanja sudjelovali su slijedeći arheolozi i studenti arheologije: Ružica Drechsler-Bižić, Ivančica Dvoržak, Ivana Iskra-Janošić, Vlatka Jungvirth, Damjan Lapaine, Ivan Mirnik, Josip Šmic i Vera Vejvoda. Sva geodetska snimanja obavio je inž. Zdenko Seissel.

OPIS TERENSKIH RADOVA

Jedan kilometar od sela Kaptol, idući seoskim putem prema sjeveru, ispod obronaka Papuka prostiru se plodne oranice, bogati vinogradi i pašnjaci. S lijeve strane puta naziru se grobni humci na položaju zvanom Čemernica (tab. I, 1), a s desne dva tumula, jedan zvan »Glavica«, a drugi, sjeverniji, pod župnim vino-

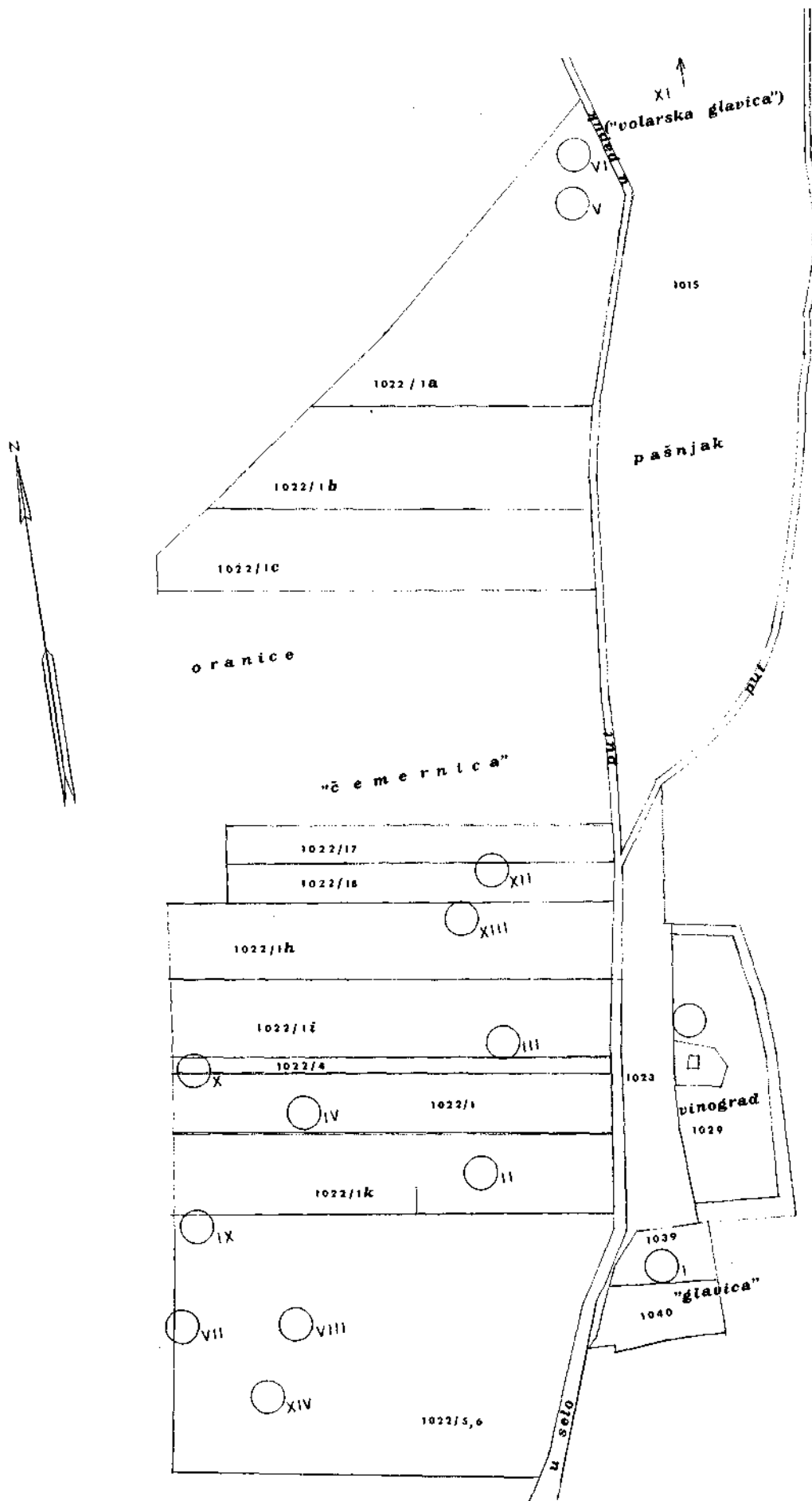
⁹ Đuro Szabo. Izvještaj o sadašnjem stanju Kaptola kod Požege (god. 1914.). Arhiv Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u **Zagrebu**

¹⁰ Janko Barlé. Popis župa u donjoj Slavoniji od god. 1660. Vjesnik kr. Hrv.-slav.-dalm.

zem. arhiva. IX/1907., p. 164: »...Ecclesia magna cum turri...«

" Arheološki muzej u Zagrebu. Prehistorijska zbirka inv. br. 11467, dužina 8,9 cm. Polklon Bore Pavelke iz Kaptola

¹² VHAD IH/1881., p. 122

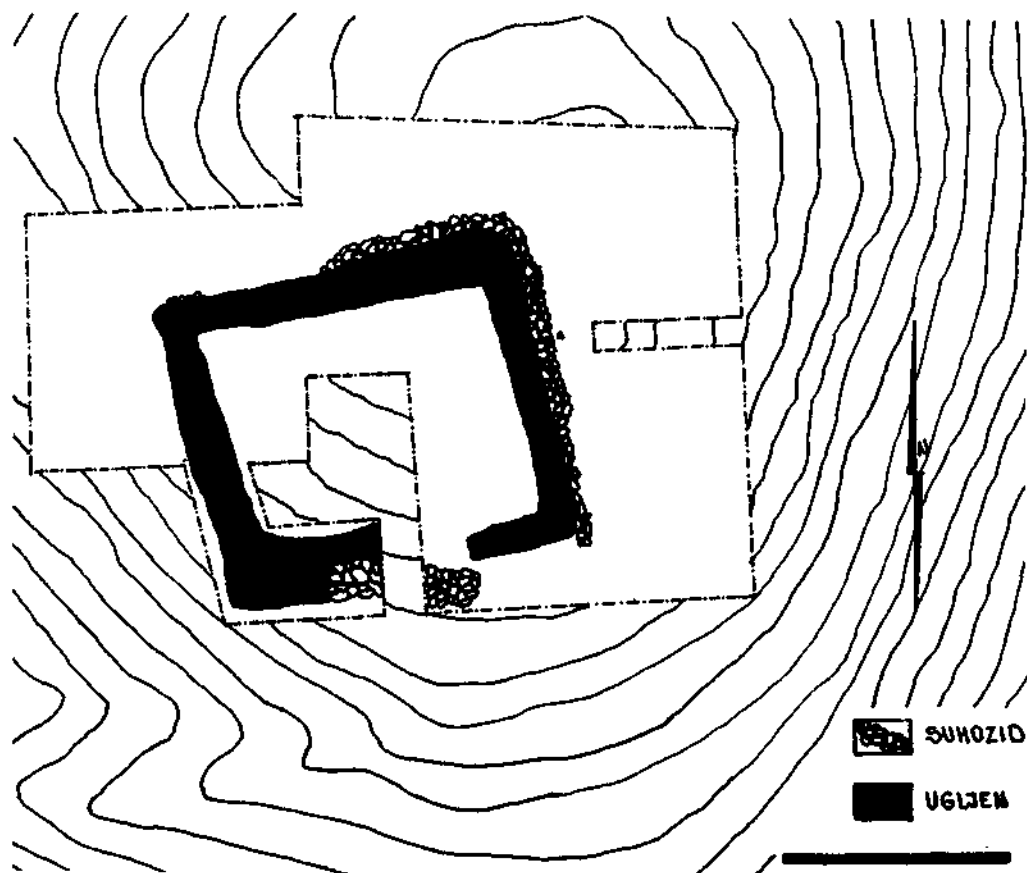
SI. 1. Situacioni plan tumula kod Kaptola

gradom (Tab. II, 1). Još sjevernije, na posljednjoj oranici s lijeve strane puta, leže jedan do drugoga dva humka, dok je najveći, tzv. »Volarska glavica« (si. 5), udaljen gotovo 2 km od sela na seoskom pašnjaku, već pod obroncima Papuka.

Redosljed istraživanja pojedinih tumula (si. 1) ovisio je o kulturama na oranicama — žito, raž, kukuruz, krumpir ili djetelina. Označavani su rimskim brojevima od I do XIV, koliko ih je bilo moguće ustanoviti i istražiti.

Tumul I

Istraživan je tokom kampanja godina 1965. i 1966. Vlasnici zemljišta su Ana i Eduard Blahut, k. č. 1039—1040. Nekad je bio pokriven vinogradom, koji je danas zapušten. Narod ga naziva »Glavica«. Prvotan promjer tumula bio je oko

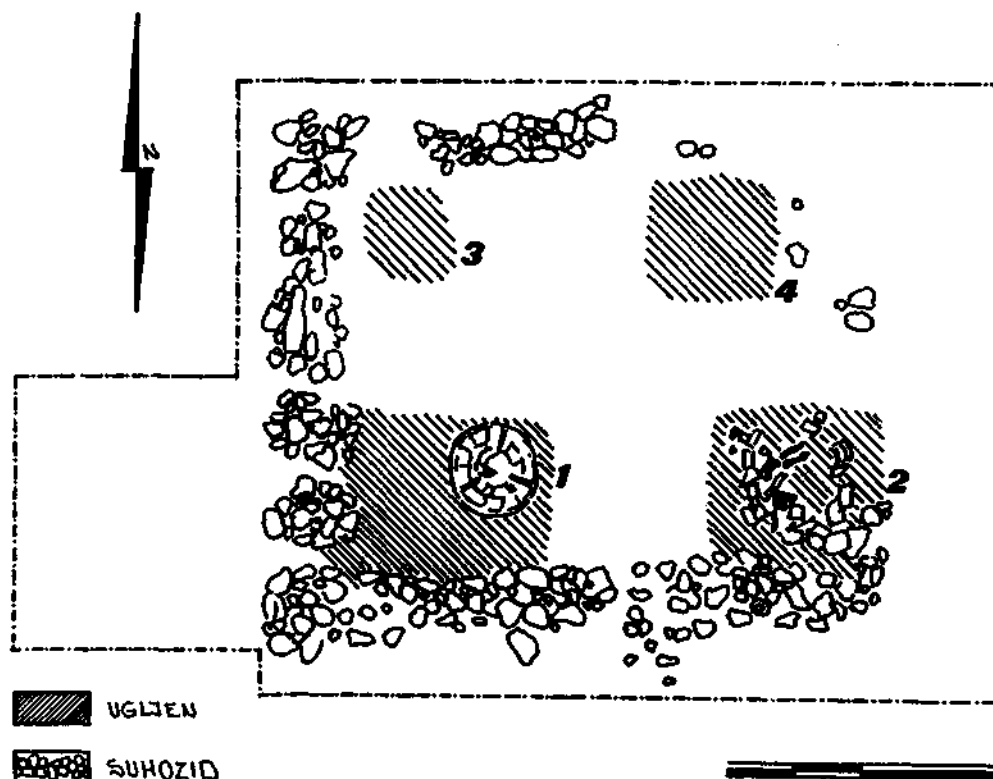

SI. 2. Tumul I

18—20 m, dok je erozijom i obrađivanjem raširen do promjera otprilike 30 m. Sadašnja visina mu je oko 2,5 m od baze s donje strane, koja je nešto niža od gornje, jer tumul leži na blagoj padini.

Ustanovljeno je da tumul sakriva rov dubine oko 0,9 m i širine 0,5 m, koji čini kvadrat otvoren s južne strane (si. 2). Stranice kvadrata iznose 5 do 6 m. Rov je

bio ispunjen rahlim ugljenom (Tab. II, 2). Analiza drvenog ugljena, koju su obavili stručnjaci Arheološkog instituta Československe akademie věd u Pragu, pokazala je da je ugljen od hrastova i bukova drva. Prostor unutar rova sačinjavala je zdrava intaktna zemlja u obliku pravokutnika. Na mjestu gdje je južna strana rova bila prekinuta s obje strane nalazila se omanja hrpa potočnog kamena. S vanjske strane, osobito istočne i sjeverne, rov je bio omeđen suhozidom od nabacana potočnog kamena. Orijentacija glavne osi bila je N 15° NW.

Sl. 3. Tumul IX

Osim 106 komada vrlo atipične grube prethistorijske keramike i triju kremenih strugača malih dimenzija, nije bilo drugih nalaza, pogotovo ne onih koji bi pobliže pomogli datiranju nastanka tumula.

Popis nalaza

1. 106 komada ulomaka grube atipične keramike (prethistorijska zbirka Arheološkog muzeja u Zagrebu, u daljnjem tekstu AMZ, Inv. br.: 11308—11315, 11317, 11319—11320, 11322—11325)
2. Tri sileksa (AMZ, inv. br. 11307, 11318, 11321)
3. Drveni ugljen (AMZ, inv. br. 11316)

Tumul II

Drugi istraženi grobni humak nalazi se na zemljištu Antuna Sazame, k. č. 1022/1-K koje leži s lijeve strane seoskog puta. Čitav položaj na kojem se nalazi tumul II, a i većina ostalih (III, IV, VII, VIII, IX, X, XII, XIII i XIV, vidi si. 1), narod zove »Čemernica«.

Tumul II istraživao je godine 1966. i 1967. Podaci dobiveni iskopavanjem dali su prvi put naslutiti što se krije pod ostalim humcima. Dobiveni su i podaci o vremenskim okvirima nekropole.

Promjer tumula danas je oko 15 m, a njegova visina iznosi oko 1,10 m. Na dubini od 1 m ispod vrha nalazila su se tri žarna groba (1–3), od kojih su prvi i treći pokazivali tragove devastacije još u staro vrijeme, o čemu govore i ulomci keramike u gornjim poremećenim slojevima. Grobovi su postavljeni tako da čine raznostraničan trokut. Južno od groba 2 nalazila se hrpa potočnog kamena promjera oko 1,5 m, a visine oko 0,9 m, tj. dubine 0,3 m do 1,20 m. Zdravica je bila na dubini od 1,30 m.

Grob 1 dao je tri žare (tab. III, A–6), ulomke jednog većeg poklopca, malu šalicu s uzdignutom ručkom (tab. III, 3), malu pliticu (tab. III, 2) te dva plosnata brončana koluta, od kojih je jedan deformiran u vatri (tab. III, 1). Keramika je bila dislocirana, a ostali metalni prilozi, ukoliko ih je bilo, opljačkani.

Za razliku od groba 1, grob 2 bio je intaktan i sadržavao je žaru s poklopcem (tab. III, 8), u njoj pepeo i sagorjele kosti pokojnika te izgorjeli brončani prilozi (ostaci više komada čunastih fibula — vidi tab. III, 7 — kao i vrlo sitni fragmenti posude od brončanog punktiranog lima s ručkom).

Grob 3 bio je sasvim devastiran, te se uz ulomke jedne bikonične zdjele, fragmentirane jednostavne brončane igle, pepela i sitnih nagorjelih ljudskih kostiju nije našlo ništa drugo.

Popis nalaza

Grob 1

1. Crna grafitirana žara ukrašena žljebljenjem (AMZ, inv. br. 11328, tab. III, 6)
2. Crna grafitirana žara ukrašena žljebljenjem (AMZ, inv. br. 11329, tab. III, 5)
3. Crna grafitirana žara ukrašena žljebljenjem (AMZ, inv. br. 11330, tab. III, 4)
4. Šalica s uzdignutom ručkom (AMZ, inv. br. 11326, tab. III, 3)
5. Mala plitica (AMZ, inv. br. 11327, tab. III, 2)
6. Komad većeg poklopca (AMZ, inv. br. 11331)
7. Dva plosnata brončana koluta (AMZ, inv. br. 11332, 11333, tab. III, 1)

Grob 2

1. Crna grafitirana žara ukrašena žljebljenjem (AMZ, inv. br. 11336, tab. III, 8)
2. Crna grafitirana plitica, poklopac žare (AMZ, inv. br. 11337, tab. III, 8)
3. Fragmenti vrlo oštećenih fibula, lima itd. (AMZ, inv. br. 11338, tab. III, 7)

Grob 3

1. Crvena bikonična zdjela (AMZ, inv. br. 11339)
2. Ulomci tanke brončane igle (AMZ, inv. br. 11340)

Tumul III

Tumul III nalazi se na zemljištu Svatoslava Vaslera, k. č. 1022/li. Još je vrlo visok, te je najuočljiviji uz tumule I, II, XI, kao i onaj pod župnim vinogradom (k. č. 1029). Leži sjeverno od tumula II. Visina mu je oko 3 m, a promjer oko tri-desetak metara.

Prema podacima koje je ekipa sakupila od starijih ljudi u selu, u početku XX stoljeća ili prema drugim podacima između 1924. i 1925. godine, tumul je po čitavoj širini dao prekopati vlastelin Milan Turković, koji se inače kao amater bavio arheologijom.¹³ Rov je bio širok oko 2 m. Tada se navodno naišlo samo na ugljen, pepeo i ulomke keramike. Za arheološku je znanost velika sreća što tumul III nije sadržavao grobove, jer bi se inače Turkovićevo istraživanje proširilo i na ostale humke. Na taj bismo način danas bili bez podataka i dokumentacije, a možda i bez materijala, jer se od tih prvih iskopavanja u Kaptolu nije sačuvalo ništa do usmene predaje.

Unatoč gore navedenim podacima, otvorena je sonda 6X7 m sjeveroistočno od prekopanog središta. Ustanovljeno je da je riječ o sjeveroistočnom uglu rova s ugljenom, koji skreće prema jugu i zapadu. S istočne strane rov je zaštićen suhozidom oblutaka razne veličine, na kojima se vidi djelovanje vatre. Osim nekoliko atipičnih ulomaka vrlo grube keramike i tri mala sileksa, nađenih na površini, drugih nalaza nije bilo. Prema svim indicijama situacija u tumulu III vrlo je slična onoj u tumulu I, s tim da su dimenzije veće. Zdravica se javila na oko 2 m, prema sredini tumula, dok se arhitektura javlja na 0,3 m na najvišem mjestu, dok je ostali dio niži za gotovo 0,60 m. Rov s ugljenom ležao je na dubini od otprilike 0,70 m. Dio arhitekture nalazio se i ispod rova s ugljenom. Na najširem mjestu debljina suhozida iznosila je 1,25 m.

Popis nalaza

1. Tri sileksa (AMZ, inv. br. 11350, 11351)
2. 7 ulomaka grube keramike (AMZ, inv. br. 11352)

Tumul IV

Tumul IV leži na zemljištu Svatoslava Vaslera iz Kaptola, k. č. 1022/1. U odnosu na ostale prethodno istražene tumule, on se nalazi zapadno od tumula III, a sjeverozapadno od tumula II. Relativno je nizak i razvučen oranjem. Iako su grobovi (osim groba 4 i 5) bili intaktni, arhitekturu je već u njezinu gornjem dijelu zahvatio plug. Danas je promjer humka oko 15 m, a razvučen je prema jugu (kao i većina ostalih, jer se ore u smjeru sjever—jug). Današnja visina iznosi oko 1 m. Istražen je tokom kampanje god. 1967.

Iskopavanja su pokazala slijedeće: suhozid od potočnog kamena i lomljenjaka, dimenzija 0,80x1,20x6,5 m pruža se u otklonu osi N15°NW. Lijevo od sjevernog kraja zida, na dubini od 0,70 m, naišlo se na grob 1 (tab. IV, 1—2). Radi se o gotovo kvadratnom prostoru veličine 1,6 X 1,7 m, koji je bio ispunjen drvenim ugljenom i pepelom debljine 0,1 m. Po svemu sudeći, riječ je o raki ili drvenom

¹³ Julije Kempf, o. c. pp. 65-66

sanduku, ukopanom u zemlju, u koji je nasut ugljen. Na tom sloju, na donjem desnom uglu (orijentacija je bila kardinalna) ležali su ostaci crne grafitirane žare, dosta jednostavne, s ukrasom visećih trokuta i bradavica (Tab. VI, 9). U žari su bile pougljenjele kosti i pepeo pokojnika. Prilikom zatrpavanja, žara je, kao i u svim ostalim slučajevima, razbijena. Poklopca nije imala. U grobu je bila jedna mala šalica s uzdignutom ručkom (tab. VI, 8), također crna i grafitirana, no oštećena od velike vrućine. Uz žaru, s njezine zapadne strane ležao je oštećen šljem grčko-ilirskog tipa (tab. V, 1; tab. IV, 2; tab. VII) s ostacima podstave (pletter i koža), u kojem su bili sitniji brončani prilozi (tab. V, 4,7,8; VI; VIII–7). Na šljemu ležala je položena ukrašena brončana ploča sa zakovicama (tab. IV, 2; tab. V, 3), možda umbo štita, a možda i dio oklopa. S lijeve i gornje strane šljema ležala je po jedna, pod pritiskom zemlje vrlo spljoštena i uslijed djelovanja vrućine deformirana, brončana knemida (tab. IV, 2; tab. V, 2) vrlo kvalitetne izradbe s naglašenim musculus gastroknemiusom i rupicama uz rub, koje su služile za prišivanje podstave. I šljem, koji pripada starijoj varijanti tipa (zakovice uz rub još su u funkciji, a paragnatide dosta široke i kratke), kao i nazuvci, svakako su import s juga.

Izvan kvadrata groba, s njegove istočne strane, na udaljenosti od 0,5 m, nalazila su se tri željezna koplja (tab. V, 5) u vrlo lošem stanju, i to jedno veće i dva manja. Neposredno uz grob bila je bojna sjekira (tab. V, 6) s brončanim tuljcem za nasad s ušicom i željeznim sječivom. Sigurno je da su ovi predmeti pripadali grobu 1, iako su bili izvan njega.

Od ostalih metalnih priloga iz groba 1 valja spomenuti dijelove konjske opreme (tab. V, 4), oštećene ukrašene brončane žvale i jedan fragment psalije.

Istočno od groba 1 otkriven je grob 2 na dubini od 0,75 m, inventar kojega je sačinjavala žara vrlo razvedenih oblika (tab. VI, 10–12), s naglašenim i istaknutim trbuhom sa spiralnim ukrasima, te sa tri plastične rogate protome. Nađena je zatim jedna vrlo fino izrađena mala šalica (tab. VI, 12) s drškom uzdignutom iznad ruba, te 12 komada brončanih privjesaka ili okova u obliku košarice.

Blizu groba 2, s njegove sjeverne strane, otkopan je grob 3, koji je sadržavao dvije raskošne žare istoga tipa i oblika kao što su i u prethodnom grobu.

Sjeverno od grobova 1–3 otkriveni su tragovi još dvaju grobova, koji su po svoj prilici opljačkani još u staro doba. Grob 4 s desne strane dao je sloj ugljena i pepela debljine oko 0,16 m izmiješan s ulomcima keramike, vrlo patinirane izgorjele bronce i korodirana željeza, te pougljenjelih ljudskih kostiju. Do njega su sa zapadne strane iskopani ostaci groba 5, i to ga je također sačinjavao sloj ugljena i pepela te pougljenjelih kostiju i fragmentirane grube keramike, željeznog oksida i sitnih ostataka bronce, sve u debljini od 0,03 do 0,1 m. Poremećenje slojeva na tom mjestu vidjelo se i iz profila sonde.

Popis nalaza

Grob 1

1. Velika crna grafitirana žara (AMZ, inv. br. 11377, tab. VI, 9)
2. Mala šalica s uzdignutom ručkom (AMZ, inv. br. 11376, tab. VI, 8)
3. Grčko-ilirski šljem (AMZ, inv. br. 11353, tab. V, 1; tab. VII)

4. Par nazuvaka (AMZ, inv. br. 11354, tab. V, 2)
5. Brončana ukrašena ploča sa 18 zakovica (AMZ, inv. br. 11355, tab. V, 3)
6. Brončani okov pojasa ukrašen iskucavanjem (AMZ, inv. br. 11356, tab. VI, 5)
7. Dva saltaleona (AMZ, inv. br. 11359, 11360, tab. VI, 6)
8. Spirala od tankog perforiranog brončanog lima (3 kom., AMZ, inv. br. 11361, tab. VI, 3)
9. Par brončane dugmadi-zakovica (AMZ, inv. br. 11364, tab. VI, 4)
10. 21 cijeli i 20 ulomaka brončanih košarastih privjesaka ili okova (AMZ, inv. br. 11365, tab. VI, 7)
11. Vrlo tanki brončani lim, iskucan, sa zakovicama (AMZ, inv. br. 11367a)
12. Iгла s više glavica, veća (AMZ, inv. br. 11370, tab. VI, 1)
13. Iгла s više glavica, manja (AMZ, inv. br. 11369, tab. VI, 2)
14. Ulomak tanke brončane igle (AMZ, inv. br. 11371)
15. Žvale i dio jedne psalije (AMZ, inv. br. 11357, tab. V, 4)
16. Tri brončana prstena (AMZ, inv. br. 11362, 11363, tab. V, 8)
17. Tri brončana razvodnika (AMZ, inv. br. 11366, tab. V, 7)
18. 10 ulomaka željeznih prstenova (AMZ, inv. br. 11358)
19. Bojna sjekira s brončanim tuljcem i željeznom sječivom (AMZ, inv. br. 11372, tab. V, 6)
20. Tri željezna vrška kopalja (AMZ, inv. br. 11373, 11374, 11375, tab. V, 5)
21. Izgorjela i rastopljena bronca (AMZ, inv. br. 11367)
22. Ostaci podstave šljema (AMZ, inv. br. 11368)

Grob 2

1. Žara sa spiralnim ukrasom i plastičnim protomama (AMZ, inv. br. 11379, tab. VI, 10)
2. Šalica s uzdignutom drškom (AMZ, inv. br. 11378, tab. VI, 12)
3. 12 komada košarastih privjesaka ili okova (AMZ, inv. br. 11380, tab. VI, 11)

Grob 3

1. Žara sa spiralnim ukrasom i plastičnim protomama (AMZ, inv. br. 11381)
2. Žara sa spiralnim ukrasom i plastičnim protomama (AMZ, inv. br. 11382)

Grob 5

1. 12 ulomaka keramike (AMZ, inv. br. 11386)

Izvan groba

1. Zdjela (AMZ, inv. br. 11383)
2. Plitica (AMZ, inv. br. 11384)
3. Gornji dio većeg lonca (AMZ, inv. br. 11385)
4. 77 ulomaka keramike (AMZ, inv. br. 11387—11389, 11392)
5. 5 ulomaka veće žare (AMZ, inv. br. 11391)
6. Kameni brus (AMZ, inv. br. 11390)
7. Komad izgorjene ilovače (AMZ, inv. br. 11393)

Tumuli V i VI

Tumuli V i VI, istraživani 1968. godine, nalaze se najsjevernije od svih tumula na Čemernici, i to na zemljištu Franje Musila iz Kaptola, k. č. 1022/1a. Leže neposredno uz šikaru, iza koje je seoski pašnjak. Sa zapadne strane protežu se voćnjaci i polja. Njive na kojima leže ova dva humka već se duže ne obrađuju. Južniji je označen brojem V, a sjeverniji, koji se nalazi tik do prvoga, brojem VI. Njihova međusobna udaljenost od vrha do vrha iznosi približno 18 m. Visina i jednog i drugog humka iznosi oko 1,20 m.

Situacija, koja je zatečena, jednaka je za oba tumula. Već pri prvim iskopima uočeno je da su slojevi poremećeni. U njima se nailazilo na dosta ulomaka fine crne grafitirane, a i grube keramike, te fragmenata izgorjele bronce, kao i ugljena, pepela i drugih nalaza. Na temelju toga može se smatrati da su grobovi u tumulima opljačkani još u staro vrijeme, što su daljnja istraživanja i dokazala.

Tumul V. — Sonda povrh tumula V dala je ovaj rezultat: grob 1 (tab. VIII, 1) nalazio se na dubini od 0,80 do 1,0 m. On je bio na sloju ugljena i pepela debljine 0,10 m kvadratnog tlocrta stranica 3 m, kardinalne orijentacije. Grob 1 sadržavao je dosta materijala, od kojeg je samo manja žara bez ukrasa (tab. VIII, 1), fibula s narebrenim lukom i dugom trokutastom nožicom, željezni prsten i 10 komada keramičkih pršljenova bilo in situ. Ostali materijal bio je ispreturan: veća žara s plastičnim protomama, crna grafitirana plitica s facetiranim rubom, ulomci manje plitice, dvije kuglaste posudice (jedna od njih bila je čitava), zatim sileksi, dva vrlo izgorena luka malih fibula à tre bottoni, sječivo savinutog željeznog nožića, dio oštrice nožića s brončanim ostatkom drške, dvije željezne falere, tri željezna prstena s lancetastim privjescima, te različiti ulomci bronce i željeza. Zanimljiva je činjenica da je među keramičkim fragmentima pronađeno takvih koji su pripadali grobu 1 iz tumula VI. To govori o istodobnom pljačkanju obaju humaka.

Popis nalaza

Grob 1

1. Manja žara bez ukrasa (AMZ, inv. br. 11402)
2. Veća crna grafitirana žara s plastičnim protomama (AMZ, inv. br. 11413)
3. Crna grafitirana plitica s facetiranim rubom i bradavicama, možda poklopac žare br. 2 (AMZ, inv. br. 11409)
4. Ulomci manje plitice s facetiranim rubom i 4 bradavice (AMZ, inv. br. 11416)
5. Kuglasta posudica s vertikalnim kanelurama (AMZ, inv. br. 11406)
6. Kuglasta posudica (AMZ, inv. br. 11407)
7. Ulomci crne grafitirane posude ukrašene izvana i iznutra, možda kupe na nozi (AMZ, inv. br. 11414)
8. Ulomci manje posude ili šalice s koso facetiranim trbuhom (AMZ, inv. br. 11415)
9. 10 komada keramičkih pršljenova, neki ukrašeni (AMZ, inv. br. 11399)
10. 14 ulomaka keramike (AMZ, inv. br. 11401, 11428)
11. 7 komada kremenih strugača (AMZ, inv. br. 11400)
12. Brončana jednopetljasta fibula s narebrenim lukom i dugom trokutastom nožicom (AMZ, inv. br. 11394)

13. Dva oštećena luka malih fibula à tre bottoni (AMZ, inv. br. 11397)
14. Tanka brončana igla (AMZ, inv. br. 11396)
15. Željezni prsten (AMZ, inv. br. 11395)
16. Savinuti željezni nožić (AMZ, inv. br. 11418)
17. Fragment savinutog željeznog nožića s ostacima brončane drške (AMZ, inv. br. 11420)
18. Dvije željezne falere s rupom po sredini (AMZ, inv. br. 11419)
19. Tri željezna prstena s lancetastim privjescima (AMZ, inv. br. 11421)
20. Različiti brončani i željezni ulomci (AMZ, inv. br. 11422)

Izvan groba

1. 9 ulomaka keramike (AMZ, inv. br. 11424, 11426)
2. Kameni brus (AMZ, inv. br. 11398)
3. Sileks (AMZ, inv. br. 11423)
4. Ulomak brončane šipke (AMZ, inv. br. 11425)
5. Ulomak željeza (AMZ, inv. br. 11427)

Tumul VI. — Za razliku od tumula V, tumul VI sadržavao je arhitekturu (tab. VIII, 2). Bio je to suhozid od nabacana potočna kamena gotovo kvadratična tlocrta sa zaobljenim uglovima, koji je zatvarao prostor veličine oko 2,60 X 3,0 m. Debljina suhozida iznosila je oko 1,0—1,5 m. Zid je mjestimično bio oštećen i prostor između kamena bio je katkada ispunjen ugljenom i pougljenjelim ljudskim kostima. Glavna os ove arhitekture imala je orijentaciju N 25° NE. Središnji grob, na dubini od 1 m unutar arhitekture, prema svim indicijama temeljito je opljačkan, kako je već spomenuto (na dubini od 0,20 m iskopana je brončana rozeta na željeznoj podlozi), tako da su od grobnog inventara ostali samo malobrojni ulomci keramike te vrlo korodirani željezni fragmenti, a čitav taj međuprostor imao je crvenkastu boju od željeznog oksida.

Sa sjeverne strane suhozida otkriven je grob 1; njegova je keramika dislocirano ležala u promjeru od oko 1,0 m. Kako smo već naveli, dijelovi posuda iz ovoga groba iskopani su u tumulu V. Grob 1 nije imao metalnih priloga, nego vrlo bogat repertoar oblika i ukrasa posuda. Postoji mogućnost da se zapravo radi o keramici izbačenoj iz središnjeg groba prilikom pljačkanja.

Ostaci groba 2 otkriveni su unutar suhozida s južne strane u debelom sloju drvenog ugljena. Bili su to ulomci jedne plitice, uz ostale fragmente keramike, tri željezna dvostruka pločasta okova te nešto izgorjene bronce. S ovim se grobom po svoj prilici ponovio slučaj groba 1.

Popis nalaza

Grob 1

1. Zdjela s facetiranim rubom i bradavicama s donje strane trbuha (AMZ, inv. br. 11410)
2. Zdjela s facetiranim rubom i bradavicama s donje strane trbuha (AMZ, inv. br. 11411)
3. Poklopac zdjele ukrašen meandrom (AMZ, inv. br. 11429)

4. Dio manjeg poklopca ili zdjele (AMZ, inv. br. **11432**)
5. Gornji dio lončića (AMZ, inv. br. 11433)
6. Oveći lonac (AMZ, inv. br. 11430)
7. Donji dio ovećeg lonca (AMZ, inv. br. 11431)
8. Ulomci keramike (AMZ, inv. br. 11434)
9. Sileks (AMZ, inv. br. 11435)

Materijal zajednički tumulu V i VI (grob 1)

1. Poklopac zdjele ukrašen meandrom (AMZ, inv. br. 11412)
2. Horizontalno kaneliran lonac (AMZ, inv. br. 11403)
3. Mala plitica ukrašena točkanjem (AMZ, inv. br. 11408)
4. Zvezdolika posuda (AMZ, inv. br. 11404)
5. Lončić sa četiri drške na trbuhu (AMZ, inv. br. 11405)

Grob 2

1. Ulomci plitice (AMZ, inv. br. 11437)
2. Ulomci keramike (AMZ, inv. br. 11438)
3. Tri para dvostrukih pločastih okova sa zakovicama (AMZ, inv. br. 11439)
4. Rastopljena bronca (AMZ, inv. br. 11440)

Materijal iz gornjih slojeva

1. Dio kupe na nozi (AMZ, inv. br. 11445)
2. Ulomci plitice (AMZ, inv. br. 11417)
3. Ulomak crne grafitirane keramike (AMZ, inv. br. 11441)
4. 35 ulomaka keramike (AMZ, inv. br. 11442—11444, 11446—11449)
5. Brončana rozeta na željeznoj podlozi (AMZ, inv. br. 11436)
6. Rastopljena bronca i željezo, šipke, perle itd. (AMZ, inv. br. 11450)
7. Izgorjela bronca (AMZ, inv. br. 11453)
8. *Željezna* karika (AMZ, inv. br. 11453)
9. Grumen željeza (AMZ, inv. br. 11454)

Tumul VII

Tumul, sedmi po redu, nalazi se na položaju Čemernica, na zemljištu Antuna Sazame iz Kaptola, k. č. 1022/6. Leži zapadno od tumula II, a jugozapadno od tumula III. Vrlo je nizak (visok je oko 0,75 m) i razvučen. Kako su iskopavanja pokazala, grobovi su bili vrlo ugroženi.

Istražen je tokom kampanja godina 1968. i 1970., iako su se o njegovu iskopavanju s vlasnikom i prijašnjih godina, vodili pregovori, ali bezuspješno. God. 1968. otvoren je jugoistočni kvadrant A (tab. IX, 1) veličine 8x8 m, a 1970. samo segmenti ostalih triju kvadranta. Iako vrlo nizak, tumul VII je dao vrlo čistu stratigrafsku sliku.

Tumul VII sadržavao je dva groba bez arhitekture. Grob 1 imao je izrazito ratnički inventar (nekoliko vrsti željeznih sjekira, ulomci triju vršaka kopalja, tab. X, 1—4). Uz oružje, u velikoj crnoj masivnoj i jednostavnoj žari s masivnim po-

klopcem (tab. X, 7) nalazili su se brojni komadi izgorene i rastopljene željezne šljake s dobro sačuvanim tragovima tekstila, izgorena amorfnna bronca, kameni brus (tab. X, 5) te dvije brončane glave igala (tab. X, 5) s više cilindričnih glavica. Tragovi željeznih igala vidljivi su s donje strane glava.

Grob 2 (tab. IX, 2) pronađen je 1970. godine, a nalazi se sjeverozapadno od groba 1 na udaljenosti od 2m. Za razliku od prvoga, grob 2 je imao sve karakteristike ženskoga groba. Sadržavao je šest atraktivnih i bogato ukrašenih posuda i jednu oštricu savinutog željeznog noža. Najveća žara iz ovoga groba vrlo je slična onima iz groba 1 i 2 iz tumula II oblikom i načinom ukrašavanja.

Oba groba ležala su na dubini od 0,30 m, te bi bila uništena za kratko vrijeme, da se nije pristupilo iskopavanju. Grob 1 čak je djelomično bio zahvaćen plugom, koji je savinuo jedno željezno koplje. Zdravica se pojavila na dubini od 0,75 do 0,80 m.

Popis nalaza

Grob 1

1. Velika crna grafitirana žara bez ukrasa (AMZ, inv. br. 11465, tab. X, 7)
2. Poklopac žare (AMZ, inv. br. 11464, tab. X,7)
3. Kameni brus (AMZ, inv. br. 11463, tab. X, 5)
4. Par brončanih glava igala s više cilindričnih glavica (AMZ, inv. br. 11456, tab. X, 6)
5. Dvije željezne sjekire s tuljcem za nasad (veća: AMZ, inv. br. 11458, tab. X, 3, manja: AMZ, inv. br. 11457, tab. X, 4)
6. Željezna plosnata sjekira s ručicama (AMZ, inv. br. 11459, tab. X, 2)
7. Ulomci triju željeznih vršaka kopalja (AMZ, inv. br. 11460, tab. X, 1)
8. Komadi šljake i rastaljena željeza s tragovima tkanine (AMZ, inv. br. 11461)
9. Komadi rastaljene bronce (AMZ, inv. br. 11462)

Grob 2

1. Žara crna, grafitirana, ukrašena žljebljenjem
2. Poklopac žare — plitica
3. Manja žara s vertikalno narebrenim trbuhom i tri šiljate bradavice
4. Poklopac manje žare — plitica
5. Par vrlo fino izrađenih šalica s uzdignutom ručkom i koso kaneliranim trbuhom, grafitirane
6. Oštrica savinutog željeznog nožića

Tumul VIII

Dok je arheološka ekipa radila na tumulu VII (1970), na okolnim njivama oralo se traktorom. Prilikom oranja plug je izbacio vrlo veliku količinu keramike, željeznih predmeta i brončanog lima ukrašenog iskucavanjem, i to na mjestu između tumula II i tumula VII. Tako je ustanovljen još jedan tumul, koji je bio posve razvučen i izravnat oranjem. I on se nalazi na zemljištu Antuna Sazame iz Kaptola, k. č. 1022/6.

Na mjestu gdje su se pojavili nalazi otvorena je sonda 4x4 m. Od groba 1, što ga je bio zahvatio plug, pronađeni su uz ulomke keramike i ulomci dvaju ili više kopalja, jedna sjekira s tuljcem za nasad te komadi kvalitetnog brončanog lima, ukrašenog iskucavanjem i zakovicama. Grob je bio položen na tanak sloj drvenog ugljena i pepela, koji je prije oštećivanja možda imao neki pravilni tlocrt. Na udaljenosti od 3,5 m zapadno od mjesta na kojem se pretpostavlja položaj groba 1, otkriven je grob 2, koji je pronađen intaktan, jer je ležao nekoliko centimetara niže od groba 1, pa ga plug još nije zahvatio. To bi sigurno i uslijedilo prilikom slijedećeg oranja, kao što se pokazalo i god. 1971., kad je bio zahvaćen sloj ispod paljevinskog. Inventar groba 2 sačinjavale su dvije žare izvedene u već uobičajenoj tehnici s premazom sjajnog crnog grafita, ukrašene vertikalnim plastičnim rebrima, no u vrlo lošem stanju. Svaka je žara imala po jedan poklopac-pliticu, od kojih je jedna imala facetirane strane. Poklopci su bili u nešto boljem stanju. Materijal se nalazi na rekonstrukciji u laboratoriju AMZ.

Popis nalaza

Grob 1

1. Fragmentirana keramika od nekoliko posuda
2. Dva fragmenta lijevanih brončanih rozeta na proboj (konjska oprema)
3. 12 komada brončanog iskucanog lima
4. Dvije brončane karičice
5. Dvije oštrice željeznih nožića
6. Željezne žvale (?), 5 fragmenata
7. Tri željezna koplja, 8 fragmenata
8. Dvije željezne sjekire s tuljcem za nasad
9. Dvije željezne pločice

Grob 2

1. Crna grafitirana žara u fragmentima
2. Poklopac žare — plitica, u fragmentima
3. Crna grafitirana žara u fragmentima
4. Poklopac s facetiranim rubom, u fragmentima

Tumul IX

Vrlo nizak, gotovo već posve izravnian i jedva primjetljiv, tumul IX istražen je god. 1970. Nalazi se djelomično na zemljištu Antuna Sazame iz Kaptola, k. č. 1022/5, a djelomično (njegova sjeverna strana) na zemljištu Svatoslava Vaslera iz Kaptola, k. č. 1022/1. Preko humka vodi poljski put na međi oranica dvojice vlasnika. Toj činjenici možemo zahvaliti da je južna polovica sačuvana, dok je sjeverna teško oštećena oranjem.

Tumul IX leži jugoistočno od tumula X, a sjeverno od tumula VII. Sonda veličine 5,5x4,5 m dala je arhitekturu (si. 3; tab. XI), i to kameni suhozid, koji je opisivao kvadrat svijetlih dimenzija 3,5 X 3,0 m. Suhozid je bio bolje sačuvan

u svojoj južnoj polovici, a bio je naslagan od oblutaka, kao što je to bio slučaj u većini humaka. Širina mu je iznosila od 0,50 do 1,0 m, a visina do 0,2 m. Orientacija je bila približno kardinalna.

Površina unutar arhitekture bila je pokrivena drvenim ugljenom i pepelom i bila je mjestimično oštećena. Kamen, koji je plug izbacivao prethodnih godina, nalazio se nabacan na hrpu uz poljski put zapadno od humka.

U svakom od kutova suhozida nalazio se po jedan žarni grob. Grob 1 (donji lijevi ugao, si. 3) bio je intaktan, grob 2 (donji desni ugao, si. 3) bio je već djelomično rasturen, dok su se od grobova 3 i 4 sačuvali samo tragovi. Grobovi su se pojavili na dubini od 0,10 m, a zdravica na oko 0,40 m. Činjenicu da su grobovi sačuvani na tako maloj dubini možemo zahvaliti i kamenoj arhitekturi, o koju je plug zapinjao i koja ga je izbacivala.

Grob 1 sačinjavao je slijedeći materijal: velika crna grafitirana žara, ukrašena vertikalnim plastičnim rebrima, točkanjem i žljebljenim spiralama, a poklopac žare sačuvan je tek u nekoliko sitnih ulomaka. Žara se razlikuje od ostalih po tomu što ima vodoravni vrat. U njoj se nalazio pepeo i ostaci kostiju pokojnika, kao i amorfnj fragmenti izgorjele bronce. Ispod žare bila su položena dva željezna vrška kopalja.

Grob 2 sadržavao je istovjetnu žaru kao i prethodni grob, te poklopac — sve je bilo zahvaćeno plugom vjerojatno prije više godina. U žari je uz pepeo i kosti pokojnika bilo i metalnih priloga: kameni brus s brončanom drškom i koricama izrađenim na proboj, dva križna razvodnika od konjske opreme, brončani ukrašeni okov pojasa, brončane perle i tanki lim. Ispod žare otkrivena su tri ulomka vrlo loše sačuvanog željeznog koplja.

Od groba 3 (gornji lijevi ugao) pronađeno je nešto keramike i izgorjelih kostiju pokojnika, a od groba 4 (gornji desni ugao), uz ostatke pokojnika i ulomke keramike i jedan brončani razvodnik te nekoliko privjesaka i perli.

Popis nalaza

Grob 1

1. Crna grafitirana žara ukrašena sa tri okomita plastična rebra, točkanjem i žljebljenim spiralama
2. Plitica — poklopac žare
3. Ulomci dvaju željeznih vršaka kopalja
4. Razni željezni fragmenti
5. Brončani fragmenti

Grob 2

1. Crna grafitirana žara ukrašena sa tri okomita plastična rebra, točkanjem i žljebljenim
2. Plitica — poklopac žare
3. Nožić s ostacima koštane drške
4. Brus u koricama s drškom
5. Dva komada brončanih križnih razvodnika
6. Brončani ukrašeni okov pojasa
1. Ulomci koplja

Grob 3

1. Keramički ulomci

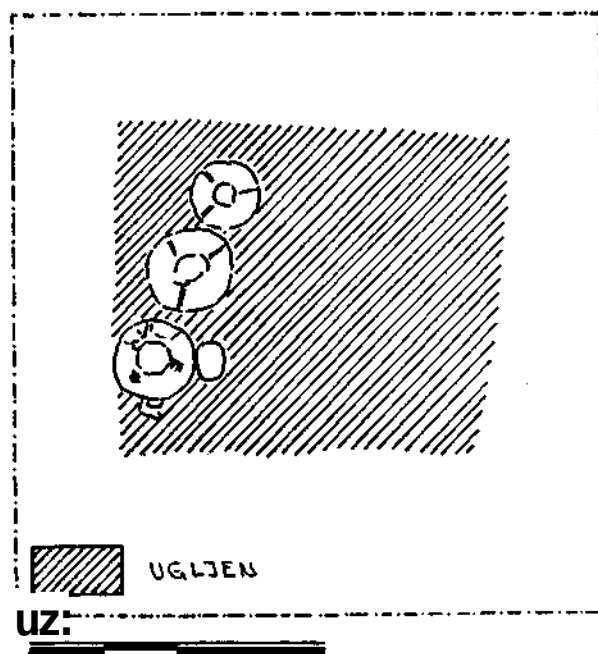
Grob 4

1. Keramički ulomci
2. Jedan brončani razvodnik
3. Brončane perle i privjesci

Tumul X

Vrlo snižen i razvučen, tumul X nalazi se, kao i tumul III, IV, a djelomično i IX, na zemljištu Svatoslava Vaslera iz Kaptola, k. č. 1022/1. On se nalazi na istoj visini kao i tumul III, no s njegove zapadne strane. Tumul IV leži jugoistočno od tumula X. Istražen je tijekom kampanje god. 1970. Današnja visina iznosi 0,50 m, dok mu je promjer vrlo teško utvrditi.

Sonda 4X4m povrh tumula dala je jedan žarni grob (si. 4; tab. XII, 1–2) na dubini od 0,3 m. Grob je bio položen na četverouglasti prostor ispunjen drvenim

SI. 4. Tumul X

ugljenom veličine 2,30 X 2,50 m, koji je imao približnu kardinalnu orijentaciju. Sa zapadne strane ovoga prostora naišlo se na tri žare, koje su ležale jedna do druge u smjeru sjeveroistok—jugozapad. Najdonja je imala poklopac. S njezine istočne strane otkriveni su ostaci šljema položenog na tjeme, što ga je već djelomično bio zahvatio plug. Kasnije, u laboratoriju, ustanovljeno je da se radi o šljemu korintskog tipa (tab. XIII, 1) vrlo fine izradbe, rad grčkih toreutskih radionica. U

prvoj žari, uz pepeo i ostatke kostiju ratnika, bilo je pet lijevanih pločastih brončanih ukrasa konjske opreme (tab. XIII, 3—4), jedan kameni oštećeni brus s brončanom drškom koja završava dvjema nasuprot okrenutim rogatim životinjskim glavama (tab. XIII, 2) te brončana glavica igle (tab. XIII, 5), koja je bila željezna i kvadratnog presjeka, kao i više komada sasvim korodiranog željeza. Ispod prve žare tlo je bilo popločeno ulomcima crvene grube keramike. Druge dvije žare sadržavale su samo kosti i pepeo pokojnika.

Popis nalaza

Grob 1

1. Mala crna grafitirana žara ukrašena bradavicama i žljebljenjem (skica tab. XIII, 7)
2. Plitica — poklopac žare
3. Dvije male žare ukrašene vertikalnim rebrima i žljebljenjem (skica tab. XIII, 6)
4. Brončani korintski šljem (tab. XIII, 1)
5. 4 lijevane brončane rozete-razvodnici, dijelovi konjske opreme (tab. XIII, 3)
6. Lijevani brončani privjesak (tab. XIII, 4)
7. Kameni brus s brončanom drškom u obliku dvostruke životinjske rogate glave (tab. XIII, 2)
8. Brončana glava igle (tab. XIII, 5)

Tumul XI

Tumul XI (si. 5), što ga narod naziva »Volarska glavica«, nalazi se 2 do 2,5 km od samoga sela na seoskom pašnjaku, k. č. 1015, s lijeve strane seoskog puta koji vodi prema obližnjoj šumi. Sam teren predstavljaju već obronci Papuka, predjel sav izbrazdan bujicama koje se lako probijaju kroz pjeskovito zemljište s mnogo škrljca. Prethodnih godina tumul XI prekrivala je mlada brezova šuma, koja je posječena 1968. godine. Ostalo je samo žbunje. Od svih postojećih tumula, »Volarska glavica« je najveći, i to stoga što se ne nalazi na obradivom zemljištu te nikada nije bio uzoran. Visina mu je oko 3 m, a promjer oko 20 m. Istraživan je god. 1971.

Otvorena su dva kvadranta, A i B. Rad je otežavala vrlo tvrda, suha i nabijena zemlja, koja se po svojem sastavu razlikovala od okolnog tla. U kvadrantu A (jugostočni), na dubini od 1 m, iskopana su dva ulomka slavenske keramike crvene boje — fragment oboda i trbuha te dna manjeg lončića. Sve je ležalo u sloju paljevine. Oba kvadranta, nakon što su istražena do dubine od 1,80 m, dala su vrlo nepravilnu arhitekturu od nabacanog kamena lomljenjaka (tab. XIV), za razliku od ostalih humaka, gdje je bio uobičajen oblatak. Kamen je bio sav raspucan, jer je nabacan na vatru, a ispod suhozida nađen je sloj drvenog ugljena i pepela. Prostor između kamena bio je uglavnom šupalj.

Kako pod arhitekturom i unutar nje nije nađeno ništa osim ulomaka atipične grube keramike, smatra se da je tumul XI imao kultno značenje, te se nije pristupilo istraživanju sjevernih kvadranta poradi visokih troškova iskopavanja. Zdravica je bila na dubini od 3,20 m kod vrha humka.

Popis nalaza

1. Dva komada crvenog slavenskog lončića
2. Ulomci grube atipične keramike

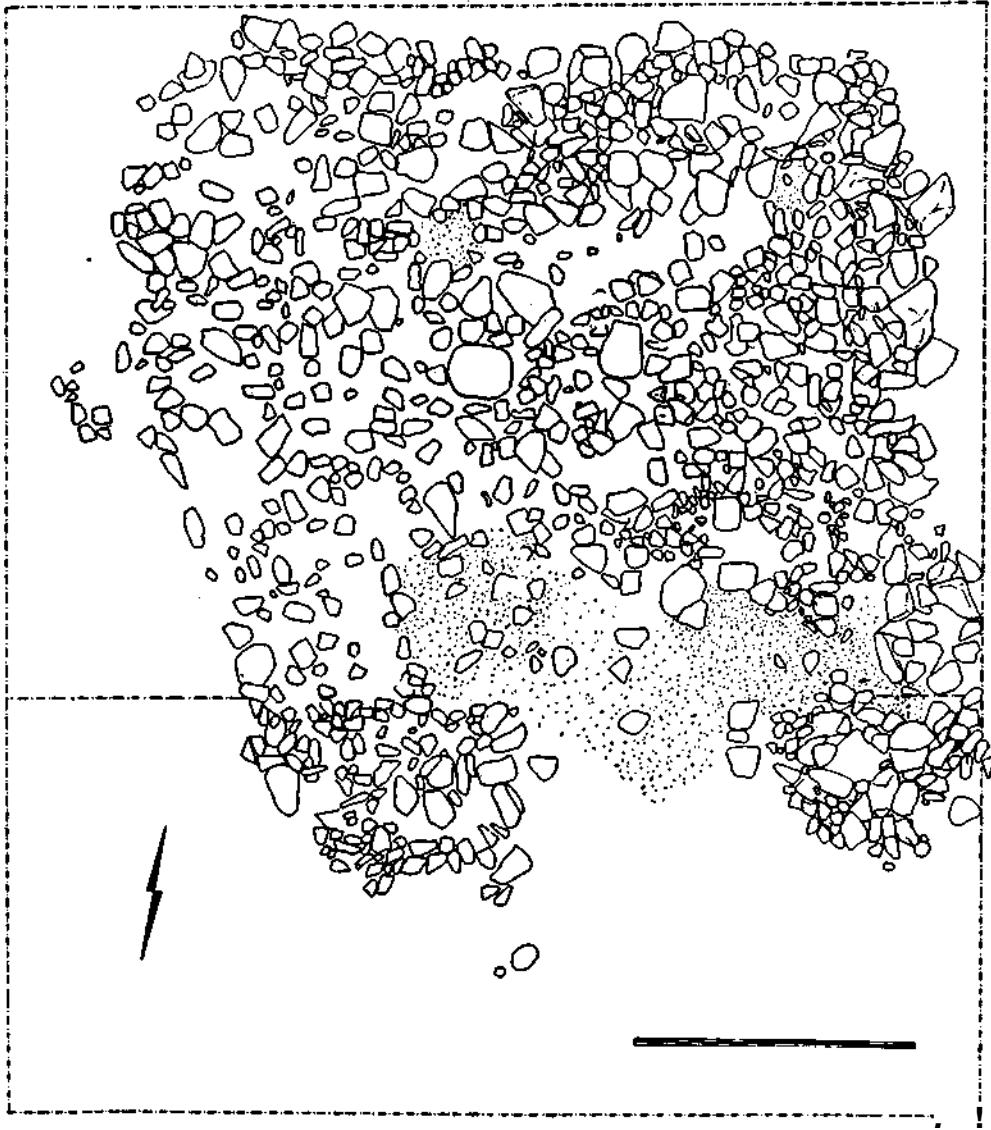
SI. 5, Tumul XI

Tumu I XII

Smješten je na položaju Čemernica, na oranici Vinka Svobode iz Kaptola, k. č. 1022/17, 18 sjeverno od tumula III. Sasvim je razvučen i jedva uočljiv. Manji dio tumula nalazi se pod njivom Drage Novaka, također iz Kaptola, k. č. 1022/lk, s južne strane. Istražen je god. 1971.

Sonda veličine 7x8 m otkrila je površinu 6x6 m, svu popločenu potočnim kamenom (si. 6). Ova arhitektura bila je mjestimično oštećena plugom, pogotovo njezin južni dio pod oranicom Drage Novaka. Arhitektura je ležala vrlo plitko, na 0,10 m, i prema pričanju vlasnika uvijek je izbacivala plug na tomu mjestu. Nakon što je ucrtan i fotografiran, kamen je dignut i pod njim su nađena dva žarna groba. Grob 1 nalazio se na sredini, a grob 2 nešto južnije. O inventaru grobova zasad se ne može reći mnogo, jer se nalazi u laboratoriju AMZ na čišćenju.

Grob 1 dao je vrlo bogatu finu crnu grafitiranu keramiku razvedenih oblika, koja se razlikuje od keramike iz ostalih tumula, te ulomke dvaju željeznih kopalja. Grob 2 je uz jedno dobro sačuvano željezno koplje sadržavao također keramiku. Sitnijih fragmenata keramike i amorfne bronce nađeno je na više mjesta u sloju drvenog ugljena.

SI. 6. Tumul XII

Popis nalaza

Grob 1

1. Ulomci više posuda
2. Dva fragmentirana željezna koplja

Grob 2

1. Ulomci više posuda
2. Jedno željezno koplje

Tumul I XIII

Tumul XIII, također vrlo nizak i jedva zamjetljiv, leži nešto jugozapadnije od prethodnog, na zemljištu Drage Novaka iz Kaptola, k. č. 1022/lh. Iako su po njegovoj površini još prethodnih godina nađeni brojni ulomci crne grafitirane keramike, istraživanja god. 1971. nisu dala pozitivnih rezultata. Otvorena su dva kvadranta veličine 5 X 5 m i istražena do zdravice. U kulturnom sloju nailazilo se na čestice drvenog uglja i sitne fragmente keramike. Grobovi, koje je nekada pokrивao tumul, uništeni su intenzivnom obradbom zemlje, vjerojatno prije više godina.

Popis nalaza

1. Ulomci keramike

Tumul XIV

Najjužniji od sviju tumula na položaju Čemernica nalazi se između tumula VII i VIII na njivi Antuna Sazame iz Kaptola, k. č. 1022/6. Otvorena je sonda 5x5 m, koja je istražena do zdravice. Osim nekoliko ulomaka grube crvene keramike, vjerojatno starijeg datuma od ostalog materijala iz nekropole, drugih nalaza nije bilo. Čini se da su grobovi ovog tumula doživjeli istu sudbinu kao i oni u tumulu XIII, jer je i tumul XIII nizak i potpuno razvučen.

Popis nalaza

1. Ulomci crvene grube keramike

GRADINSKO NASELJE

Tijekom godina istraživanja ekipa je od stanovnika sela Kaptola saznala da se na obroncima Papuka nalazi položaj zvan Gradca, na kojem se nekada nailazilo na keramiku. Nakon pomnog obilaska tog položaja, koji se nalazi sjeveroistočno od seoskog mlina, ubicirano je prethistorijsko naselje gradinskog tipa, kojem je svakako pripadala nekropola grobnih humaka na Čemernici.

Gradca leži već u samoj gori Papuk (tab. I, 2) i vrlo je pogodna za naselje prethistorijskog doba. Osigurana je padinama sa tri strane — sjeverne, zapadne i južne — dok je istočna strana utvrđena nasipom i jarkom, za koje se za sada još ne može ustvrditi jesu li prirodni ili djelo ljudskih ruku, jer je čitav istočni dio Gradce zarastao u gusto bodljikavo grmlje. Zapadna padina strmo se spušta prema potoku. Prethistorijske nastambe nalazile su se po svoj prilici na zapadnom terasastom dijelu, koji je danas pod bukovom i grabovom šumom, a na nekoliko mjesta ga presijecaju šumski putovi. Na tim terasama nađeni su brojni keramički ulomci, neki od njih vrlo fine fature.

Uvjeti za život na Gradci bili su pogodni, jer je opskrba vodom i danas dobra. Uz potok sa zapadne strane postoje još dva vrela, jedno sa sjeverne, a drugo s južne strane.

Južno od Gradca, na drugom obronku Papuka koji je nedavno pošumljen, nalazi se nekoliko humaka, manji na nižem položaju, a veći nešto više. O ovim se humcima za sada ne može ništa pobliže reći.

ZAKLJUČAK

U starije željezno doba nastanjuju obronke Papuka i ravnice u okolici sela Kaptola plemena koja podižu naselja na prirodnim uzvišenjima, a svoje mrtve sahranjuju nedaleko od mjesta stanovanja. Pogrebni kult vezan im je za spaljivanje pokojnika, čiji se pepeo stavlja u velike keramičke posude. One su izrađene specijalno za tu svrhu, ukrašene meandrom i motivom spirale i plastično izrađenim rebrima i protomama životinja, koje su vjerojatno imale neko simbolično značenje. Njihov se smisao gubi u dalekim vjekovima. Žare imaju sjajan metalni izgled, postignut premazom crnoga grafita, koji se još i danas nalazi u tim dijelovima Papuka. Žare se polažu s ostalim grobnim prilozima umrlih na zemlju. Iznad grobova nasipaju se humci od zemlje, pravilna kružnog tlocrta, a različitih veličina. Ovi su humci danas vrlo sniženi, iako neki od njih još uvijek dobro vidljivi.

Sustavna iskopavanja započela su god. 1965. U šest kampanja istraženo je 14 tumula,¹⁴ koji su iznenadili stručnjake bogatstvom keramičkih i brončanih priloga. To su do sada najbogatiji tumuli ne samo u ovoj kotlini, nego na slavonskom području uopće. Građa ukazuje na dosta dug raspon naseljavanja ovog područja (Ha C — Ha D) i na visoku kulturnu i ekonomsku razinu nekadašnjih stanovnika. Nalazi, kao npr. šljemovi i nazuvci, dokazuju veze s Ilirima, a preko njih s Grčkom. Prirodne uvjete za to pružala je Požeška kotlina svojim prirodnim bogatstvom i geografskim položajem. Brojno oružje i dijelovi konjske opreme ukazuju na vrlo naglašenu ratničku crtu u stanovništvu. Osjetni su i dosta jaki utjecaji srednjoevropskih kultura starijeg željeznog doba, osobito u keramici, i istočnoevropskog kulturnog kruga, u konjskoj opremi.

Uz žarne grobove mnogi humci sadržavali su i arhitekturu — suhozid od potočnog kamena ili lomijenjaka, tlocrt kojega je u svakom pojedinom slučaju bio drukčiji. Nekoliko tumula nije sadržavalo grobove, nego kameni suhozid i drveni ugaj, pa se može pretpostaviti da su imali kultno značenje. U većini grobnih humaka nalazio se jedan do pet žarnih grobova. Po svim indicijama sahrana je bila istodobna.

*

Za vrijeme istraživanja prehistorijskih tumula u Kaptolu, arheološka ekipa vršila je rekognosciranje manjeg opsega na području Požeške kotline, pri čemu joj je u velikoj mjeri pomagao kolektiv Odjela za katastar S. O. SI. Požega. Osim gore spomenutog gradinskog naselja na položaju Gradca kod Kaptola, ustanovljena su još četiri lokaliteta, a sakupljeni podaci o još nekoliko nalazišta.

¹⁴ V. Vejvoda. Arheološki pregled 10/1968., pp. 34-36; V. Vejvoda. Istraživanje brončanog i željeznog doba Požeške kotline. Pregled naučnih radova II, Zagreb 1970., p. 143; I. Mirnik. Arheološka iskopavanja u selu Kap-

tol kod SI. Požege i izložba »Prehistorijski ratnički grobovi iz Kaptola« u Muzeju Požeške kotline. Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske XX/1971, 6, pp. 14-17.

Striježevica

Na temelju primljenih podataka o postojanju humaka u blizini sela Striježevice, ekipa je obišla teren i ustanovila da se radi o arheološkom lokalitetu iz rimskog doba, koji leži na položaju zvanom Striježevičke njive, s desne strane ceste Kamensko—Striježevica, neposredno pred ulaskom u selo. Ostaci villae rusticae pružaju se paralelno s cestom u dužini od oko 50 m. Širina lokaliteta iznosi oko 20 m. S južne strane teče potok. Uz rub ceste, na zapadnom kraju nalazišta, stoji humak od nabacanog materijala, zarastao u žbunje. Na njemu je nađena jedna kamena monolitna suspensura. Čitav je lokalitet vrlo ugrožen intenzivnom obradom zemlje, jer plug zahvaća gornje dijelove ostataka arhitekture i izbacuje veće količine kamena, opeke, tegula, žbuke i ulomaka keramike.

Blacko

U blizini sela Blacko, na rudini »Za gradom«, ubicirano je srednjovjekovno gradište uz Orjavu, južno od željezničke pruge Si. Požega—Pleternica (K. o. Blacko, k. č. 241/1—3 i 240/4, privatno vlasništvo). Radi se o dvjema uzvisinama, jednoj manjoj i izduženoj, veličine oko 6x10 m, sa sjeverne strane. Druga, nešto veća, približno kružnog tlocrta promjera oko 30 m, nalazi se južno od prve, većim dijelom zarasla u šikaru. Po čitavoj površini leže ulomci kasnosrednjovjekovne keramike, opeka, žbuke, kamena, te životinjske kosti. Ljudske kosti opažene su samo na manjem humku. Pod većim se nalazi arhitektura od kamena u žbuki, o čemu svjedoče brojni tragovi vađenja materijala iz zidova.

Doljanovac-Pogana gradina

Tražeci kod sela Doljanovca blizu Kaptola, prema dobivenim podacima, prethistorijski lokalitet na tzv. Poganoj gradini, ekipa je na obroncima Papuka naišla na jedan kasnosrednjovjekovni lokalitet. Na kraju gorske kose presječene jarkom, u kojem je ostavljen prijelaz u obliku nasipa, otkrivena je arhitektura četverouglastog tlocrta dimenzija 12x9,8 m (svjetle dimenzije su 5,5x6,5 m). Pomnijim proučavanjem vidjelo se da je arhitektura od grubo klesanog kamena u žbuki. Debljina zida je na tri strane oko 2,7 m, dok je zid prema jarku debeo oko 3,6 m. Površinskih nalaza, koji bi pobliže mogli datirati ovo utvrđenje, osim komada žbuke po čitavoj površini, nije bilo. Ostaci utvrđenja nalaze se u bukovoj šumi. Na gorskoj kosi, s druge strane jarka, uočena su tri udubljenja, dva sa sjeverne i jedno s južne strane, koja možda potječu od urušenih zemunica.

Doljanovac

U samom selu Doljanovcu obišli smo položaj nekadašnjeg tzv. »Doljanovačkoga grada«, ostaci kojega su se, prema pričanju seljaka, prije više desetljeća mogli vidjeti. Na njima je podignuta kuća (k. br. 1), sjeverni zid koje je sagrađen na srednjovjekovnim temeljima koji su se slegli te je zid popucao. Pri gradnji spomenute kuće pronađen je zaključni kamen gotičkog rebrastog svoda veličine 0,44x0,26x0,24 m. Ukoliko ovaj fragment nije donesen iz prvotne kaptolske crkve, mogao bi pripadati sakralnom objektu većih dimenzija.

OPIS I SADRŽAJ TABLI

Tabla I

1. Pogled na humke na Čemernici s jugoistoka
2. Gradca, prehistorijsko naselje, pogled s juga

Tabla II

1. Pogled na tumul pod župnim vinogradom s istoka
2. Tumul I — pogled na dio rova s ugljenom s juga

Tabla III

Tumul II, grob 1

1. Dva plosnata brončana koluta
2. Mala plitica, promjer 13,5 cm
3. Lončić s uzdignutom drškom, visina 6,5 cm
4. Crna grafitirana žara ukrašena žljebljenjem, visina 26 cm
5. Crna grafitirana žara ukrašena žljebljenjem, visina 32 cm
6. Crna grafitirana žara ukrašena žljebljenjem, visina 33 cm

Tumul II, grob 2

7. Oštećena čunasta fibula s pticom na luku, rekonstrukcija
8. Crna grafitirana žara s poklopcem. Visina žare 34 cm, visina plitice 4,5 cm

Tabla IV

1. Tumul IV, grob 1, pogled s istoka
2. Tumul IV, grob 1, detalj šljema i knemida in situ

Tabla V

Tumul IV, grob 1

1. Grčko-ilirski šljem, bronca, visina 25 cm
2. Par brončanih knemida, visina 45 cm
3. Brončana ukrašena ploča sa zakovicama, veličina 39x18,5 cm
4. Žvale i dio psalijske, bronca
5. Dva željezna vrška kopalja, dužine 42 i 33 cm
6. Bojna sjekira s brončanim tuljcem i željeznim sječivom, dužina 19 cm
7. Brončani razvodnici
8. Tri brončana prstena, promjeri 3,1 i 4,3 cm

Tabla VI

Tumul IV, grob 1

1. Brončana igla s više glavica, dužina 19,5 cm
2. Brončana igla s više glavica, dužina 10,5 cm
3. Spirala od tankog perforiranog brončanog lima (3 kom)
4. Par brončane dugmadi — zakovica
5. Brončani okov pojasa ukrašen iskucavanjem, veličina 5,5x4,3 cm
6. Dva saltaleona
7. Brončani košarasti privjesci ili okovi
8. Mala šalica s uzdignutom ručkom, visina 6,5 cm
9. Velika crna grafitirana žara, visina 36,5 cm

Tumul IV, grob 2

10. Žara sa spiralnim ukrasom i plastičnim protomama, visina 47 cm
11. Brončani košarasti privjesci ili okovi
12. Šalica s uzdignutom drškom, visina 8 cm

Tabla VII

Tumul IV, grob 1, grčko-ilirski šljem, visina 25 cm

Tabla VIII

1. Tumul V, grob 1, detalj žare i priloga
2. Tumul VI, pogled na arhitekturu i položaj groba 1 s istoka

Tabla IX

1. Tumul VII, kvadrant A, pogled s jugoistoka, položaj groba 1
2. Tumul VII, grob 2 nakon čišćenja

Tabla X

Tumul VII, grob 1

1. Ulomci triju željeznih vršaka kopalja
2. Željezna plosnata sjekira s ručicama, dužina 21 cm

3. Željezna sjekira s tuljcem za nasad, -dužina 27 cm
4. Željezna sjekira s tuljcem za nasad, dužina 18,5 cm
5. Kameni brus, dužina 7,5 cm
6. Par brončanih glava igala s više cilindričnih glavica, dužina 8,2 cm
7. Velika crna grafitirana žara bez ukrasa s poklopcem. Visina žare 31 cm, visina poklopca 10,5 cm.

Tabla XI

Tumul IX, pogled na južni dio arhitekture s grobovima 1 i 2 s istoka

Tabla XII

1. Tumul X, grob 1, pogled s jugoistoka
2. Tumul X, grob 1, pogled sa sjevera

Tabla XIII

Tumul X, grob 1

1. Brončani korintski šljem, visina 25 cm
2. Kameni brus s brončanom drškom u obliku dvostruke životinjske rogate glave, dužina 8,5 cm
3. 4 lijevane brončane rozete-razvodnika, promjer 5–7 cm
4. Lijevani brončani privjesak, visina 6 cm
5. Brončana glava igle, visina 6 cm
6. Dvije male žare ukrašene vertikalnim rebrima i žljebljenjem (skica)
7. Mala crna grafitirana žara ukrašena bradavicama i žljebljenjem (skica)

Tabla XIV

Tumul XI, »Volarska glavica«, kvadrant B, arhitektura, pogled s juga

SUMMARY

EXCAVATIONS OF PREHISTORIC BARROWS AT KAPTOL
(Preliminary report)

Systematic excavations at the village of Kaptol, the seat of the mediaeval Chapter of St. Peter, near Slavonska Požega were begun in 1965. Their character was protective. The mounds are situated to the north of the village itself, forming a group. They were first mentioned in *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* HI/1881., p. 122; the first person to explore them was the land-owner Milan Turković at the beginning of the twentieth century. Unfortunately we have no data about these excavations. Intensive agriculture and natural erosion have subsequently changed the original height of the tumuli by levelling the earth to such an extent that in our day many incinerary graves lying higher have gradually been destroyed by ploughs. The use of tractors has proved to be even more fatal.

At the beginning of 1965, Anđela Horvat, a well-known Croatian conservator and historian of art, informed experts from the Archaeological Museum in Zagreb of the existence of grave mounds at Kaptol. The result of this was a revival of scientific interest in these mounds and later in the year a team arrived at Kaptol and started to excavate the most endangered tumuli. In fact, these excavations were the first systematic ones within the Požega Valley. They were continued up to 1971 with an interruption in 1969. Fourteen barrows were excavated in this period. They were given numbers from I to XIV, their sequence depending very much upon crops that were on the fields at the time.

The results of the excavations will be of great importance for the chronology of the Early Iron (the finds range from Ha D₁ and Ha D₂) of the Požega Valley and the whole region of Slavonia in general. Rich and manifold objects from the incinerary graves indicate a relatively long span of life on the slopes of the Papuk mountain. People who lived in those parts must have been in close contact with the Illyrians on the south and through them even with Greece as some imported thoreutic finds (helmets, knemides) show. A particularly strong influence of the Iron Age cultures of Central Europe can be observed aswell.

Most of the excavated mounds were grave-mounds covering from one to five graves, with goods. The burial rite involved incineration of the dead, whose ashes were put into very rich and elaborately formed urns. The latter had a highly polished metal-like surface which was achieved by using a thin layer of black graphite. Graphite is still being exploited in the nearby mountain. The variety of pottery shapes and decorations is amazing. Except in five cases, pebblestone architecture was found beneath the barrows, the ground-plans differing very much from each other. Some of the graves were found to have been plundered in remote times, others damaged or destroyed not so long ago by ploughs.

Among the most important finds from the Kaptol barrows are the ones coming from rich warrior graves. Thus grave Nr. 1 in Tumulus IV contained the following grave-goods: one big simply decorated urn, a small cup with one handle

protruding above the rim, a helmet of the so-called Graeco-Illyrian type, a pair of knemides (greaves), a rectangular decorated bronze breast-plate (?) with rivets along the rim, a bronze battle-axe with an iron blade, two iron spear-heads and the remains of a third one, parts of horse-bits and, finally, ornaments of bronze. The helmet itself belongs to the earlier variant of the type, the paragnatides being still very broad and awkward and the rivets along the rim still functioning.

The second important warrior-grave was saved just in time, because its upper part had already been caught by the plough. It is the single grave in Tumulus X. The grave inventory consists of three black urns of minor dimensions, one Corinthian helmet, five cast bronze ornaments from horse harness, a whetstone with a bronze handle ending in a double animal head with horns, and one bronze needle-head.

The excavations were financed by the Republican Fund for Scientific Work for Croatia and the Archaeological Museum in Zagreb with the theme "Bronze and Iron Ages of Continental Croatia". The excavations were undertaken by permission of the Republican Institute for the Preservation of Monuments in Zagreb.

LIST OF PLATES

Plate I

1. Grave-mounds near Kaptol, seen from SE
2. Prehistoric settlement on Gradca, seen from S

Plate II

1. Unexcavated barrow under the Parish vineyard, from E
2. Tumulus Nr. I, part of the charcoal-filled trench, from S

Plate III

Tumulus II, grave I

1. Two flat bronze rings
2. Small bowl, diameter 13,5 cm
3. Small cup with uplifted handle, height 6,5 cm
4. Black urn, height 26 cm
5. Black urn, height 32 cm
6. Black urn, height, 33 cm

Tumulus II, grave 2

7. Damaged fibula à navicella with a bird on the bow, reconstruction
8. Black cinerary urn with lid. Height of urn 34 cm, height of lid 4,5 cm

Plate IV

1. Tumulus IV, grave 1 seen from E
2. Tumulus IV, grave 1, detail of helmet and greaves in situ

Plate V

Tumulus IV, grave 1

1. Graeco-Illyrian helmet, bronze, height 25 cm
2. Pair of knemides (greaves), bronze, height 45 cm
3. Decorated bronze plate with rivets, dimensions 39x18,5 cm
4. Parts of horse-bit, bronze
5. Two iron spear-heads, height 42 and 33 cm
6. Battle-axe with bronze shaft and iron blade, length 19 cm
7. Parts of horse harness, bronze
8. Three bronze rings, diameters 3,1 and 4,3 cm

Plate VI

Tumulus IV, grave 1

1. Bronze needle with several heads, length 19,5 cm
2. Bronze needle with several heads, length 10,5 cm

3. Spiral of thin bronze plate, perforated, 3 pieces
4. Pair of bronze buttons with rivets
5. Bronze belt decoration, decorated, dimensions 5,5X4,3 cm
6. Two saltaleoni
7. Bronze basket-like pendants
8. Small cup with uplifted handle, height 6,5 cm
9. Black cinerary urn, height 36,5 cm

Tumulus IV, grave 2

10. Black cinerary urn with spiraloid decoration and plastic horned heads, height 47 cm

11. Bronze basket-like pendants

12. Small black cup with uplifted handle, height 25 cm

Plate VII

Tumulus IV, grave 1, Graeco-IUyrian helmet, height 25 cm

Plate VIII

1. Tumulus V, grave 1, detail of urn and other small finds
2. Tumulus VI, architecture and position of grave 1 from E

Plate IX

1. Tumulus VII, quadrant A, seen from SE, position of gravel
2. Tumulus VII, grave 2, after cleaning

Plate X

Tumulus VII, grave 1

1. Fragments of three iron spear-heads
2. Fiat iron axe ivith arms, length 21 cm
3. Iron axe, length 27 cm
4. Iron axe, length 18,5 cm
5. Whetstone, length 7,5 cm
6. Pair of bronze needle heads, length 8,2 cm
7. Big black cinerary urn without decorations, with lid. Height of urn 31 cm, height of of lid 10,5 cm

Plate XI

Tumulus IX, south half of architecture with graves 1 and 2, seen from E.

Plate XII

1. Tumulus XII, grave 1, seen from SE
2. Tumulus XII, grave 1, seen from N

Plate XIII

Tumulus X, grave 1

1. Bronze Corinthian helmet, height 25 cm
2. VWhetstone with bronze handle ending in double horned animal head, length 8,5 cm
3. 4 cast bronze discs from horse-harness, diameters between 5 and 7 cm
4. Cast bronze pendant, height 6 cm
5. Bronze needle-head, height 6 cm
6. Two small urns (sketch)
7. Small black urn (sketch)

Plate XIV

Tumulus XI, quadrant B, architecture, seen from S

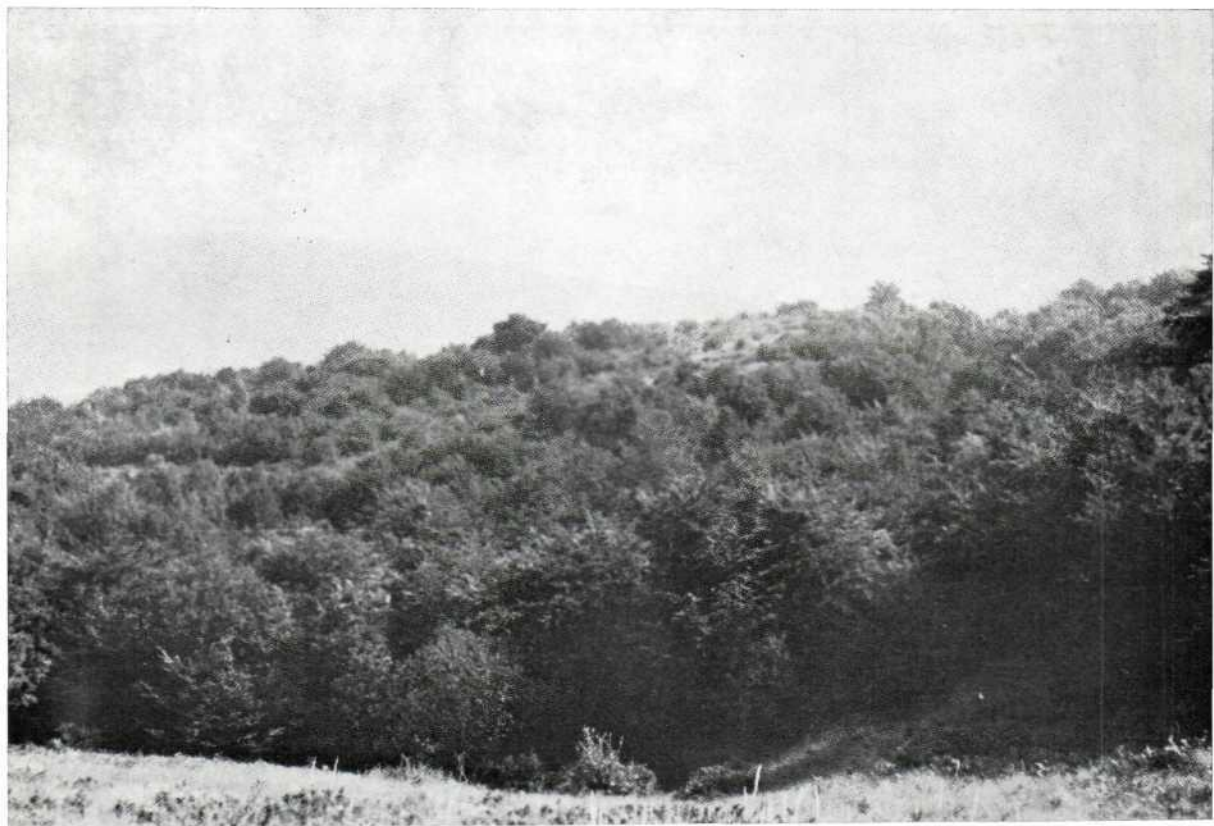
FIGURES IN TEXT

- Fig. 1 Situation of barrows at Kaptol
 Fig. 2 Plan Tumulus I
 Fig. 3 Plan of Tumulus IX
 Fig. 4 Plan of Tumulus X
 Fig. 5 Situation plan of Tumulus XI, before excavations
 Fig. 6 Tumulus XII, architecture

1

2

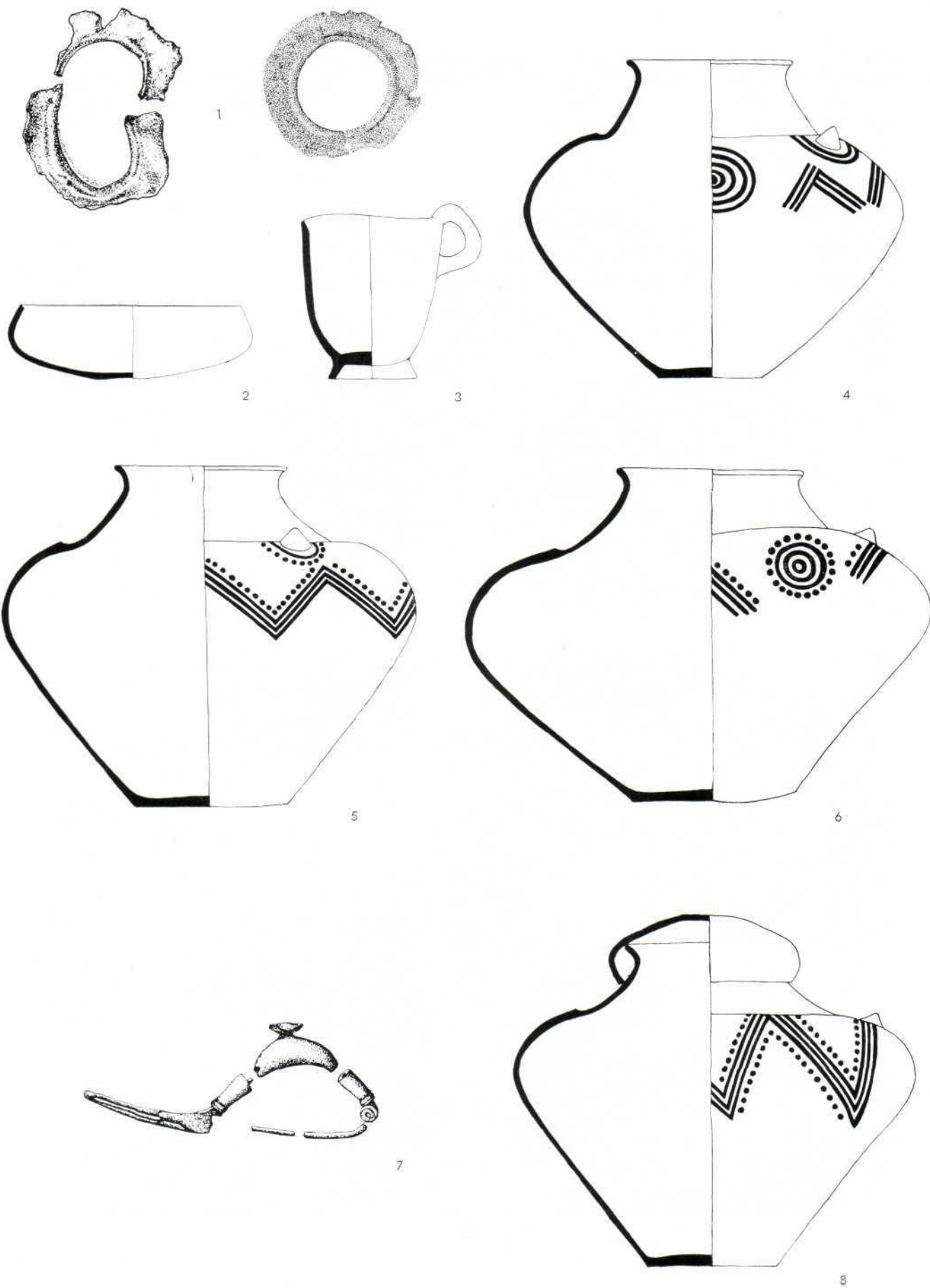

1

2

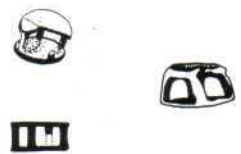
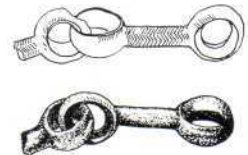
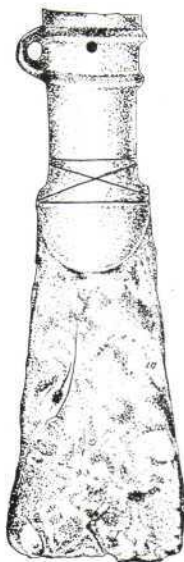
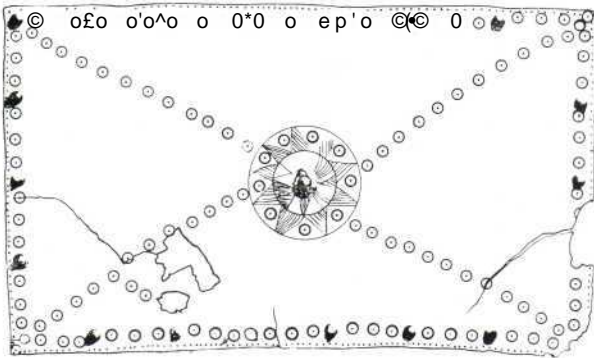
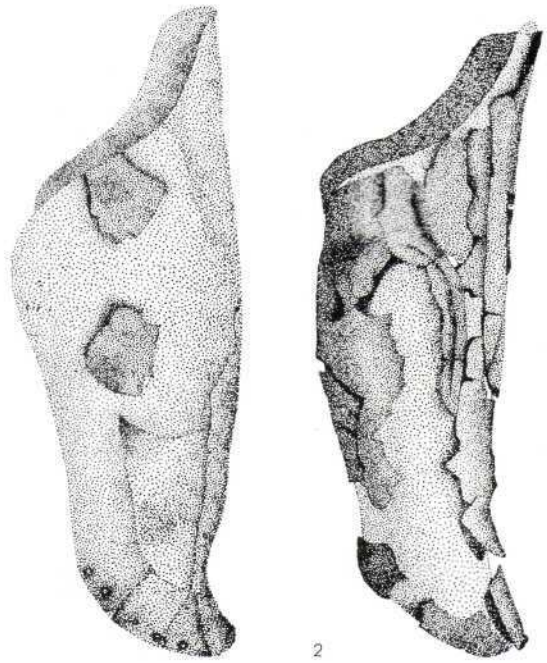
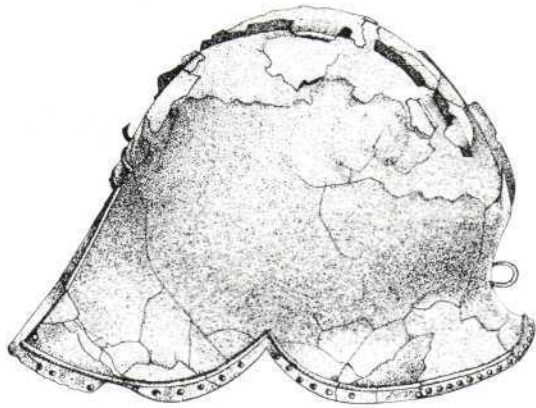

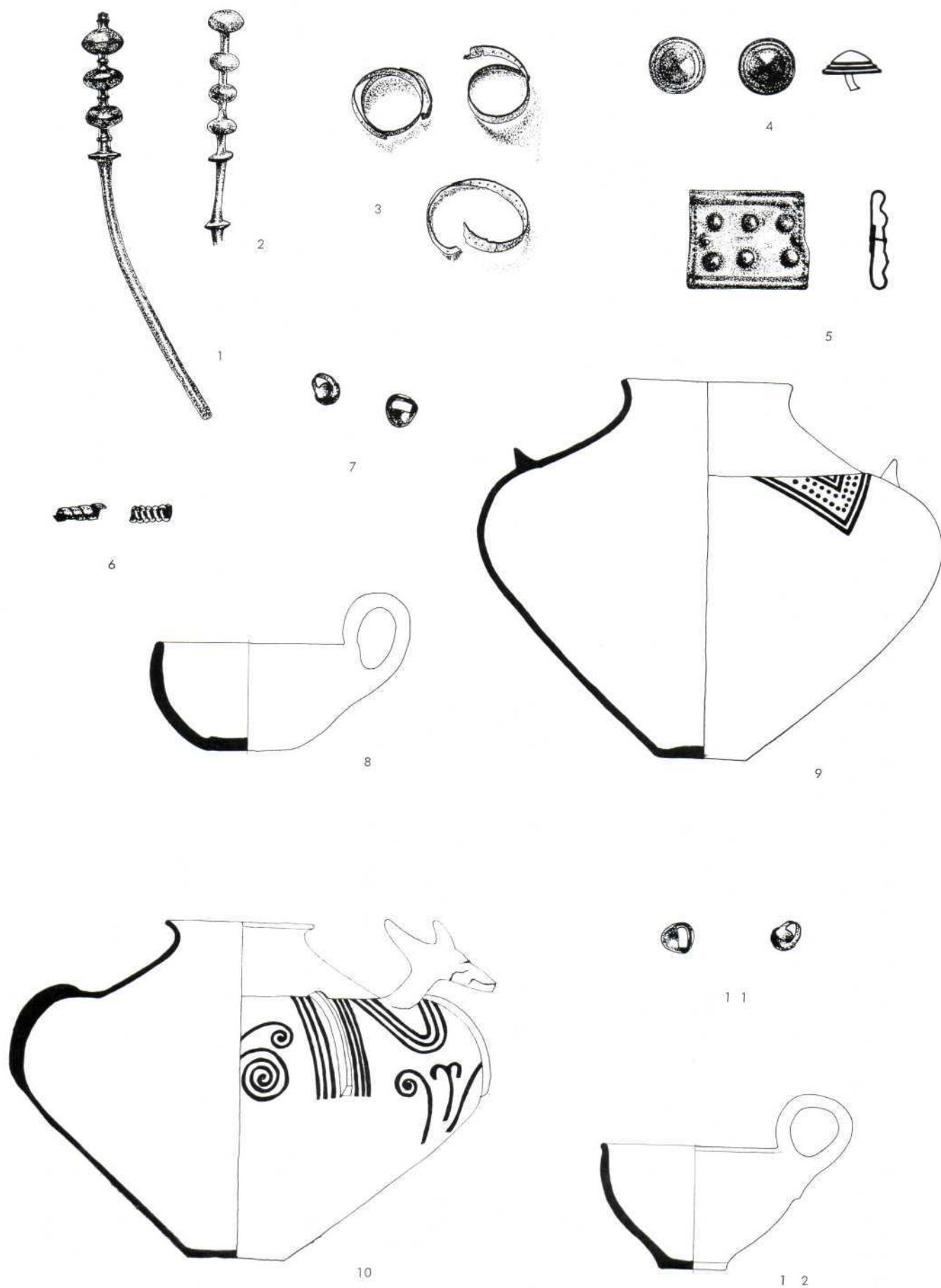

1

2

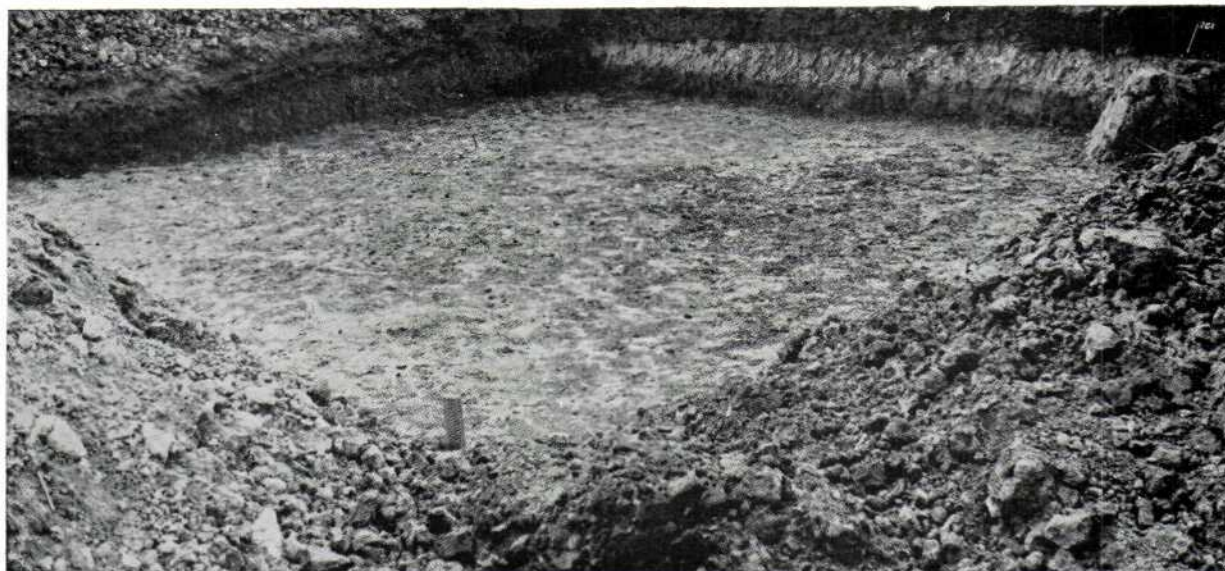

U...-

1

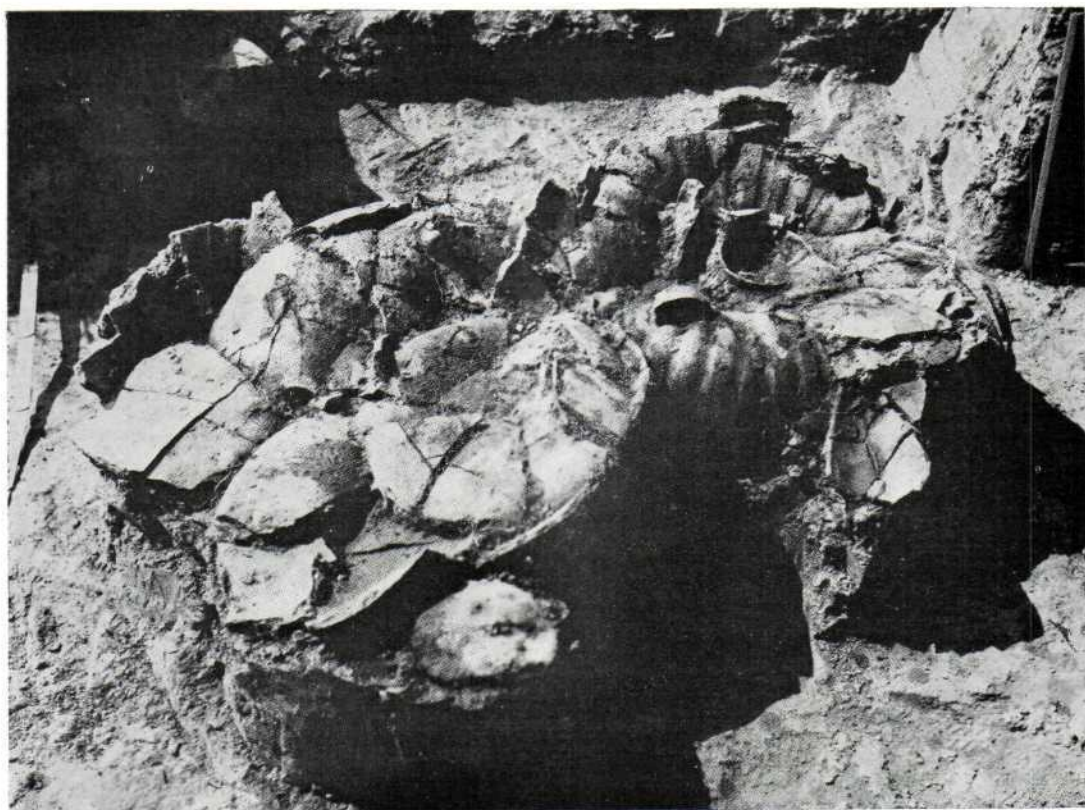

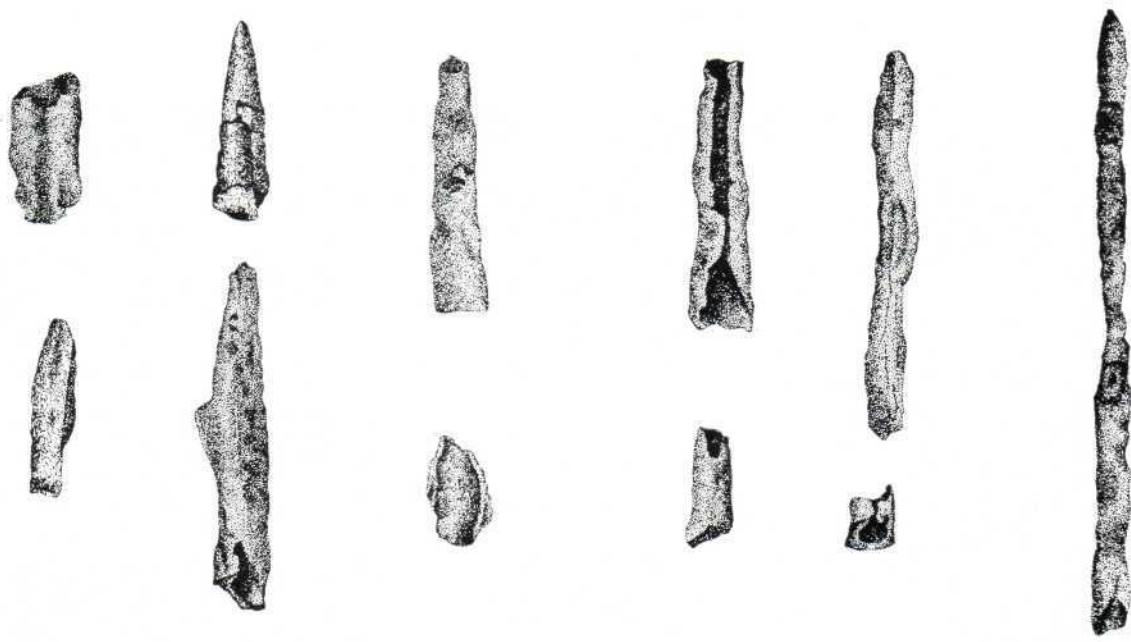
2

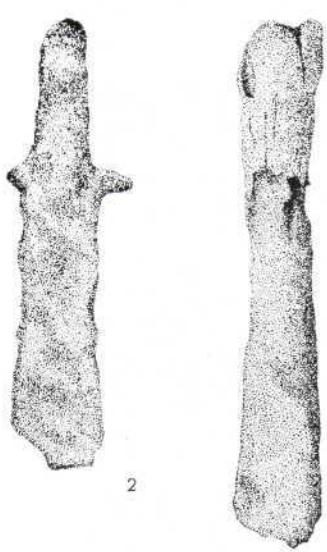
1

2

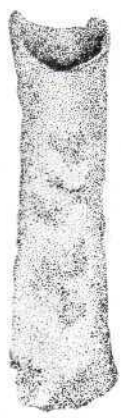

1

2

3

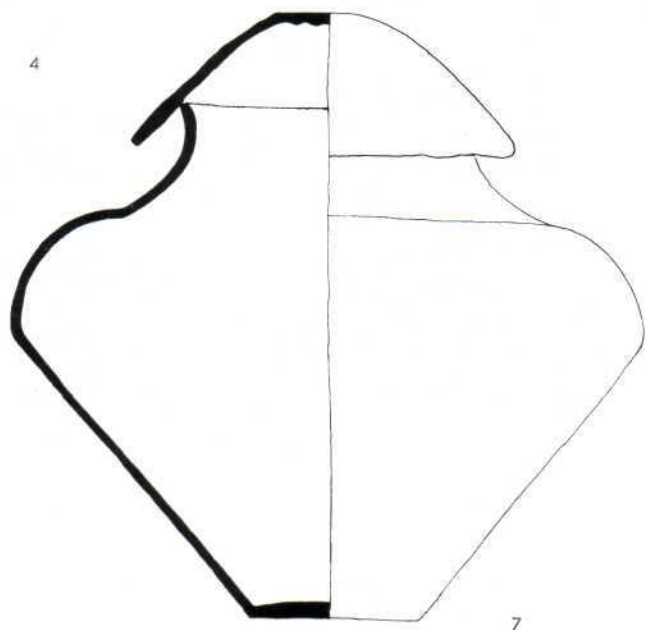
4

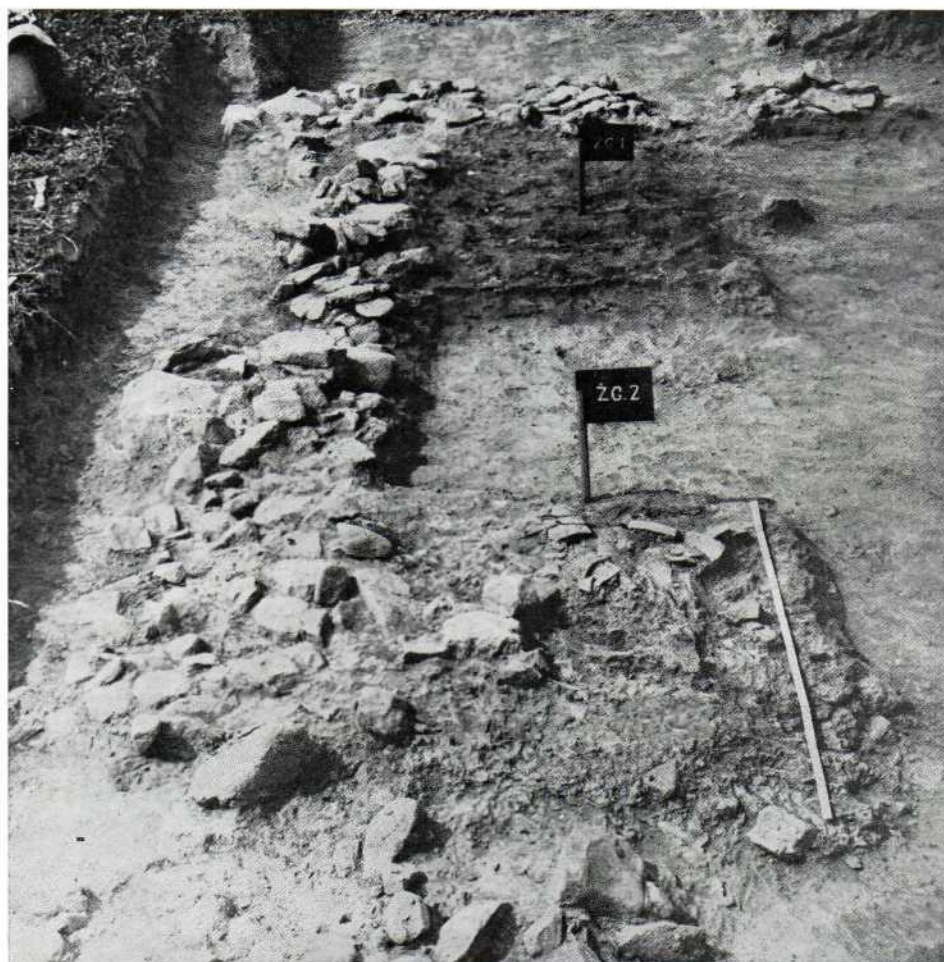
5

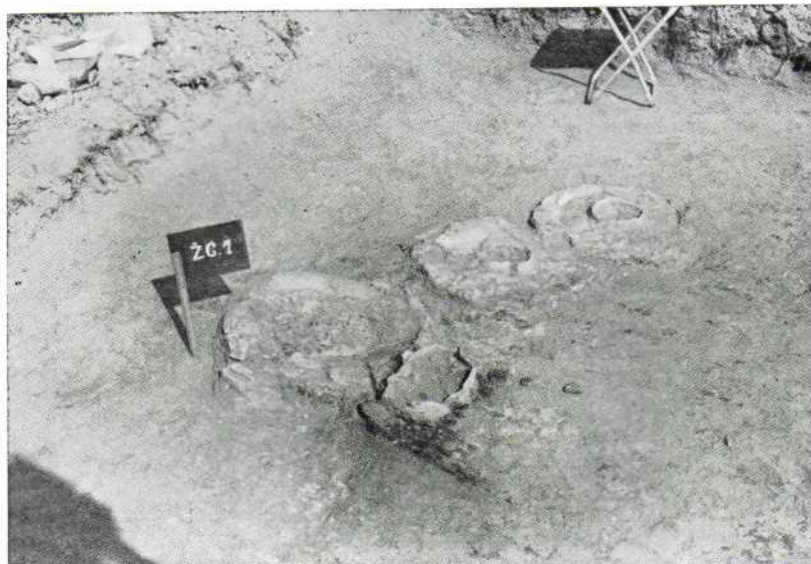

6

7

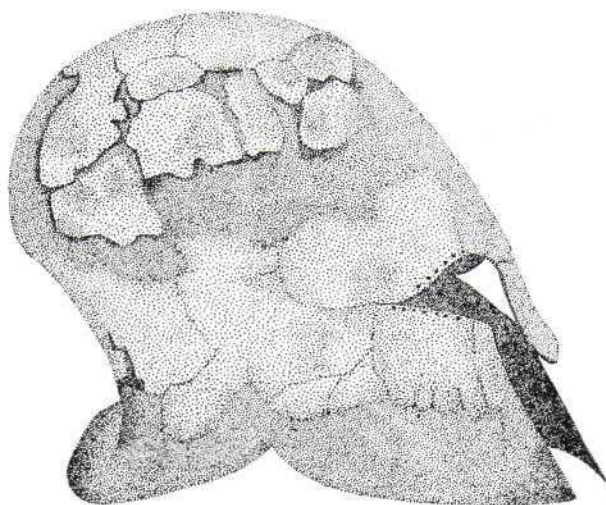

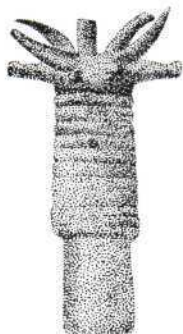
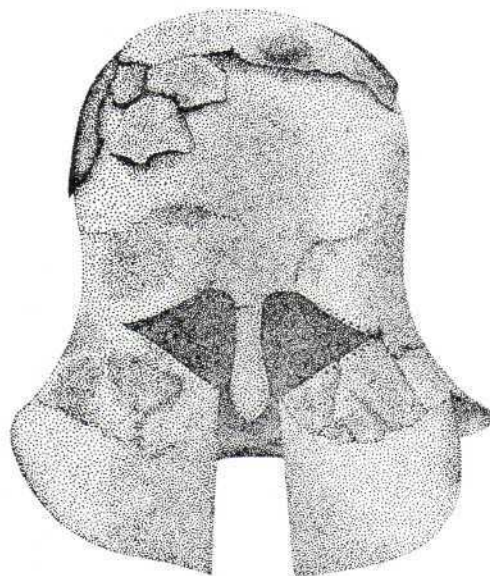
1

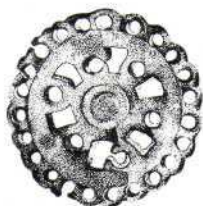
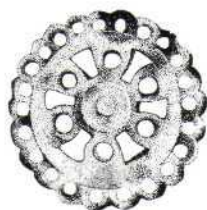
2

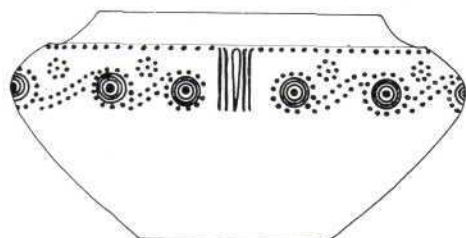
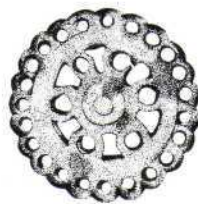
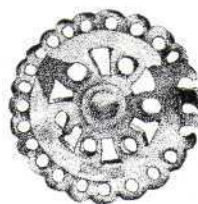
1

2

3

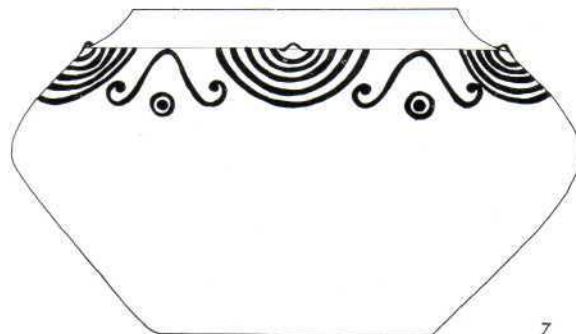
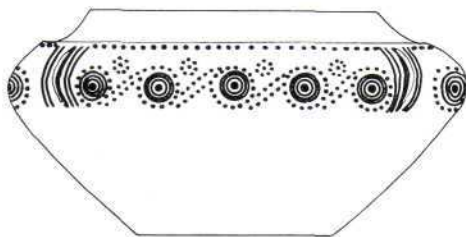
6

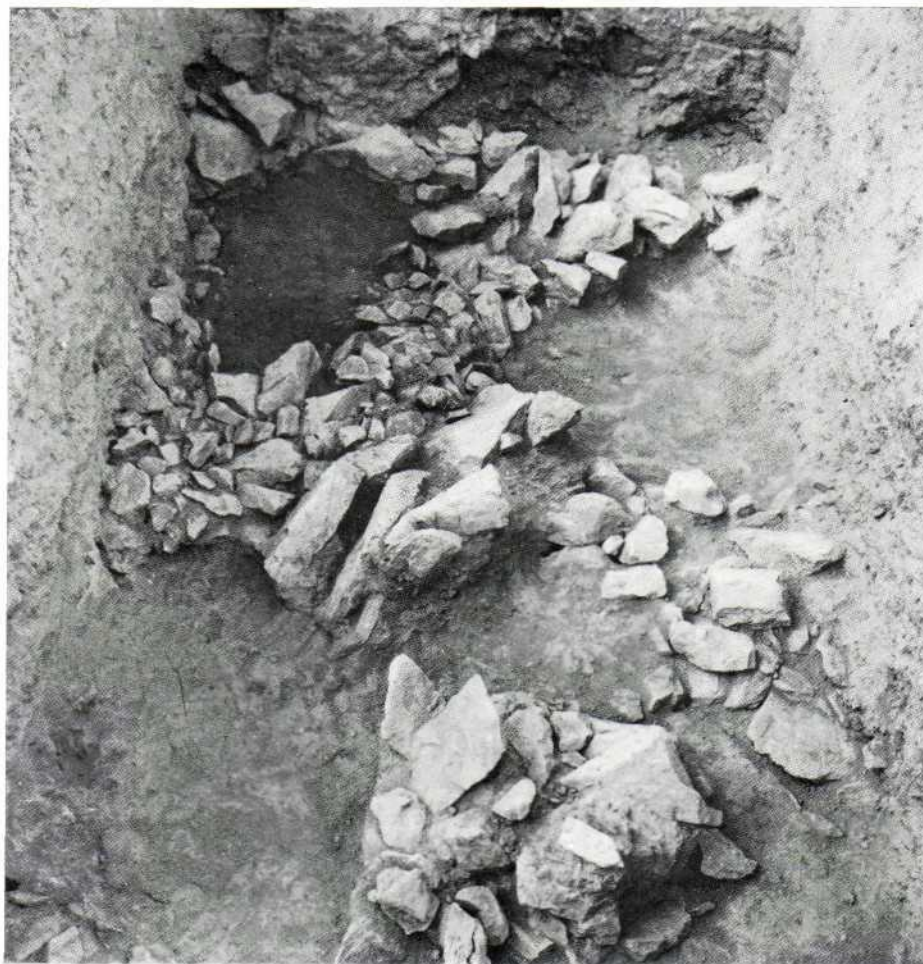
4

5

7

VLADIMIR GVOZDANOVIC

SV. DIMITRIJE U BRODSKOM DRENOVCU

(Prilog građi za povijest umjetnosti kontinentalne Hrvatske)

Usprkos ustaljenu mišljenju, srednjovjekovna je arhitektura ostavila znatan broj spomenika diljem kontinentalne Hrvatske. To osobito vrijedi za razdoblje gotike, stil koji je uz barok na ovom području najbrojnije zastupljen, kako u sakralnoj, tako i u profanoj arhitekturi. Uz monumentalne primjere zagrebačkih, na žalost radikalno restauriranih, crkava, nastao je i u drugim dijelovima zemlje niz kvalitetnih i značajnih objekata, kao što su fortifikacije Iloka i Đakova, crkve i samostani u Vošinu, Topuskom, Kloštar-Ivaniću, Šarengradu, Oštarijama, Remetincu, Našicama, Slavonskoj Požegi, Lepoglavi ili stari gradovi poput Ružice, Cessargrada, Samobora itd. Na žalost, tek su djelomično sačuvani upravo najljepši primjeri sakralne arhitekture, koji se ističu kvalitetom cjeline i detalja — poput Voćina, Topuskog ili franjevačke crkve u Kloštar-Ivaniću, i monumentalnim dimenzijama, poput crkve u Oštarijama. Danas nam upravo pred očima nestaje rijetko zanimljiva i vrijedna crkva u Ivanić-Kloštru.

No osim većih objekata, vezanih uz značajnija središta poput Zagreba, Iloka, Slavonske Požege, samostana u Topuskom, Voćinu, Našicama ili donacija istaknutih feudalaca, kao crkve u Oštarijama, rezultata darežljivosti pobožnog Martina Frankopana »Bogatog«, nastao je u ladanjskim regijama čitav niz jednostavnih jednobrodnih župnih crkava i kapela. Cesto ovi skromni objekti predstavljaju prava estetska iznenađenja. Na primjer, pravi je biser kasne gotike Sv. Vuk u Vukovju ili kapela u prizemlju tornja u Bjelovarskoj Raci s paučinastim rebrima Rejtove škole.

Kako još ni umjetnička topografija kontinentalne Hrvatske nije potpuno definirana, daleko smo još od sintetičkog pogleda na srednjovjekovnu arhitekturu ovih krajeva. Ovaj rad ima namjeru da posluži kao prilog građi za upotpunjavanje umjetničke topografije sjevernih hrvatskih krajeva.

Život slavenskog doseljenika na području Brodskog Drenovca datira od najtamnijih vremena migracija. U samom je mjestu otkriveno značajno nalazište avaro-slavske kulture osmog stoljeća,¹ ali su i Avari i Slaveni samo slijedili loka-

¹ Ksenija Vinski-Gasparini i Slavenka Ercegović, Ranosrednjovjekovno groblje u Bro-

dskom Drenovcu, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, 1958.

čiju prehistorijskog čovjeka. Taj je živio na gradini, koja će u kasnijem srednjem vijeku poslužiti upravo kao temelj kapeli sv. Dimitrija. I prehistorijski i srednjovjekovni čovjek našao je pogodne uvjete egzistencije na sjevernim, nekoć sigurno šumovitim, padinama Dilja, nedaleko od Orljave i plodnih njiva uz rijeku. U tri-

Sl. 1. Kapela Sv. Dimitrija u Brodskom Drenovcu

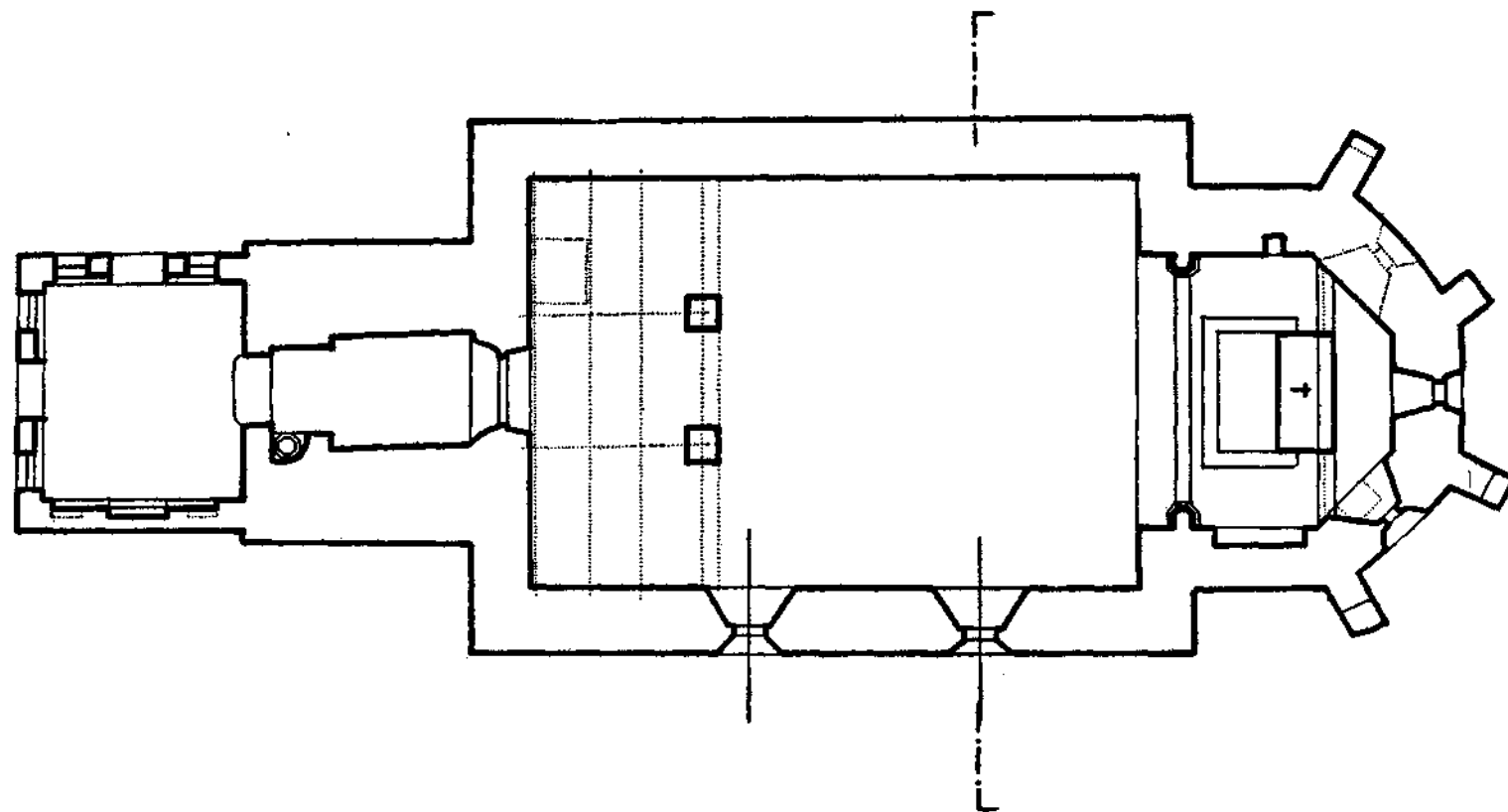
naestom stoljeću stoji ovdje važan kraljevski kastrum,² kojem danas više nema traga, nastao očito zbog ceste, što logikom geografske nužde veže, prolazeći dolinom Orljave, Posavinu s glasovitom »Vallis Aurea«. Oblik današnjeg razvučenog ušorenog sela pokazuje doskorašnju vrijednost ove prometnice, važnost koje je danas preuzela sjeverna strana doline, kuda prolazi i značajnija cesta i željeznička pruga. No ipak cijela dolina donje Orljave ostaje uglavnom po strani od suvremenog prometa, koji se služi suvremenim asfaltnim putovima.

Po prilici nad sredinom nekoliko kilometara dugog niza kuća, što se naziva Drenovcem — na glavici, staroj gradini, diže se, kapela sv. Dimitrija (si. 1). Kapela pripada nizu slavonskih crkava s izrazitim fortifikacijskim elementima — ona je ukratko crkva-tvrđava.³

¹ Anadela Horvat, Obilazak spomenika kulture kotara Slavonski Brod, Vjesnik Društva muzejsko-konzervatorskih radnika NRH, HI/1954, str. 104-106. »Castrum regis de Posoga Dornoch vocata iuxta fluvium Ortoa« spominje se 1230 (Josip Bösendorfer: Crtice

iz slavonske povijesti, Osijek, 1910, str. 121). Kastrum se spominje nadalje 1347, 1443, 1506-7, isto str. 121-122.

³ Kao što su u Novim Mikanovcima, Moroviću. Bjelovarskoj Rači, Miholcu kod Križevaca, Brdovcu, Velikoj.

SI. 2. Tlocrt kapele Sv. Dimitrija u Brodskom Drenovcu

Kapela je pravilno orijentirana (si. 2 — tlocrt). Poligonalno kratko svetište slijedi pravokutan, tek nešto izdužen, brod i masivan zvonik kvadratičnog tlocrta, simetrično postavljen pred zapadnu fasadu. Pred zvonikom je maleno predvorje. Nad svetištem se diže kula polukružnog tlocrta. Toranj je pokriven piramidalnom kapom, a kula peterostranim krovom, oboje sa sindrom, dok je brod pokriven dvostrešnim krovom od crijepa. Pristupajući sa zapada, najprije ulazimo u predvorje, također pokriveno dvostrešnim pokrovom crijepa. Tlocrt je približno kvadratičan, popločen je opekom. Na sve tri slobodne strane nalazi se po jedan prolaz i po dva prozora šiljatog nadvoja. Otvori na južnoj fasadi naknadno su zazidani. Predvorje je recentno izgrađeno, što se odmah opaža po formatu opeke i čistim metričkim mjerama. Pokriva ga ravan strop.

Prizemlje tornja oblikovano je kao maleni portik, u koji se ulazi kroz polukružno presvođen otvor, koso zasječena vanjskog ruba. Niša prolaza iznutra se širi, svedena je segmentnim nadvojem. Desno od prolaza u zidu nalazi se rustična recentna škropionica. Tlocrtno — prizemlje zvonika malo je izdužen pravokutnik. Pokriven je križno-rebrastim svodom na konzolama. Pravokutna rebra lagano se svijaju uza zidnu plohu. I rebra i konzole debelo su prežbukani, pa nije lako očitavati detalje. Konzole su poligonalna tlocrta, te se čini da nose tragove nekog reljefa. Na konzoli u jugoistočnom uglu kao da se zapaža neko lice. No to su samo nagađanja.

U crkvu se ulazi kroz vrata sa šiljatom lunetom. Gornja, segmentno savinuta, greda drvenog okvira ujedno je i donja granica lunete. Luneta je okružena profiliranim okvirom, što ga sačinjavaju izvana prema unutra: koso zasječen pojas, konkavni polukružni žljeb, malen istaknuti konveksni potez(?) i širi polukružni konveksni profil. I ova se profilacija teško čita pod debelim slojem žbuke. Tekla je možda kontinuirano do poda, ali se u današnjem stanju oštećenosti dovratnika teško može nešto sigurno utvrditi. Prostor crkve dijeli se na neizdužen pravokutni brod i kratko poligonalno svetište, odvojeno dvostruko usječenim trijumfalnim lukom. Luk je šiljat, a nutarnji mu je potez koso zasječen. Počiva na pilastrima s kapitelnim zonama. Ove su na istoj visini kao i kapitelne zone koje su podupirale uklonjeni svod u svetištu. Zamijenio ga je barokni svod, sastojeći se od polukupole i poprečno razvučenog kalotastog svoda (češka kapa). Svih osam kapitelnih zona (dvije na trijumfalnom luku, šest u svetištu) obrađeno je na isti način. Nose ih dulje polukružne konzole, odozdol završene polustožastim postoljem s plitkim ravnim zaleđem. Taj je dio odvojen od tijela konzole konveksnim prstenom. Tijelo je oblikovano kao segment kugle. Tlocrtno-poligonalni abakus je, čini se, profiliran konkavnim polukružnim žljebom, s ponešto zakošenim ravnim završetkom. Tijela su pokrivena jedinstvenim sistemom vegetabilnog dekora. Na tijelu sjeverne strane trijumfalnog luka nalaze se veliki peterodjelni listovi loze na žilavoj stabljici, mirno, ali nipošto ukočeno raspoređeni po zakrivljenoj podlozi. Dvije stabljike prolaze i ovijaju se oko tijela konzole u sjeveroistočnom uglu do trijumfalnog luka. Slijedeće tijelo uz sjeverni zid ukrašeno je dvama nizovima izmjenično raspoređenih hrastovih listova; kapitelna zona lijevo, iza oltara, nosi niz uspravnih, malo povinutih, listova sitno valovitog ruba (bukva?), a slijedeća dva niza pokazuju lepršave, slobodno ukomponirane, sroliske listove bršljana. Grančice s hrastovim

listovima i žirom pojavljuju se na istočnoj kapitelnoj zoni uz južni zid (dvije grančice po tri lista i dva skupa po tri žira). Posljednja, uz trijumfalni luk, ponovno je dekorirana bršljanom. Isti ukras prelazi s nje na južnu konzolu trijumfalnog luka, razvijajući se u dvije grančice po četiri lista. Svi su vegetabilni elementi izvedeni u plitkom reljefu, prežbukani i obojeni. Svježi su i oblikom bliski prirodi listovi koje možemo sa sigurnošću prepoznati, a izvrsno se uklapaju u oblik podloge. Pokrenuti su samo toliko koliko traži shvaćanje njihove fizičke realnosti. Ne može se govoriti o stilizaciji nego samo o stanovitom dekorativnom ritmu kompozicije pojedinih kapitelnih zona.

U južnom zidu svetišta nalazi se sedilija s tri sjedišta, natkrivena trima šiljatim lukovima, koje u sredini podržavaju dvostruke konzole. Lukovi imaju zašiljene uške, na kojima se nalaze udubine, ali ne i potpune perforacije. Sedilija je jednostavna i veoma lijepo proporcionirana. U jugoistočnom zidu svetišta nalazi se zidna rupa za odlaganje pribora, nad njom je prozor u ljevkastoj niši segmentnog nadvoja. Otvor je veoma uzak i usiljen, a niša je izvana također šiljata obrisa. Tragovi sličnog zazidanog otvora vide se i na sjeveroistočnom zidu svetišta. U središnjem zidu iza oltara nalazio se, danas zazidani okulus zakošenog ruba. U interijeru pogled na taj zid zatvara oltar, postavljen u današnjem obliku 1957. godine. Prolazi sjeverno i južno od oltara omogućuju obilaženja.

Pravokutni brod dobiva s juga osvjetljenje kroz dva pravokutna prozora, sekundarno preoblikovana u ljevkastim nišama ravnih nadvoja. Izvana su niše svođene polukružno. Originalni su otvori bili vjerojatno manji i niži. Na dva stupa kvadratičnog tlocrta počiva drveni kor, uz zapadni zid broda. Stupovi se prema vrhu malo šire, sugerirajući kapitelne zone. Na kor vode ljestve u sjeverozapadnom kutu broda. Brod je pokriven ravnim drvenim stropom, a čitava je crkva popločena opekam. Ispred trijumfalnog luka nalaze se koso postavljeni oltari, onako kako je to volio barok. Jednostavno zidani stipesi potječu možda još iz tog vremena. S kora se može popeti ljestvama do otvora u sredini stropa, uza sâm zapadni zid, te se na taj način ulazi u krovšte i u prvi kat zvonika. Šiljati ulaz u zvonik ima klesani kameni okvir, koso zasječen na strani krovšta. Opažaju se rupe za uklaпанje drvenarije i šarki. Krovna je konstrukcija izvedena sistemom razupora. Na prvom katu zvonika, na sve tri slobodne strane, otprilike u osi fasada, nalazi se po jedan uzani prozorčić, ponešto zašiljen, u ljevkastom kamenom okviru (izvana) i ljevkastim zašiljenim nišama (iznutra). Slično su izvedeni prozori drugog kata, raspoređeni upravo u osima fasada, samo što svijetli otvor ima ravan nadvoj, a nutarnje su niše svođene polukružno, izvedene radijalno poslaganim komadima kamena. Prozori trećeg kata većeg su formata (lođa za zvona). Čini se da su i djelomično preoblikovani, osobito južni i zapadni. Niše imaju segmentne nadvoje. Na sjevernoj fasadi nalazi se bifora uskih pravokutnih otvora. Je li taj oblik primijenjen u svrhu boljeg motrenja u smjeru naselja, u želji da prema selu upravi glas zvona ili jednostavno s namjerom da ova strana, prolazniku najvidljivija, djeluje »reprezentativnije«?

Prolazom u istočnom zabatnom zidu ulazi se iz krovšta u kulu nad svetištem. Nadvoj je jednostavna kamena greda, a rubovi su iz fino klesanog kvadra. Kat kule čini danas gornja ploha baroknog svoda, ali se na zidu, ispod razine vrha svoda,

vidi niz rupa za grede. U nekoj je fazi prije baroka svetište bilo natkriveno drvenim stropom. Nad opisanim katom bio je samo još jedan — danas uklonjen — te strop i krovnište. Na svakom su katu po tri puškarnice, jednostavni uski pravokutni prorezi u zidu. Na prvom su puškarnice usmjerene prema istoku, sjeveroistoku i jugoistoku, a na drugom je sjeveroistočna izmaknuta ulijevo, a druge dvije udesno od donjih, tako da se nadzire što veći prostor.

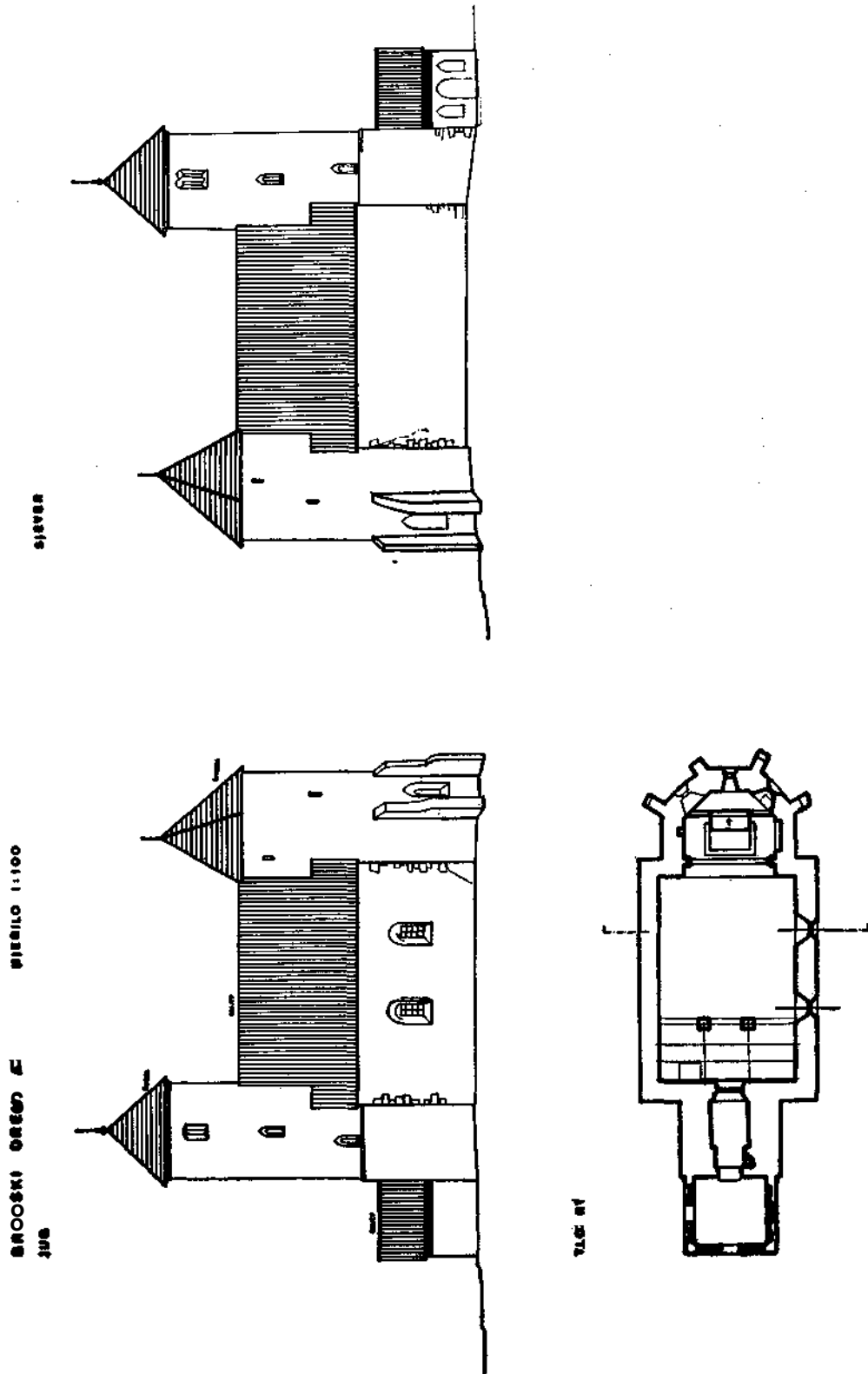
Kao okomite komunikacije u kuli i u zvoniku služe drvene ljestve. Na istočnom zabatnom zidu crkve može se pratiti tok prigradivanja kule. Pregrađivalo se na brzinu, bez pravih majstora, pa ni zidna ploha nije izvedena ravno. Naravno, zid se kule ne veže organski na zid crkve. Čini se, da je vrh zabatnog zida popravljani još jednom u gorjoj tehnici. U kutovima, kod spoja crkvenog zida i kule, u zidu su dva kosa usjeka, vjerojatno za umetanje nekih greda u vezi s negdašnjom stropnom konstrukcijom.

Izvana crkva djeľuje kao slikovita, ali kompaktna cjelina, komponirana od tri snažna, zatvorena plastična tijela (si. 3 i 4). Uzani otvori pružaju joj strog značaj utvrde. Još prije podizanja kule taj je karakter davao snažni zvonik (shvaćen kao dva kubusa, koji se sastaju na prvom katu; razlika u širini dijelova je minimalna). Jedino svetište ima nešto razvedeniji oblik, zahvaljujući kontraforima (četiri), koji podupiru lomove zida. Izvorno su bili dvostepenični, ali su više puta popravljani, te su tako sjeverni i sjeveroistočni poprimili jednostepenični oblik; sjeveroistočni je pri tom izgubio donji dio, a sjevernom je proširen gornji. Crkva je zidana lomljencem, donekle prilagođenim obliku izduženih kvadara. Nepravilnost pojedinih komada dovela je do obilne primjene smeđe-žučkasto-sive žbuke s grubim pijeskom. Slična je žbuka na svim dijelovima objekta. Struktura prizidane kule još je slabija. Te slabosti prikriva potpuno ožbukavanje vanjske plohe zida, osim rubova, koje ojačavaju klesani ugaoni kvadri i dijelova kontrafora, izvedenih kvadrima. Sve pristupačne klesane plohe pokrivene su ugrebenim, primitivnim i oštro stiliziranim crtežima-petroglifima vjerojatno apotropejsko-votivnog karaktera.⁴ Osobito je zanimljiv jelen na južnom kontraforu, raspelo i Bogorodica s djetetom na sjeverozapadnom uglu broda, prikazi stada, križevi itd. Uz životinjski element javlja se, dakle, figuralni i simbolični prikaz. Nameće se usporedba sa stećcima. Sv. Dimetrije će, dakle, pružiti građu i stručnjaku na tom području.

U izgradnji crkve možemo zapaziti nekoliko faza. Prvo, sama crkva s tornjem i poligonalnim svetištem pokazuje niz neosporno gotičkih elemenata. Gotika živi punim životom u kontinentalnoj Hrvatskoj od 1300. do otprilike 1520. godine. Naravno, vratit ćemo se na preciznije vremensko određenje ove faze. U drugoj fazi je dozidana kula nad svetištem. Oblik kule, blizak tipu »šale« ali bez kosina i povijesne činjenice govore bi u prilog vremenu neposredno prije ili u toku turske okupacije. Trećoj fazi pripada barokizacija crkve, novi svod u svetištu, raspored oltara. Konačno je u nekom neogotičkom momentu prizidano predvorje.

Slabo izdužen brod i kratko svetište, u koje se gotovo može upisati polukrug, čemu donekle tendiraju blago svinute stranice svetišnog poligona, te položaj zvonika pred zapadnom fasadom, govore za ranije datiranje unutar gornje granice gotičkog razdoblja. Srednjovjekovni zvonici u ovim krajevima, koji se mogu s

, A. Horvat, n. n. mj.

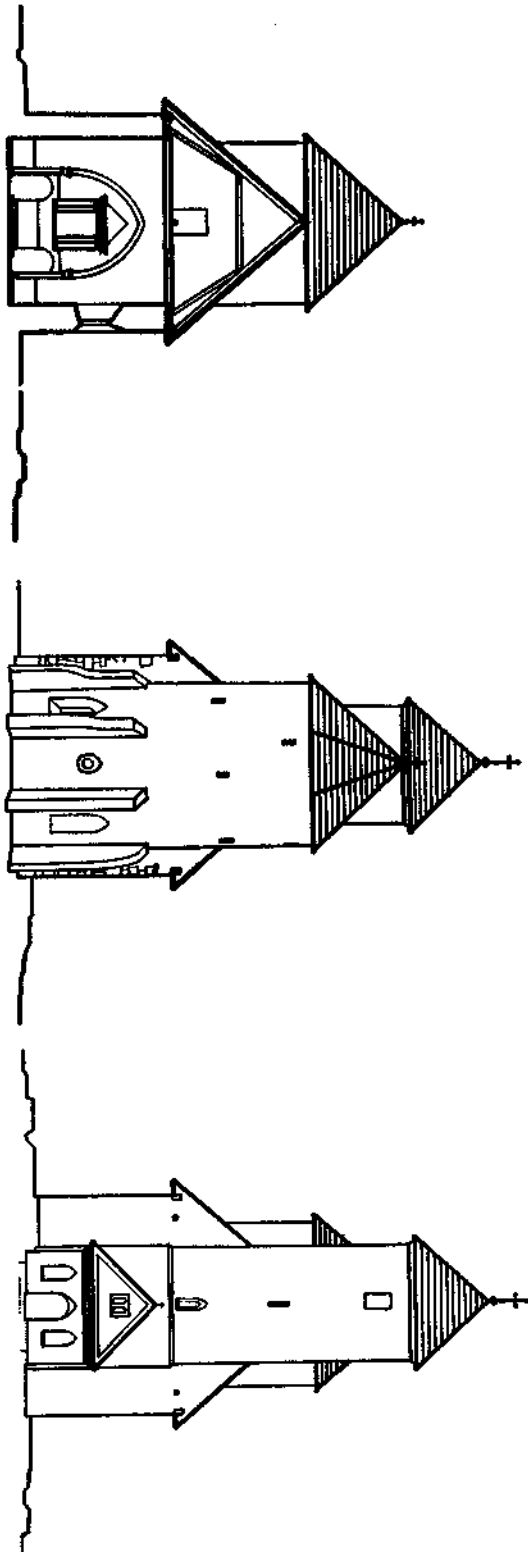

Sl. 3. Kapela Sv. Dimitrija — pogled s juga i sjevera te tlocrt

STARI
PRIMER
SKI
ORNOVAC

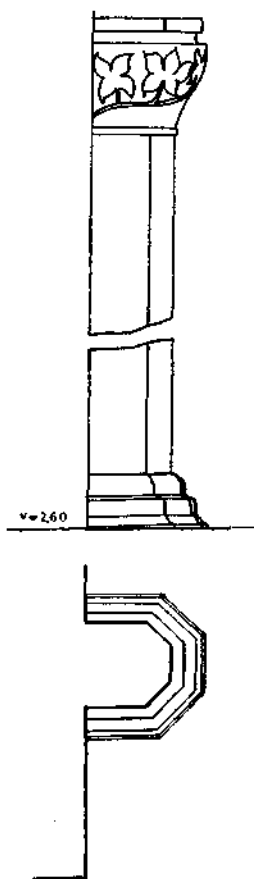
JATOK

ZIJA O

v. D — presjek, te pogled s B i

pravom smatrati ranijima — poput zvonika u Novim Mikanovcima, Ledincima te možda u Moroviću⁵ — nalaze se upravo ispred zapadne fasade. U ruralnoj arhitekturi Ugarske i Transilvanije često susrećemo taj položaj. U Sloveniji samo izuzetno (Domanjševci,⁶). Romanička, pa i preromanička, arhitektura u drugim hrvatskim krajevima također poznaje takav položaj zvonika (Sv. Spas na Cetini, Koljani, Sv. Cecilija na Stupovima u Biskupiji, katedrala u Biogradu, Sv. Vid kod Dobrinja na Krku, Sv. Ilija kod Bala). Takav položaj zvonika može imati i fortifikacijske razloge. U Sedmogradskoj takvi zvonici prerastaju u prave pravcane donžone.⁷ Od naših sačuvanih zvonika upravo se zvonik u Brodskom Drenovcu najviše približava donžonskom tipu.

Sl. 5. Profil ulaznog okvira i baze triumfalnog luka u kapeli

⁵ U posebnom radu posvećenom crkvi Majke Božje u Moroviću (rukopis) opširno razmatran položaj romaničkih zvonika.

⁶ Marijan Zadnikar, Umetnostni spomeniku v Pomurju, M. Sobotka, 1960, str. 4142. Objekt datira iz prve polovice 13. stoljeća.

Položaj zvonika pred zapadnom fasadom, u osi objekta, odgovara romaničkom shvaćanju simetrije i statičke ravnoteže. Gotika, s većim naglaskom na dinamici, smješta u našim krajevima zvonik uz bok objekta, najčešće u kut između broda i svetišta (Voćin, Remetinec, Ivanić-Kloštar, Šarengrad itd.). Ovaj se položaj sačuvao negdje i u baroku (Sv. Marko u Zagrebu), ali objekti između gotike i baroka (npr. Lovrečan) ili u samom baroku (Stupnik i bezbroj drugih primjera) češće posjeduju zvonik ponovno pred zapadnom fasadom, kao rezultat zakašnjelih sintetičkih tendencija kasne gotike. Dakle, položaj zvonika govorio bi ili za rano ili pak za veoma kasno datiranje. No ostali opisani elementi svakako ne odišu duhom kasne gotike. Otvori, formirani prvenstveno kao strijelnice, slab su nam oslonac. Izrazitiji gotički šiljati oblik ima trijumfalni luk, crkveni ulaz i otvor na južnoj strani svetišta. Pravokutni presjek rebara u prizemlju zvonika govori također za

⁷ Victor Roth, Geschichte der Deutschen Baukunst in Sieburgen, Strassburg, 1905. str. 97-112; isti, Die Deutsche Kunst in Siebenbürgen, Berlin, 1934, str. 65-67; — crkva u Eibesdorfu (Iglesul-nou, Szaszivanyfalva) nalikuje rasporedom elemenata našem primjeru u Drenovcu, str. 70-71 itd.

ranu fazu gotike, no glavni element za datiranje jesu konzole u svetištu. Sam oblik konzole nije nepoznat kasnoj panonskoj romanici.⁸ Svodovi na našem području rado počivaju na konzolama, pa tako i svodovi, koji se mogu datirati u raniju fazu gotike⁹ (Belec, Lobar, Martinščina — sve u 14. stoljeće). Što se tiče biljnog dekora, ukazali smo na odsutnost izrazite stilizacije. Romanika i kasna gotika stiliziraju, svaka na svoj način. No, čini se, upravo prijelazno razdoblje i ranija gotika teže naturalističkom tretmanu biljnog dekora. U nizu gotičkih prikaza bilja kod nas (Zagreb, Kloštar-Ivanić, Ilok, Voćin, Slavonska Požega, Belec, Velika) najveću blizinu pokazuju upravo primjeri 14. stoljeća: u prvom redu konzole svetišnog svoda u Belcu (Sv. Juraj), gdje susrećemo tek nešto plastičniji i nervozniji prikaz lozina lista. Na drugoj kvalitetnoj razini i višem stupnju klesarskog znanja prepoznajemo slične tendencije na skupini iločkih konzola, i to upravo onih koje se pripisuju 18. stoljeću,¹⁰ te konačno u vrhunskoj izvedbi u Stjepanovoj kapeli u Zagrebu (druga polovica 14. stoljeća), možda s jačom dozom stilizacije ili, točnije, discipline stila.¹¹ Ranijoj dataciji ne protive se ni profili ulaznog okvira, profil baze trijumfalnog luka (si. 5) te profil abakusa, pojednostavljeni oblik tipa koji se **javlja** već u kasnoj romanici. Svi ovi elementi, zajedno sa sedilijom, toliko su općenito gotički, da bi bilo teško crkvu preciznije datirati samo na temelju njih. S toga se čini da se može postaviti ranogotička datacija Sv. Dimitrija. Treba uzeti u obzir i faktor retardacije, koji i ne mora biti osobito velik s obzirom na to da je u Drenovcu bio značajan kraljevski kastrum. Smatram uputnim datirati prvu fazu Sv. Dimitrija u 14. stoljeće, točnije oko polovice stoljeća ili nešto ranije. Šteta je samo što više nema rebara u svetištu. Mogla su propasti prilikom nekog oštećenja ili su mogla biti namjerno uklonjena.¹² Druga je pretpostavka vjerojatnija. Da su rebara uništena nasilno, teško da bi se konzole tako lijepo sačuvala. Svodovi su možda uklonjeni zbog podizanja kule. Graditelj, koji očito nije imao neko osobito znanje, pobjojao se da bi pritisak svoda mogao djelovati negativno na čvrstoću zidova i stabilitet kule. Pri popravku crkve na početku 18. stoljeća barokni se arhi-

¹ Na primjeni Tiirje u Ugarskoj (Gali Lardislas, *L'architecture religieuse en Hongrie*, Pariz, 1929. poglavlje V).

A. Horvat je napisala za kapitelne zone u Drenovcu »opleteni vješto klesanim liščem loze i bršljana nakon pregrađnje svetišta u kulu nemaju svoju prvotnu funkciju, ali uz Voćin pripadaju među najbolje gotičke klesarske radove u Slavoniji« n. n. mj.. Vrlo lijep primjer takvog ranogotičkog lišća može se vidjeti u Sv. Petru i Pavlu, Wimpfen im Thal (Robert Dhome, *Geschichte der Deutschen Baukunst*, Berlin, 1885, str. 190-193, si. 168-172).

Sličan oblik konzole javlja se i na portalu Sv. Petra i Pavla u Koški, koje se može smatrati kasno-romaničkim objektom, možda čak ranog 14. stoljeća.

¹ Victor Roth (*Geschichte....*, str. 34) vrlo je točno primijetio, da u Panonsko-tra-

nsilvanskom prostoru gotovo posve izostaju primjeri ranogotičke arhitekture zbog vrlo duge perzistencije romanike (do prve polovice 14. stoljeća). Gotika jače prodire u 14. stoljeću s već zrelim oblicima.

" Danas u Povijesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu. Kao argument za rano datiranje Sv. Dimitrija može se navesti sistem ugao-nih kvadara, kakav se javlja na burgovima 13/14. stoljeća — Zelinograd, Pecki, Blagaj na Sani itd. Baze trijumfalnog luka nalik su bazama u Kostanjevici na Krki (vidi Marijan Zadnikar; *Romanska arhitektura na Slovenskom*, str. 229).

" Ana Deanović; *Srednjovjekovna arhitektonska plastika u Stjepanovoj kapeli na Kaptolu*. Iz starog i novog Zagreba, II, 1960, str. 67-84.

tekt ponovno usudio izvesti svod. Poznato je u koliko je naših crkava barok ubacio svodove gdje su srednjovjekovni majstori zastali.¹³

Sv. Dimitrije je vrijedan spomenik naše srednjovjekovne arhitekture. Tvrđavni oblik govori o stoljetnim nedaćama stanovnika ovoga kraja. Nastao je kao tvrđava, a još ga je i naknadno trebalo utvrđivati. Dok izvana djeluje prvenstveno masom, premda zapažamo i brižno klesane detalje kontrafora i ugaonih kvadara, u interijeru nas iznenađuje brižnost i kvaliteta izvedbe pojedinosti, koje nadilaze prosječnu rustikalnu razinu.

To je primjer jednostavne, nasušno potrebne gradnje, izvedene ipak s toliko smisla i želje za estetskim osmišljenjem.

SUMMARY

ST. DEMETRIUS AT BRODSKI DRENOVAC

Mediaeval architecture has left in the continental Croatia a considerable number of sacral and secular monuments, especially of the Gothic period. Unfortunately the most important examples are only partially preserved (Topusko, Voćin, Kloštar-Ivanić, Oštarije). In the same time as the monuments attached to the main centres (Zagreb, Ilok, Slavonska Požega, Našice ...) there arised in the country a series of modest country buildings, which, however, represent true aesthetic surprises (St. Vuk at Vukovje, the tower-chapel at Bjelovarska Raca)-

St. Demetrius at Brodski Drenovac is a contribution to the substance for the completion of the artistic topography of northern Croatian regions. The life of the Slavic immigrants dates in the territory of Brodski Drenovac from the dark times of the Migrations, but Avars and Slavs followed the locality of the prehistoric man. He lived on the prehistoric ruin, which in the Mediaeval Age served as the base of the chapel of St. Demetrius. This church belongs to the series of Slavonic churches with cler fortified elements. The church-citadel acts as the compact whole though it was composed of three strong closed plastic bodies. In its construction several phases may be discerned. The very church with the steeple and the poligonal sanctuary showed indisputable Gothic elements. In the second phasis the tower over the sanctuary was constructed. Baroque elements belong to the third phasis, as well as the new vault in the sanctuary, the disposition of the

¹¹ Da je svod postojao, misli svakako i A. Horvat, vidi n. mj.

¹² Crkva je mogla biti utvrđena i poslije rekonkviste, na početku 18. stoljeća. Toranj crkve u Velikoj utvrđen je, na primjer, poslije polovice stoljeća, no kako u tom slučaju objasniti dobru tehniku pri izvedbi svodova,

a lošu kvalitetu zida? Moglo bi se možda spekulirati da je fortificiranje provedeno potkraj 17., a svod u toku 16. stoljeća. U 18. stoljeću puškarnice bi sigurno bile kruškolika oblika, poput puškarnica na tornjevima u Velikoj, Brdovcu i Stupniku.

altars. Finally, in a certain Neogothic moment the porch was connected. The slightly elongated aisle, the short sanctuary and the position of the steeple speak for the earlier date between the upper limit of Gothic Age. The Mediaeval steeples in our country — which could be considered as earlier — are situated just in front of the west façade. Romanesque as well as the preromanesque architecture in others Croatian regions shows this position as well, which may have reasons of a fortress too. The position in front of the west façade, in the axe of the building, corresponds to the romanese idea of the symmetry and the static balance, while the Gothic — with the greater accent of dynamics — put in our country the steeple in the corner between the aisle and the sanctuary, but the monuments, built between Gothic period and the very Baroque put the steeple in front of the west façade again. The position of the steeple of St. Demetrius then may speak for the early or very late date, but other elements demonstrate Gothic Age (the entrance of the church, the window of the south side of the sanctuary, the triumph arch, the cross section of the ribs of the ground floor of the steeple, and especially the cantilevers in the sanctuary).

Most probably St. Demetrius may be dated in the middle of the 14. century, and it is accordingly the very valuable monument of our Mediaeval architecture, the fortified form of which speaks of the centenary calamities of the inhabitants in this region of silvan slopes of the Dilj, near Orjava and the fertile valleys of this river, where in the 13. century the very important royal castrum existed.
